

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**MANİSA ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XVII. YÜZYILIN
İLK YARISINDA SOSYO-EKONOMİK HAYAT**

Melis ALTAN

**Danışman
Prof. Dr. Alpay BİZBİRLİK**

MANİSA-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını ve kullanılan tüm literatür bilgilerinin referans gösterilerek tezde yer aldığını, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, tezin yazımında akademik ve etik kurallara aykırı herhangi bir yapay zeka ve program kullanmadığımı beyan ederim.

24/10/2024

Melis ALTAN

ÖZET

Doktora Tezi

Melis ALTAN
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Alpay BİZBİRLİK

Köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Manisa, Osmanlı Devleti döneminde de hem coğrafi konumuyla hem de şehzade sancağı olma özelliğiyle önemli bir yere sahip olmuştur. Şehzadelerin deneyim kazanması için gönderildiği şehirlerden birisi olan Manisa, İzmir'e olan yakınlığı ve limanına giden ticaret yolları güzergahında bulunması gibi faktörlerle, sosyo-ekonomik yapısı sürekli gelişen şehirlerden olmuştur. XVII. yüzyıla birlikte şehzadelerin sancağa çıkma usulünün terk edilmesiyle şehzade şehri olma özelliğini yitiren şehir, İzmir'in ve bölgedeki diğer limanların bulunduğu şehirlere göç vermeye başlamıştır. Sadece şehzade şehri olma özelliğini kaybetmiş olması değil, devlet genelinde toplumsal ve iktisadi anlamda yaşananların da Manisa'yı etkilediği aşikârdır. Yapılan çalışma ile 1600-1650 yılları arasında Manisa'nın fiziki, idari, ekonomik ve sosyal yapısı şer'iyeye sicillerindeki verilerle ele alınmıştır.

Şer'iyeye sicilleri; kayıt altına alındığı dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik yapısını ortaya koymasının yanında, Osmanlı Devleti'nin adli mekanizmasını ve adalet anlayışını da yansıtmaktır. Bu özellikleriyle şer'iyeye sicilleri, hem hukuk hem de şehir tarihi çalışmalarına ışık tutmaktadır. Son dönemlerde şehir tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar, büyük önem kazanmıştır. Şer'iyeye sicillerine göre Manisa özelinde yapılan çalışmayla belirlenen kronolojik dönem aralığında sosyo-ekonomik hayat, şehrin idari-fiziki, ekonomik ve sosyal yapısı şeklinde başlıklara ayrılıp incelenmiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısında şehrin sosyal ve ekonomik hayatına dair bir bakış açısı oluşturmak amacıyla genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Şer'iyeye Sicilleri, XVII. Yüzyıl, Sosyo-ekonomik Hayat, Kanunsuzluklar.

2024, 259 sayfa

ABSTRACT

PhD Thesis

Melis ALTAN

Manisa Celal Bayar University

Graduate School of Education

Department of History

Supervisor: Professor Alpay BİZBİRLİK

Manisa, which has a deep-rooted historical past, also had an important place during the Ottoman Empire both with its geographical location and with the property of being the sanjak of the prince. Manisa, one of the cities where the princes were sent to gain experience, has become one of the cities with a constantly developing socio-economic structure, due to factors such as its proximity to Izmir and its location on the trade routes leading to its port. With the abandonment of the custom of the princes ascending to the sanjak in the 17th century, the city lost its characteristic of being a prince's city and people started to migrate to cities with ports in Izmir and other regions. It is obvious that Manisa has not only been affected by the fact that it has lost its status as a city of princes, but also by the social and economic events happening throughout the state. With the study conducted, the physical, administrative, economic and social structure of Manisa between 1600 and 1650 was deciphered with the data in the shar'iyya records.

Shar'yyia records not only reveal the social, political and economic structure of the period in which they were recorded, but also reflect the judicial mechanism and understanding of justice of the Ottoman Empire. With these features, shar'iyya records shed light on both law and urban history studies. Studies on urban history have gained great importance in recent years. According to the shar'iyya records, the socio-economic life in the chronological period determined by the study conducted specifically for Manisa was examined under the headings of administrative-physical, economic and social structure of the city. A general evaluation was made in order to create a perspective on the social and economic life of the city in the first half of the 17th century.

Keywords: Manisa, Shar'iyya Records, XVIIth Century, Sosyo-economic Life, Lawlessness.

2024, 259 pages.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Manisa, kadim bir yerleşim yeri olarak, Eski Çağ'dan günümüze kadar konumu ve coğrafi yapısıyla birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu şehirlerinden biridir. Şehrin bu yapısı sebebiyle zengin bir tarihi geçmişe sahip olması, birçok alandaki araştırmacılara çalışma olanağı sunmaktadır. Osmanlı döneminde, şehir tarihleri hakkında yapılan çalışmalar için kıymetli bir kaynak türü olan şer'iiye sicilleri; şehrin fiziki, idari, iktisadi ve sosyal yapıları hakkında oldukça fazla veri içermektedir.

1600-1650 yılları arasında Manisa'nın sosyo-ekonomik hayatının incelendiği bu çalışmada, ilk olarak şehrin idari yapısı incelenirken, şehzadelerin sancağa çıkma usulünün kaldırılması sonrasında, şehrin idari yapısında öne çıkan unsurlar tespit edilmiştir. Devamında şehrin fiziki yapısını oluşturan kamu binaları ele alınmış ve genel hatlarıyla Manisa nüfusuna değinilmiştir. İkinci bölümde, şehrin ekonomik yapısının temelleri, işleyişi ve yaşanan aksaklıklar üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde, sosyal yapı ele alınırken, dönemde kendisinin iyice hissettiren sıkıntıların şehrin halkını ve onların huzurunu nasıl etkilediği incelenmiştir. Taranan sicillerden seçilen vaka örnekleri ile XVII. yüzyılın ilk yarısında Manisa'nın genelinde nasıl bir sosyo-ekonomik yapı olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tez konumun belirlenmesinde ve doktora sürecim boyunca, sadece tezimi yazarken değil, farklı çalışmalarda da bana önderlik edip destekleyen; tüm yoğunluğuna rağmen vakit ayırıp bilgisini ve tavsiyelerini esirgemeyen; akademik çalışmalara teşvik ederken süreçte yaptığım hatalarda hevesimi kırmadan, hoşgörülle doğrusunu gösteren ve cesaretlendiren; bu bağlamda maddi-manevi katkılarına minnettar olduğum, kıymetli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Alpay BİZBİRLİK'e derin bir saygıyla teşekkürü borç bilirim.

Çıktığım yolun tüm belirsizliklerine rağmen eğitim hayatım boyunca aldığım kararları eleştirmek ve yargılamak yerine, her zaman saygıyla yaklaşan, maddi-manevi desteklerini hep üzerimde hissettiğim; sürecin keyifli anları kadar kaygılı ve stresli zamanlarını da benimle birlikte göğüsleyen kıymetli aileme de büyük bir teşekkür borçluyum. Sürecin en zorlu anlarına şahit olup o gerginliğe maruz kalmanıza rağmen desteğinizi esirgemeyip sabırla yaklaştığımızın fazlasıyla farkındayım. Bana öğrettiğiniz tüm değerlerle ve gayretle hayatın her alanında yoluma devam etmemdeki çabanıza hep lâyık olmaya çalışacağım.

Tez izleme komitesinde yer alan, çalışma hakkındaki tavsiyeleri ve yönlendirmeleri için Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN ile Doç. Dr. Arzu TAŞCAN hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Manisa hakkında yapılan bu tez çalışması, 2021-053 numaralı proje ile Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenmiştir. BAP birimine de sağladıkları maddi destek için teşekkür ederim.

Melis ALTAN
Manisa, 2024

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
agt	Adı geçen tez
AİBÜ	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Bkz	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İA	İslâm Ansiklopedisi
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
M.	Miladi
MŞS	Manisa Şer'iyeye Sicili
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
S.	Sayı
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	Tercüman
TTK	Türk Tarih Kurumu

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1. Bedestende İki Dükkân	34
Görsel 2. Cornelis de Bury'n Gravürüne Göre XVII. Yüzyılda Manisa	53
Görsel 3. Yahudi Erkek ve Ermeni Kadın Tasviri	57
Görsel 4. Falaka Cezası	65
Görsel 5. Tartıda ve Ölçüde Hile Yapan Satıcıların Başına Tilki Kuyruğu Takılı Serpuşla ve Baş-İlleri Ağır Bir Tahtadan Geçirilerek Sokakta Gezdirilmesi	65
Görsel 6. Manisa Lala Paşa Mahallesinde Bulunan İki Odalı Ev Planı	75
Görsel 7. Osmanlı Gelini	109
Görsel 8. Zina Suçu İşleyen Kadına Uygulanan Teşhir Cezası	124
Görsel 9. Zina Suçu İşleyen Erkeğe Uygulanan Teşhir Cezası	125
Görsel 10. Mahallede Fuhuş Yapılan Eve Baskın	131
Görsel 11. Dere Kenarında Basılan Çift	131
Görsel 12. Dolapta Eğlenen Çocuklar	148

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Manisa Şer'iyye Sicilleri	5
Tablo 2. Manisa'nın Kaza ve Nahiyeleri.....	15
Tablo 3. Manisa'nın Karyeleri	16
Tablo 4. Manisa'nın Çarşı ve Pazarları	30
Tablo 5. Manisa'nın Camileri	37
Tablo 6. Manisa'nın Mescitleri	37
Tablo 7. Manisa'nın Muallimhaneleri.....	40
Tablo 8. Manisa'nın Medreseleri	40
Tablo 9. Manisa'nın Zaviyeleri	42
Tablo 10. Manisa'nın Hamamları.....	45
Tablo 11. Manisa'nın Çeşmeleri	47
Tablo 12. Manisa'nın Mahalleleri	50
Tablo 13. Manisa'daki Esnaflar ve Meslek Erbabları	61
Tablo 14. Manisa'nın Vakıfları	184
Tablo 15. Manisa'nın Ev Eşyaları ve Aletleri.....	193
Tablo 16. Manisa'nın Yiyecek-İçecek, Hububat ve Tarım Ürünleri	195
Tablo 17. Manisa'nın Giyim Eşyaları- Kumaş ve Dokumaları.....	197
Tablo 18. Manisa'nın Süs ve Ziyet Eşyaları- Kıymetli Metaları	199
Tablo 19. Manisa'da Silah ve Koşum Takımları.....	200

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	v
GÖRSELLER DİZİNİ.....	vi
TABLolar DİZİNİ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
1. GİRİŞ	1
2. BÖLGE TARİHİ HAKKINDA YAPILMIŞ ŞER'İYYE SİCİLİ KAYNAKLI ÇALIŞMALAR	3
3. GEREÇ VE YÖNTEM.....	10
3. 1. Materyal.....	10
3. 2. Yöntem	10

BİRİNCİ BÖLÜM

MANİSA ŞEHRİNİN İDARİ-FİZİKİ YAPISI VE NÜFUSU

1. 1. Manisa Şehrinin İdari Yapısı.....	12
1. 2. Manisa Şehrinin Fiziki Yapısı	25
1. 2. 1. Kale	25
1. 2. 2. Zanaat ve Ticaret Yerleri	27
1. 2. 2. 1. Çarşı ve Pazarlar	28
1. 2. 2. 2. Bedestenler	32
1. 2. 2. 3. Hanlar	34
1. 2. 3. Camiler ve Mescitler.....	36
1. 2. 4. Muallimhâneler-Medreseler.....	39
1. 2. 5. Tekke ve Zaviyeler	41
1. 2. 6. Hamamlar.....	44
1. 2. 7. Çeşmeler	47
1. 2. 8. Mahalleler	49
1. 3. Manisa Nüfusu ve Gayrimüslimler	54

İKİNCİ BÖLÜM

MANİSA ŞEHRİNİN EKONOMİK YAPISI

2. 1. Esnaflar.....	58
2. 2. Manisa’da Ekonomik Faaliyetler	69
2. 2. 1. Alım-Satım İle İlgili Kayıtlar	69
2. 2. 1. 1. Gayrimenkul Alım-Satımları	69
2. 2. 1. 2. Menkul Mal Alım-Satımları.....	80
2. 2. 2. Borçlar	84
2. 2. 3. Kira İşlemleri	88
2. 2. 4. Hibe ve Temlikler	94
2. 2. 5. Vergiler ve Mukataalar	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANİSA ŞEHRİNİN SOSYAL YAPISI

3. 1. Aile	107
3. 2. Manisa’da Bazı Toplumsal Olaylar.....	120
3. 2. 1. Genel Ahlaka Aykırı Hareketler	120
3. 2. 2. Hakaret ve Küfür	137
3. 2. 3. Darp-Yaralama.....	140
3. 2. 4. Cinayet.....	143
3. 2. 5. Hırsızlık	153
3. 2. 6. Eşkîyalık-Gasp.....	160
3. 2. 7. Mala Zarar.....	168
3. 2. 8. İçki-Duhan Kullanımı	171
3. 2. 9. Miras Hissesi-Mülk Kullanımı	175
3. 3. Vakıflar.....	180
3. 4. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar.....	190
SONUÇ.....	201
KAYNAKÇA	206
DİZİN	234
EKLER.....	239

1. GİRİŞ

Coğrafi olarak Ege'nin liman kenti İzmir'e yakınlığı yanında eski çağlardan günümüze doğu-batı bağlantısında önemli bir konuma sahip olan Manisa, Antik Çağ'da Lidya bölgesinin içinde yer almıştır. Magnesia adıyla bilinen şehrin; Spiylos Dağı eteğindeki geniş, alüvyonlu düz bir ovaya hakim olması, Kral Yolu'na yakınlığı ve ticari faaliyetlerinin canlılığı gibi sebeplerle refah seviyesi oldukça yüksektir.¹

Anadolu topraklarına giren ve hızla ilerleyen Türkler, kısa sürede Batı Anadolu bölgesine ulaşmışlar, Anadolu Selçuklularının dağılmasıyla beylikler şeklinde organize olarak Bizans topraklarını ele geçirip hakimiyet sahalarını genişletmişlerdir. Saruhan Bey'de bu Türkmen kitlelerinin beylerinden biri olarak, 1313 yılında Manisa'yı almış ve beyliğin merkezi haline getirmiştir. Kısa sürede, uygulanan iskân politikasıyla şehrin Türkleştirilmesi süreci başlamış ve Manisa Türk-İslam şehri hüviyetine evrilmiştir. Saruhan-ili olarak adlandırılan bölge; Manisa, Tarhaniyat, Nif, Akhisar, Güzelhisar, Demirci, Adala, Marmara, Mendehorya, Ilıca, Kayacık, Gördük gibi şehir ve kasabalardan oluşmaktadır.² İlk olarak Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı'nın eline geçen Manisa, Timur hadisesinden sonra tekrar Saruhanoğulları idaresine geçmişse de, 1410 yılında Çelebi Mehmed tarafından ikinci kez nihai olarak Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine alınmıştır.³

Osmanlı Devleti'nin, şehzadelerin idari alanda tecrübe kazanmaları için uyguladığı sancağa çıkma usulünde, Manisa'nın konum itibarıyla diğer şehzade sancaklarına göre İstanbul'a daha yakın olması, şehri ön plana çıkarmış; bu coğrafi özelliği, Osmanlı tahtına giden süreçte, şehirdeki şehzadenin elini güçlendirmiştir. Osmanlı tahtına namzet birçok şehzade, idari tecrübesini bu şehirde kazanmıştır. Saruhan Sancağı'na; Şehzade Alaaddin (1439), Şehzade Mustafa (1452-1472),

¹ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 15-17; Şehrin eski çağlarına dair daha detaylı bilgi için bkz. Oktay Akşit, *Manisa Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.

² M. Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, CHP Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1946, s. 10; Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939, s. 22; Emecen, *age*, s. 2.

³ Feridun Emecen, "Manisa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İSAM Yayınları, İstanbul 2003, s. 548; Uluçay, Ç., Gökçen İ., *age*, s. 544.

Şehzade Abdullah (?-1482), Şehzade Şehinşah (1490-1503), Şehzade Korkut (1503-1507), Şehzade Alemşah (1503-1504), Şehzade Mahmud (1505-1507), Şehzade Korkut (1511-1513), Şehzade Süleyman (1513-1520), Şehzade Mustafa (1520-1541), Şehzade Mehmed (1542-1543), Şehzade Selim (1549-1550), Şehzade Murad (1561-1574) ve Şehzade Mehmed'in (1538-1595) gönderildiği bilinmektedir.⁴ Özellikle XVI. yüzyılda, Hafsa Sultan'ın Şehzade Süleyman ile birlikte Manisa'ya gelmesi, şehre Osmanlı tarihindeki en parlak dönemini yaşatmıştır.⁵

XVII. yüzyılın başlarında, sancağa çıkma usulünün ortadan kalkması ile şehzade sancağı statüsü kaybeden Manisa, aynı dönemde tüm Osmanlı coğrafyasını etkileyen karışıklıklardan epeyce etkilenmiş, eşkıyalık hareketlerinin yarattığı kaos ortamı bölgede asayişin sağlanmasını zorlaştırmıştır. Hatta bu dönemde bölgedeki eşkıya gruplarının faaliyetleri şehir halkının can ve mal güvenliğini sıklıkla tehdit eder hale gelmiştir.⁶

XVII. yüzyılla birlikte baş gösteren siyasi, ekonomik, sosyal sıkıntıların⁷ etkisi ve merkezi idarenin yerel yöneticilerin yetkilerini kısıtlamaya yönelik önlemleri, eyalet yönetiminde âyanların yükselişine zemin hazırlamıştır. Servetini artırıp zenginleşen âyanların, halk üzerinde etkisi iyice artmıştır.⁸ XVIII. yüzyılın ortalarında, Manisa üzerinde de Karaosmanoğulları'nın etkinliği hissedilmiş ve bu durum, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir.⁹

1900'lü yıllara gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmiş olması, toprak kayıpları, uzun süren savaşlar ve yaşanan bütün olumsuzluklar, ülkenin tüm şehirlerinde olduğu gibi Manisa'da da fazlasıyla hissedilmiştir. Yunan kuvvetlerince 26 Mayıs 1919'da işgal edilen şehir, 1922 yılına kadar esaret altında kalmıştır. İşgal ordusunun yenilgisinden dolayı Yunan kuvvetleri şehirden çekilirken

⁴ Alpay Bizbirlik, Necdet Okumuş, *Manisa'da Tarihi Mekânlar Mezar Taşları ve Kitabeler*, Manisa Belediyesi Yayınları, Manisa 2017, s. 8.

⁵ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, C.2, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 293.

⁶ M.Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944.

⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II Tagayyür ve Fesad (1603-1656):Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 161-335.

⁸ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 69-96; Özcan Mert, "Ayan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4 İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s. 195-198.

⁹ Yuzo Nagata, "Karaosmanoğulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İSAM Yayınları, İstanbul 2001, s. 468-470.

büyük bir yangın çıkartmış ve yaşanan tahribat neticesinde Cumhuriyet döneminde ilk öncelikli konu şehrin imarı olmuştur.¹⁰

2. BÖLGE TARİHİ HAKKINDA YAPILMIŞ ŞER'İYYE SİCİLİ KAYNAKLI ÇALIŞMALAR

Toplumların gelişimini gösteren parametrelerden biri, şehirlerin geçirdiği tarihî süreçlerdir. Şehirlerin sosyal ve ekonomik yönleriyle ele alınması, incelenen dönemin toplumsal hayatı ile iktisadi faaliyetleri hakkında önemli bilgilerin tespitine ve genel bir çerçevede değerlendirme yapılabilmesine imkân sağlamaktadır.

Yapılan çalışmada, 1600-1650 yılları arasında Manisa'nın sosyo-ekonomik hayatına dair veriler ele alınmıştır. Oldukça geniş bir coğrafyada hüküm süren devletin, birçok sancağına ve şehrine ait sosyo-ekonomiyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Fakat Manisa'nın XVII. yüzyılının ilk yarısına dair ağırlıklı kaynak olarak şer'iyeye sicilleriyle temellendirilmiş bir çalışmanın olmaması, araştırma konusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Manisa'nın tarihi ile ilgili yapılan Manisa Tarihi,¹¹ XVI. Asırda Manisa Kazası,¹² Tarihin İçinde Manisa¹³ isimli çalışmalarda, şehrin tarihi, genel hatlarıyla ele alınmış; Manisa ve tarihçilik adına oldukça kıymetli çalışmalar ortaya çıkmıştır. Tarihte Ayanlar; Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme isimli eserde de Manisa'ya ait birçok şer'iyeye sicilinden yararlanılmıştır.¹⁴

Manisa Şer'iyeye Sicillerinden faydalanarak hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri de mevcuttur. 17. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa¹⁵ isimli tezde, farklı arşiv belgelerinden de yararlanılmış, Manisa Şer'iyeye Sicillerine ait 17, 52, 53 ve 89 numaralı defterlerden istifade edilmiştir. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Servet Unsurları ve Giyim Kuşam Kültürü (Manisa Örneği)¹⁶ isimli

¹⁰ Emecen, *agm*, s. 579. Besim Darkot, "Manisa", *İslâm Ansiklopedisi*, C.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 288.

¹¹ Oktay Akşit, *Manisa Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.

¹² Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

¹³ Feridun M. Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2007.

¹⁴ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar; Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

¹⁵ Şahin Sonyıldırım, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

¹⁶ Yasemin Gündoğdu, "19.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Servet Unsurları ve Giyim Kuşam Kültürü (Manisa Örneği)", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2019.

yüksek lisans tezinde, tereke defterlerinden yararlanarak dönemin ekonomik ve kültürel hayatına dair bir çalışma ortaya konmuştur. XVII. Yüzyıl Sonlarında Manisa Vakıfları (Şer‘iyye Sicillerine Göre)¹⁷ isimli çalışmada, 187, 194 ve 211 numaralı sicillerdeki vakıf muhasebe kayıtlarından elde edilen verilerle dönemin vakıfları ve kurulma amaçları üzerinde durulmuştur. XVIII. Yüzyılda Manisa’da Gündelik Hayata İlişkin Bir Değerlendirme¹⁸ adlı yüksek lisans tezinde, 207 numaralı sicilin verileriyle dönemin gündelik hayatında etkin alanların ve sosyal yaşamın incelendiği görülmektedir. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa’nın Sosyal ve İktisadi Durumu¹⁹ başlıklı doktora tezinde, sicillerden ve yanında muhtelif birçok tasniften yararlanılmıştır. XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası: 1908-1950²⁰ isimli doktora tezinde de şehrin sosyal hayatı ve sosyo-ekonomik yapısı incelenmiştir. Yukarıda bahsedilen tezlerin yanında, sicillerin verileriyle belirli temalar çerçevesinde yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. 1600-1650 Yılları Arasında Manisa’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (Şer‘iyye Sicilleri Işığında)²¹ başlıklı yüksek lisans tezinde, şehrin farklı dinlere inanan insanları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Yine sicillerdeki verilerle desteklenen Şer‘iyye Sicillerine Göre Manisa’da Sosyal Değişim ve Evlilik Kalıpları (1710-1750)²² isimli yüksek lisans tezinde; evlilik, mihr ve çocuklarla ilgili konular, zenginlik ve sosyal statü kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Manisa hakkında yapılan tezlerin bazıları ise şer‘iyye sicillerinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi üzerine hazırlanmıştır. 48 Numaralı (1030/1620) Tarihli Manisa Şer‘iyye Sicinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi,²³ 213

¹⁷ Hacer Heybeli, “XVII. Yüzyıl Sonlarında Manisa Vakıfları (Şer‘iyye Sicillerine Göre)”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2016.

¹⁸ Selda Yıldız, “XVIII. Yüzyılda Manisa’da Gündelik Hayata İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

¹⁹ Önder Bayır, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa’nın Sosyal ve İktisadi Durumu”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001.

²⁰ Nejdet Bilgi, “XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası: 1908-1950”, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1996.

²¹ Melis Altan, “1600-1650 Yılları Arasında Manisa’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (Şer‘iyye Sicilleri Işığında)”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2018.

²² Mahmut Tat, “Şer‘iyye Sicillerine Göre Manisa’da Sosyal Değişim ve Evlilik Kalıpları (1710-1750)”, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir 2017.

²³ Tekin Açikel, “48 Numaralı (1030/1620) Tarihli Manisa Şer‘iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2019.

numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyonu (1174–1175),²⁴ 275 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1254-1255/M.1838-1840),²⁵ 63 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi,²⁶ 190 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,²⁷ 154 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1095-1096/1684-1685),²⁸ Manisa'nın 79 Numaralı (H.1049-1050) Şer'iyeye Sicil Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,²⁹ 64 No'lu Manisa Şer'iyeye Sicili,³⁰ H.1075? 1076/M.1665? Tarihli 124 No'lu Manisa Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi³¹ ve H.1060? 1061/ M.1650-1651 Tarihli 100 Nolu Manisa Şer'iyeye Sicili³² bunlardan bazılarıdır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Manisa Şer'iyeye Sicilleri

Sicil No	Tarih	Sicil No	Tarih
15	1009/1600	59	1037-1039/1627-1629
17	1010-1012/1601-1603	61	1039-1040/1629-1630
19	1012-1013/1603-1604	63	1037-1041/1627-1631
21	1014-1015/1605-1606	64	1040/1630
24	1016-1019/1607-1610	65	1040-1041/1630-1631
27	1018-1019/1609-1610	68	1042-1043/1632-1633

²⁴ Yasin Özkan, “213 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyonu (1174-1175)”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019.

²⁵ Özlem Kale, “275 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2019.

²⁶ Elif Karadaş, “63 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2019.

²⁷ Sefa Yapıcıoğlu, “190 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2017.

²⁸ Hadiye Önderoğlu, “154 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1095-1096/1684-1685)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2015.

²⁹ Halil Atabey, “Manisa'nın 79 Numaralı Şer'iyeye Sicil Defteri (H.1049-1050) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014.

³⁰ Selman Çetin, “64 No'lu Manisa Şer'iyeye Sicili”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2013.

³¹ Ferdi Gökbüğe, “H.1075? 1076/M.1665? Tarihli 124 No'lu Manisa Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2008.

³² Caner Yılmaz, “H.1060? 1061/ M.1650-1651 Tarihli 100 Nolu Manisa Şer'iyeye Sicili”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Manisa 2005.

28	1019/1610	69	1042-1044/1632-1634
29	1019/1610	70	1044-1045/1634-1635
30	1020-1022/1611-1613	72	1045-1046/1635-1636
34	1023/1614	73	1045-1046/1635-1636
36	1024-1025/1615-1616	75	1047-1048/1637-1638
37	1025-1026/1616-1617	78	1049/1639
39	1026-1029/1617-1619	79	1049-1050/1639-1640
43	1029/1619	80/A	1050-1053/1640-1643
44	1029-1030/1619-1620	81	1050/1640
46	1030-1031/1620-1621	84	1052-1053/1642-1643
47/B	1029-1032/1619-1622	88	1053-1055/1643-1645
48	1030/1620	90	1055/1645
51	1032-1033/1622-1623	91	1054-1056/1644-1646
52	1034-1035/1624-1625	93	1056-1057/1646-1647
53	1035-1036/1625-1626	98	1057-1060/1647-1650
55	1034-1036/1624-1626	100	1060-1061/1650-1651
57	1037-1038/1627-1628		

Osmanlı'da şer'î ve örfî davaların görüldüğü yerler, resmi yazılarda ve kanunnamelerde, mahkeme ya da meclis-i şer' olarak kaydedilmiştir.³³ Kadıların verdiği hükümler, kayda geçirilmesi istenen olaylar ve merkezden gelen emirlerin kayıt altına alındığı defterler olan şer'îyye sicilleri³⁴; sicillât-ı şer'îyye, kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vâkâyi sicilleri ya da sicillât defterleri şeklinde de isimlendirilmiştir.³⁵ Toplum hayatının durumunu ve devletin tutumunu yansıtan şer'îyye sicilleri, araştırmacılara önemli bilgiler sunmaktadır. Hukuk tarihi açısından şahsi haklar³⁶ yanında, aile hukukuna dair konularda da bilgiler içermektedir. Miras hukukuna ilişkin intikâller, vasiyetler, tereke kayıtlarına ait verilere sahiptir. Sicil kayıtlarındaki eşyalardan dönem bazında ailenin refah seviyesi tespit edilebilmektedir.³⁷ Sosyal hayatta olan anlaşmazlıkları, gayrimenkûl kiralama ve alım-satımları, kurum inşaları ve tamirleri, görevli tayin ve azilleri, ticari davaları,

³³ Halil İnalçık, "Mahkeme", *İslâm Ansiklopedisi*, C.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1955, s. 149.

³⁴ Mehmet Zeki Pakalın, "Şer'î Mahkeme Sicilleri", *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 343.

³⁵ Ahmed Akgündüz, *Şer'îyye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C.1, İstanbul 1988, s. 17.

³⁶ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Araştırmalarında Hukukun ve Şer'îyye Sicillerinin Önemi", *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*, Mahya Yayınları, İstanbul 2017, s. 24.

³⁷ Akgündüz, *age*, s. 14.

menkûl mal satışları, ihtida kayıtları, merkezden gelen emirleri ve fermanları, sicillerin kayıtlarında görebilmek mümkündür.³⁸ Kadıların hem adli hem idari görevleri hasebiyle şer'iyeye sicillerinde, hukuki ve idari işlerle ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Adli olarak ilamlar, hüccetler, vakfiyeler ve mâruzlar; idari olarak ise görevli tayini, kamu binalarının hallerinin keşfi ve tamiri, vakıflara ait gayrimenkûl kiralama, vergi-cizye toplanması, esnafların teftişi, narh koyma vb. bunlardan bazılarıdır.³⁹ Mahalli tarih açısından bakıldığında şer'iyeye sicillerinin; adları değişen, eskiden yerleşim yeri olan şehir, kaza, köy gibi birimler aynı zamanda aşiret ve cemaat isimlerini de tespit etmek adına önemli verilere sahip olduğu görülmektedir.⁴⁰

Şer'iyeye sicilleri, XV. yüzyılın yarısından başlayıp XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan tarihî süreçteki Türk tarihinin iktisadi, içtimai, idari, hukuki alanlarını aydınlatmaya yardımcı en önemli kaynaklardan biridir.⁴¹ Bu defterleri incelemeyen, idari ve sosyal tarihi hakkında değerlendirmek mümkün değildir. Bilhassa kayıt altına alındığı yerin tarihî-ekonomik yapısı ile mahalli hayatına dair en zengin malzemeyi de yine şer'iyeye sicilleri, araştırmacıya sunmaktadır.⁴²

İdari tarih açısından kaza, sancak, eyalet taksimatı, idari birimdeki devlet görevlileri, kazalarda kadılar daha sonraki dönemlerde voyvoda teşkilatı hakkında verilere sicillerden ulaşılabilmektedir. Askerî alanda sefer tedarikleri için beylerbeyi ve sancakbeylerine gönderilen emirler, ordunun ihtiyacı olan zahire, mühimmat, asker temini için kadılara da gönderilmiş ve bu emirler sicillere kaydedilmiştir.⁴³

Siciller, kayıt altına alındığı yerin iktisadi hayatıyla alakalı birinci dereceden veri sağlayan tarihi kaynaklardır. Türklerin ve genel hatlarıyla Anadolu halkının yaşantısı, geçim şartı, dışarıdan gelen ve dışarıya gönderilen eşyaları, yetiştirilen ürünleri, imâl edilen sanayi mamûlleri, kayıt altına alındığı yerin meslek erbapları,

³⁸ Mücteba İlgürel, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.28-29, İstanbul 1975, s. 123.

³⁹ Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1986, s. 3.

⁴⁰ Kenan Ziya Taş, "Arşiv Malzemesi Olarak Şer'iyeye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", *I. Milli Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü No:12 (20-21 Nisan), Ankara 1988, s. 179

⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", *Ülkü*, C.5, S.29, Ulus Basımevi, Ankara Temmuz 1935, s. 366.

⁴² Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, Ankara 1943, s. 89.

⁴³ Uzunçarşılı, *age*, s. 367.

toplanan vergileri, memurlar için ayrılan tahsisatları gibi ekonomik hayatı ilgilendiren bilgiler, sicillerde mevcuttur.⁴⁴

Manisa Şer'iyeye Sicillerinde, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait defter kayıtları mevcut değildir. Manisa'ya ait ilk sicil kaydı, H.929 (M.1522/1523), son defter kaydı ise H.1328 (M.1910/1911) tarihlidir. Şer'iyeye sicillerine dair yapılan detaylı çalışmalar, şehre ait 432 adet defter kaydının bulunduğunu göstermektedir.⁴⁵

Türk kültürü ve tarihi için gayet kıymetli verilere sahip şer'iyeye sicilleri kataloğunda yer alan Manisa Şer'iyeye Sicilleri, şehrin dört yüz yıllık tarihine dair kayıtları içermektedir. Sicillerin günümüze ulaşmasını sağlamak için yapılan çalışmalar ve bu hedefte yaşanan sıkıntılar, Çağatay Uluçay tarafından ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Kurtuluş Savaşı zamanında, sicillerin Muradiye Cami'nin yanına kaldırıldığı, Yunan kuvvetleri tarafından çıkarılan büyük yangından kurtulmuş olsa dahi çalınmış ve tahrip edilmiş olduğu, Ankara'dan gelen bir telgrafla sicillerin korunmasının istendiği, fakat sicillerin sandıklarda muhafaza edilirken dikkatsiz davranılmasının defterlere zarar verdiği, makalenin içeriğinden anlaşılmaktadır.⁴⁶ Koruma altına alınan siciller, Milli Eğitim Bakanlığı emriyle Manisa Müzesine gönderilmiş, daha sonra Ankara Milli Kütüphaneye aktarılmıştır. Önceki senelerde Manisa Yazma Eserler Kütüphanesinden de araştırmacıların faydalanabileceği sicillere, artık Devlet Arşivleri Başkanlığına ait uygulamada Meşihat Fonu üzerinden de çevrimiçi olarak erişim sağlanabilmektedir.

Genel hatlarıyla tarih çalışmaları ve şehir tarihçiliği adına önemine değinilen şer'iyeye sicillerine ait verilerin desteğiyle yapılan bu çalışmanın temel hedefi, XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı yönetimindeki Manisa'nın tarihine dair kapsamlı bir araştırma ortaya koymaktır. Manisa'nın sosyo-ekonomik hayatına dair sicil kayıtlarındaki veriler ile yerel tarihçilik açısından işbu çalışmanın amacı; XVII. yüzyılın ilk yarısında Manisa toplumunun yapısı ve ekonomik faaliyetleri üzerinden şehrin tarih yazımına katkı sağlamaktır. Tam anlamıyla kadim bir Osmanlı kenti olan Manisa, sancağa çıkma usulünün terk edilmesiyle XVII. yüzyılda eski şehzade sancağı konumuna gelmiş, ekonomide meydana gelen bozulmalardan ve İzmir'in

⁴⁴ Akgündüz, *age*, s. 15.

⁴⁵ M. Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'iyeye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası*, C.10, İstanbul 1953, s. 286; Akgündüz, A., *age*, ss. 200-203.

⁴⁶ M. Çağatay Uluçay, "Manisa Mahkeme Şer'iyeye Sicilleri", *Gediz Dergisi*, C.5, S.53, Manisa 1941, s. 9-10.

liman kenti olarak yükselmesinden etkilenmiştir. Devletin iç karışıklıklarla mücadele ettiği bu dönemde, Celali İsyanları'nın sebep olduğu keşmekeş sebebiyle Anadolu'dan kaçan Türk, Rum ve Ermeni gruplarından bir kısmı, yüzyılın ortalarına doğru ipek ticareti yapan Ermeni tacirler ve az sayıda Rum şehre yerleşmiştir.⁴⁷ Aldığı göçler, Manisa'nın kapasitesi üzerinde olduğundan yetersizlik ortaya çıkmış ve halkın zorlanmasına sebep olmuştur. Merkez ve taşrada huzurun tam manasıyla sağlanamaması, başka isyanların da fitilini ateşlemiş bu durum, birçok alanda etkisini hissettirmiştir. Kısacası, bu ortamda, Manisa'nın değişen demografik yapısının sosyal hayatı, onun da doğal olarak ekonomik hayatı etkilemesi kaçınılmaz olmuştur.

Bu çalışmayla şer'iyye sicillerine yansıyan sosyal ve ekonomik verilerin incelenerek, XVII. yüzyılın ilk yarısında hem Manisa'ya hem Osmanlı merkezi ile yörenin ilişkilerine hem de Batı Anadolu tarihine bir bakış açısı oluşturmak ve bu minvalde yapılacak yeni çalışmalara ışık tutabilmek hedeflenmiştir.

⁴⁷ Emecen, "Manisa", s. 581.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3. 1. Materyal

Araştırma materyali, XVII. yüzyıl Manisa'sında kayıt altına alınmış şer'î mahkeme kayıtlarıdır. Manisa şer'îye sicillerine ait tasniften, öncelikle yukarıda tablo halinde verilen 45 adet defterin verileri incelemeye tâbii tutulmuştur. Akabinde muhtelif çalışmalar için incelenen 16, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 31, 32, 33, 35, 38, 40, 41, 42, 46-A, 50, 54, 56, 58, 60, 65-A, 67, 82, 85, 89, 95 numaralı defterlerden de sosyo-ekonomik hayata dair veriler dâhil edilerek, ana kaynak sayısı artırılmış ve toplamda 72 adet defter, sosyal ve ekonomik alanda incelenmiştir.

3. 2. Yöntem

Çalışma, üç aşamada planlanmıştır. İlk etapta konuya dair detaylı bir ön araştırma yapılmış, Manisa'nın sosyo-ekonomik tarihi ve şer'îye sicilleri temelli çalışmalar takip edilerek literatür taraması aşaması başlamıştır. Yapılmış ve yapılan çalışmalar tespit edilerek mükerrer bir iş yapılmaması adına dikkatlice incelenmiştir. Manisa üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler ve kitaplar şer'îye sicilleri sonrasında dikkat edilen ilk husus olmuştur.

Önceden kararlaştırılan ve sonradan eklenen şer'îye sicillerine dair belge temini aşamasında, Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi ile Devlet Arşivlerine ait belge tarama sisteminden istifade edilmiştir. İncelenen defterlerdeki dava kayıtları, günümüz Türkçesine aktarılarak kontrolü yapılmıştır.

Arşiv belgelerinden elde edilen verilerin, daha önce yapılmış çalışmalarla desteklendiği kısım, araştırmanın son aşaması olan yazım ile ilgilidir. Sosyal bilimlerde kullanılan tümevarım metoduyla Manisa'ya ait 1600-1650 yılları aralığının şer'îye sicillerinde bulunan, sosyo-ekonomik hayata dair verilerin tespiti yapılmış, konu kapsamındaki dava kayıtlarını diğer çalışmalarla desteklemek için analiz-sentez metodu kullanılmıştır. Şer'îye sicillerindeki bilgilerin analizi yapılmış ve davalar, konu bazında tasniflenmiştir. Sosyo-ekonomik hayata dair elde edilen veriler, sosyal bilimlerin kuralları kapsamında, farklı kaynaklarla sentezlenerek değerlendirilmiştir. Ana kaynak olarak şer'îye sicillerine yönelmenin en temel sebebi, bu defterlerin, şehrin sosyal, iktisadi ve idari yapısına dair net bilgileri içeren kayıtlara sahip olmasıdır.

Araştırmacı tarih metoduyla hem belge hem konu özelinde irdeleyici bir yöntem izlenmiştir. Yapılan çalışmada, birinci el kaynaklara doğrudan temasla veriler değerlendirilip yorumlanmıştır. Bu yöntemler sayesinde, incelenen defterlerin sadece transkribini vermekten ziyâde elde edilen bilgileri, hem dönemin şartları göz önünde tutularak hem de yapılan çalışmalarla destekleyerek, Manisa'da XVII. yüzyılın ilk yarısına ait sosyo-ekonomik hayatın genel hatları belirlenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MANİSA ŞEHRİNİN İDARİ-FİZİKİ YAPISI VE NÜFUSU

1. 1. Manisa Şehrinin İdari Yapısı

Geniş topraklar üzerinde hakimiyet kuran ve hakimiyetini uzun yıllar devam ettiren Osmanlı Devleti, merkezi otoritenin gücünü, aynı zamanda yetkisini taşra yönetimlerinde de hissettirmiştir. Teşkilat yapısında, merkeze verilen önemin taşra teşkilatına da verildiği görülmektedir. Klasik dönem Osmanlı taşra idaresinin, eyalet-sancak ve kaza şeklinde yapılandırıldığı görülmektedir. Bu yapı, iki temel unsur etrafında şekillenmiştir. Bunlar mali, idari ve askeri ihtiyaçlarını temin edebilmek için tımar sistemi⁴⁸ ve devletin genişleyen sınırları içinde kontrolü sağlayabilmek adına merkezîyetçilik anlayışıdır.⁴⁹ Osmanlı'nın merkezîyetçi yapısı, hükümdarın otoritesini kuvvetlendirmek üzerine şekillenmiştir. Merkezde ve Osmanlı Devleti'nin başında bulunan sultan, kendisi varken alternatif bir güç unsurunun ortaya çıkmasını engellemek adına, kuvvetinin timsali olan merkezi bir sistem ortaya koymuştur. Bazı uç beylerinin kontrol mekanizmasına dâhil edilmesi için sancakbeyi olarak görevlendirilmesi, fethedilen kalelere yeniçerilerin yerleştirilmesi, merkez ve taşra arasında kurulması amaçlanan bağın göstergesidir. I. Murad devrinde uygulanmaya başlanan devşirme sistemi de yaygın bir şekilde kullanılmış ve devlet adamları kullardan seçilmiştir. Böylece merkezi otoriteye rakip olabilecek potansiyel güç unsurlarının oluşmasına engel olunmak istenmiştir.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve klasik dönemini kapsayan aralıkta, taşra yönetimi, merkezîyetçi bir eksenle iken XVI. yüzyılın sonlarından itibaren merkezin otoritesi, taşra üzerinde azalmaya başlamıştır. XVI. yüzyılda Avrupa'ya, Kafkasya'ya ve Kuzey Afrika'ya kadar hakimiyet kuran, geniş bir imparatorluk halini alan Osmanlı'nın idari teşkilatının, farklı kültür, inanç değerleri bulunan insanların ihtiyaçları göz önünde tutularak şekillendiği anlaşılmaktadır. İdare tarzının mutlak bir mülkiyet yerine esnek bir merkezîyetçi yapıya sahip olmasının nedeni, bu durumla ilişkilendirilir. Bu dönemde, yönetimde desantralizasyon etkilerinin

⁴⁸ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 124.

⁴⁹Bahtiyar Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.4, Konya 1999, s. 127-153.

⁵⁰ Akyılmaz, *agm*, s.1 29

görüldüğü, İlber Ortaylı tarafından dile getirilmiştir.⁵¹ Devlet, idari ve hukuksal açıdan mutlak bir merkezîyetçilik fikri taşımazken, otoritesinde açık bırakmamıştır. Hakimiyetindeki her bölgenin ekonomik, etnik ve sosyal özellikleri baz alınarak kanunnameler hazırlanmıştır.⁵²

Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren askeri-ekonomik kurumlar ve kadrolar için önemli yere sahip tımar sistemi,⁵³ idari-askeri işleyişin temellerinden biri olmuştur. Devlet görevlilerine hizmetleri karşılığında belirli bir bölgenin vergisini toplama hakkının verilmesi olan tımar,⁵⁴ dini görevliler, katipler gibi sivil görevlilere maaş karşılığı olarak tahsis edilmesine rağmen genel olarak sistemin asıl amacı, seferler için asker yetiştirmektir.⁵⁵ Askeri-idari yapının temeli olan tımar, aynı zamanda miri arazi sistemi işleyişinin, köylülerin-çiftçilerin statülerinin ve onların ödemekle yükümlü oldukları vergilerin belirlenmesinin, yani genel hatlarıyla tarımsal ekonominin de ana unsuru olmuştur.⁵⁶

XVII. yüzyılda Avrupa'nın tarım ve sanayide yaşadığı gelişmeler, Osmanlı'nın sosyo-ekonomik hayatını etkileyerek, birçok yapının bozulmasına sebep olmuştur. Bozulan yapılardan biri de tımar sistemidir. Osmanlı kaynaklarına göre tımar sisteminin çöküşü, reayanın askeri sınıfa karışması, tımarın bu konuda tecrübe sahibi olmayan kişilere verilmesi gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.⁵⁷ Ekonominin kötü gidişatına çare olması umudu ve devletin düzenli gelir elde edebilmesi adına, yüzyılın başında iltizam sistemi yaygınlaşmaya başlamıştır.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nin, yönetim birimleri arasında en büyük idari birim beylerbeyi yönetiminde olan eyaletlerdir.⁵⁹ Eyaletlerin bir alt birimi sancakbeyi

⁵¹ Ortaylı, *age*, s. 250.

⁵² Orhan Kılıç, *18.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s. 1.

⁵³ Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara 1985, s. 13-18.

⁵⁴ Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması" *Türkler Ansiklopedisi*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005, s. 899.

⁵⁵ Acun, *agm*, s.890.

⁵⁶ Halil İnalçık, "Tımar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41, İSAM Yayınları, İstanbul 2012, s. 168.

⁵⁷ Acun, *agm*, s. 906.

⁵⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, Çev., Zeynep Altıok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 93.

⁵⁹ Halil İnalçık, "Eyalet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.11, İSAM Yayınları, İstanbul 1995, s. 548; Orhan Kılıç, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı Ve Yöneticileri*, C.1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 168.

yönetimindeki sancaklar,⁶⁰ ondan sonraki birim ise kadıların yetki alanlarındaki kazalardır.⁶¹ Yani Osmanlı'nın taşra teşkilatı, askeri-idari bakımdan beylerbeylik-sancak, şer'î-idari olarak kaza esasına göre taksim edilmiştir.⁶² İdari ve coğrafi sınırları taksim olunmuş, aynı coğrafyada benzer özelliklere sahip köylerden oluşan üniteye ise nahiye adı verilmiştir.⁶³

Bir yere saplanan, binaya çekilen bayrak anlamını taşıyan sancak kelimesi,⁶⁴ aynı zamanda Osmanlı taşra teşkilatında bir idare birimini ifade etmektedir. Sancak veya liva olarak ifade edilen bu idari birim, devletin kurulduğu ilk zamanlardan itibaren kroniklerde geçmektedir.⁶⁵ Başında, yönetici olarak sancakbeyi bulunan bu idari ünite, tahrirlerin sancak esaslı yapılması, sipahinin dirliğinin bulunduğu sancakta oturma zorunluluğu, bir suça karışan reayanın yaşadığı sancakta yargılanması-cezalandırılması gibi uygulamalarla temel idari yapılanmaya ait olduğunu göstermektedir.⁶⁶ Eyalet idaresinde görevli olan, taşradaki en etkin ehl-i örf mensubu beylerbeyidir. Taşrada, padişahın otoritesini temsil eden beylerbeyine merkez sancağı tahsis edilmiştir.⁶⁷

Sözlükte “taraf, cihet, yöre, kenar, bölge” anlamlarına gelen nahiye, Osmanlı taşra teşkilatının önemli yerleşim birimlerinden birisidir. Tarihi süreçte farklı şekillerde görülen nahiye tabirinin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekle birlikte, XV. yüzyıldan itibaren sık sık kullanılmaya başlanmıştır. Esas itibarıyla XV. yüzyılda tımar sistemi çerçevesinde ortaya çıkan nahiyeler; idarî bakımdan bir sancak beyinin yönetiminde bulunan livalara (sancak) ve bir kadının yetki sahasına giren kazalara bağlı birimleri teşkil etmektedir. Sancaklardaki tımar sisteminin işleyişini kayıt altına almak için hazırlanan tahrir defterlerinde, kaza biriminden ziyade nahiye birimi esas alınmıştır. Bu bakımdan nahiye ve kaza birimleri biri askerî, diğeri hukukî anlamda birbirini tamamlayıcı özellikler göstermektedir. Askerî birim olarak nahiyelerin başında “serasker” adı verilen tımarlı bir sipahi

⁶⁰ İbrahim Solak, “Osmanlı Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 83.

⁶¹ Tuncer Baykara, “Kaza”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, İSAM Yayınları, İstanbul 2022, s. 119.

⁶² Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona (Âdem-i Merkezîyet) Dair Genel Gözlemler”, *Bellekten*, C.37, S.152, Ankara 1974, s. 665.

⁶³ M. Tayyip Gökbilgin, “Nahiye”, *İA*, C.9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 37.

⁶⁴ J. Deny, “Sancak”, *İslâm Ansiklopedisi*, c.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 186.

⁶⁵ Göyünç, , agm, s. 82.

⁶⁶ Solak, , agm, s. 83.

⁶⁷ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.6, İstanbul 1992, s. 69; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yurt Yayınlar, İstanbul 2003, s. 108; Solak, agm, s. 79-80; Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayınları, İstanbul 2005, s. 41.

bulunmuştur. Ayrıca kadıların idarî ve adlî işlerini yürütmek üzere nâibler de nahiyelerde görev yapmıştır. Bir nahiyeye nâib tayin edilirken, bazı suiistimallerin önüne geçmek için o yerin ahalisinden olmamasına dikkat edilmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle nahiyeler, kazaların alt birimi olarak ön plana çıkmıştır.⁶⁸

Tablo 2. Manisa'nın Kaza ve Nahiyeleri

Adala (N)	Gördes/Gördüs(K)	Palamud (N)
Akhisar (N)	Güzelhisar (K/N)	Sard (K)
Alaşehir (K)	Ilıca (K)	Temürcü (K)
Belen (N)	Marmara (K)	Tırhala (K)
Borlu (K)	Mendehorya/Kemaliye (K)	Turgudlu (K)
Emlak (N)	Menemen (K/N)	Yengi (K/N)
Foça (K)	Nif (K/N)	Yund Dağı (N)

Kırsal mekanlardaki daha küçük yerleşim yerleri ise köy ve mezra olarak adlandırılmıştır. Osmanlı döneminde karye olarak tabir edilen köyler, şehirlerden farklı olarak, ekonomik faaliyetleri çoğunlukla tarıma, hayvancılığa ve el sanatlarına dayanan yerleşim birimleridir. Ahalisi dağılmış eski iskân yerleri olup yalnızca ekinlik olarak kullanılan zirai topraklara ise mezra adı verilmiştir. Osmanlı döneminde, köylerin büyük kısmı tımar sistemi içerisinde yer almıştır. Bu idari birimlerde yaşayan insanlar, devlete ait topraklarda tarım ve hayvancılık yapmış ve ürünlerin bir kısmıyla vergilerini ödemiştir. Köylerin bir kısmı da Osmanlı vakıf sistemi içerisinde yer almış, vergileri ait oldukları vakfa ödenmiştir. Köylerin bazıları derbentçi, köprücü, çeltikçi ve yağcı gibi özel bir hizmete tahsis edilmiştir. Bu türden hizmette bulunan köyler, “avârız-ı dîvâniyye” gibi bazı mükellefiyetlerden muaf tutulmuştur. Köy idaresinden sorumlu olanlar için genel olarak “kethüdâ” tabiri kullanılmakla birlikte, zamana ve bölgeye göre kâhya, şeyh, emin, baş, bey ve

⁶⁸ M. Tayyip Gökbilgin, “Nahiye”, *İA*, C.9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 37-39; Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 110; İlhan Şahin, “Nahiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, İSAM Yayınları, İstanbul 2006, s. 306-308; Derya Erkan, “Osmanlı Devleti’nde Nahiye İdaresi”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karaman 2022, s. 1-3.

muhtar gibi tabirlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bazen küçük çaptaki davalara bakması için köylerde mahkemeler kurulmuş ve başındaki kadılara da “kâdı'l-karye” unvanı verilmiştir. Manisa'daki yerleşim isimlerine bakıldığında, büyük kısmının Türkçe olması, bunların Türkmenler tarafından kurulduğu göstermektedir. Hatta bir kısmı doğrudan içinde yaşayan Yörük cemaatinden adını almıştır.⁶⁹

Tablo 3. Manisa'nın Karyeleri

Adilobası	Davudlar (Yund Dağı)	İli Pare (Gördük)	Osmancalu
Ahmed Paşalu	Dazyurt/Tazyurd	İsmailce (Yengi)	Öksüz Aliler
Akçasulu	Değirmendere (Emlak)	Kadıköy	Öksüzlü (Demirci)
Alanyurt	Dellaklar (Yund Dağı)	Kafirboz (Emlak)	Parsa
Ali Beğlü (Adala)	Demirci Deresi	Kara Ali	Paşa (Adala)
Arpaculu (Yund Dağı)	Depecik (Manisa- Palamud)	Kara Ayıdlu	Penbelik (Emlak)
Aşağı Akçaköy	Dere (Emlak)	Kara Çullu	Sabuncu
Avşar (Adala)	Doğancı (Palamud)	Kara Haliller	Sarı Şeyhlü (Nif)
Aydınlar (Palamud)	Dönmezler (Belen)	Kara Hasan Obası	Sarıçamlu
Azizlü (Yengi)	Durasılı/Turasılı (Yund Dağı)	Kara Koca	Sarıkaya
Baba (Adala)	Dündar	Karaağaç (Gördes)	Sarıkaya (Yund Dağı)
Babasuluk (Belen)	Devlek-i Kebir (Emlak)	Karaca Ahmed	Sarma
Bahadırlu	Devlek-i Sağır (Emlak)	Karakılıçıklı	Saru Ahmedlü
Balıklağı (Adala)	Eğri	Karaköy/Garaköy	Saruhanlu (Belen)

⁶⁹ Emecen, *age*, s. 115-117; Osman Gümüşçü-Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Köy”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek 2, İSAM Yayınları, Ankara 2019, s. 85-87.

Baraklu	El-Hâc Aliler (Yund Dağı)	Karalu/Kara Ali	Sekerlü (Belen)
Bargir (Emlak)	Emreh (Adala)	Karaoğlanlu	Selendi (Marmara)
Bazarlı	Evrenos	Kaşıkcı	Selimşahlar
Bazirganlu (Gördük)	Eynel (Palamud)	Kayapınar	Seyidlü
Bektaşlu (Adala)	Gökçe (Güzelhisar)	Keçilü	Sofular
Boğaz	Gömeçlü (Belen)	Kemaloğlu	Şirmerd
Bostancı (Yengi)	Gördük (Demirci)	Kepeneklü	Tatar (Sard)
Boz	Gözübüyükler (Belen)	Kerdeme/Kerdemi (Nif)	Tekelü
Boz Havlı (Adala)	Gümülceli (Yengi)	Kırcalu (Yengi)	Toğanhisar/ Doğanhisar
Bozcaatlu (Demirci)	Güngörmez (Yund Dağı)	Kırkağaç (Tırhala)	Toy Yusufu
Can Paşalu	Gürleye (Emlak)	Kırtık	Turudlu
Çalışlar (Adala)	Hacı Halil (Yengi)	Kızıl Yakublu (Yengi)	Ulugamlu (Ilıca)
Çaltu (Nif)	Hacı İbrahimler	Koca Kilise (Palamud)	Uncuboz
Çam (Nif)	Hacı Kasımlu	Kocaklu (Belen)	Uzun Hasanlar (Yund Dağı)
Çamlıca	Hacı Ömerler (Yund Dağı)	Konurcalu	Üskübler
Çanşa (Yengi)	Hacılar (Yund Dağı)	Kozluca (Sard)	Viran (Nif)
Çatal Kilise	Halidlü (Palamud)	Köseler (Yengi)	Yağ Basan (Adala)
Çatalbaş	Halil Beğlü (Nif)	Köşk Başı (Köşk Pınarı) (Belen)	Yağcılar (Yund Dağı)

Çayır (Emlak)	Hamzabeğlü (Yengi)	Kurşunlu (Yengi)	Yaylalu (Yengi)
Çiftçilü	Hasırcı	Manastır (Emlak)	Yere Giren (Belen)
Çobanisa	Hoca Ali (Belen)	Mihaili	Yorga (Yund Dağı)
Çobanlı (Palamud)	Horos	Müslümanboz	
Çullu (Belen)	Işık Hacı (Yengi)	Orta Oba (Belen)	

İdari taksimat bazında bakıldığında Manisa, Anadolu Eyaletine bağlı olan Saruhan Sancağına ait kazalardan biridir. Osmanlıların hakimiyetine girdikten sonra Manisa, Saruhan Sancağının merkez kazası olmuştur.⁷⁰ Şehzadelerin sancağa çıkma usûlünün ortadan kalktığı XVI. yüzyılın sonuna kadar Manisa, şehzadeler ve onların maiyetleriyle idare edilmiştir. Bu dönemde, şehzadenin gelmesinin gecikmesi durumunda, şehir merkezden görevlendirilen sancakbeyleri tarafından yönetilmiştir. Sancağa çıkma uygulamasının III. Mehmed'le son bulmasının akabinde şehir, diğer sancaklarda olduğu gibi merkezden atanan sancakbeyleri tarafından yönetilmiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise arpalık⁷¹ olarak tevcih edilmeye başlanmıştır.⁷² M. Çağatay Uluçay, eserinde, 1627 yılında arpalık tevcihinin başladığını işaret etmiş,⁷³ çalışmayı baz alan araştırmacıların geneli, bu tarihi başlangıç olarak çalışmalarında nakletmiştir.⁷⁴ Şahin Sonyıldırım ise tezinde, bu bilginin genel olarak kabul görmesine rağmen aslında H. Şaban 1034/M. Mayıs 1625 tarihinde de arpalık tevcihi yapıldığından ve bu tarihten önce arpalık tevcihinin

⁷⁰ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 187.

⁷¹ Osmanlı Devleti'nde idareci zümrenin ve yüksek rütbeli devlet memurlarının hizmette buldukları sürede maaşlarına ilaveten, görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilen gelirdir. M. Tayip Gökbilgin, "Arpalık", *İA*, C.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 592-595; Cahit Baltacı, "Arpalık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s. 392-393.

⁷² M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık Ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944, s. 100; Emecen, *XVI. Asırda...*, s. 41.

⁷³ Uluçay, *age*, s. 100.

⁷⁴ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 23; Mehmet Günay, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000 s. 21; Bayır, *agt* s.67.

başlamış olabileceğinden bahsetmektedir.⁷⁵ Sonyıldırım'ın konuya yaklaşımı, doğrudur. Zira Saruhan Sancağı'nda arpalık uygulamasının daha erken yıllarda başladığı, incelenen verilerden anlaşılmaktadır. Saruhan ber vech-i arpalık mutasarrıfı Kurd Paşa'nın kethüdası Hıdır Ağa ibn Abdullah ile eski sancakbeyi El-Hâc Mehmed Beğ'in kethüdası Sinan Ağa'nın vekili Safer Beğ ibn Cafer'i karşı karşıya getiren, Kurd Paşa'nın hakkı olan vergilerin toplanması meselesidir. Belgede, Kurd Paşa'nın H.21 Şaban 1014/M. 1 Ocak 1606 tarihinden itibaren arpalık mutasarrıfı olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶ Bu belge ışığında, daha önceki bilgilerin aksine, ne 1627 ne de 1625 tarihlerinde başlamadığı görülen arpalık tevcihinin, 1606 yılından itibaren Manisa'da uygulandığını söylemek mümkündür.

Diğer Osmanlı kazalarında olduğu gibi Manisa kazasında da adli ve idari işler, kadı tarafından yürütülmüştür. Merkezden gelen hükümlerde, muhatabın Manisa kadısı olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Manisa'da otuz bab odası olan dârüssaâde ağası ve evkâf-ı selâtin nazırı Osman Ağa'nın dükkânlarına ait tahsil olan kiralarının gönderilmesine,⁷⁷ Sultan Murad Han Cami-i Şerif Vakfından Boğaz Karyesi halkının diğer karye ahalilerinin hayvanlarını bağlarına, bahçe ve bostanlarına salarak zarar vermelerine,⁷⁸ Palamud Nahiyesi halkının karyelerinde susam ziraatı yapılmamasına rağmen yağhane nazırı tarafından susam akçesi talebiyle zulmedildiğine⁷⁹ dair merkeze yaptıkları başvuruların ardından gelen hükümlerin muhatabı, direkt Manisa kadısıdır.

Klasik dönemde adli ve mülki olarak önemli yere sahip olan kadıların, kendilerinden önceki dönemlerde görev yapan kadıların görev kapsamına kıyasla farklı bir yapısı bulunmaktadır. Padişahların örfi ve şer'i hukuka dair açıklamalar içeren kanunnameleri sayesinde kadılar, farklı dava konularının da muhakemesini yapabilmiş ve böylelikle şer'i konuların kapsamı dışında kalan davalar da Osmanlı

⁷⁵ Sonyıldırım, *agt*, s. 55-56.

⁷⁶ Saruhan ber vech-i arpalık mutasarrıfı Kurd Paşa'nın kethüdası Hıdır Ağa ibn Abdullah ile sabık liva beyi El-Hâc Mehmed Beğ'in kethüdası Sinan Ağa'nın vekili Safer Beğ ibn Cafer'i karşı karşıya getiren davada Saruhan livası 21 Şaban 1014 tarihinden itibaren Kurd Paşa üzerinde iken iki ay dokuz günlük ihtisab, bac, bazar ve yave bedelleri sebebiyle Sinan Ağa'yı dava etmiştir. Taraflar mahkeme huzurunda tavassut ile 24.000 akçeye sulh yoluna gitmiş, meblağın ödemesi yapıldıktan sonra taraflar birbirlerinden davası kalmadığı beyan etmiş ve temessük yazılmıştır. H.Evâhir Zilhicce 1014/ M.28 Nisan 1606-8 Mayıs 1606; MŞS 21, 56/3,57/1.

⁷⁷ MŞS 17, 198/1.

⁷⁸ MŞS 19, 22/1.

⁷⁹ MŞS 37, 166/3.

mahkemelerine getirilebilmiştir.⁸⁰ Genel nüfusun Müslüman olduğu ülkede, şer'î hükümleri uygularken, aynı zamanda nüfus yapısındaki dini farklılıkları göz önünde tutarak, örfî hukuk kurallarını da kullanmaları neticesinde, Osmanlı sultanları, Müslümanların olduğu gibi gayrimüslimlerin de hukuk, asayiş ve güvenlik açısından koruyucuları konumuna gelmişlerdir.⁸¹ Osmanlı Devleti'ne tabi olan gayrimüslimlere vatandaşlık hakkı verilirken, bununla birlikte aralarında meydana gelen anlaşmazlıkları kendi cemaat mahkemelerinde çözme hakkı da tanınmıştır. Zimmiler de aralarındaki davaları, genellikle cemaat mahkemelerinde çözümlenmiştir. Bu mahkemelerden çıkan önemli kararların (ölüm cezası gibi) uygulanması için Osmanlı'nın resmi makamları tarafından onaylanması gereklidir. Bu durum, Osmanlı mahkemelerini gayrimüslim davalarında bir nevi hakem ve üst yargı birimi konumuna getirmiştir. Hukuki açıdan gayrimüslimlerle ilgili davalarda, kadıların aldığı kararların, cemaat mahkemelerindeki kararları değiştirecek bir üstünlüğe sahip olduğunu bilen bazı gayrimüslim vatandaşlar, kendi yargılarında, aleyhlerinde karar çıkması halinde, konuyu kadı mahkemelerine taşımıştır. Cemaat mahkemeleri ise güçlerini kaybetmemek adına bunu engellemeye çalışmıştır.⁸² Bu durumların dışında, gayrimüslimlerin kendi aralarındaki meseleleri direkt şer'î mahkemeye taşıdıkları da kayıtlardan ve yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.⁸³

Padişahın sancaktaki otoritesini temsil eden sancakbeyleri, sancak merkezi konumundaki kazada bulunmuşlardır. Başta, fetih hareketleri sebebiyle askeri yönleri ağır basan sancakbeyleri, daha sonra idari ve askeri işleri de yürütmüştür. Sancakbeyleri, tımarlı sipahiler ve zaimlerin komutanı olduğu için emredilen seferlere katılmak, görevlerinden biridir. Görev yaptıkları birimin asayişinden ilk sorumlu olanlar, sancakbeyleridir. Halkın düzen, güven ve huzurunu sağlanmak, suçluları cezalandırılmak, adaletin korunması, vergilerin toplanması, sancağa görevle gelen memurlara yardım edilmesi, sınır bölgesinde bir sancakta ise komşu devletle ilişkilerin anlaşmaya uygunluğu konusuna dikkatli olmak, Osmanlı hukukuna aykırı

⁸⁰ Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 45-46.

⁸¹ Kemal Karpat, "Klasik Osmanlı Dini Kültürel Düzeninden Ulus-Devlete", *Osmanlı Hoşgörüsü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 37.

⁸² Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 292-230; Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihini", *Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç*, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 36

⁸³ Alpaz Bizbirlik, Melis Altan, "17.Yüzyılın İlk Yıllarında Saruhan Sancağı'ndaki Gayrimüslimler Arasında Görülen Kanunsuzluklar Üzerine", *3.Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi (İCAR)*, Asos Yayınevi, Elazığ 2020, s. 358-369.

durumları önlemek adına kadı ile hareket etmek, sancakta bulunan diğer görevlilerin uyumunu sağlamak sancakbeyinin görevleri arasındadır.⁸⁴

Osmanlı devlet düzeninde, vergilerin nasıl ve ne zaman kimler tarafından toplanacağı bellidir. Ellerindeki beratlar ya da emirler gereğince görevlendirilen kişiler, vergileri tahsil etmiştir. Buna aykırı bir durum yaşanması halinde, konu merkeze bildirilerek görevliler haklarını aramıştır. Saruhan, Menteşe, Germiyan sancakbeyleri ve kadılarına gelen hükm-i hümayunda Manisa ve çevresindeki yerlerin patriklik rüsumuna müdahale eden Makaryos ve Baba Yorgi'nin faaliyetlerinin asıl hak sahibi tarafından merkeze bildirilmesi üzerine, bu iki kişinin vergiye müdahale etmemeleri konusunda sancakbeyleri ve kadılara hüküm gönderilmiştir.⁸⁵ Bazen ise tam tersi şekilde, kanun ve nizamı korumakla görevli olan sancakbeyleri hakkında şikayetler mahkemeye yansımıştır. Horos Karyesi ahalisinden kişiler, Saruhan Sancakbeyi Hacı Mehmed Beğ'in, karyelerinde yaralanmış şekilde ölen kişilerin katili belli iken kendilerinden cerime akçesi aldığını belirterek mahkemeye başvurmuşlardır. Sancakbeyinin vekili ve ahali, mahkemede tavassutla anlaşmışlardır.⁸⁶ Tarafların anlaşarak sulh yoluna gitmesi, sancakbeyinin ahali gereksiz yere cerime akçesini aldığının bir göstergesidir. Aksi halde, bu tarz bir itham karşısında sancakbeyi haklılığını ispat etmeye çalışır, sulh yolunu tercih etmezdi. Başka bir örnekte ise; yeniçerinin tehdit ederek bir kadına zulmetmesi, merkeze bildirilmiş, merkezden gelen hükümde Manisa kadısı, Saruhan Sancakbeyi ve Marmara kadısına durumu teftiş etmeleri emredilmiştir.⁸⁷

Osmanlı Devleti'ni zorlayan Celalilere karşı askerle müdahale edilerek, asayişin sağlanmak istendiği de kayıtlardan anlaşılmaktadır. Saruhan Sancağı kadılarına merkezden gelen hükümde, Saruhan Sancakbeyi tarafından adam gönderilerek yapılan başvuruda, Karahisar'da olan Celalilerin bölgeden gönderilmesi için asker toplanılması talebinde bulunulmuştur. Bu talep üzerine merkezden gelen cevapta, silahlı olan kişilerin, Celali eşkıyasının izalesine yardımcı olmaları emredilmiştir.⁸⁸

⁸⁴ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", *Osmanlı*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2000, s. 83; Solak, *agm*, s. 84; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010, s. 217.

⁸⁵ MŞS 15, 189/1.

⁸⁶ MŞS 31, 104/2.

⁸⁷ MŞS 37, 155/2.

⁸⁸ MŞS, 17, 227/2.

Köy, kasaba, kaza, sancak ve diğer büyük merkezlerin emniyet ve asayişini sağlamakla görevli olan subaşı,⁸⁹ sefer zamanlarında ordunun toplandığı mevkiye giderek beylerbeyinin emrine giren komutanlardır.⁹⁰ Beylerbeyi ve sancakbeyinin görev bölgelerinde asayiş sağlamakla görevli subaşılar, devletin kuruluşundan XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreçte, doğrudan merkezden tayin edilmişler, sonraları beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından tayin edilen, onlara bağlı görevliler haline gelmişlerdir. XVII. yüzyılda yaşanan bozulmanın etkisi, bu yapıda da hissedilmiştir. Subaşılar, başına buyruk hareket etmeye başlayarak, reayadan yasal dayanağı olmayan vergilere yönelik talepleri ve zeamet gelirlerine müdahaleleriyle menfaat sağlamaya yönelmişlerdir.⁹¹ Halk tarafından ödenmesi gereken vergilerin ödenmemesi ya da subaşının mükellef olunmayan vergileri halktan talep etmesi hakkındaki iddialarda, konunun çözümü için kadıya yapılan başvurular olduğu yapılan incelemelerden anlaşılmaktadır. Toplum içinde bazı zümreler, devlet için yaptıkları görevlere karşı belirli vergilerden muaf tutulmuş ve bu zümrelerin muafiyeti kayıt altına alınmıştır. Fakat zaman zaman bu zümrelerden muaf oldukları vergiler tahsil edilerek, tanınan imtiyaza aykırı şekilde hareket edilmiş olduğu kadıya intikâl eden meselelerden tespit edilmektedir. Ermeniyan-ı Bala Mahallesiindeki Ermeni taifesi, mahkemeye yaptıkları başvuruda, paşaların sakin olduğu sarayı temizlemekle görevli olduklarını ve subaşı Ali Beşe tarafından rencide edildiklerini bildirmişlerdir. Ali Beşe'nin Horos Karyesi ahalisinin saraydar olduğunu söylemesi üzerine, Ermeniler tarafından ibraz edilen belgeler neticesinde haklılıkları ispatlanmış ve Ali Beşe taifeye taarruzdan menedilmiştir.⁹² Belgede açıkça belirtilmese de Ermenilerin saraydar olarak vergi ödeme muafiyetine sahip olmasına rağmen subaşının vergi talep etmesi, anlaşmazlığa sebep olmuştur. Bir arazinin zirai üretimde kullanılması ve topraktan mahsul alınması, onu tasarruf eden kişinin öşür⁹³ ödemesini gerektirir.

⁸⁹ Mücteba İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1981, s. 1276; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 141; Alaaddin Aköz, Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *SÜTAD*, S.14, 2004, s. 127.

⁹⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 428-432.

⁹¹ İlgürel, *agm*, s. 1277-1278; Yücel, Y., *agm*, s. 666-667.

⁹² MŞS 98, 453/3.

⁹³ Fıkıhta toprak ürünlerinden tahsil edilen zekâti ifade eder. Mehmet Erkal, "Öşür", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s. 97-100; Osmanlı Devleti'nde öşür adıyla toplanan vergiler genellikle zirai vergilerdir. Beşte birden onda bire kadara değişen oranlarda tahsil edilmiştir. Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s. 100-103.

Ödeme vakti geldiğinde, bu vergi üreticiden tahsil edilmelidir. Fakat zaman zaman reayaların ödemeye muhalefet etmesiyle subaşılar, durumu hukuki yollarla çözmeye yolunu seçmiştir. Çınar tamarına ait bir bağın bahçe olarak kullanılmaya başlaması üzerine öşür ödenmesi gerektiği halde, zorluk çıkarıldığını mahkemeye beyan eden subaşı Ahmed Beğ ibn Emirşah olmuştur.⁹⁴ Asayışı sağlamak adına dükkânlara girenler,⁹⁵ yaralama vakaları,⁹⁶ zina iddiaları,⁹⁷ maktul bulunan kişilerin keşif talepleri⁹⁸ subaşılar tarafından mahkemeye intikâl ettirilmiştir. Bazı vakalarda ise subaşılar, statülerinin verdiği yetkiyi fazla hatta bazen kötü kullanmaları sebebiyle şikâyet edilmiştir. Tespit edilen örnekte; Evine isimli gayrimüslim kadın eşi Kalend'in kallab olduğu gerekçesiyle hapsedildiğini ve gördüğü işkenceden öldüğünü iddia edip subaşı İbrahim Bey'den davacı olmuştur.⁹⁹

Tanzimat öncesinde vali ve mutasarrıflar adına vergi toplayan memurlardan olan mütesellimler, beylerbeyleri ve sancakbeyleri sefere gittikleri zaman vekaleten onların yerlerine bakmakla görevlendirilmiştir. Osmanlı taşra teşkilatında, Tanzimat Fermanı'na kadar varlığını sürdüren bu memurlar, âyanların güçlenmesi için bir basamak olmuştur.¹⁰⁰ Âyanlar; Osmanlı taşrasında merkezden tayin edilmeyip şehir ya da kasabanın önde gelen kişileri arasından seçilerek, merkez ve halk arasındaki köprü olup ilişkileri düzenleyen, hem reayayı temsil eden hem de devletin emirlerinin uygulanmasında resmi görevlilere yardımcı olan kişilerin oluşturduğu gruptur.¹⁰¹ Devletin kuruluşundan itibaren ayan, eşraf olarak nitelendirilen güçlü kişiler, sosyal ve siyasi hayatta resmi olarak olmasa da önemli etkiye sahip olmuşlardır. XVIII. yüzyıla kadarki dönemde, taşra idaresinde, şehir ve kasabaların nüfuzlu aileleri arasından seçilen ayanlar da yer almıştır. Devlet resmi işlerinde bu zümreyi muhatap olarak görmüş, ihtiyaç dahilinde ayanlardan istifade etmiştir.¹⁰² Buldukları yerde çeşitli ihtiyaçları karşılamak, vakıfların işlerini yürütmek, satılan

⁹⁴ MŞS 19, 14/2.

⁹⁵ MŞS 46, 57/14.

⁹⁶ MŞS 51, 222/2.

⁹⁷ MŞS 93, 132/2.

⁹⁸ MŞS 33, 3/1.

⁹⁹ MŞS 61, 169/9.

¹⁰⁰ Yücel Özkaya, "Mütesellim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.32, İSAM Yayınları, İstanbul 2006, s. 203-204.

¹⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mehmet Fuat Köprülü, "Âyân", *İslâm Ansiklopedisi*, C.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 41-42; Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Döneminde Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, S.3, İstanbul 1982, s. 106; Özcan Mert, "Ayan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1991, s. 195-196.

¹⁰² Uzunçarşılı, Köprülü, *agm*, s.41; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...*, s.434.

malların fiyatlarını tespit etmek, yöneticilerin yaptıkları suiistimalleri ve azilleri, liyakatli idarecilerin tayin edilmeleri konusunda halkın isteklerini merkeze iletmek gibi görevleri yerine getirmişlerdir.¹⁰³ XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köylerden araziler ve çiftlikler edinmişler, XVII. yüzyıl sonlarında yaşanan iç ve dış krizlerden yararlanıp güçlenmeye başlamışlardır. Devlet, zaman zaman bu zümreden yardım almak durumunda kalmıştır. Mukataaların kayd-ı hayat şartıyla bunlara verilmeye başlaması, önemlerini iyice arttırmıştır.¹⁰⁴ Âyanların bu şekilde mallarını, güçlerini arttırması ve bunları sağlamlaştırması yanında, irsen güçlerini devam ettirmeleriyle devletin bazı yetkilerini kullanma fırsatını ele geçirmişlerdir.¹⁰⁵ XVIII. yüzyıl ortalarında, devlet düzeninde âyanlık rejimi, Celali İsyanlarının hazırladığı zemin sayesinde vilayetlerin geçerli idaresi haline gelmiş ve devlet bu durumu kabullenmek durumunda kalmıştır. Tıpkı Anadolu'da olduğu gibi Rumeli'de de bu yapılanma hayat bulmuştur.¹⁰⁶ Yaklaşık iki asra yakın etkisini sürdüren bu yapıda halk, önce âyanları içlerinden olmaları sebebiyle kendilerine yakın görmüş, daha sonra ise insanlara yaptıkları zulümler sebebiyle onlardan şikâyetle bulunmuşlardır. Halk tarafından seçilenlerin yanında, zorla âyan olanların da sayısı oldukça fazladır. Bu sistemin güçlenmesinde ülkenin durumunun ve ihtiyaçların etkisinin büyük rolü vardır.¹⁰⁷

XVII. yüzyılda, şehrin âyan ve eşraflarına dair veriler kayıtlardan tespit edilmiştir. Manisa'nın esnafları aralarında birbirlerinin işlerine müdahale etmeme konusunda anlaşırken, mahkemede bu zümrenin de bulunduğu kayıttan anlaşılmaktadır. Debbağlar, papuççular ve paşmakçılar mahkemede toplanıp âyan ve eşrafın huzurunda, birbirlerinin işlediklerine müdahale etmemek üzere anlaşıklarını beyan etmişlerdir.¹⁰⁸ Dergâh-ı mualla çavuşlarından Mahmud Çavuş Aydın, Saruhan, Mentеше ve Sığla sancaklarının iltizamına mutasarrıf tayin olunurken, livaların ulema, suleha, âyan ve eşrafının da divan-ı hümayûnda olumlu beyan verdikleri görülmektedir.¹⁰⁹ Şehirde görev yapan kethüdanın görev süresi dolduğunda, onun

¹⁰³ Mert, *agm*, s.195-196.

¹⁰⁴ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Belleten*, C.42, S.168, Ankara 1978, s. 667.

¹⁰⁵ Mert, *agm*, s.196.

¹⁰⁶ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", *AÜDTCF Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, C.8-12, S.14-23, Ankara 1970, s. 58.

¹⁰⁷ Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflamasının Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlılar*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2000, s. 172.

¹⁰⁸ MŞS 15, 7/3.

¹⁰⁹ MŞS 48, 132/2,133/1.

çalışması ve hizmetinden halk memnun ise âyan ve eşraf aracılığıyla göreve devam etmesi hususundaki isteklerini mahkemeye bildirmiştir. Mahkeme bu isteği olumlu bulursa, kethüda yeniden göreve tayin olmuştur. Manisa’da âyan ve eşraf mahkemeye başvurarak, önceki şehir kethüdası Nebi bin Halil’in yine kethüdalık görevine gelmesini istediklerini bildirmiş, mahkeme talebe olumlu yaklaşım kethüdayı H.26 Rebiülahir 1013/M. 26 Eylül 1604 yılında yeniden tayin etmiştir.¹¹⁰

1. 2. Manisa Şehrinin Fiziki Yapısı

1. 2. 1. Kale

Tarih boyunca kaleler; düşmanın gelmesi beklenen yollarda, askeri ve stratejik önem taşıyan şehirlerde; ana yolların, kavşakların, denize bakan yamaçların, köprübaşlarının, geçitler ve dar boğazların güvenliğini sağlamak amacıyla inşa edilmiş; kalın duvarlı, burçlu, mazgallı ve asayiş için gerekli askerî kuvveti barındıran yapılardır.¹¹¹ Kurulacağı arazinin yapısına da dikkat edilmiştir. Askerî, dini ve ekonomik açıdan topluma hizmet eden bu yapılar, şehre bir saldırı olması durumunda savunma yerleri olarak kullanılmış, doğal olarak şehirlerin korunması aynı zamanda gelişmesi için önemli yapılar olmuşlardır.¹¹²

Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilen şehirlerde, eskiden inşa edilmiş kaleler var ise tahkim ettirilmiştir. Kale, Osmanlı şehirlerinde yönetim ve savunma açısından önemli fiziki bir unsur olmakla birlikte, hem devlete ait belgeler ile vergilerin hem de tüccarların mallarının saklandığı mekândır. Taşrada bulunan kapıkulu askerleri, genellikle kalede bulunmaktadır. Aynı zamanda kalelerde zindan da vardır.¹¹³ Manisa kalesinde de suçluların hapsedildiği bir zindanın olduğu,¹¹⁴ hatta bazen diplomatik açıdan önemli kişilerin de Manisa kalesinde tutulduğu bilinmektedir.¹¹⁵

¹¹⁰ MŞS, 17, 1/2.

¹¹¹ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, “Kale”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 1042; Semavi Eyice, “Kale”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İSAM Yayınları, Ankara 2001, s. 234.

¹¹² Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 47; M., Streck, “Kale”, *İA*, C.6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977 s. 124-125.

¹¹³ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 20.

¹¹⁴ Manisa hassa saraçlarından olan Bekir bin Murtaza’nın kalede hapsedildiği, Seyyid Osman’ın onun cezası hakkında mahkemeye yaptığı başvurudan anlaşılmaktadır MŞS 19, 25/8; Kalede cinayet sebebiyle hapsedilmiş Ali bin Pir Mehmed’e babası Pir Mehmed ve Piyale kefil olmuştur. MŞS, 51, 8/1.

¹¹⁵ Eflak Voyvodasının oğlu Petro’nun bir süre Manisa kalesinde tutulduktan sonra İstanbul’a gönderildiği görülmektedir. Emecen, *XVI. Asırda...*, s. 44.

Manisa kalesinin kuruluşu, eski tarihlere dayanmaktadır¹¹⁶ ve Bizans zamanında Türk akınlarının yarattığı tehdit sebebiyle inşa ve tamir edilmiştir.¹¹⁷ Şehir, Türklerin eline geçtiğinde, yerleşim, kale kent modeli şeklindedir. Yani şehrin yerleşim alanının büyük kısmı, sur içinde konumlandırılmıştır.¹¹⁸ Askerî ve yönetim birimi iç kalede yer alırken, pazar yeri sur dışındadır.¹¹⁹

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Manisa'ya gelişini anlattığı kısımda kale hakkında da detaylı bir tasvir yapmıştır. Kalenin şehirden 4.000 adım yukarıda bulunduğunu ve çevresinin 2.200 adımdan oluştuğunu belirtmiştir. Dizdar ile neferlerin daima burada olduğunu, kalenin içinde otuz hane, iki su sarnıcı, buğday ambarları, cebehane, küçük bir cami ve yedi kapısının bulunduğunu kaydetmiştir.¹²⁰

Kale, zamanın ve doğanın şartlarıyla tahrip olmaya başlayınca tamiri gerekli olmuştur. 1553 yılında, yağmur suları iç hisar surunu yıkınca 15.000 akçe harcanmıştır. 1576 yılında, yine surun aynı bölümü ve iç kalenin üç kulesinin tamire ihtiyacı neticesinde, 251.896 akçe tamir masrafı olmuştur. 1626 yılında ise kale tekrar tamir edilmiş ve bu kez 50.000 akçe harcanmıştır.¹²¹

1641 tarihinde, Anadolu Beylerbeyine, eyalet sancakbeylerine ve kadılara gönderilen genel bir hükümde; Manisa kalesi ve onunla birlikte on dört kalenin serhadde yer almadıkları, emniyette oldukları ve neferlerinin seferde görevlendirilmemesi sebepleriyle tımarlarından 1.000 akçe bedel alınması istenmiştir.¹²² Bu talepten on yıl sonra Saruhan, Hüdavendigâr, Mentеше sancaklarındaki kadılara ve kale dizdarlarına gönderilen bir başka fermanla, kalelerin neferlerinin seferlere gitmedikleri ve bedelleri ödemedikleri belirtilerek,

¹¹⁶ Kaledeki keramik buluntuları en erken yerleşim hususunda Erken Demir Çağını, en erken tarihli mimari veri kriklopik tarzdaki duvar kalıntılarıyla Arkaik dönemi işaret etmektedir. Ü. Melda Ermiş, Sema Gündüz Küskü, Anıl Yılmaz, "Erken Demirçag'ından Ortaçag'a Manisa Kalesi", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, S.14, 2016, s. 247-259.

¹¹⁷ Emecen, *XVI. Asırda...*, s. 43.

¹¹⁸ Hakkı Acun, "Manisa Kentinin Gelişimi: Eski Eserlerin Şehrin Gelişimine Etkileri ve Manisa'nın Eski Mahalleleri", *Manisa Dergisi*, S.5, 1983, s. 28

¹¹⁹ Halime Doğru, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1995, s. 22

¹²⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.9 K.1, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 76-76.

¹²¹ M. Çağatay Uluçay, "Manisa Kal'asına Ait Vesikalar", *Gediz*, C.4, S.40, Manisa Basımevi, Manisa 1940, s. 5; M. Çağatay Uluçay, Manisa Kal'asına Ait Vesikalar, *Gediz*, C.4, S.43, Dereli Basımevi, Manisa 1940, s. 7; Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 44-45.

¹²² Emecen, *age*, s. 45.

hâllerine merhamet edilerek 1.000 akçe yazılanlardan 600 akçe alınması ve beratları gereğince bunların toplanması emredilmiştir.¹²³

Güvenlik ve savunma amacıyla inşa edilmiş kalelerde uygulanan, nizami sağlayan bazı kurallar vardır. Kalede yaşayan görevlilerin asayişi ve düzeni bozacak davranışlarda bulunmamalarına özen gösterilmiş, bu tarz vakalarda dikkatli davranılmıştır. Kalenin kapısı belirli bir saatten sonra kapatılmış ve bundan sonra kaleye giriş-çıkış yapılmasına izin verilmemiştir. Fakat bu kurala aykırı davranışların olduğu görülünce durum, kalenin üst yönetimi tarafından mahkemeye intikâl ettirilmiştir.¹²⁴

Kale içinde yaşanan adli vakalar, kale görevlileri tarafından mahkemeye bildirilmiştir. Görevliler, böylece önce kalenin güvenliğini ve asayişini korumayı, kale ahalisinin tamamının suç kapsamında sorumlu tutulmasının önüne geçmeyi, aynı zamanda suçlunun tespitinin yapılmasını ve gerekli cezai hükümlülüğü üstlenmesini amaçlamıştır.¹²⁵

Kalede görevli olanlara bazı haklar tanınmıştır. Buldukları bölgede tarım ve hayvancılıkla ilgili bir faaliyet yürütecekler ise yerleri belirlenmiş, başkalarının kullanımına ve onlara tanınan bu hakka dışarıdan müdahale edilmesine izin verilmemiştir. Bu tarz bir durumla karşılaşıldığında mahkemeye yapılan başvurularda ellerindeki resmi belgeler vasıtasıyla haklarını ispatlayıp korumuşlardır.¹²⁶

1. 2. 2. Zanaat ve Ticaret Yerleri

Osmanlı şehirlerinin fiziki unsurları arasında sayılan ve aynı zamanda iktisadi faaliyetlerin merkezlerini oluşturan zanaat ve ticaret yerleri; çarşı, pazar, arasta, han, bedesten isimli yapılardan meydana gelmektedir. Bu bölgelerde, ticaret ve zanaat

¹²³ MŞS 100, 48/2.

¹²⁴ Manisa Kalesi dizdarı Piri Ağa yeniçeri kethüdası ve bölükbaşı kalede sakin yeniçeri Ali'nin kale kapısı kapandıktan sonra hisardan urganla içeri birini aldığına dair şikayetlerini kadı huzurunda bildirmişlerdir. M. Çağatay Uluçay, "Manisa Kal'asına Ait Vesikalar", *Gediz*, C.4, S.41, Dereli Basımevi, Manisa 1940, s. 4.

¹²⁵ Manisa kalesi dizdarı Piri Ağa, hisar erenlerinden olan Kurd veled-i Kasım isimli zimminin Dimitri veled-i Kabakulak tarafından yaralanması üzerine olayı mahkemeye intikal ettirmiştir. Yapılan keşiften sonra, Kurd ölmesi halinde varislerine Dimitri tarafından diyetinin ödenmesini ve kale ahalisinden davası olmadığını belirtmiştir. MŞS 18, 26/3-4.

¹²⁶ Manisa kalesi dizdarı Mehmed Ağa, kethüdası İbrahim Beğ, kale muhafızlarından olan kişiler mahkemeye başvurup, Kızıl Keçilü cemaatinden Abbas bin Hasan, Hüseyin bin Haki, Hızır bin Abdurrahman, Mustafa, Bekir isimli kişilerin Yörük tائفesinden olup yaylak zamanında kadimden beri davalarını sürdürdükleri yer yüzünden çıkan anlaşmazlığı mahkemeye taşımışlardır. Mahkeme kale ahalisinin ellerindeki hüccetler neticesinde kale ahalisinin tasarrufuna hükmetmiştir. MŞS 36, 59/3.

faaliyetleri, dükkânlarda ve atölyelerde sürdürülmektedir. Osmanlı çarşılarının temel yapısı, uzun bir çarşı modeli ve bu çarşıya açılan her iş kolu özelindeki küçük çarşılardan oluşmaktadır. Osmanlı şehirlerinde çarşı ve pazarlar, kamuya ait ve herkese açık alanlardır. Bu mekanlarda eski Türklerin ve Anadolu'nun kadim ticaret merkezlerinin öğeleri olan küçük boyutta dükkânlar, arastalar, hanlar, bedestenler, ahşap saçaklarla örtülü ya da örgü duvarlarla örülü dar sokaklar da bulunmaktadır.¹²⁷

İzmir'e giden ticaret yollarının güzergahında olması, XVII. yüzyılla birlikte İzmir'in ticaret limanı olarak ön plana çıkması, şehrin art alanında olan Manisa'nın ticari hayatını da olumlu yönde etkilemiştir. Sadece şer'iyeye sicillerinden değil, diğer arşiv belgelerinden de farklı iş koluna mensup esnafın, şehirde birçok çarşı ve dükkânda faaliyet gösterdiğinin tespit edilebilmesi, konu özelinde yapılan çalışmalar, üretim hayatının da oldukça etkin şekilde sürdürüldüğünün göstergesidir.¹²⁸

Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre şehirde XVII. yüzyılda, toplam 3.360 dükkân bulunmaktadır.¹²⁹ Bu yapıların varlığı, Manisa'nın XVII. yüzyılda da önemli bir üretim ve ticaret merkezi olduğunu göstermektedir.

1. 2. 2. 1. Çarşı ve Pazarlar

Osmanlı Devleti'nin şehirleriyle ilgili çalışmalar yapan tüm şehir tarihçileri, hayatın en hareketli olduğu yerlerin, çarşılar ve pazarlar olduğu konusunda hemfikirdir. Sanat erbabı olanlar, devlet ve esnaf teşkilatının belirlediği kurallar doğrultusunda ürettikleri malları satmışlardır. Aynı meslek grubunun, birlikte işlerini yaptıkları çarşılarında bulunan dükkânlarda, üretim ve satışlar gerçekleşmiştir. Çarşı ya da sük olarak isimlendirilen mekânlarda, esnafın iki tarafta sıralanan dükkânları olup bu yapılar şehrin ticari hayatı için en önemli fiziki unsurlarından olmuştur.¹³⁰

Arastalar, üstü örtülmüş aynı türden malları satan dükkânların bulunduğu çarşılar verilen isimdir. Kapalı tip arastaların duvarlarında, küçük pencereler vardır. Bu yapıların mimarileri, bedestene benzese de bunlarda mahzen ve kiler bulunmaz.

¹²⁷ Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 489; Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 115-127.

¹²⁸ “Çarşının Öyküsü” *Manisa*, Ed. Prof. Dr. Nurettin Gülmez, Doç. Dr. Nejdet Bilgi, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2023.

¹²⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.9, K.1, s.85.

¹³⁰ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 38; Semavi Eyice, “Bedesten”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İSAM Yayınları, İstanbul 1992, s. 303.

Ayrıca bedestenlerde değerli kumaşlar ve mücevherat gibi ürünlerin satışı yapılırken, arastalarda bedestenlere göre önemi daha az olan malların satışı yapılmıştır.¹³¹

XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu kentlerindeki ilk ticaret alanları, kaleye yakın yerlerdir. Bu, sadece çarşıdaki ticareti ya da malları koruma odaklı olan bir tercih değildir. Halkın güvenle bakabileceği çekirdek bir bölümün yakınında, şehirlinin hareket alanını oluşturma amacı da bu seçimde etkilidir.¹³²

Manisa çarşısı Hatuniye Cami'nden Alaca Hamam semtine, Kurşunlu Han civarından Ali Ağa Cami'ne kadar uzanan bir alandır.¹³³ Manisa'nın büyük çarşısında, muhtelif esnaf gruplarının olduğu sokak ve çarşılar bulunmaktadır. Bunun yanında Tahte'l-Kal'a mevkiinde ve Karaköy pazarı, hatta mahalle aralarında dahi bazı dükkânlar olduğu görülmektedir.¹³⁴ Şehirde, haftada bir gün kurulan pazar; Tahte'l-Kal'a, Karaköy, Çarşı semtinde perşembe günleri kurulmuş, getirilen çeşitli malların sergilenmesi ve satışları burada gerçekleşmiştir.¹³⁵ Geniş bir alana yayılmış çarşı ve pazarların yerlerine ve birbirlerine yakınlıklarına dair bilgilere, çeşitli kayıtlar aracılığıyla ulaşmak mümkündür. Pabuççular Çarşısında bulunan bir ambarın kullanımına ilişkin mahkemeye taşınan davada, ambarın batı yönünde eski bezzazistan,¹³⁶ Sabbağlar Çarşısının etrafındaki yerler arasında Demirciler Çarşısı ve Eski Han,¹³⁷ Rum Mehmed Paşa Evkafına ait Attarlar Çarşısındaki attar dükkânının bezzazistan duvarına bitişik¹³⁸ ve yine aynı vakfa ait dükkân kira kaydında da bezzazistanın kuzey tarafındaki kapısı yanındaki terzi dükkânları ile Arakiyyeciler Sûkündaki dükkânın bezzazistana sınırı¹³⁹ olduğu anlaşılmaktadır.

¹³¹ Nusret Çam, "Arasta", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s. 335.

¹³² Mustafa Cezar, *Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliği'nde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 26.

¹³³ M. Çağatay Uluçay, *XVII inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, s. 14-15.

¹³⁴ Emecen, *XVI. Asırda...*, s. 72-73.

¹³⁵ Feridun M. Emecen, "XVI. Asırda Manisa Çarşısı, Pazarı ve Esnafı", "*Çarşının Öyküsü*" *Manisa*, Ed. Prof. Dr. Nurettin Gülmez, Doç. Dr. Nejdettin Bilgi, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2023, s. 379.

¹³⁶ MŞS 24, 11/3.

¹³⁷ MŞS 31, 14/4.

¹³⁸ MŞS 36, 193/2.

¹³⁹ MŞS 43, 143/1.

Tablo 4. Manisa'nın Çarşısı ve Pazarları

Abacılar Sûku	Çıkrıkçılar Sûku	Kehle Bazarı/ Bit Pazarı	Sultaniye Sûku
Arakkiyeciler Sûku	Çömlekçiler Çarşısı	Muytaflar Sûku	Tahıl Bazarı
Attarece Çarşısı	Debbağlar Sûku	Odun Pazarı	Tekyeciler Sûku
Attarlar Sûku	Eskiciler Sûku	Pabuççular Sûku	Temürcüler/ Demirciler Sûku
Bakkallar Sûku	Esvak Çarşısı	Palaniler Sûku	Terziler Sûku
Balık Pazarı	Gazzazlar Sûku	Pekmez Pazarı	Tuz Bazarı
Başmakçılar Sûku	Haffaflar Sûku	Pirinççiler Sûku	Yukarı Haffaflar Sûku
Bezzazlar Sûku	Karaköy Sûku	Sabbağlar Sûku	
Bogasiciler Sûku	Kasablar Sûku	Sağrıçılar Sûku	
Buğday Pazarı	Kaymak Pazarı	Saraclar Sûku	

Çarşılarda ve pazarlarda alım-satımın nasıl yapılacağı kurallarla belirlenmiş olup buna aykırı hareket etmek çarşı ahali arasında huzursuzluğa sebep olacağından, bu tarz vakalar mahkemeye taşınmıştır. Kadı, doğru ve adaletli karar almak için gerekli incelemeleri yaparak, kararını bundan sonra açıklamış; ne şikayetçinin ne de davacının hakkını birbirine geçirmemeye gayret etmiştir.¹⁴⁰

Tüm esnaflarda olduğu gibi sadece belirli bir ürün çeşidi üzerine faaliyet gösteren esnaflara ait çarşı ve pazarlarda da mamûllerin üretimindeki standartlar, ürünün ölçülmesi, fiyatlandırılması gibi hususlar belirlenmiştir. Buna aykırı hareket

¹⁴⁰ Manisa'da muytab ve abacı (kılıcıyan ve abacıyan) çarşısının ahali ile cullah taifesi arasındaki çekişmenin sebebi kendi dükkânları önünde iplik satışı yaptıkları iddiası olmuştur. Cullahlar, satış yaptıkları yerin dükkânlara yakın boş bir yerde olup onların satışlarını engellemediklerini belirtmiştir. Yapılan inceleme sonucunda mahkeme, cullahların satış yerinin dükkânlarla alakası olmadığına hükmedip, satış yapmalarını uygun görmüştür. MŞS 17, 162/2; Yukarı Haffaflar Sûku ahalisinden kişiler çarşıda yol üzerinde dükkân açmak isteyen kişinin men edilmesi taleplerini mahkemede beyan etmişlerdir. MŞS 70, 34/1.

edilmesi halinde, çarşının düzeninin korunması için yaptırımlar uygulanacağı, ilgili pazarın ahalisine kânun ve kadı hükmüyle iletilmiştir.¹⁴¹

Dönemin koşullarında çarşı ve pazarların yapısı, daha önceki tecrübelerle çarşı sâkinlerini ve halkı önlem almaya yöneltmiştir. Çarşı, pazar içinde ateş yakılmaması tembihlenmiş iken muhalefet edip ateş yakanların haklarından gelinmesi konusunda âyan, eşraf ve dükkân sahipleri mahkemeye başvurmuştur.¹⁴² Zira H.1004/M.1595-1596 ve H.1022/1613-1614 yıllarında, pazar ile içindeki dükkânlar yanmış, sonradan yeniden ihyâ edilmiştir. Yangın sonrasında, esnaflar çeşitli sebeplerle başka yerlerde satış yapmak isteseler de kânunlar gereğince bu engellenmiştir.¹⁴³ Esnaf tâifesi, tekrar aynı sıkıntıları yaşamak istemediğinden ateş yakma hususundaki durumu kadı huzuruna taşımıştır.

Çarşı ve pazarlara dair verilerin sıklıkla karşılaştığı bir başka kayıt da satışlarla ilgili olanlardır. Saraçlar Sûkündaki üç bab habbaz ve hallac dükkânının ve Kasaplar Sûkündaki bir bab kasap dükkânının 16.000 akçeye,¹⁴⁴ Eskiciler Sûkunda beytûlmala intikâl eden eskici dükkânının 2.000 akçeye,¹⁴⁵ Kehle Pazarında bir bab dükkânın 3.500 akçeye¹⁴⁶ satılmalarına ve Muytaflar Sûkunda mirasla intikâl eden bir bab nalband, bir bab muytab dükkânının satıldığına¹⁴⁷ dair kayıtlar, sadece dükkânların satış değerlerini değil, aynı zamanda ait oldukları çarşıları ve bu çarşıların içinde farklı esnaflara ait dükkânların varlığını da göstermektedir.

Kayıtlarda tespit edilen Çıkırıçılar Çarşısı,¹⁴⁸ Dokuyucular Sûku¹⁴⁹ Sabbağlar Sûku,¹⁵⁰ Karaköy Sûku,¹⁵¹ Babuççular Sûku,¹⁵² Attarlar Sûku,¹⁵³ Takyeciler Sûku,¹⁵⁴ Saraçlar Sûku,¹⁵⁵ Arakiyeciler Sûku,¹⁵⁶ Sultaniye Sûku,¹⁵⁷ Bezzazlar Sûku,¹⁵⁸

¹⁴¹ Bogasi Pazarında üretimi yapılan bogasinin kesimi sırasında ehl-i hibreden başkasının müdahale etmeyip, ölçümünün pazar dışında yapılmaması ve eksik kesilmesi durumunda para cezası verilmesi konusu mahkemede açıkça belirtilmiştir. MŞS 55, 367/2.

¹⁴² MŞS 38, 284/2.

¹⁴³ Uluçay, *age*, s.18.

¹⁴⁴ MŞS 39, 13/2.

¹⁴⁵ MŞS 35, 57/2.

¹⁴⁶ MŞS 24, 227/4.

¹⁴⁷ MŞS 64, 48/1.

¹⁴⁸ MŞS 24, 42/1.

¹⁴⁹ MŞS 24, 73/3.

¹⁵⁰ MŞS 61, 129/2; MŞS 93, 3/3.

¹⁵¹ MŞS 61, 28/8.

¹⁵² MŞS 36, 25/3, 91/2. MŞS 61, 42/5.

¹⁵³ MŞS 34, 100/7; MŞS 39, 27/1; MŞS 61, 61/9.

¹⁵⁴ MŞS 61, 70/2.

¹⁵⁵ MŞS 61, 100/5.

¹⁵⁶ MŞS 61, 107/5.

Kasablar Sûku,¹⁵⁹ Abacılar Sûku,¹⁶⁰ Balık Pazarı,¹⁶¹ Tahıl Pazarı,¹⁶² Semerciler Sûku¹⁶³ ile ilgili veriler göstermektedir ki XVII. yüzyıl Manisa’ında ticari hayat, oldukça canlı bir potansiyele sahiptir.

Çarşılar, hem ticari hem sosyal hayatın hareketli olduğu yerlerdir. Toplumsal ve iktisadi açıdan önem taşıyan bu mekânlar, aynı zamanda asayiş konusunda da diğer yerlere göre avantajlıdır. Çünkü özellikle merkez ve çarşıların güvenliği için pasbanlar görevlendirilmiştir. Bu sebeple, hem merkeze hem de çarşıya yakın yerlerde dükkân kiralari ve bu mahallerdeki evlerin de satış fiyatları diğerlerine nazaran daha yüksek olmaktadır. Gürhane Mahallesiinde iki bab tahtani toprak örtülü evler, bir sofa, kenif, asma ağacı, avluyu içeren mülkün 10.500 akçeye,¹⁶⁴ Çarşı Mahallesiinde iki bab tahtanî ev, fevkanî ve tahtanî çartaklı kiler, eşcâr-ı müsmire-gayri müsmire, avlu, haricinde tahtanî oda ile avluyu içeren mülkün 42.000 akçeye¹⁶⁵ satılmasında, sadece ilâve birimlerin etkili olduğunu söylemek, eksik kalacaktır. Zira burada, merkeze ve çarşıya yakınlığın, evin fiziksel yapısına nazaran daha etkili olduğu açıktır.

1. 2. 2. 2. Bedestenler

Arapça’da dokuma kumaş anlamındaki bezz (بز) ve Farsça yer, satış yeri anlamındaki -istan ekinin birleşiminden oluşan bedesten, Türkçe’ye bazazistan veya bazistan kelimesinin bozulması şeklinde geçmiştir. Hakkında yapılan tanımlama, her ne kadar bez, kumaş satışı yapıldığı izlenimi uyandırsa da ilk teşkil edildiği dönemlerden sonra, buralarda taşlar, silahlar, değerli kumaşlar ve özellikle de mücevherler satılmıştır. Ekonomik hayatın canlılığını gösteren yapılardan olan bedestenler, bu özelliğiyle Osmanlı döneminde kıymetlidir. Etrafının duvarlarla çevrili olması, yapıyı daha korunaklı kıldığından, kıymetli malların ve paranın muhafaza edilmesi veya emanet verilmesi açısından da önemli mekanlardandır. Hatta devlet ve vakıflar için toplanan paralar da bazen bedestenlerde korunmuştur.

¹⁵⁷ MŞS 100, 81/2.

¹⁵⁸ MŞS 52, 171/3; MŞS 100, 4/3.

¹⁵⁹ MŞS 48, 42/1.

¹⁶⁰ MŞS 53, 348/3.

¹⁶¹ MŞS 39, 38/1; MŞS 73, 243/10.

¹⁶² MŞS, 46, 267/2.

¹⁶³ MŞS 35, 135/2.

¹⁶⁴ MŞS 47/B, 64/1.

¹⁶⁵ MŞS 37, 41/4.

Manisa’da bulunan bedestende de vakıflar ve miri için toplanan akçelerin muhafaza edildiği bilinmektedir.¹⁶⁶

Bedestenler, Anadolu’da ilk olarak Selçukluların sonlarına doğru inşa edilmeye başlamış, Anadolu Beylikleri döneminde gelişmiş ve akabinde Osmanlı dönemiyle ileri seviyeye ulaşmıştır.¹⁶⁷ Osmanlı’daki bedestenler, Türk mimarisinde önemli bir yere sahip olup çok kubbeli Ulu Cami fiziki unsurlarını taşımakta, fakat camilerin dini özelliklerini barındırmamaktadır. Zira bu mekanların yapısal benzerlikleri olsa da bedestenler ekonomik hayatın bir parçasıdır.¹⁶⁸ Evliya Çelebi, Manisa’da eski ve yeni olmak üzere iki bedestenin olduğundan bahsetmektedir.¹⁶⁹ Bedestenin atik olarak zikredilen kısmının, Rum Mehmed Paşa’ın yaptırdığı, cedid olarak bahsedilen kısmının ise Sipahiler Pazarı veya Bit Pazarı adı verilen mevkide olduğu bilinmektedir. Çarşının merkezinde yer alan bu yapı, erken Osmanlı döneminin ilk mimari eserlerindedir.¹⁷⁰

Bedestenlerin vakıflarına ait gayrimenkuller kiralanarak, gelirleri vakıflara tahsis edilmiştir. Bedesten için önemli gelir kaynaklarından olan dükkânlar, boş bırakılmamış ve ölüm, gâiblik gibi sebeplerle mahlûl olmuş ise yeniden kiralanmıştır. Rum Mehmed Paşa Bezzazistanı Vakfına ait Kuyumcular Çarşısında bulunan ve bir yanı Bezzazlar Çarşısına bakan dükkânı kiralayan kişinin vefâtı üzerine, 2.000 akçeye yeni birine kiralanmıştır.¹⁷¹ Kiralamaya ait bu belgeden hareketle Kuyumcular Çarşısı ve Bezzazlar Çarşısının birbirine yakın konumlarda olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁶⁶ Semavi Eyice, “Bedesten”, s. 302-303. Osman Ergin, “Bedesten”, *İA*, C.II, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 440; Emecen, *age*, s. 72.

¹⁶⁷ Kenan İnan, “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.7, Ankara 1996, s. 121.

¹⁶⁸ Eyice, *agm*, s. 304.

¹⁶⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 85; Eski bezzazistan için bkz: MŞS 24, 11/3.

¹⁷⁰ Acun, *Manisa’da...*, s. 466-467; Emecen, *XVI. Asırda...*, s. 73; Cengiz Gürbıyık, “Manisa Bedesten ve Hanları”, “*Çarşının Öyküsü*” *Manisa*”, Ed. Prof. Dr. Nurettin Gülmez, Doç. Dr. Nejdet Bilgi, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2023, s. 470.

¹⁷¹ MŞS 24, 46/1.

Görsel 1. Bedestende İki Dükkân¹⁷²

1. 2. 2. 3. Hanlar

Kervanların güvenliği ve yolcularının konaklaması için tesis edilen anayol kenarlarındaki vakıf yapıları olan hanlar, mal yapımı ve ticaret işlerinin yürütüldüğü yerlerdendir.¹⁷³ Osmanlı mimarisinde önemli yere sahip kervansaraylar; ticaret yolları üzerinde belirli aralıklarla yapılan kervansaraylar ve yerleşim yerlerinde külliyelerin içinde yer alan hanlar olarak iki şekilde inşa edilmiştir. Yerleşim yerlerindeki hanlarda tüccarlar kalırken, malları da aynı yerde saklanmıştır. Bazılarında ise han belli bir malın ticaretine ayrıldığından, zamanla o ürünün adıyla anılmaya başlamıştır.¹⁷⁴

Bir şehirde hanların ve kervansarayların fazla olması, bölgenin ticari hayattaki etkinliği aynı zamanda, ticaret yollarına yakınlığı ile ilişkilidir. Ticaret yollarının etrafını ağ gibi sarması, Manisa'nın kapalı şehir ekonomisine sahip olmadığı ve bu yollardan geçen tüccarların şehre gelip gitmeleriyle canlı bir iktisadi hayatın varlığının göstergesidir.¹⁷⁵ Bunun neticesinde, şehir ve civarında han sayılarının artmış olması muhtemeldir.

¹⁷² Metin And, "Çarşı Ressamları", *İstanbul*, S.1, Tarih Vakfı, İstanbul 1992, s. 120.

¹⁷³ Şebnem Akalın Eryavuz, "Kervansaray", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, İSAM Yayınları, Ankara 2022, s. 299.

¹⁷⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 33.

¹⁷⁵ Emecen, *age*, s. 65-67.

Kurşunlu Han, Hatuniye Cami Külliyesine ait bir yapı olup caminin güneyinde yer almaktadır. Yapı, II. Bayezid'in hanımı ve Şehzade Şehinşah'ın annesi Hüsnüşah Hatun tarafından inşa ettirilmiştir.¹⁷⁶ Yeni Han ile ilgili H.1035/M.1625-1626 yılına ait kiralama kaydına göre bu hanın da Hatuniye Cami ve İmaretine ait olduğu görülmektedir. Buna göre Kurşunlu Han ve Yeni Han isimleri bu dönemde aynı yapıyı işaret etmektedir.¹⁷⁷ Mevki olarak Yeni Han çarşısı içinde bulunmaktadır. Eski Han olarak geçen yapı ise Ali Beğ Kervansarayı olarak da bilinmektedir. Bu yapılarda ticaret için gelen tüccarlar ve misafirlerin konaklayabildiği, yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ Bahsi geçen ve bilinen bu hanlar yanında, Tahıl Pazarında Hüseyin Ağa tarafından yapılan bir han daha olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu han önünde eskicilik yapan esnaf, buldukları yerin Veled Beğ Vakfına ait olduğunu ve kazançları üzerinden bir akçe vakfa ödeme yapma konusundaki beyanlarını, mahkemede müteveli ile kadı huzurunda bildirmişlerdir.¹⁷⁹

Hanların işletme hakları kiralama yoluyla bir başkasına verilmiştir. Yeni Han'ın H.1035/M.1625-1626 yılında 32.000 akçeye,¹⁸⁰ H.1044/M.1634-1635'te 34.000 akçeye¹⁸¹ kiralandığı görülmektedir. Dokuz yıllık zaman aralığında hanın kira bedeli sadece 2.000 akçe artmıştır.

Hanlardaki odalarda sakin olabilmek için belirli bir kira ücreti ödenmesi gereklidir. Eski Han'da sakin olan gayrimüslimlerin, kaldıkları odalar için yirmi akçe kira bedeline anlaştıkları görülmektedir.¹⁸²

Hanlarda güvenliğin sağlanması için çeşitli düzenlemeler vardır. Buralarda kalan kişilerin can ve mal güvenliği sâkin oldukları hanın görevlilerine emanettir. Düzene aykırı yapılan hareketler ya da bir sorumluluğun yerine getirilmemesi, hem han sâkinlerinin hem de mallarının güvenliği için tehlike oluşturmaktadır. Han kapısının, hancı ya da görevli tarafından kilitlenmemesi halinde yaşanan bir hırsızlık vakasında, mal sahibinin han görevlilerini şikâyet hakkı doğmaktadır. Eğer handa

¹⁷⁶ Acun, *age*, s. 471; Gürbıyık, *agm*, s. 474; Doğan Yavaş, "Kurşunlu Han", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, Ankara 2002, s. 448.

¹⁷⁷ MŞS 53, 101/1.

¹⁷⁸ Acun, *age*, s. 479; Gürbıyık, *agm*, s. 479; Mikail Acıpınar, Özer Küpeli, "Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı Ve Manisa Boyahanesi", *Çarşının Öyküsü" Manisa*", Ed. Prof. Dr. Nurettin Gülmez, Doç. Dr. Nejdet Bilgi, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2023, s. 695-696.

¹⁷⁹ MŞS 53, 15/2.

¹⁸⁰ MŞS 53, 101/1.

¹⁸¹ MŞS 70, 131/1.

¹⁸² MŞS 18, 264/3.

misafir olan kişinin ihmali söz konusu ise zararın sorumluluğu kendisine aittir. Bazı durumlarda hancının ihmâli olduğu mahkemede beyan edilirken mal sahibi, handaki diğer görevlilerden davacı olmadığını belirtmiştir.¹⁸³ Genellikle kayıp mal yüzünden hancı ve mal sahibi davalık olmuştur.¹⁸⁴ Han sâkinleri arasında adli bir vaka yahut bir konuyla ilgili şüpheli bir durum ortaya çıkmışsa durum mahkemeye intikâl ettirilmiştir.¹⁸⁵

Hanlar, sadece gelen tüccarların konakladığı, eşyalarının saklandığı ticaret odaklı yerler olmamıştır. Kadı, toplum içinde yaşanan bazı sorunlar ve davalarda kişilerin korunmasına yönelik karar almışsa, korunması gereken kişilerin de hanlarda misafir edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁸⁶

1. 2. 3. Camiler ve Mescitler

Arapça cem‘ (جمع) kökünden türeyen ve toplayan, bir araya getiren anlamındaki cami kelimesi; ilk önce sadece Cuma namazı kılınan mescitler için kullanılmıştır. Yine ilk zamanlarda bu yapılar idari, adli ve eğitim yeri olarak da Müslümanlara hizmet etmiştir.¹⁸⁷ Camiler, Osmanlı idaresinin hâkim olduğu yerlerde inşa edilen ilk İslâm yapılarıdır. Camiler ve mescitler, başlangıçta birbirinin yerine kullanılmış olsalar da hem mimari hem kullanım özellikleri bakımından farklılıkları vardır. Camiler, Cuma ve bayram namazlarının birlikte eda edildiği, minberli ve genellikle şehrin kalabalık yerlerinde inşa edilmiş yapılardır. Mescitler ise Cuma namazının kılınmadığı, mahalle aralarında bulunan küçük ibadethanelerdir.¹⁸⁸

Şehirlerin fiziki yapısında, dini yapılar önemli rol oynamaktadır. Hem dini hem de sosyal hayat için kıymetli olan bu yapılar, şehrin gelişimini de göstermektedir. Osmanlı Devleti’nde merkezden gelen emirlerin ve devlet buyruklarının halka iletildiği mekânlar olmaları sebebiyle camiler, mahallenin

¹⁸³ Yeni Han hancısı Seyyid Mehmed Çelebi bin Osman’ın Cuma namazına giderken han kapısını kilitlemediğini belirten, Ali bin Osman çalınan esbabı için hanın odabaşından davası olmadığını mahkemede beyan etmiştir. MŞS 27, 39/5-6-9-12.

¹⁸⁴ Eski Han’ın hancısı ile han sakini zayı olan katır sebebiyle davalık olmuştur. MŞS 62, 239/1.

¹⁸⁵ Bursa’dan ticaret için gelen ve Yeni Han’da sakin olan eşinin ölüm haberini alan kadın, şehre gelip handa sakin bazı kişilerin odasında kocasının eşyalarının bulunması üzerine katil olarak şüphelendiği kişilerin soruşturulması için mahkemeye başvurmuştur. MŞS 28, 3/1-2.

¹⁸⁶ Horos Karyesinden Esmâ bint Hasan Beğ isimli hatun kendisini tasarruf ettiği ve ondan hamile olduğu iddiasıyla Yanakî veled-i Dimitri’den şikayetçi olmuştur. Mahkemede yapılan tahkikat sonucunda kadın Yeni Han’da bir odada koruma altına alınmıştır. MŞS 29, 370/3-4-5-6.

¹⁸⁷ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İSAM Yayınları, İstanbul 1993, s. 46.

¹⁸⁸ Semavi Eyice, “Mescid”, *İA*, C.8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979 s. 1-118. Semavi Eyice, “Cami”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İSAM Yayınları, s. 56-90.

teşekkülünde kilit rol üstlenmişlerdir.¹⁸⁹ Dini yapılara, üstlendikleri fonksiyonlar nedeniyle her dönem ihtiyaç duyulmuştur. Kadim Osmanlı şehirlerinden olan Manisa, camiler ve onlara ait vakıflar açısından oldukça zengindir.

Tablo 5. Manisa'nın Camileri

Ali Beğ Cami	Depecik Cami	Hüsrev Ağa Cami	Serabad Mahallesi Cami
Attar Ece Cami	Dilşikar Hatun Cami	İbrahim Çelebi Mahallesi Cami	Sultan Cami
Ayn-ı Ali Cami	Göktaşlı Cami	Kara Halil Cami	Sultan Murad Han Cami
Bozköy Cami	Gürhane Cami	Koca Lala Paşa Cami	Şehinşah Validesi Cami
Cami-i Kebir	Hacı İvaz Paşa Cami	Muradiye Cami	
Çarşı Önü Cami	Hacı Mahmud Cami	Palamud Cami	
Çaşnigir Cami	Halidlü Cami	Saruhanoglu İshak Çelebi Cami	

Arapça'da eğilme, tevâzu ile alını yere koyma anlamındaki sücûd (سُجُود) kökünden türeyen, secde edilen yer anlamına gelen mescit,¹⁹⁰ Anadolu'da minberi olmayan, içinde Cuma ve bayram namazları kılınmayan, mahalle aralarındaki ahşap yapıları ifade eder.¹⁹¹ Mescitler zamanla Cuma namazı kılınan bir camiye dönüşebilmiştir. Fakat bunun gerçekleşmesi için padişahın onayı gereklidir.¹⁹² Tıpkı camilerde olduğu gibi mescitlerde de oldukça fazla vakıf bağlantısı vardır.

Tablo 6. Manisa'nın Mescitleri

Akmescid Mahallesi Mescidi	Debbağhane Mahallesi Mescidi	Hisar Mescidi	Nişancı Mahallesi Mescidi
Arabalanı Mescidi	Dere Mescidi	Hoca Ahmed Mescidi	Sabuncu Mescidi
Ayn-i Ali Mescidi	Deveciler Mahallesi Mescidi	Hüccacalar Mahallesi Mescidi	Serabad Mahallesi Mescidi

¹⁸⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluşu ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, S.1-2, İstanbul 1962-1963, s. 239-296.

¹⁹⁰ Önkal, Bozkurt, *agm*, s. 46.

¹⁹¹ Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991, s. 55.

¹⁹² Eyice, S., "Cami", s. 47.

Bektaş Mescidi	Ebe Mescidi	İbn Nazlı Mahallesi Mescidi	Sinan Halife Mescidi
Bektaş Yiğitbaşı Mescidi	El-Hâc Aliler Karyesi Mescidi	İmad Mahallesi Mescidi	Tahtalı Mescid
Boyacılar Mescidi	Emir Çavuş Mescidi	İsa Fakih Mescidi	Tekye Mescid
Bozköy Mescidi	Enarlıca Mahallesi Mescidi	Kara Yunus Mahallesi Mescidi	Uncubozköy Mescidi
Bölücek Mahallesi Mescidi	Girdeci Baba Mescidi	Karahisar Mahallesi Mescidi	Van Kulu Mescidi
Çengizade Mahallesi Mescidi	Göktaşlı Mahallesi Mescidi	Kasım Paşa Mahallesi Mescidi	Yarhasanlar Mahallesi Mescidi
Çaprastlar Mahallesi Mescidi	Gürhane Mescidi	Kozluca Mescidi	Yaviler Mescidi
Çaprastlar-1 Sagir Mescidi	Hacı Hamza Mescidi	Kurşunlu Mahallesi Mescidi	
Çarşı Mahallesi Mescidi	Hacı İlyas Mahallesi Mescidi	Malta Hasan Mescidi	
Danışmend-i Halil Mahallesi Mescidi	Hacı Yahya Mescidi	Mehmed Efendi Mescidi	
Daye Kadın Mescidi	Hasanoğlu Mescidi	Merhun Hacı Aydın Mescidi	

Mescitlerde çalışan görevlilerin yerleri, ölüm, azil veya tayin gibi sebeplerle boş kalınca yerlerine yeni görevliler tayin edilerek yapının düzeni ve işleyişi korunmuştur.¹⁹³ Genellikle ilgili birimler tarafından yeni tayinler gerçekleştirilmiştir. Bazen ise mescide imam görevlendirilmesi konusunda ahali talepleri olduğu, mahkemede talebin uygun görülmesi halinde onaylandığı anlaşılmaktadır. Enarlıca Mahallesi Mescid-i Şerif Evkafına Hasan Halife'nin imam olması, ahali talebinin kabul görmesiyle gerçekleşmiştir.¹⁹⁴

¹⁹³ Konu özelindeki bazı örnekler: Yarhasanlar Mahallesiindeki mescid vakfının mütevellisi Sefer Beğ'in vefatı üzerine yerine Ali bin İbrahim vazifelendirilmiştir. MŞS 55, 100/6; Sakalar Mahallesiindeki Mescidin yevm-i dört akçe ile imamı olan Mustafa Halife başka bir mescide imam olarak tayin olunca boş kalan yerine Abdullah Halife ibn Veli imam olarak görevlendirilmiştir. MŞS 55, 100/7; Danışmend-i Halil Mahallesi Mescidine Ali Halife yevmi üç akçe ile imam olmuştur. MŞS 43, 48/3; Attar Ece Cami-i şerifine yevm-i bir akçe ile mutasarrıf olan İbrahim Çelebi'nin fariğ olmasıyla yerine Ahmed Halife ibn Pir Ali yevm-i iki akçe ile mutasarrıf olmuştur. MŞS 43, 169/2; Çengioğlu Mescidi mütevellisi ölünce yerine İbrahim Fakih ibn Nasuh mütevellisi olmuştur. MŞS 44, 2/9.

¹⁹⁴ MŞS 91, 4/2; Yund Dağı Nahiyasının El-Hâc Aliler Karyesi mescidine yevm-i bir akçe ile imam olan Ali'nin vefatı üzerine yerine kimsenin tevcih olmadığını belirten karye ahali Mustafa bin El-Hâc Mehmed'in görevlendirilmesine dair taleplerini mahkemede beyan ettiklerinde, Mustafa imam olarak görevlendirilmiştir. MŞS 39,40/2.

1. 2. 4. Muallimhâneler-Medreseler

Klasik Osmanlı eğitim anlayışında, çocuklara okuma yazma ve dört işlemin öğretildiği, dini bilgilerin verildiği ilk eğitim kurumları; dârü't-tâ'lîm, mektep, mektephâne, muallimhâne, dârü'l-'ilm şeklinde vakıfnamelere kaydedilmiştir.¹⁹⁵ Toplum içinde ise bu kurumlar; mahalle mektebi ve sıbyan mektebi olarak isimlendirilmiştir. Her mahalle ve köyde bulunan bu okullar, genellikle camilere bitişik olarak yapılmış ya da caminin bir köşesinde yer almıştır.¹⁹⁶ Eğitimin başlangıç noktası olan mektepler, Osmanlı eğitim sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. İslâmiyet'in ilk dönemlerinde açılan küttâblara benzeyen bu kurumlar, okuma çağına gelen 5-6 yaşlarındaki çocukların gittiği eğitim merkezleridir.¹⁹⁷

Evliya Çelebi, Manisa'da olan medreseler ve imarethanelerin varlığından bahsederken, yaptığı gözlemler neticesinde; şehir halkını ve çocuklarını akıllı, zeki olarak tabir etmiştir.¹⁹⁸ XVII. yüzyılda Manisa'da muallimhânelerin de olduğu, sicillerdeki verilerden anlaşılmaktadır.

Muallimhânelerin, hamam, çeşme, cami, mescid gibi birimlerde olduğu gibi, çeşitli vakıflar tesis ettiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Manisa'nın Gürhane Mahallesiindeki Derviş Çelebi Muallimhânesi Evkafı da bunlardan biridir.¹⁹⁹ Muallimhânelerde düzeni sağlayan mütevellilerin, vakfedilen belirli miktar para ya da malın işletilmesinden de sorumlu olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁰⁰ Vakfedilen paranın muallimhâne yararına işletilmesiyle görevli olan mütevelliler, bu meblağlardan alınmış borçların, tekrar kuruma ödenmesinin takibini yapmışlar ve ödeme yapmayan borçlulardan borç tutarlarını talep etmişlerdir.²⁰¹

Muallimhânelere dair bilgi veren kayıtlar arasında, görev belgeleri de bulunmaktadır.²⁰² Amalar Mahallesiinde Sancakdar Ahmed Ağa Muallimhânesinin

¹⁹⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007, s. 88; Cahid Baltacı, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 19.

¹⁹⁶ Akyüz, *age*, s.88; Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 23-33.

¹⁹⁷ Baltacı, *age*, s. 19.

¹⁹⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.9, s. 81-82.

¹⁹⁹ MŞS 53, 97/2.

²⁰⁰ Ahmed Ağa Muallimhânesi, bu kurumlardan biridir. Şeyhzade Ahmed Çelebi'nin muallimhâne için vakfettiği 10.000 akçe ye Ebubekir Halife ibn Ali müteveli olmuştur. MŞS 53, 111/3.

²⁰¹ Bölecek Mahallesiindeki Yusuf Çelebi Muallimhânesinin mütevellisi İbrahim Çelebi ibn Ali, Eskişehir kadısı Kabil bin Abdullah'ın yetmiş kıt'a riyal-i kebir gurus borç aldığını belirtip, meblağın ondan alınması talebiyle mahkemeye başvurmuştur. MŞS 100, 21/1.

²⁰² Fahrünnisa Hatun Muallihânesine Hasan Halife ibn Abdurrahman yevm-i dört akçe ile muallim olmuştur. MŞS 43, 7/2.

bir müddet hali kalması üzerine tâ'lim için ayda yirmi dokuz akçeye Seydi Ömer Halife ibn Seydi Ahmed'in görevlendirilmesi,²⁰³ muallimhâne düzeninin aksamamasına dikkat edildiğini göstermektedir.

Tablo 7. Manisa'nın Muallimhaneleri

Ahmed Ağa Muallimhânesi	Karahisar Muallimhânesi	Sefer Çelebi Muallimhânesi	Veysi Çelebi Muallimhânesi
Bahadır Ağa Muallimhânesi	Kasım Paşa Mahallesi Muallimhânesi	Tacettin Efendi Muallimhânesi	Yakub Ağa Muallimhânesi
Fahrünnisa Hatun Muallimhânesi	Kulaksızoğlu Muallimhânesi	Turgudzade Muallimhânesi	Yusuf Çelebi Muallimhânesi
Hacı Hasan Muallimhânesi	Mehmed Ağa Muallimhânesi	Van Kulu Muallimhânesi	

Okumak, anlamak, bir metni anlamayı ifade eden ders (درس) kökünden gelen bir isim olan medrese;²⁰⁴ İslâm eğitim sisteminin temel kurumlarından olup Osmanlı döneminde, gerek fiziki şartları gerekse uyguladığı eğitim ve temsil ettiği zihniyetle önemli gelişmeler göstermiştir. Medreselerin Osmanlı'nın devlet düzeni içinde yer alması, Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu medreselerle başlamıştır. Sahn medreselerinin yapılmasıyla medreselerin yapılarında yenilik meydana gelmiş ve diğer medreseler, bu örnekten şekillenmeye başlamıştır.²⁰⁵ İncelenen sicillerde, medreselere dair veriler olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Manisa'nın Medreseleri

Cafer Beğ Medresesi	Karaköy Medresesi	Sarı Ahmed Paşa Medresesi	Sultan Murad Han Medresesi
İbrahim Çelebi Medresesi	Murteza Emin Medresesi	Saruhanoğlu Medresesi	Veled Beğ Medresesi
İshak Çelebi Medresesi	Muradiye Medresesi	Sinan Beğ Medresesi	Tekye Medresesi

²⁰³ MŞS 65, 44/5.

²⁰⁴ Nebi Bozkurt, "Medrese", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, İSAM Yayınları, Ankara 2003, s. 323.

²⁰⁵ Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, Ankara 2003, s. 327; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1965, s. 3; Kenan Yakuboğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, İstanbul 2006, s. 14; Baltacı, *age*, s. 25.

Medreselerin vakıfları da tıpkı diğer vakıflarda olduğu gibi mütevelliler tarafından idare edilmiştir Vakfa ait taşınmazların kiralanmaları ile ilgili kararlar ve kira ödemelerinin takibi, mütevelliler tarafından yapılmıştır. Kira ödemelerinde ya da ecr-i misil²⁰⁶ ödemelerinde eksiklik tespit edilmesi halinde, kiracılarla mahkemede mütevelliler karşı karşıya gelmiştir.²⁰⁷

Medrese vakıflarının mahsullerine mutasarrıf olan ya da ortak mutasarrıflık yapan kişiler, kendilerine beratla verilen bu hakların bir şekilde başkasının eline geçtiğini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme huzurunda hakları ispat edilen mutasarrıflara müdahale edilmemesine hükmedilmiştir.²⁰⁸

Medreselerin görevlilerinde işine son verilen ya da herhangi bir sebeple yerleri boşalanların yerine, yeni görevlilerin ataması yapılmıştır. Sultan Murad Medresesine yevm-i altmış akçe ile Manisa Tekye Medresesinden ma'zul olan Mevlânâ Şeyh Mehmed Efendi görevlendirilmiştir.²⁰⁹ Müteveli olarak görev yapanlara tekrar görev verildiği gibi,²¹⁰ kendileri görevli olduğu halde görevinin bir başkasına verildiği iddiaları da mahkemeye intikâl ettirilmiştir.²¹¹

1. 2. 5. Tekke ve Zaviyeler

Tekke ve zaviyeler, dini ve tasavvufi bilgilerin öğretildiği eğitim kurumlarıdır. Zaviye, Arapça'da toplamak, menetmek manasına gelen zvy (زوی) kökünden türemiştir ve ayrıca köşe, bucak bir evin odası anlamına da gelmektedir.²¹²

²⁰⁶ İster bir akdin olmaması nedeniyle, ister mevcut akdin ortadan kalkması veya fasit olmasıyla bir şeyden yararlanma sonucunda elde edilen menfaatin karşılılığı olarak belirli esaslara göre menfaatin piyasa değeridir. Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunda Ecr-i Misil Müessesesi ve Günümüz Hukukuna Te'sirleri", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, 1984, s. 344.

²⁰⁷ Veled Beğ Medresesi Evkafı mütevellisi Muhyiddin Halife ibn Resul ve Bakkal Mustafa Çelebi ibn El-Hâc Hasan'ı mahkemeye getiren Hasan'ın kullanımındaki dükkân kirası olmuştur. Hasan kiralamayı doğrulamış H.1020/M.1611-1612 yılında kiraladığını, mütevellinin daha sonra H.1021 Receb ayı evasıtında (M.1612 Ağustos/Eylül) başkasına kiraladığını mahkeme huzurunda beyan etmiştir. MŞS 39, 29/1.

²⁰⁸ Sinan Beğ Medresesi Evkafının mahsulüne ortak mutasarrıf olan Seydi Abdullah ve Mehmed'in hizmet ederlerken, Mustafa'nın beratları aldığını belirtip mahkemeye başvurmuşlardır. Mahkemede iki ortağın mutasarrıflığı tekrar beyan edilip, müdahale edilmemesine karar verilmiştir. MŞS 36, 110/2.

²⁰⁹ MŞS 100, 52/1.

²¹⁰ MŞS 21, 237/2.

²¹¹ Manisa'da hariç payesiyle Sinan Beğ Medresesi müderrisi Mevlânâ Mustafa medresede kendi görevlendirilmişken kazaskerin Hacı Mehmed'i görevlendirdiğini merkeze bildirmiştir. Merkezden gelen cevapta medresede tekrar Mustafa'nın görevlendirilmesi, kimseye taarruz ettirilmemesi emredilmiştir. MŞS 36, 129/2.

²¹² Ahmet Yaşar Ocak, Suraiya Faroqhi, "Zaviye", *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 468; Ahmet Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvet Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fakülte Matbaası, İstanbul 1977, s. 58.

Osmanlı Devleti'nde zaviyeler, üç müesseseyi kapsamaktadır. İlk olarak, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin içinde yaşadığı ve gelip geçen yolcuların ücretsiz misafir edildiği yapılardır. İkinci olarak, şehirde mescit, medrese ve hamam gibi kamu binalarını bir araya toplayan külliyelerdir. Üçüncü haliyle ise geçitler, derbentler ve yollar üzerinde yolcular için yiyecek, içecek ve konaklayabilecek yer sağlayan küçük misafirhanelerdir. Tekkelerin küçüğü olan bu yapılar, şehir, kasaba, köy ve ticari yönden daha az öneme sahip yollar üzerinde, hayırsever kişiler tarafından kurulmuştur.²¹³

Osmanlı Devleti, ilk dönemlerde Anadolu ile Rumeli'nin Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında zaviyelerden yararlanmıştı.²¹⁴ Boş ve tenha yerlerde kurulan zaviyelerde, dervişler; örf ve âdetlerini, dini inançlarını, göçtükleri yerlerdeki şekliyle muhafaza edip, devam ettirmişlerdir. Boş toprak bulup yerleşmek isteyen muhacirleri yönlendiren, devlete ait genel hizmetlerden bir kısmını üzerlerine alarak yolculara, nakliyata yardımcı olan²¹⁵ tekke ve zaviyelerin, bir başka özelliği gelen-giden yolcular vasıtasıyla kültür alışverişi sağlamalarıdır.²¹⁶ İncelenen dönemdeki sicillerde, Manisa'da zaviyelere ilgili veriler olduğu görülmektedir. Şehrin zaviyelerine dair İbrahim Gökçen'in yaptığı çalışmaya göre, Manisa zaviyeleri de bir nevi misafirhane gibi hizmet vermektedir.²¹⁷

Tablo 9. Manisa'nın Zaviyeleri

Arık Dede Zaviyesi	Çınar Zaviyesi	Karagöz Baba Zaviyesi	Şendil Baba Zaviyesi
Aşık Yahya Zaviyesi	Emir Aşık Zaviyesi	Kırtık Baba Zaviyesi	Şeyh İbrahim Zaviyesi
Ayn-i Ali Zaviyesi	Esreddin Baba Zaviyesi	Menteş Baba Zaviyesi	Şeyh İsmail Zaviyesi
Balık Turab Zaviye	Hâkî Baba Tekkesi	Revak Sultan Zaviyesi	Şeyh Osman Zaviyesi

²¹³ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler" Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme, *Vakıflar Dergisi*, S.12, Ankara 1978, s. 248-250.

²¹⁴ Rıfat Özdemir, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Siyaseti" *OTAM*, Ankara 1994, s. 269-270.

²¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S.2, Ankara 1942, s. 284-302.

²¹⁶ Bahaddin Yediyıldız, "Vakfiyeler Çerçevesinde Türkiye'nin Kültür Hayatı 1300-1453, *IV. Vakıf Haftası Bildirileri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1986, s. 22-33.

²¹⁷ İbrahim Gökçen, *XVI ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, Marifet Basımevi, İstanbul 1946, s. 24.

Burak Zaviyesi	Kara Dede Zaviyesi	Seydi İbrahim Zaviyesi	Yolageldi Zaviyesi
Çakır Beğ Zaviyesi	Karaca Ahmed Sultan Tekyesi	Sindel Baba Zaviyesi	

Dönemin birçok kurumunda rastlanan sorunların, zaviyeleri de etkilediği anlaşılmaktadır. Zira zaviyelerdeki şeyhlerin ve mutasarrıfların usulsüz görev değişimlerine, görevlerine müdahaleye dair iddialar, kurumun mallarının kötüye kullanımı ve hali hale getirilmesiyle alakalı veriler bulunmaktadır. Görevlinin azlini gerektirecek bir davranışı olmamasına rağmen yeni görevlendirme talebinde bulunulması ya da tevcih edilen ve görevde bulunan şeyhe müdahale edildiğine yönelik iddialarla mahkemeye yapılan başvurularda; kadılar tahikat yaptırıp durumu inceleyerek, dışarıdan gelen müdahalelere izin vermemişlerdir.²¹⁸ Ellerindeki berat yetkisiyle aslen mutasarrıf olanlara yapılan müdahalelerde ve gerçek hak sahibi olan mutasarrıfların toplamaları gereken mahsullerin alındığına yönelik şikayetlerde; müdahale eden kişilerin usulsüz şekilde berat elde ederek mutasarrıfların haklarını gasp ettiği anlaşılmıştır.²¹⁹

İşini doğru yapan mutasarrıflar kadar görevini kötüye kullananlar da vardır. Zaviyelerin sahip olduğu taşınmazların kira bedellerini, kurumun paralarını şahsi olarak kullanmak²²⁰ ve zaviye için yapılması gereken işlerden, harcamalardan kaçınarak zaviyenin harap olmasına sebebiyet vermek şeklinde karşımıza çıkan iki durumda da iddialar karşısında, kurumlarda görev değişimine gidilmiştir. Zaviyelerin aynı zamanda birer misafirhane gibi kullanılmasına rağmen, Çınar Zaviyesinin

²¹⁸ Emir Aşık Zaviyesinin beratlı mutasarrıfı olan Şeyh İbrahimzade'nin görevden azlini gerektirecek bir durumu olmamasına rağmen başkaları tarafından taleplerde bulunulması üzerine, zaviyenin tevcihle görevlendirilmiş bir şeyhi var ise kimsenin müdahale etmemesi belirtilmiştir MŞS 59, 214/2; benzer bir durum Eyne Ali (Ayn-i Ali) Zaviyesinde yaşanmıştır. Süleyman kendisi mutasarrıfken, Şaban ve Nasuh'un bir şekilde görevini elinden aldıklarını mahkemeye bildirmiştir. MŞS 21, 241/2; Revak Sultan Zaviyesinin mutasarrıfı Şeyh Mahmud Dede de beratı olmasına rağmen kendisine müdahale edildiği iddiasını mahkemeye taşımıştır. MŞS 36, 153/2.

²¹⁹ Manisa kadısına merkezden gönderilen emirde Seydi İbrahim Zaviyesinin şeyhi ve mutasarrıfı olan Mevlânâ Mehmed Niyazi'nin arzual göndererek kendisi beratlı mutasarrıf olmasına rağmen İbrahim isimli kişinin bir şekilde berat ibraz ederek tasarrufuna engel olduğunu ve kendisine hak olan mahsulleri aldığını bildirmiş ve müdahaleden menedilmesini rica etmiştir. Yapılan incelemede zaviyenin H.3 Cemaziyelevvel 1013/M.27 Eylül 1064 yılında Mehmed Niyazi'ye verildiği temessükle ispat edilip haklılığı kanıtlanmış, İbrahim ve başkasının müdahale etmemesi merkezden emredilmiştir. MŞS 21, 164/2; Zaviye bir kez daha aynı kişi ile aynı sorunu yaşamış, yine Mehmed Niyazi'nin hakkı ispatlanarak dışarıdan müdahale edilmemesi emredilmiştir. MŞS 21, 190/2, 191/1.

²²⁰ Ayn-ı Ali Zaviyesi şeyhi Süleyman'ın hain olup vakfın yağın bile sattığı iddiasıyla mahalle ahalişi başvuruda bulunmuştur. MŞS 15, 147/5; Akabinde suçlanan şeyh Süleyman hemen zaviyeden fariğ olduğunu mahkemede beyan etmiştir. MŞS 15, 147/6.

mutasarrıfı Halil'in gelen-gidenler için hiçbir şey yapmaması sonucunda, zaviye harap olmuş ve yerine Mehmed görevlendirilmiştir.²²¹

Kurumun fiziki yapısını takip eden, denetleyen zaviye mütevellisi, tamir gerektiren bir durum var ise müdahale ederek, yapının zarar görmesine ve harabe olmasına engel olmuştur. Çınar Tekkesinin batı tarafındaki odanın kıyısı ve orta çartağının ön kemerinin tamire ihtiyacı olduğu anlaşıldığında, tamir için tekke vakfının mütevellisi ile benna taifesinden Karaca veled-i Mikail isimli Ermeni 3.400 akçeye anlaşmışlardır.²²²

Uzun yıllar zaviyelerde görev yapan mutasarrıflar, görevini yapamayacak hale gelmişse, yerine yeni biri göreve getirilmiştir. Yund Dağı Nahiyesindeki Kara Dede Zaviyesinin mutasarrıfı Ramazan'ın na-mecal olmasıyla yerine Şeyh Mahmud Dede mutasarrıf olmuştur.²²³

1. 2. 6. Hamamlar

Türk-İslâm kültüründe temizlik oldukça önem verilen bir kavramdır.²²⁴ Arapça'da ısıtmak, sıcak olmak manasındaki hamm (٥) kökünden türeyen hamam kelimesinin sözlük anlamı; ısıtan yer demektir ve yıkanma yeri manasında kullanılmaktadır. Hamamlar, suyun ısıtılmasıyla insanların temizlenmesi için yapılan tesislerdir.²²⁵ XI. Yüzyılın sonlarından itibaren Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeye başlamasıyla, Anadolu'nun antik devirlerine ait hamamların bir kısmı, İslâmiyet'in temizlik şartlarına uygun halde yıkanmayı sağlayacak şekilde tamir edilerek, kullanılmaya başlanmıştır.²²⁶

Hamama en fazla önem verenler, Osmanlılar olmuştur. Devlet sınırlarının ulaştığı her yerde, küçük büyük hamamlar inşa etmiştir. Osmanlı hamamları, genellikle mahallede, çarşıda, medrese bitişiğinde, cami yakınlarında inşa edilmiş ve

²²¹ MŞS 21, 181/2.

²²² MŞS 55, 1/1.

²²³ MŞS 36, 133/1.

²²⁴ Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Sadece Rabbinin büyüklüğünü dile getir. Elbiseni tertemiz tut. Her Türlü pislikten uzak dur. Müeddessir/1-5; Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde bulunursanız veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadımlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığımız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz. Maide/6.

²²⁵ Semavi Eyice, "Hamam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.15, İSAM Yayınları İstanbul 1997, s. 402.

²²⁶ M. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, s. 9.

yakınına inşa edildiği yapılarla külliyeleeri oluşturmuştur. Osmanlı tarihi boyunca çok sayıda hamam inşa edilmesinin başlıca iki sebebi vardır. İlk olarak, hamamların iyi gelir getirerek hayır işlerine gelir olarak vakfedilmesidir. İkinci olarak da hamamların ait oldukları külliyeinin, merkezi cami cemaatine hizmet vermesidir.²²⁷ Yapılan incelemede, sicillerden tespit edilen Manisa'nın hamamları aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 10. Manisa'nın Hamamları

Ali Beğ Hamamı	Dere Hamamı	Hamza Beğ Hamamı	Tahte'l-Kal'a Hamamı
Attar Ece Hamamı	Dilşikar Hamamı	İshak Çelebi Cami Vakfı Hamamı	Yeni Hamam
Çelebi Hamamı	Gülgün Hatun Hamamı	Karaköy Hamamı	
Çifte Hamamı	Hafsa Sultan Hamamı	Saray Hamamı	

Evliya Çelebi, eserinde Manisa'daki hamamları ele aldığı kısımda, en çok Sultan Hamamı üzerinde durmuştur. Buranın suyunun, havasının, yapısının, kokusunun güzelliğinden, görevlilerinin ve esvaplarının temizliğinden, aydınlığından övgüyle bahsetmekte ve bu hamam dışındakilerin iyi olmadığına değinmektedir.²²⁸

Hamamlar, genellikle vakıflara bağlı olup kira usulüyle işletme ve kullanım hakkı, belirli bir meblağ ile kiracıya devredilmiştir. Sultan Cami Vakfının hamamı H.1035/M.1625-1626 tarihinde 17.000 akçeye,²²⁹ İvaz Paşa Cami Vakfının Karaköy Hamamı H.Gurre Receb 1035/M.29 Mart 1626 tarihinde bir yıllık 16.000 akçeye kiralanmıştır.²³⁰ Aynı dönemde, Dere Hamamı 12.000 akçeye kiralanmıştır.²³¹ Şehinşah Validesi Cami Vakfına ait Serabad Mahallesinde bulunan hamam, H.14 Rebiülevvel 1027/M.11 Mart 1618 tarihinde bir yıllık 2.500 akçeye kiralanmıştır.²³² Ali Beğ Vakfı Hamamı ise H.Gurre Cemaziyelahir 1042/M.14 Aralık 1632 tarihinde bir yıllık 7.000 akçeye kiralanmıştır.²³³ Kira bedellerine bakıldığı zaman, Sultan

²²⁷ Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 42; Eyice, *agm*, s. 414.

²²⁸ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, C.9, s. 85.

²²⁹ MŞS 53, 276/2.

²³⁰ MŞS 53, 276/4.

²³¹ MŞS 53, 276/1.

²³² MŞS 39, 64/2.

²³³ MŞS 69, 9/2.

Hamamı, Karaköy Hamamı ve Dere Hamamının kira bedellerinin kayıtları, daha erken döneme ait olmasına rağmen Ali Beğ Vakfı ve Serabad hamamlarına nazaran oldukça yüksektir. Bu farklarda, hamamların merkezi konumu ve işlek olmasının kira meblağlarını etkilediği açıktır.

Hamamların kiracıları, her zaman istedikleri kazancı sağlayamamıştır. Kiraladıkları hamamlar, eğer zarar ediyorsa, durumu mahkemeye taşımışlar ve ödemeleri gereken meblağın, zarar durumu göz önüne alınarak düzenlenmesini talep etmişlerdir. Manisa'nın gözde hamamlarından olan Sultan Hamamı kiracısı Mehmed Çelebi ibn El-Hâc Ebubekir, hamamı H.1042/M.1632-1633 yılında 17.000 akçeye kiralamıştır. Bu dönemde hâli kalan Tahte'l-Kal'a ve Saray hamamlarının ihya edilmesiyle işlerinin kesat hale geldiğini ve zararı olduğunu belirterek, ödeyeceği tutardan 4.000 akçelik indirim yapılmasını talep etmiştir. Yapılan incelemede, zararı olduğu tespit edilip belirlenen kirayı 4.000 akçe indirimli ödemesine karar verilmiştir.²³⁴

Hamamların fiziki yapılarında meydana gelen tahriplere müdahale etmek hem kiracıların hem vakıf mütevellilerinin görevleridir. Sultan Cami Vakfı Hamamının kazanının tamire ihtiyacı olması üzerine, kazancı ustaları ile anlaşma yapılmıştır. Kazancı üstatlarından Hasan, Yusuf ve Nikola, hamamın kazanı için kullanılacak bakırın her vukiyyesi,²³⁵ 25 akçe üzerinden hesaplanarak toplam 563 vukiyye bakır kullandıkları tamir işini tamamladıktan sonra, 14.075 akçe ücretlerini almışlardır.²³⁶ Hamamların ana unsurlarında yaşanan sıkıntılar, yapıların işleyişinin aksamasına hatta durmasına sebep olduğundan, gerekli müdahalenin yapılması için tıpkı diğer tamir taleplerinde olduğu gibi mahkemenin tayin ettiği bilirkişilerin görüşü alınmıştır. Hamza Beğ Hamamının kazanında oluşan problem, hamamın işlemesine engel çıkarınca, işletmenin faaliyetine devam edebilmesi için hamam kazanının tamiri gerekmiştir. Hamamcı, mahkemeye yaptığı başvuruda, kazanın yerinden çıkarılıp tamir edilmesi için izin talebinde bulunmuş; mahkeme tarafından gönderilen kişilerin de durumu onaylaması üzerine tamir izni verilmiştir.²³⁷

²³⁴ MŞS 68, 85/3.

²³⁵ Okka. 400 dirhem olan ve 1282 grama karşılık gelen ağırlık ölçüsü. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 519.

²³⁶ MŞS 38, 399/7.

²³⁷ MŞS 55, 270/4.

Hamamlarla ilgili yapılan incelemede tespit edilen bir satış kaydı, oldukça ilgi çekicidir. Zira Kurd veled-i İshak isimli Yahudi, Hamza Beğ Hamamcısı Abdi'den hamamda Yahudilere mahzûl olan havuzu 400 akçeye almıştır.²³⁸ Sicilde geçen ifadeye göre havuzun Yahudilere terk edildiğinin belirtilmesi, müslim ve gayrimüslimler için bu hamamın kullanımında bazı sınırlamalar olduğunu düşündürmektedir. Çünkü kanunnamelere bakıldığında da bazı esnaf zümrelerinin gayrimüslimlere kullandıkları eşyaları Müslümanlara kullanmamaları üzerinde durulduğu görülmektedir.²³⁹

1. 2. 7. Çeşmeler

Evrendeki tüm canlıların temel ihtiyacı olan su, yaşamın sürdürülebilmesi için en hayati maddelerdendir. Suya modern zamanlarda ulaşması kolay iken eskiden suyu temin etmek, günümüze kıyasla oldukça zor olmuştur. Su temini, depolama ve kullanımı, şehirler için yaşamsal öneme sahiptir. Çeşmeler, depolanan sulara insanların ulaşmasını sağlayan yapılardır. Kelimenin Farsça'da göz anlamına gelen çeşmden geldiği kabul edilir. Su çıkan kaynaklar, pınarlar ve gözlere çeşm denilmesi, bu suların akıtıldığı yapıların çeşme olarak isimlendirilmesine sebep olmuştur.²⁴⁰ Su ve çeşmeler, insan hayatı için oldukça önemlidir ve aynı zamanda çeşmeler, Osmanlı Devleti'nin toplum hayatının da izlerini taşırlar. Osmanlı toplumunda su getirmek ve çeşme yaptırmak, dini kültürün hayata uygulanan yaygın halidir.²⁴¹ Evliya Çelebi'ye göre Manisa'da 3.030 berrak sulu çeşme vardır.²⁴² İncelenen dönemde, şehrin çeşmelerine dair veriler tespit edilmiştir.

Tablo 11. Manisa'nın Çeşmeleri

Alaca Mescid Çeşmesi	Çaprastlar-ı Sagir Vakıf Çeşmesi	Haramiler Mahallesi Çeşmesi
Aşağı Çeşme	Gülfem Hatun Çeşmesi	Lala Paşa Mahallesi Çeşmesi
Attar Ece Çeşmesi	Gürhane Mahallesi Vakıf Çeşmesi	Piri Kadı Çeşmesi

²³⁸ MŞS 34, 362/1.

²³⁹ Kanunnamelerde berberlerden gayrimüslimleri ve başında uyuz olanları tıraş ettikten sonra usturayı Müslümanlarda kullanmamaları, eşyalarının temizliğine dikkat etmeleri, Müslümanlar ve gayrimüslimlere kullanılan havluların ayrı olması istenmiş bu hususlara aykırı hareket edenlere ceza uygulanacağı belirtilmiştir. Akgündüz, *Osmanlı...*, C.4, s. 329; Akgündüz, *Osmanlı...*, C.9, s. 532.

²⁴⁰ Semavi Eyice, "Çeşme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8, İSAM Yayınları, İstanbul 1993, s. 277.

²⁴¹ Ömer Demirel, "Sivas Çeşmeleri" *OTAM*, S.3, Ankara 1992, s. 169.

²⁴² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.9, s. 85.

Cami-i Kebir Çeşmesi	Hacı İlyas-ı Kebir Mahallesi Çeşmesi	Sabbağlar Sûk'u Çeşmesi
Çakır Çeşmesi	Hancı Memi Çeşmesi	Tahıl Pazarı Çeşmesi

Çeşmeler, diğer birimlerde olduğu gibi genellikle bir vakfa ait olup mütevelliler ile idare edilmiştir. Çeşmenin mütevellisi yok ise, yönetimine uygun görülen kişilere görev verilmiştir. Akmescid Mahallesindeki yukarı ve aşağı çeşmelerin mütevellisi olmaması üzerine, senelik 150 akçe ile bu göreve uygun görülen Ömer bin Veli müteveli tayin edilmiş ve kendisine temessük verilmiştir.²⁴³

Zamanın koşullarında, içmek ve kullanabilmek için suyun temini genellikle mahallelerde bulunan çeşmelerle sağlanmıştır. Suyun çeşmelere iletilmesini sağlayan künklerle yapılan usûlsüz işlemlerle bazı kişiler çeşmeye giden suyolunun evlerine yakınlığından yararlanıp müdahale etmiştir. Bu tarz müdahaleler, sadece çeşmenin fiziki yapısına zarar vermemiş, suyun akış hızını değiştirmesi nedeniyle buradan su temin eden diğer insanların ihtiyacını karşılamasını güçleştirmiştir. Mütevelliler, bu tarz müdahaleleri kadiya bildirerek, bilirkişilerin de yardımıyla haklıklarını ispatlamış ve mahkeme künklerin tamir edilmesine karar vermiştir. Çaprastlar-ı Sagir ve Gürhane mahallelerindeki vakıf çeşmelerinin mütevellileri, bu konudaki şikayetlerini kadı huzurunda beyan etmiştir.²⁴⁴ Bu müdahalede, sadece sivil halkın değil bir çavuşun da olduğu görülmüştür.²⁴⁵ Benzer bir olayda, Akmescid ve Davud Fakih mahallelerindeki çeşmelerde yaşanmıştır. Mahallelerde bulunan dört çeşmeye müteveli olan Muslihiddin Efendi, Akmescid Mahallesinden Helvacı Mehmed, diğer Mehmed, Mısırlı Mustafa isimli mahalle sakinlerinin ve bazı kişilerin suyun künkleri üzerinde yaptıkları eklemeler ve yakınlarına dikilen ağaçlarla suyun yolunun bozularak, çeşmeden su gelmemesine sebep oldukları mahkemeye bildirmiştir.²⁴⁶

²⁴³ MŞS 81, 80/3.

²⁴⁴ Çaprastlar-ı Sagir ve Gürhane mahallelerinin vakıf çeşmelerinin mütevellileri olan Hasan Paşa ibn Mahmud ve Hamza Halife ibn Ali çeşmelerin suyunun bazı kişilerin evine uğradığını, suyun künkünün kırılıp önüne küpler koyarak suyu kullanıp çeşmeye zarar verdiklerini belirtmişlerdir. Karahisar Mahallesinden Debbağ El-Hâc Nebi, Elhâc Hüseyin, Ali, Üstat Sinan ve Çavuş Cafer'in evlerinden suyun künküne yapılan müdahaleler tespit edilmiş ve mahkemeye bildirilmiştir. MŞS 37,101/3.

²⁴⁵ Çaprastlar-ı Sagir ve Gürhane mahallelerinin vakıf çeşmelerinin mütevellileri ile Karahisar Mahallesinden Cafer Çavuş'un vekili Ahmed Çavuş'u karşı karşıya getiren suyun künklerine zarar meselesinde; çavuşun evinden yapılan müdahalelerin tespiti yapılarak, künkün tamir edilmesine rağmen çavuşun hala usulsüz şekilde suyu kullanmaya devam ettiği tespit edilmiştir. MŞS 37,102/1.

²⁴⁶ MŞS 72, 88/1.

Kamu malı olup tüm halkın kullanımında olan çeşmelere yönelik keyfi uygulamalar, başkasının suya ulaşmasına bir nevi engel olmaktır. Şahsa ait bir taşınmaz statüsünde olamayan bu yapılarda, diğer insanların da hakkı gözetilmiştir. Alaca Mescid Mahallesiindeki çeşmenin mütevellisi Ömer bin Veli, Mahmud Efendi ibn Hüseyin'in külâh ve iplik yapımında çeşmeyi kullandığını belirterek mahkemeye başvurmuştur. Mahmud'un durumu kabulü üzerine, kadı Mahmud'u istimalden menetmiştir.²⁴⁷ Muhtemelen burada, Mahmud'un çeşmeyi kendi işi için kullanması, önce çeşmeyi kullanan mahalle ahalisi tarafından mütevelliyeye, ondan sonra da kadı huzuruna intikâl ettirilmiştir.

1. 2. 8. Mahalleler

Sürekli ya da geçici olarak ikamet edilen, küçük yerleşim birimleri olan mahalleler,²⁴⁸ Osmanlı şehirlerinde hem sosyal hem ekonomik hayatta önemli işlevlere sahip fiziki mekanlardır. Mahallelerde birbirini tanıyan insanların oluşturduğu ahali, kısmen birbirlerinin davranışlarından sorumludur ve sosyal dayanışma içinde birlikte yaşamaktadır. Mahalle halkı, yaşadıkları yerde meydana gelen adli bir olayın faillerinin ortaya çıkmasından sorumludur; aksi takdirde meydana gelen can ya da mal zararını karşılamakla mükelleftirler. Yani mahalleler, sadece fiziki bir ünite olmaktan ziyade, aynı zamanda sosyal hayatın ve dayanışmanın da sakinlerine intikâl ettiği bir niteliğe sahiptir. Bir diğer ifadeyle mahalleler, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle sakin olduğu yerlerdir.²⁴⁹ Mahalleler, sadece sosyal ve dini temelli yapılar değildir. Ekonomik hayatın unsurlarından birini oluşturan vergi birimleridir. Vergi ödemekle yükümlü olan kişiler, aileleriyle birlikte ikamet ettikleri mahallelerde vergi kaybını önlemek, dirlik ve düzeni sağlamak için isim isim tespit edilmiş ve kaydedilmiştir. Bu durum, mahallenin sosyal, dini, ekonomik yapısı yanında tam bir yönetim birimi olduğunun da göstergesidir.²⁵⁰

Mahallelerin merkezlerinde, genellikle camiler bulunmaktadır. Mahallenin büyümesi, bir cami ya da zaviye gibi dini bir kurumun çevresinde birbirleriyle

²⁴⁷ MŞS 80-A, 72/5.

²⁴⁸ Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27, İSAM Yayınları Ankara 2003, s. 323.

²⁴⁹ Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, S.7, Ankara 1968, s. 66; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 69.

²⁵⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II*, Ankara 1981, ss. 1270-1273.

mezhep ya da aşiret bağı olan insanların bir araya gelmesiyle olmuştur. Bu durum, mahallelerde dini ve toplumsal birliği oluşturmuştur.²⁵¹ Mahalleye yabancı kişilerin gelip yerleşmesine mesafeli yaklaşıldığından, mahallenin başlangıçtaki niteliğinin zamanla değişmesine nadiren rastlanmıştır. Mahalle sakinleri, girip çıkanları denetlemeye çalışmış, hatta karışıklık zamanlarında bazı mahalleler birbirinden duvarlarla ayrılarak yapısı korunmak istenmiştir.²⁵²

Manisa, iskânı oldukça eski dönemlere dayanan şehirlerden biridir. Bizans hâkimiyeti döneminde, şehirde on civarında mahalle mevcuttur ve bunlar kale içinde konumlanmıştır. Saruhanoğulları döneminde, yerleşim ovaya doğru ve kuzey yönünde ilerlemiştir. Osmanlı Devleti hâkimiyetinden sonra, doğu batı yönünde, ovaya daha fazla inilmiştir.²⁵³ XVI. yüzyılda 42,²⁵⁴ XVII. yüzyılın ilk yarısında 44 ve yüzyılın ikinci yarısında 54 mahallesi²⁵⁵ olduğu bilinen şehrin, incelenen sicillere göre tespit edilen mahallerine dair veriler, tablo haline getirilmiştir.

Tablo 12. Manisa'nın Mahalleleri

Akmescid	Çarşu	Gürhane	Nasırlıoğlu
Alaca Mescid	Çaşnigir	Hâkî Baba	Nazlızâde
Alaybeği	Çavuş Önü?	Hüccaclar	Niflizade
Ali Ağa	Danişmend-i Halil	Hüsrev Ağa	Recâî
Amalar	Davud Fakih	İbrahim Çelebi	Sakalar
Arabalanı	Debbağhane	İmad	Saray
Aşağı Ermeniler	Dere	İsa Balı	Saz
Attar Ece	Derviş Ağa	İsa Fakih	Serabad

²⁵¹ Doğan Kuban, *100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi*, İstanbul 1970, s. 209.

²⁵² Suraiya Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, İstanbul 1998, s. 165-166.

²⁵³ Enis Üçbaylar, "14-19. Yüzyıllar Arasında Manisa Şehrsel Gelişimi", *Manisa* III/1-4 (Aralık 1982), s. 46.

²⁵⁴ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 48-50.

²⁵⁵ Mehmet Karakuyu, "Manisa Şehirlerinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C.4, S.2, 2007, s. 9.

Ayn-i Ali	Deveciler	Kafirboz	Seydi Hoca
Baba Kuyusu	Dilşikar	Kara Yunus	Sultan
Bektaş	Ebe Hatun	Karahisar	Tekye Mescidi
Bektaş-1 Kebir	El-Hâc İlyas-1 Kebir	Kasım Paşa	Yahudiyan
Bektaş-1 Sagir	El-Hâc İlyas-1 Sagir	Kayabaşı	Yarhasanlar
Bölücek/Bölice	El-Hâc İvaz Paşa	Kefere	Yaviler
Cami-i Kebir	El-Hâc Yahya	Kirdeci/Girdeci	Yenice
Cevizdibi	Emirler	Koca Lala Paşa	Yukaru Ermeniler
Çaprastlar	Enarlıca	Kurşunlu Türbe	Yukaru Zimmiler
Çaprastlar-1 Kebir	Eski Hisar	Namazgah	Zeytuncük
Çaprastlar-1 Sagir	Göktaşlı	Narlıca	Zimmiyan

Manisa’da Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirlerinden ayrı, kendi cemaatleri ile ikamet edebildikleri mahalleleri bulunmaktadır. Buna rağmen tarafların birbirlerinin mahallelerinden mülk edinebildikleri, hatta aynı mahallelerde yaşadıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁵⁶ Babasından intikâl eden evin tasarruf meselesi için mahkemeye başvuran Abdurrahman Beğ ibn El-Hâc Mehmed’in dava ettiği Yorgi veled-i Yani adlı zimminin, Çaprastlar-1 Kebir Mahallesinden olması, yine Müslim ve gayrimüslimlerin aynı mahallede sakin olabildiklerini,²⁵⁷ buna engel olmaya yönelik bir uygulama ya da yaptırım uygulanmadığını göstermektedir.

²⁵⁶ Nalçacı Receb Çavuş ibn Hamza, Petro veled-i Nikola isimli zimmiden Zimmiler Mahallesindeki evini 8.000 akçeye almışken zimminin rücu etmek istediğini belirtip mahkemeye başvurmuştur. İlk önce satışı inkar eden zimmi, şahitlerin beyanları doğrultusunda Receb’den 8.000 akçe ev bahası hakkını aldığı sicile kaydettirmiştir. MŞS 38, 420/3-4-5-6; Bir başka örnekte Yukarı Ermeniler Mahallesinden Aydın veled-i Murad isimli Ermeni’nin Mehmed Beşe ibn Abdullah’a mahallede bulunan bir bab tahtani evi 2.000 akçeye sattığını sicile kaydettirmiştir. MŞS 55, 121/2-3.

²⁵⁷ MŞS 18, 25/1.

Mahalleler, sadece vergiler açısından değil, faili bulunmayan bir suçun cezasında da aynı sorumluluğu paylaşmaktadır. Yaşanan adli bir olayda, suçlunun bulunamaması tüm mahalle halkını ilgilendirmektedir. Zira bir yerde, faili meçhul bir ceset bulunduğunda, maktulün yakınları olay yerinde sakin olan mahalleliden diyetini talep etme hakkına sahiptir. Maktul, bir mülkte bulunmuşsa malın sahibi, çarşıda bulunmuşsa çarşı esnafı, mahallede bulunmuşsa mahalle ahalisi bu ödemeyi yapmakla yükümlüdür. Şer'î hukuk, bu uygulamayla kolektif mesuliyet esası getirerek güvenlik açıklarının giderilmesini, suçlulara yardım ve himayenin önüne geçmesini amaçlamaktadır.²⁵⁸ Bu usûl sebebiyle yaralanma vakalarında yaralıların keşfi yapılırken, fail sorulmuş ve yaralı, suçlu dışında kimseden davası olmadığını beyan ederek, vefatı durumunda diyetinden sorumlu kişiyi belirtmiştir.²⁵⁹ Olayın failinin kim ya da kimler olduğu ispat edilince, mahalle halkından diyet talep edilemezdi. Buna rağmen görevlilerin ahaliden diyet talepleri var ise mahalleli durumu mahkemeye intikâl ettirir, mahkemede yapılan incelemeler neticesinde gereksiz olduğu anlaşılan talepler kadı tarafından reddedilirdi.²⁶⁰

İyi halli olmayan ya da devamlı şekâvet halinde olan kişiler, mahalle ahalisi tarafından kabul görmemiştir. Bazen mahalle ahalisi, bazen ise asayişten sorumlu görevliler tarafından durum mahkemeye taşınmış ve mahallenin huzuru için gerek görülürse bu kişilerin mahalleden gönderilmesine karar verilmiştir.²⁶¹ Karahisar Mahallesinin ahalisi tarafından mahkemeye yapılan başvuruda, mahalledeki Piri Çavuş bahçesinde sakin Yorgi isimli zimminin, Müslümanlara şarap satan, cinayet işleyen biri olduğunu belirttikleri görülmektedir. Ahali, zimminin yaşadıkları mahalleden ihraç edilmesi ve başka mahalleye gitmesi hakkındaki isteklerini beyan

²⁵⁸ M.Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 2021, s. 332.

²⁵⁹ Debbağhane Mahallesinde keşfi yapılan yaralı Debbağ Abdi'ye onu yaralayan sorulmuş, Palani Mustafa oğlu Mehmed'in kendisine bıçak savurarak sol pazusu üzerinden yaralandığını, bu yara vesilesiyle ölmesi halinde diyetinin bu kişiden talep edilmesini ve ahaliden davası olmadığını mahkemede belirtmiştir. MŞS 18, 36/1.

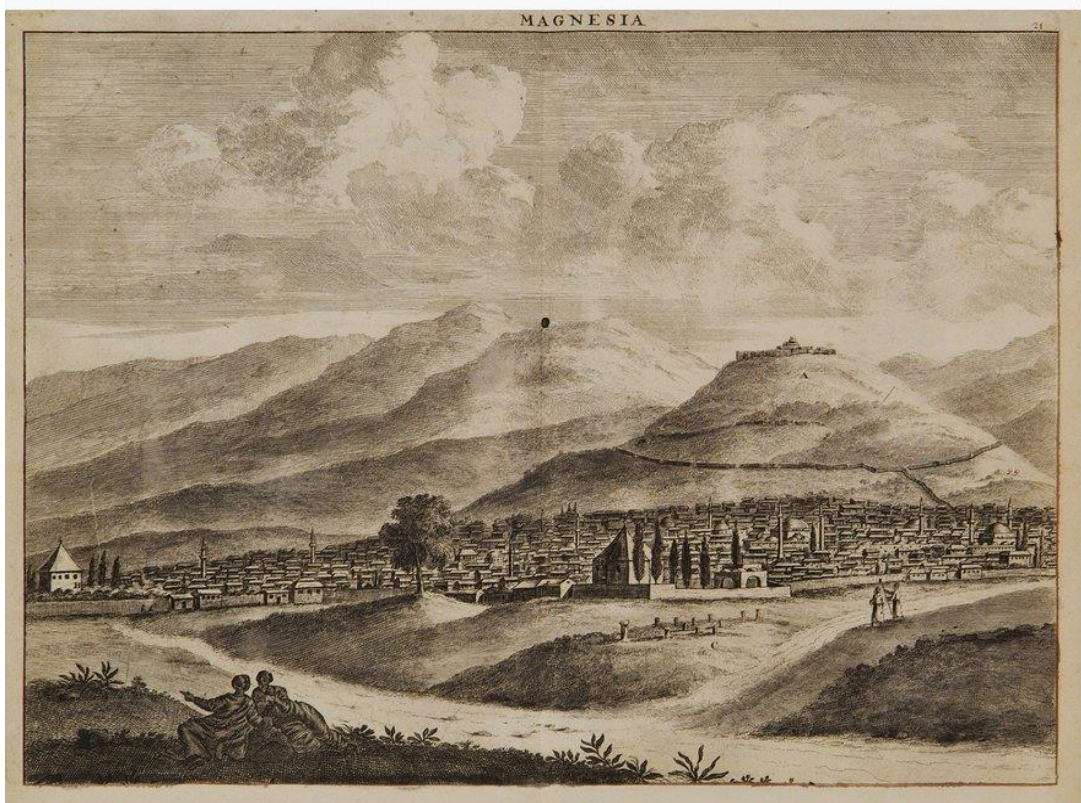
²⁶⁰Yeniçerilerin beytülmalını kabz etmeye memur olan Hasan Beşe ibn Balı Bey, Çengizade Mahallesi ile Çaprastlar-ı Kebir Mahallesinin ortasında yeniçeri Mehmed Beşe'nin maktul olup katili bilinmediğinden iki mahalle ahalisinden kassam ve diyetini talep ettiğini mahkemede belirtmiştir. Mahalle ahalisinden olan kişiler Peşkiribaşı oğlu namıyla bilinen Mehmed Beşe ve birkaç zimmi neferin vurup katlettiğini belirtip şahitlerle doğruladıklarında mahkeme Hasan Beşe'yi diyet konusunda mahallelere taarruzdan menetmiştir. MŞS 56, 19/3.

²⁶¹Manisa'da subaşı olan Mehmed Ağa, Yarhasanlar Mahallesinden Fatıma bint Mehmed'in namahremlerine muamelesinin ve kötü fiillerinin olduğunu belirterek mahkemeye başvurmuştur. Mahalle ahalisine sorulduğunda subaşının ifadelerini doğrulamışlar ve mahkeme bunun üzerine kadının mahalleden ihracına karar vermiştir. MŞS 64, 125/2; Hanımının namahremlerine muamelesi olduğu iddiasıyla kocasına mahalle ahalisi tarafından dava açılmış, kapılarına katran sürülmüş ve mahallede istenmedikleri mahkemede beyan edilmiştir. MŞS 69, 77/6.

etmiş, yapılan inceleme neticesinde, mahkeme Yorgi'nin mahalleden ihraç edilmesine karar vermiştir.²⁶² Böylelikle mahallenin huzuru ve güvenliği için ahalinin ortak karar alıp hareket ettiği ve asayiş korumak için ilgili makamlara yaptıkları başvuruların olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyılın ortalarına doğru mahalle sayısının artması, şüphesiz ki Manisa'ya gerçekleşen göçlerle alakalıdır. Ülkenin sosyo-ekonomik durumunu derinden etkileyen Celali İsyanları ve bununla birlikte patlak veren diğer isyanlar huzuru bozmuş ve göçleri arttırmıştır. Var olan mahallelerin nüfusunun artması bazen mahallelerin bölünmesine ve ayrı iki mahallenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bektaş-1 Kebir ve Bektaş-1 Sagir Mahallelerinde vergiler birlikte verilirken, Bektaş-1 Sagir'de yaşanan nüfus artışı neticesinde, mahalle sakinleri mahkemeye başvurarak yeni bir sınır belirlenip müstakil mahalle olma isteklerini beyan etmiştir. Mahkeme, bu isteği uygun görmüş ve İsa Balı Mahallesi ortaya çıkmıştır.²⁶³

Görsel 2. Cornelis de Buryn Gravürüne Göre XVII. Yüzyılda Manisa

²⁶² MŞS 15, 134/1.

²⁶³ MŞS 100, 83/2.

1. 3. Manisa Nüfusu ve Gayrimüslimler

Sosyal yapının temel unsuru olan nüfus, toplum yapısıyla beraber iktisadi, sosyal ve kültürel alanda birçok olayı açıklamada rol oynamaktadır. Demografik yapı hakkındaki verilerden nüfusun yoğunluğu ve artma-azalma eğilimi ile nüfus hareketleri ve göç durumları hakkında bilgiler elde ederek, şehrin ekonomik, sosyal, askeri problemleri açıklanabilmektedir.²⁶⁴ Nüfusu oluşturan insanların, maddi-manevi güç potansiyelleri, fiziki kuvvetleri, üretim-tüketim imkânları, sosyal ilişkileri, toplum içindeki konumları gibi faktörler, doğal olarak ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamlarda yaşanan olaylara etki etmektedir.²⁶⁵

Osmanlı'da nüfus, hem askeri hem de mali alanda önem verilen bir unsur olduğundan fethedilen bölgelerde, ilk olarak nüfus ve arazi tahrirleri yapılmıştır. XVII. yüzyılın başlarına kadar görece daha düzenli tahrirler yapılırken, daha sonra bu uygulama terk edilmiştir. Bu defterlerden elde edilen veriler, araştırmacıya nüfus, tarım-sanayi üretimleri, toprak kullanımına dair verilerle karşılaştırmalar yapabileceğine olanağı sağlamaktadır.²⁶⁶

XVI. yüzyılda yaşanan nüfus artışı, değişen dünya düzeni ve ekonomik şartlar başka devletleri olumlu şekilde etkilerken, Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiş ve toplum içinde şiddetli buhran dönemi kendini hissettirmiştir.²⁶⁷ XVII. yüzyılla birlikte, Osmanlı Devleti önceki dönemlerdeki belirli standartlarını kaybetmeye başlamış ve bu, devletin temel unsurlarından olan tımar sisteminde de günden güne yaşanan bozulmayla kendini hissettirmiştir.²⁶⁸ Bu problemler yanında, ilk önce mezhep mücadelesi olarak patlak veren, zamanla hükûmete karşı bir harekete dönüşen Celali taraftarları ile mücadele başlamıştır. Başlattıkları hareket, Anadolu'da halkın tarımsal faaliyetleri terk etmesine ve tahrirlerin yapılamamasına sebep olmuştur.²⁶⁹ XVI. yüzyılın sonlarında başlayan ve XVII. yüzyılın ilk yıllarında da kendini hissettiren isyan ile ortaya çıkan karışıklıklar, en fazla toplumu, doğal olarak

²⁶⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C.10, İstanbul 1953, s. 1-25.

²⁶⁵ Muhittin Tuş, *Sosyal ve Kültürel Açısından Konya*, Tablet Kitabevi, İstanbul 2007, s. 119.

²⁶⁶ Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 58.

²⁶⁷ Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)", *Osmanlı* C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s. 545.

²⁶⁸ Halil İnalçık, "Onaltıncı Yüzyıl Sonlarındaki Kargaşalık Dönemi ve Gerilemenin Başlangıcı", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1, Ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 58-60.

²⁶⁹ Mücteba İlgürel, "Celali İsyanları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İSAM Yayınları, İstanbul 1993, s. 253-254.

nüfusu etkilemiştir.²⁷⁰ Osmanlı içinde, zaman zaman çeşitli sebeplerle insanlar başka yerlere göç ederek, gittikleri yerlerde yaşamlarını sürdürmüştür. Bu, normal şartlarda gayet olağan bir durum iken, Celali İsyanlarının sebep olduğu korku ve siyasi anlamdaki otorite kaybı, daha büyük nüfus topluluklarının hareketine sebep olmuştur. Kırsal bölgelerden daha güvenli olduğu düşüncesiyle şehirlere doğru nüfusun göçmesi neticesinde, kırsal alanlarda nüfus azalmıştır.²⁷¹ Saruhan Sancağı, bu dönemde hem dışarıdan göç almış hem de eşkıyalık hareketleri ve isyanlar sebebiyle sancaktan göçler yaşanmıştır. Buna rağmen aldığı göçler ve yılların etkisiyle Manisa nüfusunun artma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1531 yılında, 1.258 hane ve 6.496 nüfus; 1575 yılında, 1.530 hane ve 8.245 nüfus; 1660 yılında ise 3.637 hane ve 18.000 nüfus olarak hesaplanmıştır. XVII. yüzyılda Manisa’da yaşanan nüfus artışını, İzmir’in önemli bir ticaret merkezi haline gelmesi, ekonomik ve iç huzursuzlukların etkisiyle nispeten daha güvenli, aynı zamanda ekonomik olarak daha müsait yerlere gitme isteğiyle göç eden insanların şehri tercih etmesiyle açıklamak mümkündür.²⁷² Yapılan çalışmanın ana kaynağını şer‘iyye sicilleri oluşturduğundan, nüfus hakkında, sicillerdeki kayıtlar üzerinden genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Manisa, ağırlıklı olarak Müslüman nüfusun yaşadığı Osmanlı şehirlerinden biridir. Şehrin içinde, Müslümanlar dışında gayrimüslimler de yaşamaktadır. Manisa’da yaşayan gayrimüslim nüfusu; Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler oluşturmaktadır. Yahudilerin şehirdeki varlığı, Manisa’nın fethinden öncesine dayanmaktadır.²⁷³ Zamanla Yahudilerin nüfusu artmış, bunun en önemli sebebi de İspanya’dan göç eden Yahudi gruplarının, Osmanlı topraklarına yerleşmesi olmuştur.²⁷⁴ Ayrıca, Selanik’ten XVI. yüzyıl sonlarında başlayan ve XVII. yüzyılın ilk zamanlarında da devam eden yoğun Yahudi nüfusu göçü yaşanmıştır. Göçle gelenler arasında dokumacılıkla uğraşanlar, Manisa ve İzmir’e yerleşmiş ve buralardaki Yahudi nüfusunun artmasına neden olmuştur.²⁷⁵

²⁷⁰ Koç, *agm*, s. 610.

²⁷¹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 446-450.

²⁷² Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 55.

²⁷³ Feridun M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 27.

²⁷⁴ Emecen, *age*, s. 30-32.

²⁷⁵ Feridun M. Emecen, “Selanik’ten Manisa’ya Yahudi Dokumacılığı Göçüyle İlgili Bazı Bilgiler”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s. 105-121.

Şehirde yer alan bir başka gayrimüslim grubu da Rumlar oluşturmaktadır. Rumların Manisa'nın çeşitli mahallelerinde sakin oldukları, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bağ tasarrufu ile ilgili mahkemeye intikâl eden davada, Minol isimli zimminin Kefere Mahallesinden,²⁷⁶ borç davasında Kostanti veled-i Sivasto isimli zimminin Amalar Mahallesinden,²⁷⁷ yaralanma ile ilgili davada Yani veled-i Yorgi isimli zimminin Çaprastlar-ı Kebir Mahallesinden,²⁷⁸ vefat eden kız kardeşlerine ait menzil ile ilgili davada ölen kadının Nasraniyye²⁷⁹ ve Ali Ağa Mahallesinden²⁸⁰ olması, Rumların Manisa'nın çeşitli mahallelerinde ikamet edebildiklerinin göstergesidir.

Manisa'da yaşayan bir diğer gayrimüslim grubu ise Ermeniler oluşturmaktadır. Daha önce nerede yaşadıkları, nereden ve ne sebeple Manisa'ya geldikleri hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte,²⁸¹ Celali İsyancı'nın yarattığı kaos sırasındaki nüfus hareketleri neticesinde buraya gelmiş olmaları ihtimali üzerinde durulmuştur.²⁸² Polonyalı Sinemon, şehre yaptığı ziyareti aktardığı seyahatnamesinde, biri dağ mevkiinde biri merkezde olan iki ahşap Ermeni kilisesinden bahsetmiştir.²⁸³ Şehirde iki ibadethanelerinin ve kendi cemaatlerine has mahallelerinin olması, şehre yerleşmeye daha önce başladıklarını düşündürmektedir. Ermenilerin kendi cemaatlerinin adını taşıyan Ermeniyan-ı Balâ ve Ermeniyan-ı Sufla isimli iki mahalleleri vardır. Bu mahalleler, Aşağı Ermeniler²⁸⁴ ve Yukarı Ermeniler²⁸⁵ şeklinde de sicillerde geçmiştir. Fakat incelediğimiz dönem boyunca Ermenilerin, sadece bu mahallelerde ikamet etmedikleri, tıpkı diğer gayrimüslim unsurlar gibi farklı mahallelerde Müslümanlarla birlikte de yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yenice Mahallesinde sakin olan Ermeni'nin El-Hâc Yahya Mahallesinde bulunan mülkünü satması²⁸⁶, Zeytuncük Mahallesinden Mikail isimli

²⁷⁶ MŞS 18, 76/1.

²⁷⁷ MŞS 41, 20/2.

²⁷⁸ MŞS 58, 16/3.

²⁷⁹ Nasrani ifadesi; Hristyanları tanımlamak için kullanılmıştır. Hz. İsa'nın oturduğu Nasıra köyüne mensup demektir. Burada bir kadını ifade ettiği için nasraniyye şeklinde geçmektedir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 808.

²⁸⁰ MŞS 66, 8/2, 9/1.

²⁸¹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 338.

²⁸² Feridun Emecen, isyan sırasında İç ve Doğu Anadolu'dan kaçan Türk, Rum ve Ermeni gruplarının şehre yerleştiğinden bahseder. Emecen, "Manisa", s.5 80; Sonyıldırım, *agt*, s. 45.

²⁸³ Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Sinemon'un Seyahatnâmesi 1608-1619*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1964, s. 18.

²⁸⁴ MŞS 79, 76/4; MŞS 80, 142/1; MŞS 82, 18/3; MŞS 91, 78/2.

²⁸⁵ MŞS 100, 127/2; MŞS 50, 148/2; MŞS 51, 24/1; MŞS 53, 115/2.

²⁸⁶ MŞS 64, 29/3.

Ermeni'nin ev alabilmesi²⁸⁷ ya da yine Zeytuncük Mahallesinden bir Ermeni tarafından bir Müslümana ev satışı yapılması²⁸⁸ ve Dere Mahallesinde ikamet eden Ermeni'nin ölen oğlu²⁸⁹ hakkında mahkemeye yansıyan kayıtlar, bu konuda örnek teşkil etmektedir.

Şehirde yaşayan gayrimüslimlerin hem kendi cemaatlerine ait mahallelerin olması hem de Müslüman mahallelerinde ikamet etmeleriyle ilgili herhangi bir kısıtlama olmasına rağmen, bazı gayrimüslimlerin Manisa'daki hanlarda yaşamayı tercih ettikleri kayıtlardan anlaşılmaktadır. Hanlarda kalmaları, kiralarla²⁹⁰ ilgili kayıtlardan tespit edilebildiği gibi, adli vakalar²⁹¹ ve emanet ile ilgili kayıtlarda da görülmektedir.²⁹²

Görsel 3. Yahudi Erkek²⁹³ ve Ermeni Kadın²⁹⁴ Tasviri

²⁸⁷ MŞS 65-A, 23/2.

²⁸⁸ MŞS 67, 6/2.

²⁸⁹ MŞS 71, 42/2.

²⁹⁰ MŞS 18, 264/3.

²⁹¹Eski Han'da Gülnaz isimli zimminin yaralanması sonrasında handa sakin olan zimmiler keşif talebiyle mahkemeye başvurmuştur. MŞS 18, 53/2.

²⁹²Gaib olan zimminin eşyalarının emanet olarak alınmasına dair kayıta ise zimminin Yeni Han'da sakin olduğu belirtilmektedir. MŞS 31, 29/2.

²⁹³ XVII. Yüzyılda İstanbullu Bir Yahudi Tasviri, British Museum Peter Mundy Koleksiyonu Müze No: 1974,0617,0.13.58.

²⁹⁴ XVII. Yüzyılda Ermeni Kadın Tasviri, British Museum Peter Mundy Koleksiyonu Müze No: 1974,0617,0.13.56.

İKİNCİ BÖLÜM

MANİSA ŞEHRİNİN EKONOMİK YAPISI

Ekonomi, toplumların çeşitli seçeneklerle ve kullanabilecekleri sınırlı kaynaklarla tatmin edilmek istenen ihtiyaçları için üretimden tüketime sahip oldukları bütün faaliyetler olarak tanımlanabilir.²⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde sınaî ve ticari faaliyetler, şehir ve kasabalarda toplanmıştır.

2. 1. Esnaflar

İnsanların birlikte yaşamaya başlamasından itibaren hem sosyal hem ekonomik hayat, kademeli olarak gelişim göstermiştir. Yerleşim birimlerinin kurulması, bu birimler arasında üretim, tüketim, arz ve talep döngüsünde ihtiyaçları karşılamak adına bir grubun teşekkülünü kaçınılmaz hale getirmiştir. Yerleşim birimlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için tüccar kesimi doğmuş, bu zümre zamanla şehirlerin çevresine yerleşerek, ellerindeki sermayeler ve zanaatları çerçevesinde yeni bir iş kolu olarak esnafları meydan getirmiştir.²⁹⁶

Türklerde ticaret hayatı, eski zamanlardan beri hareketli olup halkın refahı için ticaretin gelişmesi gerektiğine inanılmıştır. Bu sebeple gelişmenin devamlılığı için küçük ya da büyük esnaf zümrelerinin mutlaka uymak zorunda oldukları kuralları vardır. Özellikle şehir esnafı üzerindeki denetim, daha sıkı olmuştur. Tespit edilen hatalar, mutlaka cezalandırılarak hem teşkilat düzeninin bozulması hem de halkın mağdur olması önlenmek istemiştir.²⁹⁷ Yapılan denetimler, yine kendi aralarından seçilmiş bir esnaf teşkilatı tarafından gerçekleştirilmiştir. Osmanlı şehirlerindeki esnaf teşkilatı, kendinden önceki Türk devletlerinden gelen tecrübeler ve Ahilik kültürünün etkisiyle şekillenmiş, zamanla bu kültürün devamı niteliğinde yaygın ve kuvvetli bir yapı halini almıştır.²⁹⁸ Osmanlılara kadar tekke ve zaviyelerde toplanan Ahiler, Osmanlı zamanında her yerde faaliyet göstermişler, bu dini kurumların yerini

²⁹⁵ Janine Bremond, Alain Geledan, *İktisadi ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 140.

²⁹⁶ Ahmet Kal'a, "Esnaf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.11, İSAM Yayınları, İstanbul, 1995, s.424-430. Abdulkadir Gül, "Antakya Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Erzurum 2008, s. 171.

²⁹⁷ Cüneyt Kanat, *Orta Çağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2023, s. 275.

²⁹⁸ M.Çağatay Uluçay, *XVII'inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, s. 84-92; Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 117.

loncalar almıştır.²⁹⁹ El sanatları, mal-hizmet üretimi, alım-satım faaliyetleri gibi farklı alanlarda geçimlerini sağlayan esnaflar, Osmanlı Devleti'ne ait iş yerlerinde çalışanlar (ehl-i hiref-i hâssa) ve serbest olarak mesleğini icra edenler olarak iki gruba ayrılmıştır. Devlete ait yerlerde çalışan esnaflar üzerinde, devlet doğrudan kontrol sağlarken, serbest esnaf üzerinde de loncaların işleyiş kuralları aracılığıyla kontrol mekanizmasını elinde bulundurmuştur.³⁰⁰ Üretime katılanlar, ekonomik, mali, idari ve sosyal fonksiyonlara sahip bir esnaf teşkilatına üye olurken, devlet loncalar üzerinde doğrudan bir baskı unsuru oluşturmamış, lakin loncalar her istediklerini yapabilecekleri özerkliğe de sahip olamamıştır.³⁰¹

Osmanlı'da faaliyet gösteren esnaflar, hiyerarşik bir yapıya göre teşkilatlanmıştır. Esnaf zümreleri birbirleriyle çekişme ve rekabet halinin aksine karşılıklı kontrol, yardımlaşma prensibini benimsemişlerdir. Osmanlı esnaf teşkilatı, kullanılan ham madde çeşidine, üretim aşamasına, ürünün niteliğine, hitap ettiği alıcı grubuna göre ayrıntılı bir yapıya sahiptir. Bu yapı, şehir-kasaba merkezlerinde nüfus ve ekonomik hayata bağlı bazı değişiklikler gösterse de model olarak benzer niteliktedir.³⁰² Esnaf teşkilatının başında lonca heyeti bulunmuş, heyet yiğitbaşı, kâhya ve iki ustadan oluşmuştur. Esnaf teşkilatında, genellikle aşağıdan yukarıya çırak, kalfa, usta, yiğitbaşı, ustabaşı, esnaf kethüdası ve esnaf şeyhi şeklinde bir yapılanma mevcuttur. Devletin genelinde, esnaf ileri gelenlerini şeyh, bazarbaşı, nakib, kethüda, yiğitbaşı, duacı, çavuş, ustabaşı ve ustalar oluşturmuştur. Debbağlarda esnaf yapılanmasının en yüksek görevlisi, Ahi Baba olarak isimlendirilmiş ve teşkilat arasındaki düzen Ahi Baba tarafından sağlanmıştır.³⁰³ Şeyh ve kethüda, esnafların işlerini takip eden, devlete karşı gerçekleştirilmesi gereken sorumlulukları yerine getiren görevlilerdir.³⁰⁴

Esnafların ürettikleri ürün ve hizmetlerin standartları, kanunnamelerde belirlenmiş, ilgili hususlara uyulmaması ve kanunların ihmal edilmesi durumunda

²⁹⁹ Aysun Dursun, *Türk Halk Hukuku*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 159.

³⁰⁰ Kal'a, *agm*, s. 423.

³⁰¹ Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, s. 188-189.

³⁰² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 290.

³⁰³ Uluçay, *XVII inci.*, s. 111-120; Akgündüz, *Cin, age*, s. 289; Ömer Demirel, "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler*, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 253-256; Mehmet Karagöz, *Mekân'den Mekân'a Osmanlı Şehri İnsan, Mekan ve Beşeri Münasebetler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2023, s. 168.

³⁰⁴ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s. 1273-1274.

uygulanacak cezai yaptırımlar belirtilmiştir.³⁰⁵ Devlet tarafından belirlenmiş kanunlar yanında esnaf teşkilatı kendi içerisinde de meslekleri ile ilgili özel kuralları kararlaştırıp mahkemede resmileştirmiştir. Bununla birlikte esnaf teşkilatı, mesleki sıkıntıları çözümlenmek, sorunları asgari düzeyde tutmak için çaba göstermiştir. Üretilen ürünün-hizmetin kalitesi, narha uygunluğu herhangi bir ihtilafa meydan vermemek için denetlenmiş, kurallara uymayan esnafa meslek ahlakı kapsamında cezai yaptırımlar uygulanmıştır. Ahilikte verilen cezalar çok ağır suçlar haricinde onur zedeleyecek türden olmamıştır. Cezanın uzlaştırıcı ve eğitici olmasına gayret edilmiştir. Büyük suçlarda ise ham madde ve ürün satışından mahrum etmek, yardımı ve selamı kesmek, daimî ahilikten ihraç etmek gibi cezalar verilmiştir.³⁰⁶ Loncalardaki esnaflar, mal kalitesini düşürmemek, belirlenen narh üzerinde satış yapmamak, haksız rekabet yaratmamak gibi konularda birbirlerine kefil olduklarından ve esnaf önce kendi yaptığından, sonra loncasındaki meslektaşlarının yaptıklarından sorumlu olduğu için aralarında bu şartlara uymadığı tespit edilenleri kadıya bildirmişlerdir. Şikayet edilen kişileri ikaz etmek ve bir daha aynı hatanın yapılmaması üzerine tavsiyede bulunmak, kamu otoritelerinin uyguladığı yaptırımlar arasındadır. Ahlak, dürüstlük birbirlerine saygı gibi ilkelerine aykırı hareket edenler de esnaf teşkilatı içinde hoş görülmemiştir. Bu sebeple kurallara uymayan üyeler için esnafların dükkân kapatma, esnaflıktan çıkarma gibi sert ceza taleplerine nazaran kadı, tıpkı ahi teşkilatında olduğu gibi uzlaştırıcı ve daha hafif cezaları uygun görmüştür.³⁰⁷

Manisa'da esnaf yapısı gıda maddeleri-unlu mamuller satan, dokumacılık ve bu alanın yan kollarıyla ilgilenenler, dericilik-deri işleme, alet imalatı ile ilgili mesleki gruplardan oluşmaktadır.³⁰⁸ Farklı dini grupların yaşadığı Manisa'da, Yahudiler kumaş imalatı, hububat-kuru meyve ticareti, şarap yapımı-satımı, terzilik, dokumacılık gibi sektörlerde bulunmuştur.³⁰⁹ Sadece Yahudiler değil, şehirde yaşayan diğer gayrimüslim unsurlar da farklı meslekler icra ederek, esnaf teşkilatında

³⁰⁵ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.4, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 323-329. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.9, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996, s. 524-533.

³⁰⁶ Dursun, *age*, s. 160.

³⁰⁷ Genç, *age*, s. 294-296; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 58-59; Dursun, *age*, s. 160-161.

³⁰⁸ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 77-78.

³⁰⁹ Feridun M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri*, Eren Yayınları, İstanbul 1997, s.78-79.

yer almışlardır.³¹⁰ İncelenen dönemde, Manisa’da birçok farklı esnaf ve zanaat grubu olduğu, şer‘iyye sicillerinin verilerinden anlaşılmaktadır.

Tablo 13. Manisa’daki Esnaflar ve Meslek Erbabları

Abacı	Çerçi	Kalaycı	Nalband
Arabacı	Çilingir	Kasap	Neccar
Aşçı	Çoban	Katırcı	Oduncu
Attar	Çukacı	Katmerci	Papuççu
Bağban/ Bağcı	Debbağ	Kazancı	Peksimetçi
Bahçevan	Değirmenci	Kazzaz	Pirinççi
Bakırcı	Demirci	Keresteci	Sabuncu
Bakkal	Deveci	Kireççi	Sarraç
Balıkçı	Duhancı	Kiremidçi	Şerbetçi
Bazirgan	Eskici	Kuyumcu/ Sarraç	Tacir/ Tüccar
Berber	Etmekçi/ Habbaz	Kürkçü	Takiyeci
Bıçakçı	Hallac	Meyhaneci	Taşçı
Boyacı	Hancı	Mısırcı	Terzi / Hayyat
Bozacı	Hasırcı	Mimar	Tuzcu
Camcı	Hekim/ Cerrah	Mumcu	Uncu

³¹⁰Alpay Bizbirlik, Melis Altan, “Şer‘iyye Sicillerine Göre Manisa’da Esnaf ve Meslek Erbabı Gayrimüslimler”, “Çarşının Öyküsü” Manisa, Ed.Nurettin Gülmez-Nejdet Bilgi, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2023, s. 753-770.

Cullah	Helvacı	Mutaf	Yağcı
Çakşırıcı	Kahveci	Nakkaş	Zahireci

Şer'iyeye sicillerine göre XVI. ve XVII. yüzyıl Manisa esnafının idari zümresi; şeyh, kethüda, ahi baba, yiğitbaşı, nakib, çavuş, ehl-i hibre ve ustabaşından oluşmuştur.³¹¹ Esnaf teşkilatının üst zümresi olan bu yapı, uyulması gereken kurallar çerçevesinde, üretimin devamlılığını ve kalitenin sürdürülmesini gözetmiştir. Esnafların aralarındaki meseleleri çözemedikleri durumlarda, bu görevlilerin mesleki tecrübelerine ve bilirkişiliklerine müracaat ettikleri anlaşılmaktadır. Manisa'nın boyacı esnafı arasında, üretim ve satış konusunda haksızlık yaparak diğer sabbağların üretim ve kazancına zarar verdiği düşünülen esnafın, mahkemeye bildirildiği görülmektedir. Boyacı esnafı, bu kişinin dükkânına gidilerek kontrol edilmesini ve üstat Hasan'ın ehl-i hibre olarak tayin edilmesini talep etmiştir.³¹²

Esnafların teşkilatında yiğitbaşı, ehl-i hibre, reis gibi idari konumlarda önceki görevlinin vefatı ya da çeşitli sebeplerle oluşan boşluklar esnasında, yeni atamaların yapılmasına kadar geçen süreçlerde zümre içinden bazı esnafların, bu durumdan yararlanarak sorun çıkarması engellenmek istenmiştir. Bu tarz bir sorunla karşılaşan esnaflar, mahkemeye başvurarak ve durumu izah ederek, görevli tayin taleplerini iletmişlerdir. Mahkeme talepleri ve esnafın önerilerini dikkate alarak ilgili görevlileri tayin etmiştir.³¹³

Manisa'da esnaflar, birbirlerinin işledikleri metalara ve kullanacakları ham maddelere müdahale etmemek için anlaşmıştır. Buna aykırı hareket edenler, mahkemeye bildirilmiş, ayrıca taraflar anlaşarak bir görevli yardımıyla işleyişin düzenini korumak istemiştir. Saraçlar ile muytablar arasında işledikleri ve sattıkları ürünler konusunda anlaşmazlık yaşanması üzerine, tarafların ortak karar alarak ehl-i

³¹¹ Uluçay, *age*, s. 112.

³¹² MŞS 16, 12/7.

³¹³ Dere mahallesindeki debbağ taifesi içlerinde yiğitbaşı olmamasını fırsat bilen bazı meslektaşlarının sorun çıkardığı belirtip mahkemeye başvurarak, düzeni sağlamak için debbağlara yiğitbaşı tayin olunması talebinde bulunmuşlardır. Mahkeme, Ahmed bin Hamza ile Yunus bin Hüseyin'i yiğitbaşı ve çerçin olarak tayin etmiştir. MŞS 16, 61/4; Manisa kadısı Mevlâna Kasım merkeze mektup göndererek Manisa'da hayyat taifesinin reis ve ehl-i hibresinin olmadığını belirterek esnafın da ortak görüşü üzerine Ali'nin reis ve ehl-i hibre olarak görevlendirilmesini rica etmiştir. Merkezden gelen cevapta Ali'nin tayin olduğu belirtilmiştir. MŞS 59, 140/2.

hibre yardımıyla düzeni sağlamayı amaçladığı kayıttan anlaşılmaktadır.³¹⁴ Manisa’da debbağ taifesi Serabad ve Akbaldır debbağları olarak ikiye ayrılmıştır. İki debbağ grubunun işlediği ve uzmanlaştığı ürünler birbirinden farklıdır. Serabad debbağları gön ve beyaz meşin; Akbaldır debbağları ise çeşitli türde sahtiyanlar ve sarı meşin üretmişlerdir.³¹⁵ Akbaldır debbağlarının elinde işlenen sahtiyan ve meşinin, Serabad debbağlarının işlediği siyah ve beyaz meşinin ünü civara yayılmıştır.³¹⁶ İki debbağ grubu, üretecekleri ürünlere ve ham madde teminine müdahale etmeme hususunda daha önce mahkeme huzurunda anlaşmalarına rağmen,³¹⁷ Serabad debbağları arasındaki bazı debbağların ham erkek (keçi) ve oğlak derilerini kasaplardan yüksek fiyata alması, sahtiyanın fiyatının yükselmesine sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu sorun merkeze intikâl ettirilmiştir. Gelen cevaba bakıldığında, birbirlerinin işlerine müdahale etmemeleri konusunda debbağların ikaz edildikleri görülürken, kadim usullere ve emirlere aykırı hareket etmeye ısrar edenlerin merkeze bildirilmesi emredilmiştir.³¹⁸

Deri, sentetik kumaşların bulunmadığı zamanlar toplumda önemli bir meta olmuştur. XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren teknolojilerle tabaklanmış ve boyanmış deri türleri kullanılmıştır. Hatta Suraiya Faroqhi çalışmasında, ürünler üzerinden şehirlere yapılan atıflar neticesinde, ürün ve şehrin bir nevi marka ismi haline gelmiş olabileceği üzerinde durmuştur.³¹⁹ Saray için çalışan ayakkabıcılar, neredeyse tamamen sahtiyan kullanmışlardır. Saraya satılan ayakkabılar arasında, Manisa sahtiyanından yapılanlar vardır ve İstanbul sahtiyanına göre Manisa sahtiyanından üretilen ayakkabılar, biraz daha pahalıdır.³²⁰ Faroqhi, bu sahtiyanın gerçekten Manisa’dan gelip gelmediği konusuna şüpheli yaklaşmaktadır. Fakat ilerleyen kısımda, yine kendisinin belirttiği üzere, Osmanlı’da dericilik özellikle Kayseri, Göynük, Konya ve Manisa’da öne çıkmıştır.³²¹ Manisa’nın dericilikte gelişmiş şehirlerden biri olması, saray ayakkabılarında kullanılan Manisa sahtiyanının, bu şehirden merkeze gönderildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

³¹⁴ MŞS 26, 28/4, 29/1.

³¹⁵ Gökçen, *XVII inci...*, s.8-11; Emecen, *XVI. Asırda...*, s. 80.

³¹⁶ Bahri Oskay, “16 Ve 17’nci Asırlarda Manisa Debbağları”, *Gediz*, C.5, S.53, Manisa Halkevi, 1941, s.3.

³¹⁷ MŞS 15, 7/3.

³¹⁸ MŞS 28, 222/1, 223/1.

³¹⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Çev.Çağdaş Sümer, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2018, s. 305.

³²⁰ Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler...*, s. 199-200.

³²¹ Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler...*, s.209.

Üretimi yapılacak ürünün standartları, gerek esnaf loncaları gerekse kanunnameler tarafından açıkça belirtilmiştir. Kanunnamelerde ekmeği, kirdeci ve çörekçilerin mamullerinin kontrolleri yapılırken çığ olmamasına dikkat edilmesi, ölçüde eksik olanlardan cürm alınması, ehl-i hibresinin içlerinden tayin edilmemesi istenmiştir.³²² I. Ahmed kanunnamesinde ise bahsedilen diğer konulara ek olarak, ekmeğin iyi buğdaydan, ince elekten elenmesine değinilmiştir.³²³ XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarında bulunan Avrupalılar, eksik tartı ve ölçü kullanılması durumunda ne tür cezalar uygulandığına eserlerinde değinmiştir. Pedro,³²⁴ hile yapan ve sattıkları malı eksik tartanların falakaya yatırıldığını sonrasında da başına tilki kuyruğu geçirilip sokaklarda gezdirildiği belirtmektedir.³²⁵ Canaye'nin³²⁶ gözlemlerinde ise yanlış tartı kullanan satıcıların başlarında, suçlarını belirten bir yazı ile sokakta dolaştırıldığı ve boyunlarına da etrafında küçük zilleri olan ağır bir halka takıldığı belirtilmektedir.³²⁷ Ekmeğini kanunen belirlenen ölçüden çok küçük yapan fırıncıya uygulanan cezayı anlatan Gerlach, büyük, ağır, dört köşeli bir taşın delinerek cezalının başına geçirildiğini, köşelerine büyük inek çanları takılarak şehrin içinde dolaştırıldığını, eğer dinlenmek isterse beş akçe ödemek zorunda olduğunu belirtmektedir.³²⁸

Manisa'da, H.6 Cemaziyelahir 1014/M. 19 Ekim 1605 tarihinde, Manisa kilesiyle buğdayın iyisinin 300 akçe üzerinden hesaplanarak, 125 dirhem ekmeğin narhı bir akçe olarak belirlenmiştir.³²⁹ Belirlenen şartlar dışında üretim yapılması halinde, yapanların kayıt altına alındığı sicillerden anlaşılmaktadır. Habbaz Hasan'ın ekmeğinin çığ,³³⁰ Habbaz Memi'nin ekmeğinin beş dirhem, Arpacıoğlu Mehmed'in ekmeğinin on dirhem ve Habbaz Hüseyin'in ekmeğinin de on dirhem eksik olduğu kayıtlardan tespit edilmektedir.³³¹ Manisa özelinde eksiklikleri kayıt altına alınan bu

³²² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.4, s. 323.

³²³ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.9, s. 524.

³²⁴ *Viaje de Turquia (1552-1555?)* isimli eser üç kişinin söyleşi şeklinde yazılmıştır. Bunlar Matto, Juan ve kitabın yazarının tanıdığı olan Pedro de Urdemalas'tır. Metin And, *16.Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2023, s. 291.

³²⁵ And, *age*, s.230.

³²⁶ Zengin bir Protestan olan Philippe de Fresne-Caneye 1573 yılının şubat ayı sonundan haziran başına kadar İstanbul'da bulunmuştur. *Voyage en Levant* isimli kitabında Osmanlı hakkında bilgiler vardır. And, *age*, s. 285.

³²⁷ And, *age*, s. 232.

³²⁸ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C.1 Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s. 95.

³²⁹ MŞS 21, 301/1.

³³⁰ MŞS 16, 106/3.

³³¹ MŞS 23, 197/3.

esnaflara nasıl bir yaptırım uygulandığına dair sicillerde bilgi verilmemiştir. Kanunnamelerde yer alan bilgilere dayanarak, bu esnaflara para cezası uygulandığını söylemek mümkündür.

Görsel 4. Falaka Cezası³³²

Görsel 5. Tartıda ve Ölçüde Hile Yapan Satıcıların Başına Tilki Kuyruğu Takılı Serpuşla ve Başları Elleri Ağır Bir Tahtadan Geçirilerek Sokakta Gezdirmesi³³³

³³² And, *age*, s.230.

³³³ And, *age*, s.231.

Temizlik alanında kullanılan sabun, dönemin temel ihtiyaçlarından birini oluşturmuştur. Kanunnamelerde, esnafa sabun yapımının iyi olması, sabunun pişmiş olması ve yarılı olmamasına dikkat edilmesini belirtmiştir.³³⁴ Devlet tarafından bazı kişilerin görevlendirilerek denetimlerin yapıldığı, üretimin kötü ve hileli olmasına müsaade edilmediği, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Belirlenen standartlar dışında ya da ağır kokan yağ kullanılması, sabunun kalb olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Sabunları teftiş etmeye memur olan Mustafa Beğ'in yaptığı incelemede, bazı sabuncuların üretimlerinin kalb olduğu, ehl-i hibrenin de beyanıyla kaydedilmiştir.³³⁵ Hileli üretim yapılması, esnafın ürünlerinin kötü bir ünle anılmasına sebep olacağından, esnaf teşkilatının bu duruma engel olmak istediği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Manisa'nın pabuççu esnafı içlerinde bazılarının, ham-yanık yani kalitesiz gön kullandığını, ökçeler ve dikişlerde basite kaçarak hile yaptıklarını, ürünleri kötü diktiklerini belirterek kethüda tayin edilmesi talebiyle mahkemeye başvurmuştur. Bu başvuru sonucunda, esnaf zümresinin iç denetimini sağlamak için kethüda tayin edilmiştir.³³⁶

Dokumacılık, insanlığın ilk dönemlerinden beri var olan zanaatlardan biridir. Manisa'da da Saruhan Bey'in şehri fethinden sonra buraya gelen Türkmenlerle dokumacılık gelişmeye başlamıştır. Osmanlı döneminde dokumacılık daha da ilerleyerek, önemli bir iş kolu haline gelmiştir.³³⁷ Manisa'da XVI. yüzyıl sonundan XVII. yüzyıl başlarına doğru, çuka tezgahlarının sayısının artması ve ince yünlü kumaş üretiminin yaygın hale gelmesinde, Selanik dokumacılarının rolü olduğu düşünülmektedir.³³⁸ Maddi durumu iyi olan Osmanlılar, yünlülerini Venedikli, İngiliz ve Fransız ithalatçılardan alırken, genel olarak halk aba adıyla bilinen Felibe bölgesindeki zanaatkarlar tarafından üretilen ve XVII. yüzyılda bölgeler arasında pazarlanmaya başlanan kumaşı tercih etmişlerdir.³³⁹ Daha kaliteli yünlü kumaşlar, Osmanlı'da da üretilmiştir. XVII. yüzyılda özellikle Buldan, Manisa ve Denizli'de üretilen kumaşlar, boyahanelerde boyandıktan sonra piyasaya sürülmüştür.³⁴⁰ Manisa'da çuka, bogasi, ipekli ve yünlü birçok dokuma türü imal edilmiştir. İmal

³³⁴ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.4, s. 328; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.9, s. 531.

³³⁵ MŞS 19, 44/9-10-11-12-13.

³³⁶ MŞS 31, 45/3. MŞS 32, 235/8.

³³⁷ Nazmi Bayçın, "Manisa'da Dokumacılık", *Gediz*, C.8, S.86, Manisa Halkevi Dergisi, 1945, s. 8.

³³⁸ Emecen, *Unutulmuş..*, s. 79.

³³⁹ Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel*, s. 310.

³⁴⁰ Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel*, s. 311.

edilen ürünler, iç ve dış pazarlarda belirlenen standartlar üzerinden satılmış, buna aykırı alışveriş talepleri kadıya bildirilmiştir. Manisa'nın cullah taifesi tarafından işlenen astarlık, seyrek dokunmuş kumaş olan bogasi,³⁴¹ Küçük Bursa arşını üzerinden dış pazarda satılmıştır. Eskiden beri bu şekilde satılmasına rağmen diğer kazaların pazarlarında sorun yaşayan Manisalı esnaf, hakkını mahkeme huzurunda aramış ve ellerindeki emirleri ibraz ederek haklılığını kanıtlamıştır.³⁴²

Osmanlıda, ham madde satışında öncelikle şehir esnafının ihtiyacının karşılanmasına dikkat edilmiş, onlar üretim için yeterli miktarda alım yaptıktan sonra dışarıya satış yapılması uygun görülmüştür. Bu hususa uygun davranılmaması, esnafın üretiminin aksamasına, hatta durmasına bile sebep olacağından uygulama takip edilmiştir. Denetim mekanizması, her ne kadar dikkat etse de bazen buna uygun davranılmadığı, esnafın şikayetlerinden anlaşılmıştır. Mahkeme, öncelikli olarak şehir esnafının üretim ve kazancını korumaya yönelik hareket etmiştir.³⁴³

Esnaf zümrelerinin ait oldukları gruba göre satabildikleri ürünler belirlenmiştir. Belirlenen ürünler haricinde ürün satışı yapmak isteyenlere ise müsaade edilmemiştir. Aralarında geçerli kurallara muhalefet edildiğini anladıklarında, haklarını önce loncalarında arayan esnaflar, içlerinde çözüme ulaşamadıklarında sorunu kadı mahkemesine taşımış, hatta buradan çıkan karara göre gerektiğinde merkeze başvurmuşlardır.³⁴⁴

³⁴¹Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s. 41.

³⁴² Manisa'nın cullah taifesi mahkemeye gelip, işledikleri ham bogasının kadimden beri Küçük Bursa arşını ile on üç endaze olduğunu, dış pazarlara giden bogasi tacirlerinin, alıcıların Büyük Bursa arşını ile alışveriş yapmak istemeleri üzerine anlaşmazlık yaşadıklarını mahkemeye bildirmişlerdir. Cullahlar kadimden beri bogasi arşınlarının Küçük Bursa arşını olduğuna dair ellerindeki emri ibraz ettiklerinde, haklılıklarını mahkeme aracılığıyla ispat etmiş ve Büyük Bursa arşınıyla değil Küçük Bursa arşınıyla satışın yapılması hususuna mahkeme hükmetmiştir. MŞS 59, 17/3.

³⁴³MŞS 51, 81/1; Sahtiyani debbağ üstatları ile muhtab taifesi mahkeme huzurunda keçi ve oğlak derilerini başkalarına satmamaları üzerine anlaşmışlardır. MŞS 91, 282/2.

³⁴⁴ Bakkalların satışına mahsus bazı ürünlerin diğer esnaflar tarafından da satıldığı anlaşılınca, durumun çözümü için bakkallar merkeze başvurmuştur. Merkezden gelen cevapta bakkalların taifelerine has sattıkları malların diğer esnaflar tarafından satılmaması ve satanların menedilmesi emredilmiştir. MŞS 79, 26/1; Bir başka örnekte ise kazaz taifesi kazzazhane içinde ibrişim ve ipek dışında herhangi bir ürün satılmamasına yönelik taleplerini mahkemeye taşımışlardır. MŞS 29, 29/2-3; Hallaçlar arasında kendilerine ait satış yerleri dışında, satış yapanların olması esnaf zümresini rahatsız etmiş ve durum mahkemeye intikal ettirilmiştir. Mahkeme hallaçlar için belirlenen yer dışında satış yapılmamasına karar vermiştir. MŞS 22, 142/15.

Esnaflar, satış yaptıkları çarşıların içinde farklı zümreye ait bir esnafın satış yapmasını³⁴⁵ veya hırsızlık gibi bir suça karışmış, esnafı huzursuz edecek ve nizamı bozacak kişi ya da kişilerin aralarında olmasını istemediklerinde³⁴⁶ durumu mahkemeye taşımışlardır.

Dönemin şartlarında, Manisa'da hayvancılık oldukça yaygın olduğundan, bununla ilişkili birçok meslek dalının faaliyet gösterdiği görülmektedir. Kasaplık, çobanlık gibi zümrelerdeki yoğunluk, sadece alım-satım ve iş ile ilgili konularda değil, adli açıdan mahkemeye yansıyan davalardan da tespit edilebilmektedir. İncelenen dönemde, gayrimüslim kasaplar tarafından mahkemeye intikâl ettirilen dava, oldukça ilgi çekicidir. XVII. yüzyılda, bazı Yahudiler, hayvan kesim işlerinde çalışmış, özellikle hahamlar cemaatleri için kasaplık yapmıştır. Bazen meslekten menedilmek istedikleri gibi, bazen de kesim yapmalarına engel olunmaya çalışılmıştır.³⁴⁷ Gayrimüslimlerin hayvan kesmesi ile ilgili fetvalara bakıldığında, kestikleri etin haram olmadığına dair fetvaların olması,³⁴⁸ mesleklerine müdahale edilmesini önlemiştir. Manisa mahkemesine intikâl eden dava örneğinde, Yahudilerin hayvan kesimi yapmalarının engellenmesi üzerine, ellerindeki fetvaları ibraz ederek, dinen kesim yapmalarında bir sakınca olmadığını ispat ettikleri ve mahkeme sonucunda kesim yapmalarına müdahale edilmemesi yönünde karar verildiği görülmektedir.³⁴⁹

İş konusunda engel olma ile ilgili bir başka vakada, kirişçi olan davalı, tımar toprağı dahilindeki kirişhanede iş yapmasına mâni olduğunu belirterek, mahkemeye başvurmuştur. H. Evâhir 1038/M.19-30 Eylül 1628 tarihli kayıтта, Kara Yunus Mahallesinden Mehmed bin İsa, Çatal Kilise tımarının dahilindeki kirişhanenin Hüseyin Beğ ibn Bostan'ın mülkü ile sınırı olduğunu; kırk senedir burada kirişçi üstatlarının işlediğini belirterek ve Hüseyin'in kendisine mâni

³⁴⁵ Yukarı Haffaflar Sûku ahalisinden kişiler kaliçeci Turbalı'nın çarşıdaki yol üstünde dükkân işletmek isteğinin menedilmesi talebiyle mahkemeye başvurmuşlardır. Ahalinin isteği olumlu karşılanmıştır. MŞS 70, 34/1.

³⁴⁶ Debbâğlar, aralarında iyi olarak bilinmeyen ve hırsızlık suçu işleyenler istememiş ve gitmelerine ilişkin taleplerini mahkemeye taşımıştır. MŞS 25, 149/7-8-9-10.

³⁴⁷ Emecen, *Untulumuş...*, s. 81-82.

³⁴⁸ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı-Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi-*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, s. 110.

³⁴⁹ Yahudi taifesinden Reis, Yagob, Kurd, Menteş, Yasef, Aslan ve Papa isimli kişiler, sipahiden acemi Mustafa Beğ'i ürettikleri koyun ve sığırtı kendi kasaplarında kestirmelerine mâni olduğu için dava edip, ellerinde bu konuda fetvalarının olduğunu belirtmişlerdir. Fetvalar incelendiğinde hayvan kesmelerinde herhangi bir sakınca görülmediği ve Mustafa'nın müdahaleden menedildiği anlaşılmaktadır. MŞS 26, 108/1.

olduğunu iddia ederek, mahkemeye başvurmuştur. Hüseyin, hakkındaki iddiaları reddetmiştir. Bunun üzerine mahkeme, Mehmed'den kanıt istemiştir. Mahkemede bulunan şahitler de Mehmed'in iddiasında belirttiği gibi kırıhanenin kırk senedir şehrin üstatlarının olduğunu beyan etmişlerdir.³⁵⁰ Kaydın sonunda, mahkemenin kararı hakkında veri bulunmazken, şikayetçinin ve şahitlerin beyanları göz önüne alındığında, Hüseyin'in müdahalesi engellenmiş olmalıdır.

2. 2. Manisa'da Ekonomik Faaliyetler

İzmir'in ticari merkez olarak yükselişi sonrasında, Turgutlu-Manisa-İzmir yol hattı, İç Anadolu'yu Ege sahillerine bağlayan önemli bir güzergâh olmuştur.³⁵¹ Bu durum, Manisa'nın ekonomisine olumlu etki etmiştir. Fakat şehrin ticari hayatı ve faaliyetleri, sadece bu yolun sağladığı imkanlardan ibaret olmamıştır. Zira şehrin arazisi, tarım için verimlidir ve kıymetli tarım ürünlerinin yetiştirilebileceği bir yapıya sahiptir. Bunun yanında Manisa; dokumacılık, dericilik, ayakkabıcılık, semercilik gibi birçok alanda ürünlerin imal edilebildiği üretim ve bunları pazarlayabilecek ticaret merkezidir.³⁵²

2. 2. 1. Alım-Satım İle İlgili Kayıtlar

Osmanlı mahkeme kayıtları incelendiğinde, mülkiyeti şahıslar arasında intikal eden mallara ait çeşitli nitelik ve içeriğe sahip belgelerin olduğu görülmektedir. Satış ve hibe yöntemleriyle malın mülkiyet hakkı, sahibi tarafından bir başkasına devredilebilmiştir. Satış konusu olan ürünün mülkiyet hakkının alıcıya geçtiği, satış bedelinin ödendiği, yani hukuken satışın gerçekleştiği kayıtlar, bu bölümün temelini oluşturmuştur. Gayrimenkul ve menkul malların türüne göre satışlar tasniflenmiş ve gerçekleşen satışların değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bunlar yanında, zirai ve sınaî ürünlerin, dönemde menkul mal olarak kabul edilen köle-cariyelerin, hayvanların satışları da tespit edilip incelenmiştir.

2. 2. 1. 1. Gayrimenkul Alım-Satımları

Mülkiyet, insan meta ilişkisi olup din hükümlerince kabul edilen ve malın sahibine aidiyetle birlikte tasarruf hakkı sağlayan bir kavramdır. Meşru yollarla mal

³⁵⁰ MŞS 57, 46/6.

³⁵¹ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 66

³⁵²Bahri Oskay, "Ayakkabıcılara Dair", *Gediz*, S.51, Manisa 1941, s. 3-4; İbrahim Gökçen, "Manisa'da Dericilik ve Bundan Doğan Zanaatlar", *Gediz*, S.72, Manisa 1944, s. 9-10; Bahri Oskay, "16 ve 17'nci Asırlarda Manisa Debbağları", *Gediz*, S.53, Manisa 1941, s.3-4; İbrahim Gökçen, "Manisa'da Semercilik Hakkında Bir Araştırma", *Gediz*, S.70, Manisa 1943, s.7-8.

kazanımı ya da intikâle kişinin sahiplik ve kullanım hakkının ortaya çıkması, başka biri tarafından ilgili malın tasarrufuna ya da ondan yararlanmasına engel oluşturmaktadır.³⁵³ Osmanlı Devleti'nde şahsi mülk olan gayrimenkullerin kiralama, satış ve varislere mirasla intikâli şeklinde tasarruf hakları bulunmaktadır.³⁵⁴ Kayıtlarda “bey” olarak kaydedilen sözcük, satma, satış anlamına gelip İslâm hukukunda alım-satım akitlerini ifade etmektedir.³⁵⁵ Satış akitlerinin gerçekleşmesi için bazı şartlar vardır. Öncelikle alıcı ve satıcının rızası, aynı zamanda akil ve balig olması gereklidir. Satılan ürünün kapsamında olan her şeyin tasarruf hakkı da işleme dahil kabul edilmektedir. Akitte satış bedeli ifade edilmelidir. Akdin geçerli olması için alıcı ve satıcının vekilleri aynı olmamalıdır.³⁵⁶ Satış akitleri; sonradan mecmu bedeli verilmek üzere belli bir bedelle yapılan bey'-i bi'l- isticâr, satanın malı kiralamak üzere vefaen yaptığı bey'-i bi'l-istiğlâl, kararlaştırılan belirli bir süre zarfında satılan malı geri alma şartıyla yapılan bey'-i bi'l- vefâ, kati satış anlamına gelen bey'-i bât ve hükümsüz satış anlamına gelen bey'-i bâtil şeklinde sınıflandırılmaktadır.³⁵⁷

Çalışma aralığını kapsayan dönemde Manisa mahkemesine en çok yansıyan gayrimenkul alım-satım türü, ev satışları üzerine olmuştur. Belgelerde satıcının adı ve oturduğu mahalleye değinildikten sonra satışlar ya direkt mal sahibinin kendi ya da vekili aracılığıyla yapılmış, alıcı ve şahitler karşısında satılan yer hakkında taraflar ikrarlarını dile getirmişlerdir. Satış konusu olan evin, mülkün ya da ev yerinin bulunduğu konum oldukça açık şekilde tarif edilmiş, etrafında bulunan ev, mülk veya farklı türde gayrimenkullerden de bahsedilmiştir. Evin yakınlarında cami, mescit, hamam, çeşme, zaviye gibi kamuya ait yapılar varsa onlar da satış kayıtlarında belirtilmiştir.³⁵⁸ Detaylıca dış mekân tarifi yapıldıktan sonra, satışı olacak yapının iç yapısına dair tüm özelliklerine ve müstemilatıyla ilgili bilgilere de

³⁵³ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1992, s. 11-12.

³⁵⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 253; Halil Cin, “Arazi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s. 344.

³⁵⁵ Ali Bardakoğlu, “Bey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İSAM Yayınları, İstanbul 1992, s. 13-19.

³⁵⁶ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1992, s. 222-266; Cin, Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 646-647; Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku Umumi ve Hususi Hükümler*, Arı Sanat, İstanbul 2018, s. 483-48; Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat, İstanbul 2021, s. 517-518.

³⁵⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 214-215.

³⁵⁸ Suraiya Faroqhi, “Onaltı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 3 Nisan, 2 Mayıs 1986*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, s. 202.

yer verilmiş, ardından satış tutarı ve satış türü açıklanmıştır. Satış peşin ise tutarın tam olarak alındığının söylenmesinden sonra evin alıcıya ait olduğu mahkemede kadı ve şahitler huzurunda beyan edilmiştir. Eğer satış peşin olarak değil, vadeli şekilde gerçekleşmişse, satış şartları ve ödemenin nasıl yapılacağına dair bilgilere de kayıtlarda yer verilmiştir.

Osmanlı evleri, sahiplerinin ekonomik imkanları ve mahallenin coğrafi şartları çerçevesinde şekillenmiştir. Osmanlı evleri, iç ve dış olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Dış mekânlar, mahallenin dış ilişkilerine göre şekillenirken, evler, ne diğer evlerin manzarasına ne de insanların hayatına, evine müdahale etmeyecek şekilde inşa edilmiştir. Osmanlı evleri, genellikle iki bazen üç katlıdır. Evin zemin katında, daha çok ev eşyaları muhafaza edilmiştir. Ekseri evler, ahşap yapıda olmuştur.³⁵⁹ Luigi Bassano,³⁶⁰ Osmanlı evlerinin fiziki özelliklerini tarif ettiği kısımda, yapıların tahta, kurutulmuş toprak tuğla ve taştan inşa edildiğini belirtmiştir. Çoğunlukla evlerin pencerelerinin olmadığından, kimi evlerde ise dışarıdan ulaşılamayacak yükseklikte pencere ve açılmayan camların olduğundan bahseden Bassano, bunu Osmanlı erkeklerinin eşlerini ve ailedeki diğer kadınları kıskanmalarıyla ilişkilendirmiştir.³⁶¹ Bu durum, kıskançlıktan ziyade İslâm'da ve bir İslâm devleti olan Osmanlı'da da var olan mahremiyet mantığı ile ilişkilidir.

Manisa'da gerçekleşmiş ev satışlarına dair kayıtlara bakıldığında, ev tabirinin de kullanıldığı fakat sıklıkla menzil, bazen de yurt ve beyt şeklinde yapının ifade edildiği görülmektedir. Tek katlı evler, tahtanî; iki katlı evler fevkanî olarak kayıtlara geçmiş, odalar hem giriş katında hem üst katta kullanılmıştır. XVII. yüzyıla ait kayıtlardaki evlerin temel birimlerindeki çeşitlilik, gelişmiş hayatlı evlerin göstergesi olarak kabul edilmiştir.³⁶² Bu durum, Manisa için de geçerlidir. Zira şehrin bazı evlerinde oda, kiler, ahır, avlu, su kuyusu, çeşme, çartak, kenif, fırın, sofa, hamam, mahzen, muhavvata gibi bazı ek birimlerin olduğu görülmektedir. Evin bahçesindeki eşcâr-ı müsmire (meyve ağaçları) ve gayri müsmireden (meyvesiz ağaçlar) de satış

³⁵⁹ Mehmet Karagöz, *Mekân'den Mekân'a Osmanlı Şehri İnsan, Mekân ve Beşerî Münasebetler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2023, s. 170.

³⁶⁰ 1532-1540 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Luigi Bassano "16.Yüzyılda Türklerin Gündelik Hayatı:Adetler, Özel Tarz ve Davranışları" isimli eseri kaleme almıştır. Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Çev.Selma Cangı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s. XI.

³⁶¹ Bassano, *age*, s. 121.

³⁶² Doğan Kuban, *Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19.Yüzyıllar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 58-59.

kayıtlarında bahsedilmektedir. Belgelerde satış konusu olan bazı evlerde, dut, incir, zeytin, badem, turunç, çınar, asma ağaçlarının olduğu anlaşılmaktadır. Satış kayıtlarına bakıldığında, bu dönemde Manisa evleri ve müştemilatlarında yapı malzemesi olarak saz, toprak ya da kiremit kullanıldığı bazen aynı mülk içinde bulunan yapılarda, farklı malzemelerden yararlanıldığı görülmektedir.

Manisa kadı sicillerinden tespit edilen kayıtlar incelendiğinde, farklı satış akitlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Kati satış olarak bilinen bey‘i-i bât, sayıca diğerlerinden fazladır. Çapraşlar-ı Kebir Mahallesinde, fevkani kiremid örtülü taht ve fevk müştemil menzilin 13.000 akçeye,³⁶³ Bektaş Mahallesinde üç bab tahtanî evler, bir bab kiremit ahır ve avlunun 9.100 akçeye,³⁶⁴ Cami-i Kebir Mahallesinde harabe evlerin 6.000 akçeye,³⁶⁵ Bölecek Mahallesinde toprak örtülü bir köhne beyt, bir kiremit örtülü kargir beyt ve muhavvatı içeren mülkün 11.000 akçeye,³⁶⁶ Karahisar Mahallesinde bir bab kiremit örtülü ev, çartak ve bir miktar avlunun 26,5 guruşa³⁶⁷ satılması, bu satış türüne dair örneklerden bazılarıdır. Bazı satışlarda, eşlerin ortak hisseleri olduğu ve satış tutarını eşit şekilde aldıkları görülmektedir.³⁶⁸

Evlerin müştemilatları, fiyatın belirlenmesi için önemli kıstaslardan biri olmuştur. Müştemilat birimlerinin sayısı ve niteliği arttıkça, bu durum ev fiyatlarına doğru orantıda yansımış ve satış meblağını arttırmıştır. Müştemilat birimleri az olan evlerin satış bedellerinin, fazla ilave yapı içerenlere nazaran daha ucuz olduğu görülmektedir. Seydi Hoca Mahallesinde iki bab ev ve avluyu içeren mülkün 3.000 akçeye,³⁶⁹ Gürhane Mahallesinde iki bab fevkani iki bab tahtani kiremit örtülü evler, çartak, kenif, bir miktar avluyu içeren mülkün 16.000 akçeye,³⁷⁰ Koca Lala Paşa Mahallesinde bir bab toprak örtülü tahtani ev, çartak, eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi içeren mülkün 11.000 akçeye,³⁷¹ El-Hâc İlyas Kebir Mahallesinde saz örtülü bir bab ev ve avluyu içeren menzilin 500 akçeye³⁷² satıldığı görülmektedir. El-Hâc İbrahimler Karyesinde iki bab toprak örtülü tahtani evler, haricen iki bab kiremit

³⁶³ MŞS 24, 76/3.

³⁶⁴ MŞS 36, 87/3.

³⁶⁵ MŞS 19, 122/6.

³⁶⁶ MŞS 78, 89/6.

³⁶⁷ MŞS 80-A, 352/4.

³⁶⁸ Balı bin Ali ve zevcesi Fatma bint Ebubekir tarafından Ahmed bin Osman’a Yarhasanlar Mahallesindeki iki bab toprak örtülü evleri ve avluyu içeren mülkleri 4.100 akçeye satılmış; satıcılar hisselerine düşen 2.050 akçeyi aldıklarını mahkemede beyan etmiştir. MŞS 39, 61/2.

³⁶⁹ MŞS 17, 183/5.

³⁷⁰ MŞS 100, 15/1.

³⁷¹ MŞS 53, 40/3.

³⁷² MŞS 81, 84/2.

örtülü tahtani evler, ahır, fırın, meyveli-meyvesiz ağaçlar ve avluyu içeren mülk, H.23 Receb 1036/M.9 Nisan 1627 yılında 26.000 akçeye satılmıştır.³⁷³ Bu yüksek meblağlı satış, evin fiziki unsurlarının fazlalığıyla açıklanabilir.

Satışlar, genellikle peşin yapılmış olsa da bazıları vadeli şekilde gerçekleşmiştir. Alıcı meblağın bir kısmını peşin olarak mal sahibine ödemiş, geri kalan tutar için alıcı ve satıcı aralarında anlaşmıştır.³⁷⁴ Vadeler, bazen aylık bazen senelik olarak tarafların ortak kararıyla netleşmiştir.

Manisa'da ev fiyatlarının belirlenmesinde bir başka faktör de satışın borç yükümlülüğü, borca kefil olma veya nafaka gibi bir mecburiyet sebebiyle gerçekleşmesidir. Şartlar sebebiyle yapılan bu satışlarda, satıcıların öncelikli amacı borç sorumluluğundan kurtulmak ya da nafaka sağlamak olduğundan mülk sahiplerinin normalde talep edeceklerinden daha düşük meblağları kabul etmek durumunda kalmaları, yüksek ihtimaldir. Bazı borç için yapılan satışlardan sonra satışı yapan mülk sahipleri, sattıkları evlerde kira ile oturmaya devam etmişlerdir.³⁷⁵ Borçlu kişi ölmeden önce bu şekilde satış ve kiralama işlemleri yaptıysa, alacaklı, hakkını varislerinden talep etmiş ve haklılığını varsa elindeki belgelerle veya şahitlerle kanıtlamıştır.³⁷⁶ Bazı durumlarda hem borç hem de kalan yetimlerin nafakası için satışlar yapılmıştır.³⁷⁷ Satışların bazen müzayede ile gerçekleştirildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Açık arttırma usulü ile yapılan bu satışlarda, en yüksek meblağı teklif eden kişiye mülkün satışı yapılmıştır. Bektaş Mahallesinden vefat

³⁷³ MŞS 55, 269/2.

³⁷⁴ Mehmed Beşe ibn Osman, Ali bin Nasuh'a Namazgah Mahallesinde bir ev, bir fevkanî oda, bir mahzen, bir muhavvata içeren mülkünü 10.800 akçeye satıp, meblağın 3.800 akçesine 15 gün vade vermiştir. MŞS 39, 56/4,57/1; Alaybeği Mahallesinde bir bab tahtanî ev, bir kiler ve bir ahır içeren mülk 2.500 akçeye satılmış, meblağın 2.000 akçesine 180 gün vade verilmiştir. MŞS 39, 40/1.

³⁷⁵ Dere Mahallesinden Hasan bin Yusuf, Behmen Ağa'nın bina ettiği muallimhane vakfının mütevellisi Hüseyin bin Turmuş'a vakfa olan 1.600 akçe borcu için bir bab tahtanî ev, bir bab ahır, kenif, meyveli-meyvesiz ağaçlar ve muhavvatayı içeren mülkünü 1.600 akçeye satıp, 1027 Cemaziyelevveli (Nisan-Mayıs 1618) başından sene tamamına 240 akçeye kiralamıştır. MŞS 40, 215/4; benzer bir örmekte Amalar Mahallesinde 118 flori borç için mahallede bulunan Yahudiler Mektebi yakınındaki evler 118 floriye satılmış, evin eski sahibi senelik 15 floriye borç için sattığı evi kiralamıştır. MŞS 53, 3/2.

³⁷⁶ Saraç İbrahim ibn Ahmed, Dere Mahallesinden vefat eden Debbağ Ali'nin küçük oğulları Mehmet ve Mustafa'nın vasileri olan anneleri Ümmügülsüm'den eşinin hayattayken 10.000 akçe borcu için mahalledeki bir bab tahtani ev, bir bab oda ve avluya müstemil mülkü satın aldığını ve senelik 1.500 akçeye kiraladığını belirterek zimmetinde kalan 6.750 akçeyi talep etmiştir. Kadın inkar etse de şahitler Ali'nin borç için evi satıp sonra kiraladığını mahkeme huzurunda beyan etmişlerdir. MŞS 43, 28/2.

³⁷⁷ Bölecek Mahallesinde 1 bab tahtani ev, çartak, ahır ve avluyu içeren mülk Ali bin Mahmud'un borcu ve sagirlerinin nafakası için 7.500 akçeye satılmıştır. MŞS 61, 119/4.

eden Ramazan'ın küçük çocuklarının nafakası için mahalledeki bir bab tahtanî ev ve avluyu içeren menzil Sûk-ı Sultânî'de 2.800 akçeye satılmıştır.³⁷⁸

Ev alım-satımlarıyla alakalı belgeler incelenirken, rehin ile ilgili veriler de tespit edilmiştir. Rehin, uzun ya da kısa vadede alacağın teminat altına alınmasını sağlayan, borçlunun borcunu zamanında ve eksiksiz ödememesine karşı, alacaklının hakkını garantileyen uygulamalardandır.³⁷⁹ Borçlular, ödeyecekleri meblağlar için mülklerini rehin göstermiştir.³⁸⁰ Bir borçluya kefil olunması ve borcun ödenmemesi halinde yükümlülük kefile geçtiğinden, böyle durumlarda kişilerin ödeme için mülklerini teminat olarak gösterebildikleri, hatta belirlenen süre içinde ödeme gerçekleşmezse mülkiyet haklarını alacaklıya vereceklerine dair teminat gösterdikleri kayıtlardan anlaşılmaktadır.³⁸¹ Kişinin zimmetindeki borcun ödemesi yapıldığında, teminat gösterdiği mülk üzerindeki rehin ortadan kalkmıştır. Bu durumda, bazen borçlu bazen alacaklı tarafından ödemenin yapıldığı ve rehinin ortadan kalktığı, mahkeme huzurunda beyan edilmiş ve durum resmiyet kazanmıştır.³⁸²

Evlerle ilgili satışlar arasında, ev veya yurt yeri ve harabe ev yeri olarak geçen arazi satışlarının da olduğu görülmektedir. Kasım Paşa Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Hasan'ın çocuklarına vasi olan Mahmud, çocukların nafakası için mahallede bulunan harabe ev yerini 450 akçeye Murad isimli zimmiye satmıştır.³⁸³ Bir başka ev yeri satışı, Baba Kuyusu Mahallesinde gerçekleşmiştir. H.18 Zilhicce 1012/M.18 Mayıs 1604 tarihinde ev yerinin 3.500 akçeye satıldığı görülmektedir.³⁸⁴ Hüsrev Ağa Mahallesinde bulunan Hisâr-ı Cedid ve Tavuk Hanı çevresindeki yurt yeri ise 5.000 akçeye satılmıştır.³⁸⁵ Enarlıca Mahallesinde içinde bir dut ağacı ve asma olan yurt yeri 1.000 akçeye satılmıştır.³⁸⁶ Tıpkı evlerle ilgili

³⁷⁸ MŞS 59, 28/2.

³⁷⁹ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1992, s. 305; Halit Çalış, Hasan Hacak, "Rehin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s. 538.

³⁸⁰ Amalar Mahallesinden Kurt veled-i Abrad isimli zimmi, El-Hâc İbrahim bin El-Hâc Mehmed'e altı adet riyal gurusu hakkı olduğunu ve mahallede bulunan menzilin rehin bıraktığını sicile kaydettirmiştir. MŞS 100, 119/2, 120/1.

³⁸¹ Alaybeği Mahallesinden Turgud bin Ali, Mehmed Beğ ibn El-Hâc Nasuh'a cariye bahasından 9.900 akçe borcu olan Kara Balı'ya kefil olduğunu, 20 güne kadar meblağı ödemezse mahalledeki Kasab Hamza evi, Hüseyin oğlu evi, Hatun evi ve berber evi ile mahdud menzilin Mehmed Beğ'in olmasını mahkeme huzurunda beyan etmiştir. MŞS 35, 84/3.

³⁸² Manisa kadılarından Karamanizade Mehmed Efendi, Yani veled-i Dimitri'ye 4.000 akçe verip Amalar Mahallesinde sakin olduğu mülkü rehin aldığını, meblağın tamamını zimmiden alıp alacak hakkı kalmadığını mahkemede beyan etmiştir. MŞS 39, 57/4.

³⁸³ MŞS 24, 69/10.

³⁸⁴ MŞS 19, 148/1.

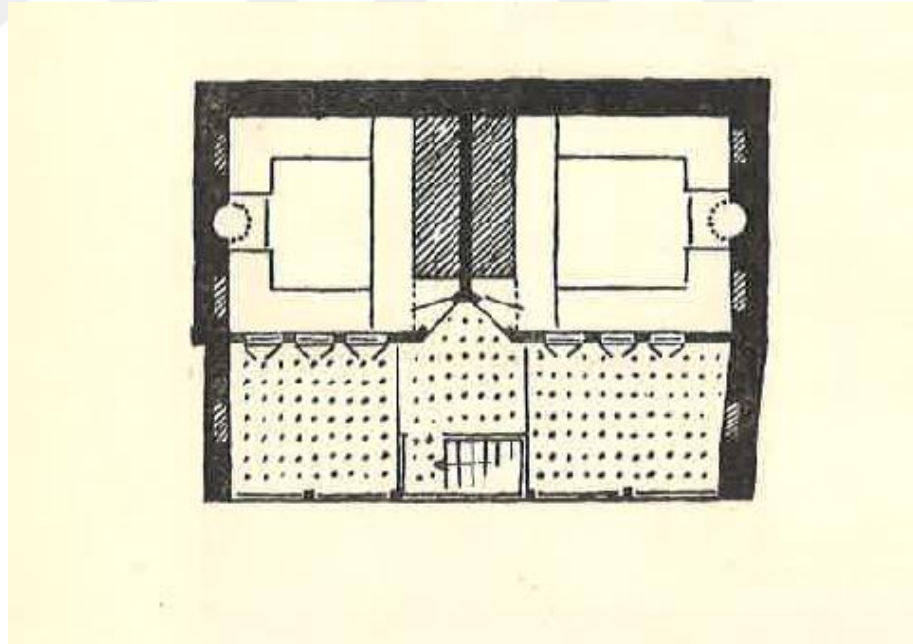
³⁸⁵ MŞS 24, 32/2.

³⁸⁶ MŞS 69, 291/1.

kayıtlarda olduğu gibi ev yerleri ile ilgili kayıtlarda da yerin fiyatını konumu ve kamu binalarına yakınlığının etkilediği söylenebilir.

Ev alım-satımları gerçekleştikten sonra alıcı veya satıcı taraflardan biri ya da ikisi birden, satışın iptalini talep etme hakkına sahiptir. Sicillere ikâle olarak yansıyan bu işlem, satış akdinin karşılıklı rızayla ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir.³⁸⁷ Eğer taraflardan biri ikâle talebinde bulunuyorsa, satış iptalinin gerçekleşmesi için diğer tarafın da durumu kabul etmesi ve satış konusu malın mevcut olması gereklidir.³⁸⁸ Göktaşlı Mahallesiindeki iki karşılıklı tahtanî evlerini ve eşcâr-ı müsmireyi içeren mülkünü 5.000 akçeye Kadı Karamanizade Mehmed Efendi'ye satıp, meblağını alan Emine bint Mustafa satıştan pişman olup ikâle istediğinde satış iptali gerçekleşmiştir.³⁸⁹ Akabinde kadın aynı evi 14.000 akçeye başkasına satmıştır.³⁹⁰ Kadın belgede açıkça ifade etmemiş olsa da, iki satış arasında nerdeyse üç katı fiyat farkı olması, Emine'nin ilk satışın meblağını az bulduğunu göstermektedir. İkâleden sonra mülkün hemen satışının yapılmasından ise işlem ardından satışı kısıtlayan bir uygulama olmadığı anlaşılmaktadır.

Görsel 6. Manisa Lala Paşa Mahallesi Bulunan İki Odalı Ev Planı³⁹¹

³⁸⁷ Bilal Aybakan, "İkâle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.22, İSAM Yayınları, İstanbul 2000, s. 14.

³⁸⁸ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı..*, C.5, s. 534-538.

³⁸⁹ MŞS 39, 3/3.

³⁹⁰ MŞS 39, 4/1.

³⁹¹ Lala Paşa Mahallesi'ne ait XVIII. yüzyıldan kalma bir eve ait plan. İki oda hemen hemen aynı büyüklüktedir. Evi üç tarafını sağır duvar çevirmiş ve odaların pencereleri sergâh üzerine açılmıştır. Bu plan iki odalı ev tipinin en karakteristik halidir ve Anadolu'da çeşitli yerlerde örnekleri bulunmaktadır. Sedat H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1954, s. 40.

Manisa’da alım-satım konusu olan bir başka gayrimenkul türünü, bağlar ve bahçeler oluşturmaktadır. Diğer satış türlerinde olduğu gibi bağ satışlarında da standart bir belge düzeni bulunmaktadır. Bu satışların kayıtlarına bakıldığında bağ-bahçenin konumu, varsa içindeki yapılara değinildiği görülmektedir. Bağın bulunduğu mevki hakkında bilgi verildikten sonra, bağın miktarı belirtilmiş, ardından satış tutarı beyan edilmiştir. Meblağın ödemesinden sonra, mülkiyetin alıcıya geçtiği alıcı ve satıcı tarafından ikrar edilmiş ve sonra sicile kaydedilmiştir. Bağ ve bahçe satışlarında kullanılan ölçü birimi dönüm ve kıt’a olmuştur. Bağ fiyatları belirlenirken, mübâya’a ve narh gibi resmi bir fiyat sistemi uygulamaktan ziyade serbest piyasa sistemi uygulanmıştır. Fiyatın belirlenmesinde verimlilik, ulaşım yönünden kolaylık ve su kaynaklarına yakınlığı gibi unsurlar doğrudan etkilidir.³⁹² Bu şartlara ve imkanlara sahip bağların fiyatlarının, diğerlerine nazaran daha yüksek olacağı söylemek mümkündür.

Yapılan satışlara dair örneklere bakıldığında; Karaca Ahmed Karyesindeki tahminen iki buçuk dönüm olan bağın 4.000 akçeye,³⁹³ Beş Çınar olarak bilinen mevziideki tahminen bir dönüm bağın 1.000 akçeye,³⁹⁴ Manisa zeylinde tahminen iki dönüm bağın 3.000 akçeye,³⁹⁵ Evrenos Karyesinden yedi dönümlük bağın 5.500 akçeye,³⁹⁶ Horos Karyesinde altı dönüm tarla ve içindeki on kıta meyve ağaçlarının 2.000 akçeye,³⁹⁷ Manisa zeylinde yer alan Kuyu Pınar kurbundaki tahminen dört dönümlük bağın 4.400 akçeye³⁹⁸ satıldığı görülmektedir.

Satışların geçerli olabilmesi için tarafların rızası ve onayı gereklidir. Mal sahibinin rızası olmadan bir malın satılması halinde, konu mahkemeye intikâl ettirilmiştir. Davacı, rızası olmadan malının satıldığını ispat ederse veya şahitler iddiasının doğruluğunu beyan ederse, mahkeme gereğinin yapılmasına hükmetmiştir. Daha önce açıklandığı gibi mal sahibinin rızası olmadan yapılmış satışın gerçek bir satış niteliği kazanmadığı bilinmektedir. Mahkemenin gereğinin yapılması hususundaki kararı, malın asıl sahibine geri verilmesi, izinsiz satış yapan kişinin satış

³⁹² Ruhi Özcan, “17.Yüzyılda Konya’da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1650)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Konya 1993, s. 75-76.

³⁹³ MŞS 15, 67/5.

³⁹⁴ MŞS 84, 84/2.

³⁹⁵ MŞS 50, 49/1.

³⁹⁶ MŞS 40, 257/5.

³⁹⁷ MŞS 69, 75/5.

³⁹⁸ MŞS 72, 15/3.

meblağını alıcıya iade etmesi şeklinde olmalıdır.³⁹⁹ Satışlarda, mal sahibinin rıza ve onayının önemini bilen insanlar, zaman zaman bu durumu suiistimal etmiştir. Ölen anne-baba ya da bir yakının malıyla ilgili iddiasını mahkemeye taşıyanların, haksız talepleri belgeler yoksa, şahitlerin beyanıyla ispat edilmiştir. Bu tarz vakalarda, kadılar, genellikle davayı reddetmişler; haksız yere davacı olan kişileri de mal sahibine müdahaleden menetmişlerdir.⁴⁰⁰

Bağlarla ilgili tespit edilen bir satışta, malın sahibi ile alıcı arasında bir sözleşme yapılmıştır. Sözleşmeye göre malın yeni sahibi, eğer bağı satmak isterse, önce eski mal sahibine satışı teklif etmelidir. Bu sözleşmeye aykırı bir satış olduğunu duyan eski mal sahibi, durumu mahkemeye taşımıştır. Malın yeni sahibi de sözleşmeyi doğrulayınca, kadı onun yaptığı satışı iptal etmiştir.⁴⁰¹

Bazı satışlar, kadına nikah esnasında ödenmesi taahhüt edilen mihr ödemesi için yapılmıştır. Bazen ölen babaları adına evlatları, mirastan kalan gayrimenkullerin bazılarını ödenmesi gereken mihr bedeli için annelerine satmışlardır.⁴⁰² Ölen kişinin küçük çocuklarının, reşit olana kadar ihtiyaçlarını sağlamak ve mal varlığını korumakla görevli olan vasiler, çocukların validelerine mihr ödemesi yapmak için

³⁹⁹El-Hâc Yahya Mahallesinden İskender isimli Ermeni, Sabbağ El-Hâc Rıdvan bin Abdullah'ın elinde bulunduğu dört dönüm miktarı bağının kendisi Sakız Adasında iken oğlu Şaban tarafından başkasına satıldığını belirterek mahkemeye başvurmuştur. Rıdvan, mahkemede bağı Ahmed bin Veli'den 10.000 akçeye aldığını, Ermeni'nin mülkü olduğunu bilmediğini belirtmiş, şahitler bağın İskender'in mülkü olduğunu doğrulamıştır. Bunun üzerine mahkemede bağı oğluna hibe ve temlik edip etmediği sorulduğunda İskender etmediğine yemin etmiş ve mahkemede gereğinin yapılmasına karar verilmiştir. MŞS 36, 32/3.

⁴⁰⁰Gürhane Mahallesinden Rukiye'nin vekili olan zevci Sefer, Bölecek Mahallesinden vefat eden Hasan'ın zevcesi ve çocuklarının vasisi olan Fatıma Hatun ile şehir bağlarında Maden Kuyusu kurbundaki bağ sebebiyle davalık olmuştur. Rukiye'nin eski eşi Hasan'a babası hayattayken yapılan satışın sonrasında kabul edilmediğini iddia etmiştir. Fatıma Hatun Rukiye'nin bağın satışında bulunduğunu, semeni aldıklarını, fakat hüccet verilmediğini mahkemede beyan etmiştir. MŞS 35, 72/3.

⁴⁰¹Kefere Mahallesinden Kara veled-i Dimitri isimli zimmi ve zevcesi, Aşağı Ermeniler Mahallesinden Tireli Kirkor Ermeni'ye Menemen yolu yakınında Bozköy Çayı mevziindeki yolla çevrili dört dönüm bağlarını 18.500 akçeye sattıklarını, eğer bağı başkasına satarsan yine bize sat diye anlaştıklarını fakat, Ermeni'nin bağın iki dönümünü başkasına sattığını belirterek mahkemeye başvurmuşlardır. Ermeni, sözleşmeyi doğrulamış, mahkeme satışı menetmiştir. 27 Rebiülahir 1050/16 Ağustos 1640. MŞS 81, 74/1.

⁴⁰²Çaprastlar Mahallesinden El-Hâc Mustafa'nın oğulları Memi ve Mehmed, valideleri Ümmü bint Memi'nin mihr-i müccel bedeli 25.000 akçenin babalarının muhalledatından ödenmesi gerektiği belirterek Yukarı Haffaflar Suk'undaki bir bab meşinci dükkânını 10.000 akçeye, Akça Ağaç bağları dahilinde bir dönüm bağı 1.000 akçeye validelerine sattıklarını ve semeni mihrinin 11.000 akçesi olarak takas ettiklerini sicile kaydettirmişlerdir. H.8 Safer 1050/ M.30 Mayıs 1640. MŞS 80-A, 14/1.

gerektiğinde, mirasta kalan mallardan satış yapmışlardır. Bu satışlar, bazen müzayede usûlü ile yapılmıştır.⁴⁰³

Bahçelerle ilgili kayıtlarda; Akça Ağaç mevziindeki tahminen on beş dönüm miktarı sebze bahçesinin 8.000 akçeye,⁴⁰⁴ Sabuncu Karyesindeki incir, ceviz, erik ağaçları ile birlikte tahminen beş dönüm bahçenin 8.400 akçeye,⁴⁰⁵ Yenice Mahallesiindeki bahçenin 8.000 akçeye,⁴⁰⁶ Yağcılar Karyesindeki üç ceviz, on bir nar, üç zerdali, bir badem, bir ayva ağaçları ve üç asmayı içeren tarlanın 500 akçeye⁴⁰⁷ satıldığı görülmektedir.

Manisa'da satış konusu olan bir başka gayrimenkul türünü dükkânlar oluşturmaktadır. Satışlarla ilgili diğer belgelerde olduğu gibi bu kayıtlarda da bulunduğu yer, dükkânın fiziki özellikleri mutlaka belirtilmiştir. Dükkânın mekansal özellikleri ve konumu, fiyatını etkileyen önemli unsurlardır. Dükkânın konumu, mahalle arasında bir yerde ise pazar ya da işlek bir merkeze göre fiyatı daha düşük olmuştur. Bogasiciler Çarşısındaki bir bab bogasici dükkânı 12.000 akçeye,⁴⁰⁸ Kehle Pazarındaki bir bab dükkân 3.500 akçeye,⁴⁰⁹ Serabad Mahallesiinde olan dükkân içindeki aletlerle 8.000 akçeye,⁴¹⁰ Akbaldır Vadisinde harabe debbağ dükkânı 4.500 akçeye⁴¹¹ satılırken; Bölecek Mahallesiinde bir bab toprak örtülü dükkân, iki bab toprak örtülü bakkal dükkânı ve ardındaki arazinin 180 riyal guruşa satılması,⁴¹² dükkân değerinde konumun önemini ortaya koymaktadır.

Osmanlı'da alım-satım konu olan bir diğer gayrimenkul türü, değirmenler olmuştur. Yetiştirilen tahılların işlenmeden tüketilmesinin imkânsızlığı, insanları tahılları öğütmeyi öğrenmeye ve bunu geliştirmeye yöneltmiştir. İlk örnekleri, daha fazla kas ve hayvan gücüne dayalıdır. Ezme işi için kullanılan ürünler, en ilkelinden günümüze dek değirmen olarak isimlendirilmiştir. Bu yapılar, zirai ürününün ezilip küçültülmesi ve öğütülmesini sağlayan işletmelerdir.⁴¹³ Oldukça geniş bir coğrafyada

⁴⁰³ Muhallefattan mihr ödemesi yapmak için vasi, Akça Ağaç mevziinde bulunan üç dönümlük bağı Sûk-ı Sultânî'de 8.100 akçeye satmıştır. MŞS 73, 293/4.

⁴⁰⁴ MŞS 39, 12/4.

⁴⁰⁵ MŞS 35, 101/3.

⁴⁰⁶ MŞS 21, 73/1.

⁴⁰⁷ MŞS 54, 43/3.

⁴⁰⁸ MŞS 16, 280/1.

⁴⁰⁹ MŞS 24, 227/4.

⁴¹⁰ MŞS 38, 264/5.

⁴¹¹ MŞS 53, 4/3.

⁴¹² MŞS, 75, 15/4,16/1.

⁴¹³ Ahmet Yiğit, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, S.18, Muğla 2007, s. 98; Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Konya

hüküm süren Osmanlı Devleti'nde, farklı iklim faktörlerinin de etkisiyle (asiyab), yel (bed-rah), at değirmenleri kullanılmıştır. Bunlar dışında yatağına su geldiği zaman işleyen sel değirmenleri de vardır. Osmanlı değirmenlerinin geneli suyla çalışan türdendir. İrili, ufaklı çok sayıda akarsuyun varlığı, bu durumda önemli bir etkidir.⁴¹⁴ Değirmenler, işlevleri bakımından un, ding ve yağhane-tahinhane şeklinde üç farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Un yapımında kullanılan değirmenlerde zahire işlenmiştir. Ding, çeltik tarımı yapılan yerlerde kullanılan bir değirmen türüdür. Yağhanelerdeki değirmenlerde, zeytinden yağ, susamdan tahin elde edilmiştir.⁴¹⁵

Manisa'da da değirmen için yer ve değirmen satışlarının yapıldığı, kayıtlardan anlaşılmaktadır. H. Evahir Receb 1018/M.9-19 Ekim 1609 tarihinde Uncubozköy'de değirmen yapmak için satılan arazinin satış bedeli, 700 akçe olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁶ Gürliye Nehri üzerindeki bir göz değirmen satışına dair kayıta, satışı yapılan değirmenin mevkiini tarif ederken, bahsi geçen birçok değirmenin olması, bu nehrin değirmen işletmeleri için kıymetli olduğunun bir göstergesidir. El-Hâc Mehmed Çelebi tarafından Müderris Ali Efendi'ye, Gürliye Nehrindeki bir göz değirmen 150 guruşa satılmıştır. Satış kaydında, bu değirmenin civarında Hasan Beğ, Ahmed Efendi ve Paşa değirmenleri olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁷ Başka bir belgede, Sazköy Çiftliği yakınlarında ve Gölbaşı Nehri üzerinde dört göz değirmenin 400 guruşa satıldığı görülmektedir.⁴¹⁸ Bu iki satış üzerinden bakıldığında, Gürliye'de olan değirmenin, diğer değirmenden 50 guruş daha kıymetli olduğu görülmektedir. Bu durumda, zamanın şartlarında Gürliye Nehri'nin daha verimli, üzerinde yer alan değirmenlerin daha aktif, işleyişinin de daha etkili olduğu düşünülmektedir. Gürliye Nehri üzerinde yapılan başka bir satışta, değirmenin satış fiyatını tespit etmek mümkün olmamıştır. Çünkü, mülk sahibi sadece bir bab değirmenini değil çuka

Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, V:9/1, 2014, s. 638.

⁴¹⁴ Emecen, *age*, s. 259; Doğan Yörük, Onur Kabak, "XVI. Yüzyıldan Günümüze Bozkır Su Değirmenleri ve Değirmen İşletmeciliği", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2016, s. 218.

⁴¹⁵ İlker Yiğit, Ziya Çağrı Yazgan, "Osmanlı Dönemi Bir Sanayi İşletmesi Olarak Değirmenler: Tosya Nahiyesi Örneği (1578/1579)", *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.81, Ankara 2021, s. 188.

⁴¹⁶ MŞS 24, 124/1.

⁴¹⁷ MŞS 65, 108/2.

⁴¹⁸ MŞS 65, 134/2.

dükânına ait hissesini de alıcıya satmış ve bu iki gayrimenkule ait satış meblağı ise 11.500 olarak sicile kaydedilmiştir.⁴¹⁹

2. 2. 1. 2. Menkul Mal Alım-Satımları

Manisa'da alım-satım ilişkisi kurulan bir diğer ürün türünü, menkul mallar oluşturmaktadır. İncelenen dönemde, tarafların alışveriş kayıtlarından hayvanlar, zirai-sinai hayvani metalar, günlük hayatta kullanılan ürünler ve giysiler, dönemin şartlarında menkul mal statüsünde değerlendirilen köleler ve cariyelerin de alım-satımı yapılmıştır. Malların fiyatları, iktisadi değerlerine göre değişkenlik göstermektedir.

İlk olarak ele alınan, hayvan satışları ile ilgili olan kayıtlardır. Manisa ve çevresinde büyükbaş, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmış, yetiştirilen hayvanlar ekseri koyun, sığır, inek ve de keçi türünden olmuştur. Dönem şartlarında, ulaşım ve taşımacılıkta kullanılan at, merkeb ve katırın da alım-satımı yapılmaktadır. Mesleki olarak yüksek tutarlı alışveriş yapan alıcı ve satıcının ortak kararıyla meblağın tamamı tek seferde ödenmeyip taraflarca belirlenen gün kadar vade verilebilmiştir. Böyle bir durumda, bu satış ve vade zamanı kadı huzurunda beyan edilip sicile kaydedilerek resmiyet kazanmıştır.⁴²⁰ Bazı satışlardan sonra, ödeme konusunda satıcı, alıcının satış bedelinin tamamını ödemediği konusundaki şikayetini mahkemeye taşımıştır. Alıcı, satıcının bahsettiği tutar üzerinden anlaşmadıklarını ve aldığı hayvan sayısının daha az olduğunu beyan ederken, satıcı ise alıcı ile dava konusunda sulha varmalarına rağmen ödemesi gereken tutarı ödemediğini belirtmiştir.⁴²¹ Alışveriş sonrasında yaşanan bazı sorunlar, mahkemeye intikâl ettirilmiştir. Hayvan satışlarında bu durum, genellikle hayvanın sakatlığı veya hasta olması ile ilgili gerekçelere dayandırılmıştır. Bu iddialar karşısında, hayvanı satan kişiler, satıştan önce ve satış esnasında hayvanın sakat ve ayıplı olmadığını, sağlam

⁴¹⁹ MŞS 65, 134/3.

⁴²⁰ Manisa kasaplarından Mustafa Beşe, El-Hâc Ali ve Abdülkerim; Paskal veled-i Yani, Dimitri veled-i Nikola isimli koyuncular arasında 600 res sağmal koyunların 84.000 akçeye alım-satımı yapıp, sekiz gün içinde meblağın tamamen ödenmesi üzerine anlaşmaları kayıttan anlaşılmalıdır. MŞS 51, 358/2.

⁴²¹ Satıcı Hüseyin bin Ali ile alıcı Hüseyin bin Abbas arasında 315 akçe hesabı üzerinden 84 erkek alışverişi gerçekleşmiştir. Satıcı tutarın 19.000 akçesini aldığını, kalanını talep ettiğini belirtmiştir. Hüseyin 10.700 akçesi kalıp, sulh oldukları ve kalanı ödediğini mahkeme huzurunda beyan etmiştir. MŞS 27, 170/3; Alıcı olan Hüseyin 300 akçe üzerinden 74 res erkek aldığını başkasını almadığını iddia etmiştir. MŞS 27, 170/4; Hüseyin bin Ali bu hesap üzerinden 5.330 akçesi olduğunu, 3.500 akçeye sulh olduklarını fakat mezburun sulh bedelini ödemediğini mahkeme huzurunda belirtmiştir. MŞS 27, 170/5.

şekilde satıldığını mahkemede beyan ederken, iddialarına karşı yemin de etmiştir.⁴²² Bazı alıcılar ise satın aldığı hayvanın kusurunu bilerek almasına rağmen, daha sonra aldıkları hayvanın ayıplı çıktığı iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. H.6 Cemaziyelevvel 1040/M.11 Aralık 1630 tarihinde, Mustafa bin Emrullah, Receb bin Mustafa'dan yirmi gün önce on ham bogasi karşılığında aldığı siyah katırın ayıplı çıktığı iddiasıyla davacı olmuştur. Receb, Mustafa'nın katırın durumunu bilerek kabul ettiğini mahkemede beyan etmiştir.⁴²³ Bu dava, aynı zamanda satışların sadece para üzerinden değil, herhangi bir ürünle takas ederek de yapılabildiğine dair bir örnektir.

Tüm alışverişlerde olduğu gibi, hayvan alım-satımlarında da tarafların ikâle hakkı vardır. Satışın iptali, alıcının talebi ise satın aldığı malı eksiksiz ve kusursuz olarak geri vermelidir. Bu talep satıcıdan geldiyse, satıştan sonraki süreçte hayvan üzerinde gerçekleşen değişimler varsa, bunu kabul etmesi ya da ikâle talebinden vazgeçmesi gereklidir. Tespit edilen bir davada, hayvanların eski sahibinin ikâle yapılan hayvanların yapağısı ile ilgili şikâyetnin söz konusu olduğu görülmektedir. Mahkemede alıcıya sorulduğunda, ikâle talebinin kendinden değil satıcıdan geldiğini, satıcının kırkılan yapağıdan vazgeçtiğini, böylece satışı iptal ettiklerini beyan ettiği ve ifadesini şahitlerle doğruladığı görülmektedir. Böylelikle koyunları satan kişinin, bu davada haksız bir talepte bulunduğu, alıcının ve şahitlerin beyanlarıyla ispatlanmıştır.⁴²⁴

Alım satıma konu olan ham maddeler ve onlardan işlenip üretilen metalara dair veriler, sicillerden tespit edilmiştir. Penbe, deri, çivid, şap, yapağı gibi ham maddelerin; kemha, bürümcek, bogasi, ipek, keten, iplik gibi dokumaların; arpa, buğday, darı, pirinç gibi temel tüketim maddelerin; afyon, sakız, üzüm gibi ürünlerin; günlük hayatta kullanılan ferace, kaftan, dolama, çakşır gibi kıyafet türlerinin, küp, kazan gibi çeşitli metaların ve gümüş, inci gibi kıymetli ürünlerin alışverişi

⁴²²Ali bin Hüseyin ve Hüseyin bin Mahmud arasındaki davada Ali, sekiz gün evvel 1.100 akçeye satın aldığı boz tüylü erkek merkebin aldığı gün penbe tarlasında kaldığını ve ayaklarının sakat olduğunu iddia etmiştir. Hüseyin ise sakat şekilde satmadığına mahkeme huzurunda yemin etmiştir MŞS 61, 18/2; Hüseyin Beğ ibn Mustafa, Karagöz isimli zimmiden 1.180 akçeye aldığı bargirin ayıplı olduğunu ayaklarının sakat olduğunu iddia etmiş, zimmi mahkemede sağlam olarak sattığını beyan etmiştir. MŞS 32, 212/1.

⁴²³ MŞS 65, 125/2.

⁴²⁴ Rumeli çobanlarından Çavdar veled-i Nikola, Kasap Mustafa Beşe ibn Abdullah'a 65 res koyununu sattığını, yapağı zamanı olduğundan Mustafa'nın koyunları kırkıktan sonra ikâle istediğini ve koyunları teslim ederken yapağıları teslim etmediğini belirtmiştir. Mustafa ise ikâle talep edenin çoban olduğunu ve yapağıdan fariğ olmayı kabul ederek satışı iptal ettiklerini söylemiştir. Şahitler Mustafa Beşe'nin söylemini doğrulamıştır. MŞS 65/A, 62/1.

yapılmıştır. Konuyla ilgili örneklerde, tafta kenarlı bir gömleğin 340 akçeye, nakışlı bir çukanın 120 akçeye,⁴²⁵ bir mavi kemha saçaklı feracenin 1.900 akçeye,⁴²⁶ tanesi 124 akçe üzerinden 120 sahtiyanın 14.880 akçeye,⁴²⁷ 60,5 zira' bürümceğin bir zira'ı 60 akçe hesabından 3.630 akçeye,⁴²⁸ her vukiyyesi 340 akçe üzerinden dört gönün 1.360 akçeye,⁴²⁹ bir vukiyyesi 110 akçe üzerinden 10 vukiyye çividin 1.100 akçeye,⁴³⁰ bir kazanın 660 akçeye,⁴³¹ kürklü bir feracenin 25 floriye⁴³² satıldığı görülmektedir.

Ham madde satışlarında, öncelikle şehir esnafının ihtiyacının karşılanması, onlar üretimleri için yeterli miktarda ürün aldıktan sonra, dışarıya satış yapılması gereklidir. Bu hususa aykırı davranılması, üretim-tüketim dengesini bozacak bir unsur olduğundan dikkat edilmiş, bu tarz usûlsüz satışlar mahkemeye bildirilmiştir. Manisa kavafları ve Akbaldır debbağlarının yaşadığı problem, dışarı sahtiyen satılmasıdır. Debbağların şehrin ihtiyacı karşılanmadan dış pazara sahtiyen satmaması gerekirken, buna aykırı hareket ettikleri iddiası mahkemeye taşınmıştır. Kadı, debbağları şehrin esnafının ihtiyacı karşılanmadan dışarı sahtiyen satmamaları konusunda uyarmıştır.⁴³³ Ham maddelerin temin yerleri, esnaf zümreleri tarafından belirlenmiştir. Haksız rekabet olmaması ve durumun suiistimal edilmemesi için belirlenen yerler dışında yapılan satışlar, mahkemeye intikâl ettirilmiştir. H. Evâil Rebiülevvel 1019/M.24 Mayıs-2 Haziran 1610 tarihinde, Manisa debbağ üstatları debbağhane dışında deri alınıp-satılmamasına ve kadimden gelen usûl ne ise onun devam ettirilmesine yönelik taleplerini, kadı huzurunda beyan etmişlerdir.⁴³⁴

Bazı metalden belirli bir kısım, devlet için ayrılmış ve ayrılan ürünün devletin ihtiyacı karşılanmadan üreticiye satışı yasaklamıştır. Buna rağmen bu tarz ürünlerde yasak satışların olduğu, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yeniçeri keçeleri için tiftik toplamaya memur olan El-Hâc Abdülkerim Beğ ibn Cafer, Yani isimli zimmiyi, yeniçeri keçelerine ayrılan tiftiği alıp satmak yasak olmasına rağmen debbağhanelen

⁴²⁵ MŞS 91, 9/1.

⁴²⁶ MŞS 73, 3/1.

⁴²⁷ MŞS 69,77/4.

⁴²⁸ MŞS 15, 312/2.

⁴²⁹ MŞS 19, 261/3-4.

⁴³⁰ MŞS 27, 59/7.

⁴³¹ MŞS 22, 276/1.

⁴³² MŞS 24, 12/5.

⁴³³ MŞS 51, 81/1.

⁴³⁴ MŞS 29, 12/5. Bir başka örnekte, debbağ üstatlarından Debbağ El-Hâc Hüseyin bin Abdullah, sığır kasabı olan Mustafa bin Arzuman'ın mahalle arasında sığır kesmek ve derisini satmak yasakken deri sattığını beyan etmiş, Mustafa durumu inkar etmiştir. MŞS 42, 10/3.

tiftik alırken yakaladıklarını belirterek, mahkemeye başvurmuştur. Yani, 15 vukiyye tiftik aldığı mahkemede beyan etmiştir.⁴³⁵

İnci,⁴³⁶ gümüş gibi kıymetli metalar da alım-satım konusu olmuştur. Gümüş hakkındaki kayıttta, kuyumcudan satın alınan gümüş kuşağın ekseri bakır olduğu,⁴³⁷ yine kuyumcuya emanet edilen gümüşün satılarak, yerine daha alçak değerinde gümüş geri verildiği⁴³⁸ iddialarından Manisa’da ticaret unsuru olarak kıymetli ürünlerin de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Menkul mal alım-satım hususunda bir diğer alışveriş, köleler üzerinden gerçekleşmiştir. Çok eski bir tarihi geçmişe sahip olan kölelik, Osmanlı Devleti’nde de ticari bir faaliyet olmuştur. Köleler, kullanım hakları sahiplerine ait, hizmet için alınmış, alınıp satılabilen, kullanılan ve gerek görüldüğünde rehin gösterilebilen mal statüsüne sahiptir.⁴³⁹ Kölelerin yaşı ve cinsiyeti yanında, kadınların güzelliği, erkeklerin ise fiziki yapısı ve kabiliyeti fiyatın belirlenmesine etki eden faktörlerden bazılarıdır. Çocuk yaşta olan köleler ve kaçma ihtimali bulunan kölelerin fiyatları, diğerlerine nazaran daha düşük meblağlar üzerinden takdir edilmiştir.⁴⁴⁰ Manisa’da satılan köleler, genellikle Rus, Eflak, Boğdan, Gürcü, Macar ve Arap asıllıdır. İncelenen dönemde, orta boylu Nemçe asıllı bir cariye için 4.400 akçeye,⁴⁴¹ Eflak asıllı bir cariye için ise 4.000 akçeye⁴⁴² satıldığı görülmektedir. Tıpkı diğer satışlarda olduğu gibi, bu satış türünde de alıcılar, satıştan sonra kölelerin kusurlu ya da hasta olduğu iddiasıyla satıcıyı dava etmişlerdir. Mehmed Çelebi ibn El-Hâc Nasuh, 4.500 akçeye sattığı kölenin bahasını istediğinde, alıcı kölenin kolunun tutmadığını,⁴⁴³ El-Hâc Mustafa bin El-Hâc Resul, iki gün önce 77 guruşa aldığı cariye için hasta olduğu iddiasını,⁴⁴⁴ fahrü’l-kuzât Yusuf Efendi ibn El-Hâc Hasan, yedi keyl arpa, on keyl

⁴³⁵ MŞS 65, 216/3.

⁴³⁶ Bekir Çelebi ibn Muhyiddin ile Masad veled-i Muso arasında 12.000 akçelik inci alışverişi olduğu görülmektedir. MŞS 15, 49/3.

⁴³⁷ MŞS 70,158/8.

⁴³⁸ MŞS 29, 128/4-5.

⁴³⁹ Fırat Yaşa, “Efendi-Köle Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları”, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik: Ticaret, Esaret ve Yaşam*, Tezkire Yayınları, İstanbul 2017, s. 214.

⁴⁴⁰ İzzet Sak, “Konya’da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)”, *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul 1989, s. 166.

⁴⁴¹ MŞS 22, 119/3.

⁴⁴² MŞS 29, 414/10-11.

⁴⁴³ MŞS 46, 214/6-7-8.

⁴⁴⁴ MŞS 61, 44/2.

buğday ve 7.000 akçeye aldığı cariye'nin yüreğinde marazı olduğunu anlayınca konu hakkındaki şikayetini⁴⁴⁵ mahkemeye taşımışlardır.

2. 2. 2. Borçlar

Ticari ilişkilere dair veriler göstermektedir ki incelenen dönem aralığında, Manisa'da ekonomik münasebetler oldukça aktif bir şekilde seyretmiştir. Alım-satım hususunda, bedelin nakit olarak ödendiği işlemler olduğu gibi, gerekli görüldüğünde alışverişler alacak-borç ilişkisiyle de gerçekleştirilmiştir. İslâm dininde, borç, ödenmesi gereken bir unsur, alacaklıya ait bir hak olarak kabul edilmektedir. Borç, fıkhîta geniş anlamıyla zimmette sabit olan şey olarak açıklanmakta ve borca deyn, borçluya medyûn, alacaklıya da dâin denilmektedir.⁴⁴⁶

Şer'iyye sicillerine bakıldığında, belgelerde borç kavramının deyn, karz, istikrâz gibi ifadelerle kayıtlı olduğu görülmektedir. Alacaklı ve borçlu arasındaki borç davalarında, alacaklı, borçludan hakkını istediğinde, borçlu ödemesi gereken meblağı doğrularsa, mahkemenin de kararıyla meblağın ödemesini gerçekleştirmiştir.⁴⁴⁷ Bazı belgelerde, tarafların, borcun resmi şekilde kaydedilmesi amacıyla mahkemeye başvurduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁸

Alacaklıların mahkemeye yaptığı taleplere karşı bazı borçlular, bahsedilen meblağlardaki borcu inkar etmişlerdir. Alacaklıların haklı olduğunu, şahitlerin beyanı ortaya çıkarmıştır.⁴⁴⁹ Bazen ise alacaklılar tarafından borçlunun ödemesi gereken meblağlar olduğu iddiasıyla yapılan başvuruların haksız olduğu, şahitlerin beyanıyla ortaya çıkmıştır. El-Hâc Sefer bin Abdullah, Ali Beğ ibn İbrahim Beğ'den bogasi bahasından 8.000 akçelik hakkının 6.800 akçesini aldığını, geriye kalan 1.200 akçelik meblağı talep ettiğini belirtmiştir. Ali Beğ, meblağın tamamını ödediğini söylediğinde, şahitler de bu beyanı doğrulamıştır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ MŞS 69, 256/5.

⁴⁴⁶ Mehmet Akif Aydın, "Deyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İSAM Yayınları, İstanbul 1994, s. 266; Cin, Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 595.

⁴⁴⁷ Hasan bin Memi, Ali'ye 150 akçeye iki ölçek darı, dört ölçek buğday sattığını belirtip akçesini talep etmiş, mahkeme meblağın ödenmesine hükmedilmiştir. MŞS 17, 54/1.

⁴⁴⁸ Musa bin Turali, Mehmed bin Mahmud'a ödemesi gereken 1.300 akçe borcu olduğunu, mahkemede beyan etmiştir. MŞS 19, 1/5.

⁴⁴⁹ Abacı Yusuf, yine Abacı olan Kulafe'nin kendisine aba bahasından 1.500 akçe borcu olduğunu belirtmiş, Kulafe inkar etmiştir. Bunun üzerine şahitler tarafından borç tutarı doğrulanmış ve edasına hükümlenmiştir. MŞS 46, 183/5.

⁴⁵⁰ MŞS 91, 141/2; El-Hâc İsmail ibn Resul, El-Hâc Ahmed bin Receb'in zimmetinde 20.400 akçe hakkı olduğunu, 90 guruşunu teslim ettiğini belirterek kalan tutarı talep etmiştir. Ahmed, teslim ettiği

Manisa’da yapılan bazı alışverişlerde, kalan ödemelerde alacaklılar, zayıf akçe zamanında alışverişin gerçekleştiğini belirtmiştir. Muhtemelen vade ile yapılan ödemelerde alacaklının bu hususu belirtmesi, ödeme zamanına kadar geçen süreçteki para kaybına dikkat çekmek için olmalıdır. Çaprastlar-ı Sagir Mahallesi’nden Sağrııcı Yusuf bin Abdullah, Mustafa bin Hasan’a zuyuf akçe zamanında her vukiyyesi doksanar akçe üzerinden 4.200 akçelik kırk dört vukiyye 300 dirhem duhan varakı sattığını, meblağdan on guruş alıp gerisini talep ettiğini mahkemede beyan etmiştir.⁴⁵¹ Bir başka örnekte ise El-Hâc Veli bin İsmail, Ahmed bin İbrahim’in zimmetinde olan 4.500 akçenin 2.000 akçesini alıp kalan 2.500 akçesini talep ederek, mahkemeye başvurmuştur.⁴⁵²

Borçlu kişinin ölmesi halinde, alacaklı olan kişi, ödenmesi gereken meblağı varislerinden talep etme hakkına sahiptir. Eğer ölen kişinin borcu, yazılı belgeler ve şahitlerin beyanları ile doğrulanırsa, mahkeme ödemenin yapılmasına hükmetmiştir.⁴⁵³ Bazen ise alacaklının iddialarına karşı ölen borçlunun varisi, yapılan alışveriş hakkında bilgisi olmadığını mahkeme huzurunda belirtmiştir. Davacı Ali Efendizade Ahmed Efendi, davalı Ali’nin babasına her ölçeği kırk beş akçeden altı ölçek susam sattığını, hayattayken meblağın ödenmediğini ve mütevaflının zimmetinde kaldığını belirterek Ali’den talep etmiştir. Ali, bu iddia karşısında davacının bahsettiği alışveriş hakkında bilgisi olmadığını belirtmiştir.⁴⁵⁴ Eğer kişinin varisi yoksa ölümü ardından kalan tüm mal varlığı beytülmal intikâl etmiştir. Bu intikâle alacaklar ve borçlar da dahildir. Ölen kişinin borcu varsa terekesinden ödenmiş, alacağı var ise beytülmal emini tarafından borçlunun meblağı ödemesi mahkeme huzurunda talep edilmiştir. Manisa’da zimmilerin beytülmal emini olan

90 guruştan başka borcu olmadığını söylemiş, şahitler de Ahmed’in beyanını doğrulamıştır. Mahkeme bu konuda İsmail’i Ahmed’e müdahale etmekten menetmiştir. MŞS 75, 18/1.

⁴⁵¹ MŞS 52, 4/2; başka bir örnekte ise Mustafa bin Nebi, Piyale bin Abidin’e zayıf akçe zamanında 50 vukiyye balı 15.000 akçeye sattığını belirtip, balı talep etmiştir. Piyale, alışverişini doğrulamış, fakat balın artık mevcut olmadığını belirtmiştir. Mahkeme bahsedilen balın eksik kıymetinin ödenmesine hükmetmiştir. 15.000 akçenin yeni akçe üzerinden hesabı 60 guruş olarak belirlenmiş ve Mustafa meblağı aldığı beyan etmiştir. MŞS 55, 8/3-4-5.

⁴⁵² MŞS 89, 1/1.

⁴⁵³ Bezzaz Turmuş bin Mehmed, Serabad Mahallesi’nden müteveffa Bezzaz Hasan’ın çocuklarına vasi olan Şaban’dan müteveffada bez kıymetinden kalan 680 akçesi olduğunu söyleyerek talep etmiştir. Mahkemede bulunan şahitler, Hasan’ın Turmuş’a 680 akçe borcu olduğunu doğrulamış ve şahitlerin ifadelerini dikkate alan mahkeme borcun ödenmesine karar vermiştir. MŞS 17, 24/6; Anadolu defterdarı İbrahim Efendi’nin vekili Halil Çelebi, vefat eden Kara Mustafa Ağa’nın küçük kızının annesi ve vasisi olan hanımı Hüma’nın vekili Mustafa Efendi karşısında müteveffanın zimmetinde 51.000 akçesi olduğunu ve meblağı vekilden tam olarak aldığını sicile kaydettirmiştir. MŞS 70, 69/3-4.

⁴⁵⁴ MŞS 91, 5/2.

Osman Paşa ibn Abdullah, Mustafa bin Mehmed isimli debbağdan, ölen Nikola isimli zimmi kasabın 864 akçe hakkını, varisi olmaması sebebiyle terekesinin beytülmal kalması üzerine talep etmiştir. Mustafa, Nikola hayattayken 480 akçesini ona ödediğini beyan etmiş ve bu şahitler tarafından da doğrulanmıştır. Bunun üzerine, kalan 384 akçenin ödenmesi, mahkeme tarafından Mustafa'ya tembih olunmuştur.⁴⁵⁵

Tarafların borç konusunda anlaşamamaları üzerine, tavassut ile belirlenen bir tutar üzerinden uzlaştıkları ve ödemenin buna göre yapılmasının, akabinde davanın ortadan kalktığı durumlara da sicillerde rastlanmaktadır.⁴⁵⁶

Borcun vadesi geldiğinde alacaklı, borçlunun ödemesi gerek tutarı geciktirmesi ya da gününde ödememesi durumunda, mahkemeye başvurup meblağı talep etmiştir. Alacaklı El-Hâc Ömer, borçlu Hüseyin'den vadesi gelen akçesini ödemesini, mahkeme kanalıyla talep etmiştir. Hüseyin, borcunu kabul etmiş, fakat 80 keyl arpasını borca karşılık vermeyi hesapladığını beyan etmiştir.⁴⁵⁷ Borçlu, ödemeyi parayla yapamayacağı durumlarda, alacaklının da kabulüyle tutar değerinde bir mal ya da ürünle borcunu kapatabilmiştir. Muhtemelen buradaki borçlu da parayla değil, arpa hasadıyla borcunu ödemeyi düşünmüş olmalıdır. Fakat ya tarafların bu hususta daha önce anlaşmamaları ya da alacaklının bu şekilde ödeme kabul etmemesi neticesinde çözümü mahkemede aradıkları söylenebilir.

Borç ödemeleri nakit olarak yapılabildiği gibi, yerine menkul mal verme ya da gayrimenkul satışlarıyla da gerçekleşmiştir. Ramazan bin Mustafa, 50.000 akçelik borcunu nakdi olarak ödememiş, onun yerine kilesi yüz yirmişer akçeden sekiz kile arpa ile ödemeyi gerçekleştirmiştir.⁴⁵⁸ Bir başka örnekte ise borca karşılık iki bargir, bir kemha kaftan bir küpe verildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁴⁵⁹ Bir bab kiremit örtülü, iki bab toprak örtülü ortalı beyt-i süfliye, muhavvata, bir dut ağacını içeren mülkün 7.350 akçe borca karşı satıldığı,⁴⁶⁰ Ali Ağa Mahallesinden üç bab tahtani, ikisi karşılıklı, kiremit örtülü önü çartaklı, biri toprak örtülü fırın, kenif ve eşcârı

⁴⁵⁵ MŞS 41, 37/2.

⁴⁵⁶Dönelek-i Sagir Karyesi sakinlerinden Hasan bin Mehmed, Dimitri veled-i Kayalı'da 120 guruş hakkı olduğunu belirttiğinde, Dimitri inkar etmiştir. Tavassut ile taraflar 65 guruş üzerinden sulha varmıştır. Hasan meblağı aldıktan sonra davası ve hakkı kalmadığını sicile kaydettirmiştir. MŞS 68, 50/2.

⁴⁵⁷ MŞS 80-A, 46/3-4.

⁴⁵⁸ MŞS 61, 124/4.

⁴⁵⁹ MŞS 61, 78/4.

⁴⁶⁰ MŞS 64, 8/2.

içeren mülkün 9.000 akçe borç tutarında satıldığı,⁴⁶¹ yine 11.000 akçe borcun ödemesi için Uncuboz Nehrinde bir değirmenin satıldığı,⁴⁶² 10.000 akçelik bogasi borcu için Enarlıca Mahallesiindeki borçlunun evinin su kuyusunun satıldığı,⁴⁶³ kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Borçlu olan kişiler, teminat göstergesi olarak zimmetlerinde olan bir malı, alacaklıya rehin olarak bırakmıştır. Sultan Mahallesi'nden Babuçu İbrahim bin Kadri Esseyid Osman Çelebi, ibn Esseyid Halil'den 560 akçe alıp sim paftalı kuşağını rehin bırakmıştır.⁴⁶⁴ Cami-i Kebir Mahallesi'nden Mehmed Çelebi, vefat eden babasına 5.000 akçe borcu olan Fatıma bint Ali'nin meblağ karşılığında, Saraçlar Sûkundaki bir bab saraç dükkânını rehin bıraktığını ve meblağı ödediğinde dükkânını geri alacağı konusundaki anlaşmalarını kadı huzurunda belirtmiştir.⁴⁶⁵ Kadının ilerleyen dönemde borcunu ödediği ve borcuna karşı rehin bıraktığı saraç dükkânının tasarruf hakkını yeniden aldığı, mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁴⁶⁶ Borcuna karşılık malını rehin bırakan her kişi, Fatıma Hatun gibi ödeme yaparak rehin akdinden kurtulup ve malının sahiplik hakkını yeniden elde edememiştir. Hatta ödeme yapamayacağı kesinleşen borçlular, rehin bıraktığı malı, bazen alacaklıya, bazen bir başkasına satarak borç yükümlülüğüne son vermiştir. Kayapınar Karyesinden Hasan bin Ömer, Sabbağ Davud bin Pir Ali'den altı yıl önce 1.200 akçe borç alıp karşılığında, Evrenos'ta bulunan bağını rehin bırakmıştır. Fakat borç tutarını ödeme kudreti olmadığından Hasan, bağını 1.900 akçeye Davud'a satarak borcunu kapatmış ve satıştan kalan 700 akçeyi teslim almıştır.⁴⁶⁷

Borcu garanti altına alan bir başka uygulama ise kefilliktir. Ticari ilişkilerde sıklıkla kefilliğe başvurulmuş olduğu, incelenen sicillerden anlaşılmaktadır. Özellikle alacaklının hakkını garanti altına bu yöntemle sıklıkla başvurulmuştur. Külhancı Süleyman Arab'ın karşısında, Hamamcı Hatice Hatun 3.000 akçe karzdan ve 450 akçe muameleden olmak üzere toplamda 3.450 akçe deyni olduğunu ikrar ettiğinde, Avcı Turmuş belirtilen meblağa kefil olmuştur.⁴⁶⁸ Vadeyle yapılan alışverişlerde de borçlular birbirlerine kefil olmuştur. Yengi Kazasına tabi Azizlü Karyesinden Oruç

⁴⁶¹ MŞS 37, 6/3.

⁴⁶² MŞS 21, 206/3.

⁴⁶³ MŞS 78, 78/1.

⁴⁶⁴ MŞS 79, 65/1.

⁴⁶⁵ MŞS 59, 89/2.

⁴⁶⁶ MŞS 61, 100/5.

⁴⁶⁷ MŞS 35, 5/4.

⁴⁶⁸ MŞS 16, 141/9.

Beğ ibn Ahmed ve Hacı Ömer bin Ali isimli kişiler, İsmail veled-i Yakob'dan altı ay vade ile 19.000 akçelik esbab aldıklarını, bu deynleri için birbirlerine kefil olduklarını, mahkemede belirtmişlerdir.⁴⁶⁹ Kefil olunan borcun ödemesi borçlu tarafından yapılmadığında, alacaklı, kefiliden ödemeyi talep etmiştir. Sultan Mahallesinden Mehmed Ağa ibn Ali Beğ, Kara Yunus Mahallesinden Asiye bint Mehmed Hatun'nun vekili olan Reis Ahmed'den, kadının oğlu el-Hâc Mehmed'in zimmetindeki 140 guruş hakkına kefil olduğunu belirtip, meblağı talep etmiştir. Kadının inkar etmesi akabinde, taraflar tavassut ile 8.000 akçeye sulh yapmış ve Mehmed Ağa sulh ile belirlenen meblağı aldığını sicile kaydettirmiştir.⁴⁷⁰ Kadının başta inkarla yaklaşıp da daha sonra alacaklıyla sulh ile anlaşması, gerçekten oğlunun borcuna kefil olduğuna dair en önemli işaretlerden biridir. Zira kadın gerçekten kefil olmasa, yeminle veya şahitlerin ifadeleriyle kefil olmadığını ispatlamak için çaba sarf eder, uzlaşmayı tercih etmezdi. Alacaklı kişi, borca kefil olduğunu iddia ettiği kişiyle ilgili ifadesini delillerle kanıtlayamazsa, kefil olup olmadığı konusundaki beyan, dava edilen kişiye sorulmuştur. Onun ifadesi, yemini ya da elinde herhangi bir yazılı belge varsa, mahkeme ona yönelik karar almıştır. Bu durumda beyanı esas alan kadı, davacının davalıya bu konudaki müdahalesini menetmiştir.⁴⁷¹

2. 2. 3. Kira İşlemleri

Ticari ilişkiler ağının bir unsuru da kira işlemleridir. Alım-satım işlemleri ile satıcı alıcıya tam mülkiyet hakkı verirken, kiralamada mal sahibi ile kiracı arasında belirlenen bir süre zarfında, kararlaştırılan bir bedel karşılığı kiracıya kullanım hakkı tanınmıştır. Mahkeme kayıtlarında bu işlem, icâre kelimesi ile ifade edilmiştir. İcâre akitleri, İslâm borçlar hukukuna göre, menfaatin ücret karşılığında temlik edilmesidir ve bunlar günümüzdeki kira, iş ve kısmen istisna akitlerine tekabül etmektedir.⁴⁷² Belirlenmiş bir meblağ karşısında menfaatin geçici bir süreliğine temlik edilmesi olan kiralamada, kira tutarı gayrimenkuller için aylık bedel üzerinden, menkul mallar ve hayvanlar için ise iş süresindeki takdir edilen bedel üzerinden belirlenmektedir.

⁴⁶⁹ MŞS 17, 5/4.

⁴⁷⁰ MŞS 100, 10/3.

⁴⁷¹Manisa'da Bezzaz El-Hâc Receb bin Ali, Kaftancı Şaban bin Ali'yi dava edip, Tahte'l-Kal'ada maktul olan Ahmed için Alay Beyzade Mehmed Ağa'nın Şaban'ın kefaleti ile yüz guruş istikraz ettiğini söyleyerek talep etmiştir. Mezbur ise, kefalet iddiasına inkarla cevap vermiştir. Bunun üzerine Receb'den beyyine talep edilmiş, Receb ise bu hususta aciz olduğunu söylemiştir. Mahkeme taraflardan yemin talep ettiğinde, Şaban'ın yemini üzerine El-Hâc Receb taarruzdan menedilmiştir. MŞS 48, 84/3.

⁴⁷² Ali Bardakoğlu, "İcâre", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.21, İSAM Yayınları, İstanbul 2000, s. 379.

Kira akitleri, gayrimenkul kiralaları icâr-ı akar, menkul kiralaları icâr-ı uruz ve hayvan kiralaları icâr-ı hayvan olarak üç şekilde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷³ Kiralanan şey ev, dükkân, han, hamam, eşya, alet ve edevat gibi, yapısı her ne olursa olsun, buna me'cûr, mal sahibine mûcir, kiracıya da müste'cir denilmiştir.⁴⁷⁴

Kira akdi, gayrimenkul ve menkul malların kullanım hakkının belirli bir ücret karşılığında başkasına devredilmesi iken, iş akitleri ise işçinin belirli bir ücret karşılığında anlaşılan sürede çalışması veya bir işi görmesi üzerine yapılan anlaşmalardır. Taraflardan işi ya da hizmeti yapacak olan kişinin hangi işi ne kadar ücretle yapacağı akitte açıkça belirtildikten sonra, hem işverenin hem işçinin ikrarları sicile kaydedilmiştir. Tıpkı satışlarda olduğu gibi, tüm kira akitlerinde de tarafların rızası şarttır. Bu yüzden tarafların beyanları ve kabulleri önemlidir. Kiralanan eşya veya alet ise niteliği ve niceliğinde, taraflarda kuşku uyandıracak bir kapalılık bulunmamalıdır. Kira süresinin tespit edilmesi, kiralanan ürünün ve kullanım tarzının bilinmesi gereklidir.⁴⁷⁵

Vakıflara ait mülkler, genellikle satılmadığı için bunların kullanım hakları kira akitleriyle bir başkasına verilmiştir. Bu mülkler daha önce bahsettiğimiz icâre usûlü ile değil çift kira sistemiyle yani icâreteyn ile kiralananmıştır. İcâreteyn, vakıf malının gerçek kıymetine yakın veya eşit değerdeki bedel (icâre-i muaccele) ve buna ek olarak her ay ya da yılsonu ödemesi kararlaştırılan veresiye kira bedeli (icâre-i müeccele) karşılığında kiraya verilmesidir.⁴⁷⁶ İncelenen dönemde, Manisa'da oda, ev, dükkân, bahçe, bağ gibi gayrimenkuller, menkul mallar bazında deve, katır gibi yük taşıyan hayvanlar kiralananırken; iş anlaşması olan kiralamaların da olduğu tespit edilmiştir.

Dışarıdan çeşitli sebeplerle Manisa'ya gelen kişilerin, hanlarda ya da vakıf odalarında kira bedellerini ödeyerek kaldıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nikola veled-i Piranko isimli zimminin, Balık Pazarında olan odaları H. Gurre Cemaziyelahir 1046/M.31 Ekim 1636 tarihinden sene tamamına kadar 7.000 akçeye kiraladığı anlaşılmaktadır.⁴⁷⁷ Nikola'nın, odaları bir senelik kiralaması ve kira

⁴⁷³ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 524.

⁴⁷⁴ Mehmed Sami, *Kiralama İşleri (İcar ve İsticar)*, Hamit Naci Matbaası, İstanbul 1928, s.16.

⁴⁷⁵ Bardakoğlu, *agm*, s. 379-384.

⁴⁷⁶ Ahmet Akgündüz, "İcâreteyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.21, İSAM Yayınları, İstanbul,2000, s. 389; dtaylı bilgi için bkz. Süleyman Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014.

⁴⁷⁷ MŞS 73,243/10.

bedelinin yüksekliği göz önüne alınırsa, zimminin bu odaları kendisinin kiralayarak işletmek için tuttuğunu söylemek mümkündür. Vakıflara ait odaların daha uzun süre için kiralandığı da görülmektedir. Vakıf mütevellileri tarafından şartların ve ödenmesi gereken ücretlerin belirlendiği sözleşmede; odalarda kalan Yahudilerin, oldukça uzun vadeli bir kiralama yaptıkları, üç yılda bir sözleşmenin yenilenmesi şartıyla da uzun vadede vakfın kira gelirinin güncel ekonomik koşullara göre tespit edildiğini ve zarar görmesinin engellendiğini söylemek mümkündür. Ali Beğ Vakfı mütevellisi Yusuf Çelebi, vakıf odalarını Yahudilere kiralamıştır. Yahudilerin, vakfa ait yirmi bab odanın her birine belirlenen aylık on üçer akçe kira bedeli ve vakıf için 2.000 akçe icâre-i muacceleyle vererek, H. Evâil Muharrem 1038/M.31 Ağustos-9 Eylül 1628 tarihinden başlayıp doksan yıllığına üç yılda bir kira akdinin yenilenmesi şartıyla odaları kiradıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁴⁷⁸ İlk dönemlerde şehre göçen Yahudilerin 1560 yılına ait sicillerde, genellikle vakıf odalarında kira karşılığında kaldıkları, zamanla ev almaya başladıkları bilinmektedir.⁴⁷⁹ Önceki bölümlerde tespit edilen kayıtlardan, ev alım-satımlarında gayrimüslimlerin sıklıkla yer aldıkları görülmeye rağmen, kira kayıtları hala odalarda ikamet etmeyi sürdüren bir zümrenin varlığına işaret etmektedir.

Sadece kira işlemlerinde değil, odaların kiralarının ödenmemesi durumunda da mütevelliler, durumu mahkemeye taşımıştır. H.5 Şevval 1028/M.15 Eylül 1619 tarihinde Ali Beğ Evkafının mütevellisi Yusuf Çelebi ibn Musa, Şimail veled-i Avraham ve Yagob isimli Yahudilerin kaldıkları odaların kira bedelini ödeme konusunda zorluk çıkardıkları iddiasını mahkemeye taşımıştır. Yahudiler ise odaları Tahir Çelebi'den ayda onar akçe üzerinden kiradıklarını beyan etmiştir.⁴⁸⁰ Kaydın devamında yer almasa da Yahudilerin ismini zikrettikleri Tahir Çelebi, muhtemelen vakfın önceki mütevellisi olmalıdır. Bu ihtimalden yola çıktığımızda, eğer akit onun zamanında gerçekleşmiş, kira ödemesi yapılmış ve sözleşme yenileme zamanı henüz gelmemişse mütevellisi Yusuf Çelebi, bahsedilen Yahudilerden tekrar kira talep etme hakkına sahip değildir.

Evlere ait kira işlemlerinin de olduğu, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Satılan bir evin eski sahibi, yeni sahibinden kiralayarak o gayrimenkulde sakin olmaya devam

⁴⁷⁸ MŞS 56, 33/2.

⁴⁷⁹ Feridun M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri*, Eren Yayınları, İstanbul 1997, s. 46.

⁴⁸⁰ MŞS 42, 4/6.

edebilmiştir. İbrahim Beğ ibn Kurd Beğ, Halime Hatun'un vekili ve zevci Mustafa karşısında; babası Kurd hayatta iken kadının Göktaşlı Mahallesiindeki iki bab ev, taşrasında bir oda ile ahırını içeren mülkünü 10.000 akçeye babasına sattığını ve kadının sattığı menzili babasından 1.500 akçeye kiraladığını, mahkeme huzurunda beyan etmiştir.⁴⁸¹ Nefise Hatun ise Danişmend-i Halil Mahallesiindeki Mescid-i Şerif Vakfı yakınlarındaki iki bab evleri, ahır ve eşcâr-ı müsmireyi içeren mülkünü, 8.000 akçeye kadı Karamanizade Mehmed Efendi'ye satmış, menzilini sene tamamına 225 akçeye kiralamıştır.⁴⁸² Evini kiralayan mülk sahipleri ile kiracılar arasında zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Kirasını alamadığını iddia eden mülk sahiplerinin mahkemeye başvurarak haklarını aradıkları görülmektedir. Davacının kira ödemediği iddiasına karşı, davalı, mülk sahibinin evi kendisine kiraya vermediğini ve kendisinin girip oturmasını söylediğini iddia etmiştir.⁴⁸³

Dükkânlar, kiralanan bir başka gayrimenkul türü olmuştur.⁴⁸⁴ Dükkân kira ücretlerinin, dükkâna talip olan diğer kişilerce arttırılması, doğal olarak mal sahibinin mülkünü yüksek ücret teklif eden kişiye vermek istemesine sebep olmuştur. Tıpkı satışların iptalinde olduğu gibi, Osmanlı hukukunun bu konuda da mülk sahibine ya da kiracıya hak tanıdığı görülmektedir. Yüksek ücret teklifine karşı mahkemeye yapılan başvurularda, kiracı, yüksek meblağı ödemeyi kabul ederek, kendisi dükkânda kiracı olmaya devam etmiştir. Eğer yeni tutarı ödeyemez ya da ödemeyi kabul etmezse, mal sahibi tarafından güncel teklif değerlendirilmiştir.⁴⁸⁵ Kiralanan dükkânların ödemelerinin zaman zaman aksatılması üzerine, dükkânın biriken kira bedeli, mülk sahibi tarafından talep edilmiştir. El-hâc Attar Mustafa Beğ, Kıncı Mehmed'den yirmi bir aylık dükkân kira bedeli olan 250 akçeyi talep ettiğini belirtmiştir. Mehmed, borcunu ikrar edip, eda ettiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Beğ, yüz sekiz akçeden fazlasını almadığını söylediğinde, şahitler meblağın edasının lazım geldiğine şahitlik etmişlerdir.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ MŞS 24, 219/3.

⁴⁸² MŞS 39, 74/4.

⁴⁸³ Mehmed bin Osman, Ali bin Yusuf'a günde iki akçe ile evini kiraladığını söyleyerek kira bedelini talep etmiştir. Ali ise, bana kira gerekmez, otur demesiyle oturdum, evi kiraya vermedi şeklinde durumu mahkemede belirtmiştir. MŞS 27, 7/7.

⁴⁸⁴ Kopsis veled-i Duka, Derziler Sûk'unda olan dükkânını ayda kırkar akçeye Halil bin Mehmed'e kiralamıştır. MŞS 20, 104/5.

⁴⁸⁵ Saz Mahallesiinden Ümmü bint Hasan mahallede bulunan börekçi dükkânını aylık 60 akçe üzerinden Satı bin Ahmed'e kiralamışken daha yüksek kira bedeli teklif edildiğini belirterek mahkemeye başvurmuştur. MŞS 48, 8/2.

⁴⁸⁶ MŞS 16, 194/5.

Kira bedeli, bazen ziraatı yapılan ürün üzerinden kararlaştırılmış ve ödenmiştir. Horos Karyesinden Dimitri veled-i Kayalı, Kurd ve Kostati isimli zimmilerle ikişer buçuk keyl buğday vermeleri konusunda anlaşarak, tarlasını kiraya verdiğini mahkemede belirtmiştir.⁴⁸⁷

Sicillerde, Osmanlı'nın işletme birimlerinden biri olan değirmenlerle ilgili kira kayıtlarının da olduğu görülmektedir. Değirmenlerde de bazı tarlalarda olduğu gibi hem akçe hem de işlenen ürün üzerinden kira bedeli belirlenmiştir. Ödeme zamanı geldiğinde tahsilat gerçekleşmemişse mal sahibi hukuki yollarla hakkını aramıştır. Kira bedeli akçeyi ve buğdayı talep eden değirmen sahibi, mahkemeye başvurmuş; kiracı, tutarı bir hafta içinde, buğdayı ise üç ay tamamına ödeyeceğini kadı huzurunda beyan etmiştir.⁴⁸⁸ Değirmenini kiralayan mülk sahipleri, kiracıların kiralalarını ödemediğini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Kiracıya sorulduğunda, değirmeni kiraladığını, iki ay sonra mülk sahibinin başkasına kiraladığını belirterek, uzun süreli olarak değirmende kalmadığını söyleyerek,⁴⁸⁹ aslında ödemesi gereken bir bedel olmadığını mahkemede beyan etmiştir.

Vakıflara ait dükkânların ve bahçelerin tasarruf hakkı, kiralananak elde edilmiş, böylelikle bu gayrimenkuller vakıf gelirlerine katkı sağlamıştır. Rum Mehmed Paşa Evkafına ait iki bab terzi dükkânının 7.600 akçeye kiralandığı görülmektedir.⁴⁹⁰ Eski Ali Beğ Hanı kapısında, Ali Beğ Cami Vakfına ait dükkân, 500 akçeye icâreye verilmiştir.⁴⁹¹ Vakfa ait dükkânlarda da ziyade kira bedeli teklif edilmesi halinde, yüksek tutar teklif edene dükkânın kiralandığı, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Hüsrev Ağa Vakfının Çömlekçiler Çarşısındaki dükkânların câbisi, dükkânı ayda onar akçe üzerinden Balı'ya kiraya vermişken, Mehmed'in on beşer

⁴⁸⁷ MŞS 70, 63/4.

⁴⁸⁸ Konstantiniye'den Ahmed Beşe ibn Mehmed, Sard Kazasının Kozluca Karyesinden Abdünnebi bin Hasan'a Dere Karyesi nehrinde olan üç göz değirmenini H.1054/M.1644 tarihinden sene tamamına 129 guruşa kiralayıp, kira bedelinin bir kısmını alıp, 29 guruş ve 100 ölçek buğdayı kaldığını beyan etmiştir. Abdünnebi, değirmenleri kiraladığını ve bahsi geçen meblağları doğrulamıştır. Meblağı bir haftaya kadar ödeyeceğini, buğdayı ise üç ay tamamına teslim edeceğini söylemiştir. Ahmed Beşe'nin de bu ödeme şeklini kabul ettiği sicile kaydedilmiştir. MŞS 90, 9/3.

⁴⁸⁹ El-Hâc Hüseyin bin El-Hâc Hızır, Musa bin Ali'ye altı ay önce Gürliye Nehrindeki bir göz değirmeni 2.700 akçeye kiraya verdiğini söyleyerek, kira bedelini talep etmiştir. Musa, değirmeni kiraladığını kabul etmiş, fakat kendisi kiraladıktan iki ay sonra Hüseyin'in değirmeni başkasına kiraladığını söylemiştir. Musa mahkeme huzurunda iki aydan fazla değirmende bulunmadığına yemin etmiştir. MŞS 91, 145/1.

⁴⁹⁰ MŞS 43,143/1.

⁴⁹¹ MŞS 46, 21/8.

akçe üzerinden kiralamayı kabul etmesi üzerine, dükkânın yeni kiracısı Mehmed olmuştur.⁴⁹²

Bahçeler de vakıf geliri için kiralanmış, boş kalmamasına ve kira bedelinin tahsiline dikkat edilmiştir. Gülgün Hatun Çeşmesi Vakfının mütevellisi Ahmed Halife ibn Ramazan, vakfa ait sebze bahçesini kiralayanların kaçması üzerine, meblağı onların ortaklarından talep etmiştir.⁴⁹³ İncelenen dönemde; Dilşikar Cami Evkafına ait Ferhad Ağa Bahçesinin 2.500 akçeye kiraladığı anlaşılmaktadır.⁴⁹⁴ İmad Mahallesi Mescidinin imamı ve mütevellisi olan Mehmed bin Ahmed tarafından, Kostanti veled-i Dimitri isimli zimmiye Çapraştılar Mahallesindeki bahçe yeri, senelik otuz beşer akçelik kira bedeli üzerinden kiralanmıştır.⁴⁹⁵

Kişilerin yaptıkları işler için işverenle anlaştıkları kayıtlarda da icâre tabiri kullanılmıştır. İncelenen dönemde, bu konuda örnekler olduğu sicillerden anlaşılmaktadır. Pervane bin Abidin ile fahrü'l-akrân Mustafa Çavuş ibn Mehmed'in H. Gurre Ramazan 1009/M.6 Mart 1601 tarihinde on iki sene hizmet için her senelik 500 akçeye anlaştıkları,⁴⁹⁶ Yorgi veled-i Anton mürd olan Dimitri ile bir sene hizmet için anlaştıklarını, beş guruştan başka ücret almadığını belirtip ücretini şerikinden talep ettiği,⁴⁹⁷ İsak veled-i David ile Musa veled-i Kurd ve Musa veled-i İsrail'in valense dokumak için on dört akçe üzerine anlaştıkları,⁴⁹⁸ neccarlık ücreti için günde yirmi beş akçe üzerinden anlaşıldığı,⁴⁹⁹ kazancı ustalarıyla Sultan Cami Vakfi mütevellisinin hamamın kurnasının tecridi için bakırın her vukiyyesini yirmi beş akçe üzerinden işlemek üzere anlaştıkları⁵⁰⁰ tespit edilmiş kayıtlardan bazılarıdır.

Hayvanlara dair kiralama ile ilgili kayıtlardan; Yusuf bin Mehmed'in, Murad isimli Ermeni'den Bursa'dan mal getirmek için kiraladığı katırının ücretini talep ettiği,⁵⁰¹ Konstantiniye'ye gitmek için dört sene önce kiralanmış bargirin icâresinin istendiği,⁵⁰² Musa veled-i İsak'ın Katırcı Mehmed'den 500 akçeye katır kiraladığı⁵⁰³

⁴⁹² MŞS 18, 15/4.

⁴⁹³ MŞS 93, 111/1.

⁴⁹⁴ MŞS 19, 71/6.

⁴⁹⁵ MŞS 27, 222/2.

⁴⁹⁶ MŞS 15, 180/6.

⁴⁹⁷ MŞS 61, 102/10.

⁴⁹⁸ MŞS 17, 59/1.

⁴⁹⁹ MŞS 95, 83/6.

⁵⁰⁰ MŞS 38, 399/7.

⁵⁰¹ MŞS 55, 309/8.

⁵⁰² MŞS 57, 48/1.

⁵⁰³ MŞS 20, 74/1.

tespit edilebilmektedir. Taraflar, iş anlaşmasından rızalarıyla vazgeçtikleri halde, bazı hayvan sahipleri sonradan haksız yere ücret talebinde bulunabilmiştir. Böyle iddialarda, tarafların ifadesi kadar konunun şahitlerinin beyanı da oldukça önem taşımıştır.⁵⁰⁴

Hem Türk hem İslâm kültüründe, hayvanlara merhametli davranılmasına yönelik düşünce hakimdir. Binek ve yük taşımada kullanılan hayvanlara, gücünün yetebileceğinin üstünde yük taşıtmak, eziyet kapsamına girmektedir. Tespit edilen bir davada, kiralanan bir bargire taşıtılan yükün, taşıma gücünden fazla olması nedeniyle hayvanın sakatlandığı iddiası, mahkemeye taşınmıştır. Hayvanın sahibi, doru tüylü bargirini kiralayan kişinin, hayvanın üzerine iki keyl buğday yükleyip bir de adam bindirdiğini, bu sebeple bargirin sağ ayağının kırıldığını iddia etmiştir. İddasına dair kanıt veya şahidinin olmaması, davanın kapatılmasına sebep olmuştur.⁵⁰⁵

2. 2. 4. Hibe ve Temlikler

Hibe; bir malın karşılıksız temlikini ifade eden akittir. Temlik ise birine mülk kazandırmak anlamındadır. İslâm hukukunda hibe, karşılıklı şart olmaksızın bir malın hayatta iken temlikidir. Karşılık beklemeden oluşu, hibe işlemlerini satışlardan, temlik kaydı da ariyet ve karzdan ayırmaktadır. Kayıtlarda, bu işlemin hayattayken yapıldığının belirtilmesiyle, hibe ve temlik edilen malı vasiyet dışında tutmak amaçlanmaktadır.⁵⁰⁶ Hibenin gerçekleşmesi için bazı şartlar bulunmaktadır. Hibeyi yapan kişinin tam ehliyetli olması, hukuken malın işlem esnasında hibe eden kişinin mülkü olması gereklidir. Erişkinlik çağına gelmeyen ve akli melekelerini tam kullanamayan, malın üzerinde tasarruf hakkı olmayan kişiler, bu işlemleri gerçekleştirememiştir. Hibeyi kabul edenlerin hakiki-hükmi şahıs ve reşit olması, yaşaması yeterlidir. Reşit olamayanlara yapılan hibeyi ise onlar adına kanunen onları temsil eden kişiler kabul etmiştir.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴Mekkari devecilerden Ramazan, sabuncu Yahudi Mosi ile şapın kantarını yetmiş akçe üzerinden şaphaneden yüklemek için anlaştıklarını, şaphanede ürün bulunmadığını develeri boş götürdüklerini söyleyerek ücret talebiyle mahkemeye başvurmuştur. Yahudi anlaştıklarını fakat, şap bulunmadığı için birkaç gün erteleme gerektiğinde Ramazan'ın kiradan vazgeçip gittiğini belirtmiştir. Beyyine talep edildiğinde şahitler Ramazan'ın huzurlarında ücretten vazgeçip, develerini alıp gittiğini beyan ettikleri sicile kaydedilmiştir. MŞS 33, 154/4.

⁵⁰⁵ Hayvanı kiralayan kişinin iddiasına karşı, suçlanan kişi bu iddiayı reddetmiştir. Hayvanın sahibi bu konu özelinde şahit ve ispat getirememiş, mahkeme davalıya yemin teklif etmiştir. Onun yemini üzerine davalı, davacıya taarruzdan menedilmiştir. MŞS 57, 48/1.

⁵⁰⁶ Ali Bardakoğlu, "Hibe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İSAM Yayınları, İstanbul 1998, s. 421-422.

⁵⁰⁷ Ekinci, *Osmanlı Hukuku...*, s. 523-524; Cin, Akgündüz, *Türk Hukuku...*, s. 651-652.

İncelenen dönemde, Manisa’da hibelere dair kayıtların olduğu, sicillerdeki verilerden anlaşılmaktadır. Hibeler herhangi bir şart karşılığında gerçekleşebilmektedir. Aile içi bir meselede davayı sona erdirmek için yapılan işlemde; Cami-i Kebir Mahallesinden Aişe bint Cafer’in vekili Ahmed Çelebi, zevci Mahmud Çelebi ibn Muharrem’e bilezik, dört köhne seraser döşek, bir köhne seraser yorgan ve minderi, kardeşi Yahşi’nin hatunu ile olan davasını bertaraf etmek için temlik etmiştir. Mukabelesinde bir yeşil feracesini aldığını belirttiğinde, mahkeme hibe hüccetine hükmetmiştir.⁵⁰⁸ Aile arasında özellikle ebeveynlerin evlatlarına yaptıkları hibe işlemlerinde; Manisalı bir baba, kızlarına dükkânlarını ve menzilini hibe etmiştir. Attar El-Hâc Mustafa Çelebi, kebire kızı Saime’ye Tahıl Bazarındaki yorgancı dükkânını,⁵⁰⁹ diğer kebire kızı Aişe’ye Cami-i Kebir Mahallesindeki bir bab fevkâni avlu ile müstemil menzilini,⁵¹⁰ sagire kızı Aişe’ye vakıf tarafından tayin olan on beşer akçe icâresini ödeyip mutasarrıf olması şartıyla Rum Mehmed Paşa Evkafına ait Manisa Sûkündaki attar dükkânını,⁵¹¹ kebire kızı Emine’ye her sene tayin olunan doksanar akçe mukaatasını vakfa ödeyerek tasarruf etmesi koşuluyla Tahte’l- Kal’ada bulunan bakkal dükkânını⁵¹² hibe etmiştir.

İncelenen dönemde, menkul mal statüsüne sahip köleler de sahipleri tarafından bir başkasına hibe edilebilmiştir. Boğaz Karyesinden Nasuh bin Hamza, Horos Karyesindeki kızı Aişe’ye, on yaşındaki açık kaşlı, ela gözlü, Rus asıllı kölesi Yusuf bin Abdullah’ı hibe ettiğini, kızının da hibeyi kabulünü sicile kaydettirmiştir.⁵¹³

Osmanlı döneminde erkekler, nikah sırasında eşlerine vermeyi vaat ettikleri mihr-i müccel için bazen nakdi ödeme yapmayarak, eşine nikahta belirlenen tutar değerinde mallarından birini ya da mallarından hisse hibe etmiştir. Kırtık Karyesinden Ramazan bin Veli, zevcesi Selime bint İbrahim’e karyede bulunan üç dönüm bağını 2.000 akçelik mihr-i mücceli için H.22 Receb 1034/M.30 Nisan 1625 tarihinde hibe etmiştir.⁵¹⁴ Ramazan’ın yaptığı diğer bir hibe işleminden, kendisinin iki eşli olduğu anlaşılmaktadır. Zira ikinci hanımı Emine bint Mehmed’e de üç

⁵⁰⁸ MŞS 24, 59/4.

⁵⁰⁹ MŞS 36, 193/2.

⁵¹⁰ MŞS 36, 194/1.

⁵¹¹ MŞS 36, 194/2.

⁵¹² MŞS 36, 194/3.

⁵¹³ MŞS 65, 84/2.

⁵¹⁴ MŞS 55, 22/8.

dönümlük bağın karşısındaki bir dönümlük gün batısı tarafındaki bağı, mihr-i müecceli için hibe etmiştir.⁵¹⁵

Hibe edilen gayrimenkulün kullanımına izin verilmediğine dair iddialar mahkemeye ettirilmiştir. Kendisine tarla hibesi yapıldığı halde, hibeyi yapan kişinin tarlayı kullanmasına engel olduğunu belirterek davacı olan kişiye karşı, tarlanın sahibi, hibeyi şartla yaptığını beyan etmiştir.⁵¹⁶

Hibe işlemi, kabz gerçekleşikten sonra tamamlanmaktadır. Ondan evvel, hibe eden kişi ya da hibe edilen kişinin vefat etmesi halinde, işlem bâtil hale gelmektedir. Hibeden rücu, kabz gerçekleşmeden önce yapılabilir. Eğer kabz gerçekleşmişse, ancak karşı tarafın rızası olursa ve hâkimin kararı ile rücu edebilmektedir. Mal sahibi, kardeşine, kardeş çocuklarına, torunlarına, anne-baba kardeşlerine yaptığı hibe işleminden ya da karı-koca birbirlerine bir malı hibe ettikten sonra, rücu edemez. Hibe edilen malda değişiklik meydana gelmişse, taraflardan biri vefat etmişse, hibeden rücu edilemez.⁵¹⁷ Hibeden vazgeçen kişinin yaptığı başvuruda, kadının hibeyi geri almadığı, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Manisa'nın Bektaş Mahallesi sakinelerinden İsmihan bint Mehmed isimli hatunun anası Turfade bint Hamza, kızına mahallede olan mülkünden bir bab darını hibe ettiğini, fakat hibeden vazgeçmek istediğini belirterek mahkemeye başvurmuştur. Kadı, hibenin rücusunun caiz olmaması sebebiyle evin İsmihan hatunda kalmasına karar verilmiştir.⁵¹⁸ Kadının bu karara hükmetmesinde hem hibenin kabzının gerçekleşmiş olması hem de dinen aile bireylerine yapılan hibeden rücu edilememesi etkili olmalıdır.

2. 2. 5. Vergiler ve Mukataalar

Devletlerin topluma karşı görevlerini ve hizmetlerini düzenli yürütebilmek adına topladıkları vergiler, sosyal ve ekonomik hayatta önemli bir yere sahiptir. İnsanların hem birlikte yaşadıkları topluma hem de devlete karşı iktisadi anlamdaki sorumluluğu, vergi ödemesidir ve ödenen vergiler, devletin mühim gelir kalemlerden biridir. Osmanlı Devleti, kendinden önceki Türk-İslam devletlerinin vergi politikalarını geliştirerek, sınırları dahilindeki tüm yerleri kapsayan değişmez bir

⁵¹⁵ MŞS 55, 22/9.

⁵¹⁶ MŞS 69, 127/3.

⁵¹⁷ İkinci, *age*, s. 523-524; Bardakoğlu, *agm*, s. 421-425; Cin, Akgündüz, *age*, s.652.

⁵¹⁸ MŞS 15, 158/1.

politika uygulamamıştır. Aksine her bölgenin sosyal, iktisadi ve idari yapısı göz önüne alınarak, çeşitli vergi kanunnameleri düzenlenmiştir.⁵¹⁹

Vergiler, Osmanlı Devleti'nin vergilendirme usulünde iki temel başlık altında tahsil edilmiştir. Bunlar, Tekâlif-i Şer'iyeye yani İslâm hukuku dahilindeki vergiler ve şer'î kuralları ihlal etmeden halktan alınan Tekâlif-i Örfiye vergileridir. Bu vergilerden tahsil edilecek tutar, önceden tayin edilmemiş, genellikle meydana gelen gelişmelere göre belirlenmiştir.⁵²⁰ Bunlar haricinde, olağanüstü hallerde, özellikle sefer zamanlarında halktan alınan Tekâlif-i Divaniyye vergileri de vardır. Cizye, öşür, haraç şer'î vergiler sınıfında; resm-i çift, çift bozan, bennâk, mücerred, ispenç, cürm-ü cinayet, resm-i ağnâm, resm-i arus, yaya, kaçgun ve bacalar örfî vergiler arasındadır. Olağanüstü hallerde alınan avâriz-ı divaniye de örfî vergilerden biridir.⁵²¹

Vergi ödemeleri, toplumun tamamını ilgilendiren bir sorumluluk olduğundan, vergi mükellefi olan her bireyin düzenli ödeme yapması önemlidir. Manisa sicilleri incelendiğinde; cizye, avâriz, öşür, kışlak, çiftbozan, ispenç, bennâk, mücerred, sürsat, ağnâm gibi birçok vergi türüne dair kayıtlar olduğu görülmektedir. Bunların ödemelerinin yapılması ya da ödemelerle ilgili yaşanan sıkıntıların mahkemeye intikal ettirildiği, hatta zaman zaman merkeze bildirildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Osmanlı himayesi altında yaşamayı kabul eden gayrimüslimler, tıpkı Müslümanlar gibi yaşam hakkına, can ve mal güvenliğine sahiptiler. Bu zümre, Müslümanların asgari bir değer üzerinden ödedikleri zekât vergisinden ve askerlik yapma mecburiyetinden muaf olmuşlardır. Gayrimüslim reaya, devlete cizye vergisi ödemekle mükelleftir.⁵²² Halk arasında, daha çok haraç adıyla da bilinen cizye, padişaha tabi gayrimüslimlerden cemaat olarak toplu alınan bir vergidir.⁵²³ Gayrimüslim reaya, cizye tahsili için üç kısma ayrılmış ve ona göre vergi tahsil

⁵¹⁹ Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *DTCF Dergisi*, C.5, S.2, Ankara, 1947, s. 189.

⁵²⁰ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüşümü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, s. 31-65; Mehmet Genç "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2003, s. 211-225.

⁵²¹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s. 552-554.

⁵²² Bahaeddin Yediyıldız, "İslâm Hukukunda Zimmilerin Yeri", *Türk Kültürü*, Y.25, S.290, C.15, Haziran 1987, s. 337.

⁵²³ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 60; Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, C.LV, S.213, Ankara 1991, s. 371.

edilmiştir. Aynı evde yaşayan baba ve oğullarının işleri ortaksa tek cizye, işleri ayrıysa ayrı ayrı cizye tahsil edilmiştir. İhtiyarlar ve papazlardan bu vergi alınmamıştır. Fakirlerden bazı yerlerde hiç alınmamış, bazı yerlerde ise edna cizyesi alınmıştır.⁵²⁴ Luigi Bassano, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin ödediği haracın Avrupa'da kendi halklarının ödedikleri vergiden çok daha düşük olduğunu belirtmiştir.⁵²⁵ Manisa'da H.Gurre Şaban 1038/M. 26 Mart 1629 tarihli kayıta, Ermeni taifesinin H.1038 yılında ödemesi gereken cizyenin, üçer altın olarak takdir edildiği anlaşılmaktadır.⁵²⁶ Bazı kayıtlarda, vergilerin tahsiline dair veriler kaydedilerek, ödemelere resmiyet kazandırılmıştır. Saruhan livasının arpalık mutasarrıfı Kurd Ahmed Paşa'nın kaimakamı olan Hıdır Ağa ibn Abdullah, Yahudilerin cizye akçelerini tam olarak ödediklerini ve temessük verdiğini sicile kaydettirmiştir.⁵²⁷ Manisalı gayrimüslimler, bazı zamanlarda vergi toplayan görevliler tarafından rencide edildiklerini mahkemeye bildirmişlerdir. Osmanlı halkı, sakin olduğu yere veya yerlerinden göçtüler ise belirli bir süre sonra yerleştikleri yeni yere vergilerini ödemişlerdir. Vergi ödemekle sorumlu oldukları yerin memuru haricinde, başka bir memur onlardan vergi talep edemezdi. Aşağı Ermeniler Mahallesi halkı ahalisini mahkemeye getiren durum, Anadolu cizye eminlerinin vergi konusunda kendilerini rencide ettiği iddiası olmuştur. Mahalleli, kendilerinin Manisa halkından olduklarını ve her sene kanun tarafından tespit edilen vergiyi ödediklerini buna rağmen, Anadolu cizye eminlerinin müdahalesiyle karşılaştıkları iddiasını mahkemede beyan etmişlerdir.⁵²⁸ Bazı gayrimüslimler ise ödemekle yükümlü oldukları cizyenin tahsilinde zorluk çıkarmışlar, vergiyi toplamaya görevli memurlar da bu durumları mahkemeye intikâl ettirmişlerdir. Cizye emini Receb ibn Ali, cizyesini talep ettiği Miranşah'ın ödeme yapmadığını mahkemede belirtmiştir.⁵²⁹

Manisa'da tahsil edilen bir başka vergi türü de öşürdür. Osmanlı toprak sisteminde, hububat üretimi yapılan yerler genellikle miri arazi statüsündedir ve tımarlara bölünmüştür. Toprağı işleyen halk, vergisini öşür adıyla sipahiye ödemektedir.⁵³⁰ Yani öşür, mülk, vakıf ya da metruk bir araziden elde edilen

⁵²⁴ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi AÜDTCF Dergisi*, C.5, S.5, Ankara 1947, s. 493-495.

⁵²⁵ Bassano, *age*, s.143.

⁵²⁶ MŞS 59, 2/5.

⁵²⁷ MŞS 31, 165/1.

⁵²⁸ MŞS 69, 33/5.

⁵²⁹ MŞS 19, 12/8.

⁵³⁰ Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s. 101.

mahsulden alınan vergidir.⁵³¹ Verginin tahsilatını yapmak, toprağın içinde bulunduğu tımar sahibinin hakkıdır. Ondan veya onun tahsilat için görevlendirdiği vekilden başka birinin, vergiye müdahale etmemesi gereklidir. Buna aykırı bir durumla karşılaşan hak sahibi, durumu mahkemeye intikâl ettirmiştir. Tımar sahibi, hakkını ispatlamak için elindeki belgeleri kullanmış, mahkeme de konuyla ilgili ahalinin bilgisine de başvurmuştur.⁵³²

Zaman zaman vergi toplamakla görevli olan kişilerin görevini kötüye kullanarak, ödenmesi gerekenden daha yüksek meblağlar tahsil ettikleri, hatta bunun için başka devlet görevlilerini de kullandıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yengi Nahiyesinin Yaylalu Karyesinden fahrü'l-kuzât İlyas Efenbi ibn Yusuf, H.1052/M.1642-1643 tarihinde, karyenin has voyvodası olan Osman Beğ'in öşür ödemesinden on guruş borcu kalmışken, kendisini sekban eline teslim ederek zorla otuz guruşunu aldığını iddia etmiştir. Bu iddia Osman Beğ'e sorulduğunda, ödemesi gereken verginin otuz guruş olduğunu ve onu aldığını belirtmiştir. İlyas Efendi, ödemesi gereken tutarın on guruş olup daha fazla olmadığına yemin edince, mahkeme gereğinin yapılmasına hükmetmiştir.⁵³³ Bu durumda, voyvodanın ödenmesi gereken vergiden fazlasını, üstelik zorla aldığı ortaya çıkmıştır.

Öşür ödeyenlerden otlak vergisi⁵³⁴ alınmaması gerektiği, sicile kaydedilen bir vakadan anlaşılmaktadır. Kadir bin Memi, Sipahi Murad Beğ'in ziraat için öşür ödedikleri halde, tekrar otlak resmi aldığını iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Murad, durumu inkar etmiştir. Mahkemede yapılan inceleme sonrasında, kanuna göre ziraat edenlerden öşür ve resm alınması sebebiyle resm-i otlak alınmaması belirtilip Murad, bu konudaki talebinden menedilmiştir.⁵³⁵ H.15 Rebiülevvel 1050/M. 5 Temmuz 1640 tarihli kayıta ise buldukları mevziinin defterlerde resm-i otlak yeri olarak kaydedilmesine rağmen ahalinin bu vergiyi ödeme konusunda

⁵³¹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku...*, s. 293.

⁵³²H.23 Cemaziyelevvel 1009/M.30 Kasım 1600 tarihinde fahrü'l-akrân Hasan Ağa'nın vekili Yusuf ile fahrü'l-akrân Yusuf Beğ ibn İbrahim arasındaki Hasan Çiftliği ve Yahya Çiftliği dahilindeki yerlerde ziraat ve hırsaset edenlerin öşür vergisinin ödenmesi ile ilgili sıkıntı mahkemeye taşınmıştır. Vekilin buralara ait vergilerin müvekkiline ait olduğu iddiasına karşı Yusuf Beğ emr-i şerif ibraz etmiş, Hasan Çiftliği ve Derecik tımarının kendisinde olduğunu belirtmiştir. Ahaliye sorulduğunda onlar da dava konusu olan yerlerin Yusuf Beğ'in tımarı dahilinde olduğunu, Hasan Beğ'le alakası olmadığını beyan etmişlerdir. MŞS 15, 109/3.

⁵³³ MŞS 84, 113/3.

⁵³⁴ Kanunnamelerde yaylak resmi, resmi merâi, otlak resmi olarak farklı isimlerle geçen bu vergi, sürülerini başka tımar sahibinin yerlerinde otlatan veya miri yaylakta yaylatan sürü sahipleri, göçebe kabileler ve Yörüklerden yılda bir kez tahsil edilmiş, bazı yerlerde sürü başına bazı yerlerde koyun başına alınmıştır. Çağatay, *agm*, s. 509-510.

⁵³⁵ MŞS 15, 308/6.

zorluk çıkardığı, mahkemeye bildirilmiştir. Yapılan incelemede, vergiyi almakla görevli Süleyman Bey'in elindeki defter incelenmiş ve resm-i otlağın ödenmesine hükmedilmiştir.⁵³⁶

Vakıflara ait bağlarda ürün yetiştirenler, reyanın ödediği diğer vergilerle birlikte mahsulleri için öşür ödemekle de mükelleftir. Buna muhalefet edilmesi durumunda, konu mahkemeye intikâl etmiştir. Kadı, tarafların ifadeleri yanında varsa, ellerindeki belgeleri inceleyip ve deftere nasıl kaydedildiklerine bakarak kararını buna göre vermiştir. Sultan Murad Evkafının Kafırboz tımarı zabiti, vakfın bağlarında ziraat edenlerin elde ettikleri mahsulün öşrünü ödeme konusunda zorluk çıkardıklarını belirterek mahkemeye başvurmuştur. Deftere öşr-i bağban olarak kaydedildikleri görüldüğünde, mahkeme öşürlerini vermeleri konusunda dava edilen kişileri uyarmıştır.⁵³⁷

Çift resmi, Osmanlı'da çiftçinin elindeki toprak için ödemekle yükümlü olduğu bir vergi türüdür.⁵³⁸ İспенç ise, gayrimüslimlerden tahsil edilen bir vergidir. Örfi bir vergi olan ispenç, bir çeşit baş vergisidir. Hatta hem ispenç hem de çift resmi, kulluk akçesi olarak isimlendirilmiştir.⁵³⁹ Manisa'da bu vergilerin tahsili sırasında yaşanan bazı sorunların çözümü için mahkemeye başvurular yapıldığı görülmektedir. Saruhan Sancağının ispenç ve resm-i çift mukataasının iltizam emini İbrahim Ağa ibn Abdullah, Palamud Nahiyesinin Dere, Gökçe ve Mihail Karyelerinin ahalilerinden bazılarının elinde bulunan berat ve emirlere muhalefet ederek bahsi geçen vergileri vermediklerini beyan etmiştir. Davalı kişiler ise bu vergileri ödemekle yükümlü olmadıklarına dair ellerinde belgeler olduğunu belirtip merkeze durumu bildirdiklerini ve oradan vergileri ödemeleri konusunda bir karar çıkarsa, muhalefet etmeden vergileri teslim edeceklerini kadı huzurunda söylemişlerdir.⁵⁴⁰ Karyelerin ahalileri ellerinde emr-i şerif olduğunu ve eskiden beri bu vergileri ödemediklerini söylediklerine göre devletin vergi muafiyeti tanıdığı zümrelerden birine mensup olmalıdırlar. Vakıf reayası olanlar, ödeyecekleri vergileri vakfın zabıtine ödemiştir. Bunu vergi toplamaya görevli memurlara belirtmelerine rağmen, ısrarla vergi talebinde bulunulduğu, memurlar tarafından mahkemeye

⁵³⁶ MŞS 80-A, 155/3.

⁵³⁷ MŞS 88, 264/7.

⁵³⁸ Feridun Emecen, "Çift Resmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8, İSAM Yayınları, İstanbul 1993, s. 309.

⁵³⁹ Halil İnalçık, "İspence", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.23, İSAM Yayınları, İstanbul 2001, s. 177.

⁵⁴⁰ MŞS 68, 95/1.

yapılan başvurudan anlaşılmaktadır. Reaya, ellerindeki hüccetleri ibraz ederek vakıf zabıtine ödeme yaptıklarını kanıtlamış ve görevliler taarruzdan men edilmiştir.⁵⁴¹

Osmanlı'da yerleşik ve ziraatla meşgul olan köylüler yanında, konar-göçerlerin ekonomik faaliyetleri tamamen hayvancılık üzerine olmuştur. Sürüleri genellikle köylerin sınırları içindeki meralarda beslenirken, bazı köylerin kendine has yaylaları da bulunmaktadır. Yerleşik veya konar-göçer reayadan otlak resmi, yaylak ve kışlak resmi, resm-i ganem, adet-i ağnâm⁵⁴² ve ağıl resmi⁵⁴³ tahsil edilmiştir.⁵⁴⁴ İncelediğimiz dönemde; fahrü'l- akrân Piyale Çavuş ibn Abidin'in Yunus ve Balı'dan Palamud Karyesinde kışladıkları için H.1008/M.1599-1600 ve H.1009/M.1600-1601 senelerinin kışlağı için yüzer akçe hesabından, iki senelik, toplamda dört yüz akçe aldığı sicile kaydedilmiştir.⁵⁴⁵ Askerî sınıftan olanlar, birçok vergiden muaf tutulmuştur. Vergi ödemeye muhalefet ettikleri iddiasıyla dava edilen kişiler, ellerindeki yazılı belgeleri ibraz ederek vergiyi ödemekten kaçmadıklarını ve kendilerine verilen muafiyeti ispat etme yoluna gitmişlerdir. Adala Kazasının Kara Haliller Karyesinden El-Hâc Mustafa bin Mahmud birkaç senedir bennâk⁵⁴⁶ ve resm-i ağnâm ödemediği gerekçesiyle dava edilmiştir. Mustafa, mahkemede eşkinci taifesinden ve padişah reayasından olduğunu ve elinde bu konuda yazılı belgeler olduğunu beyan etmiştir.⁵⁴⁷

Manisa halkından tahsil edilen bir başka vergi de kürekçi akçesi olmuştur. Manisa kadısı ve Saruhan Sancağı kadılarına gönderilen emirde, 240 akçe kürekçi

⁵⁴¹ Saruhan resm-i çift mukataası emini olan Mehmed Ağa ibn El-Hâc Piri'nin vekili Manisa'da resm-i çift toplamakla görevlendirilmiş fahrü'l-akrân Yusuf Beğ ibn El-Hâc Hasan, Karaoğlanlı ve Karaca Ali Karyelerindeki bazı kişilerin talep ettiği resm-i çift ödemesine karşı İshak Çelebi Cami-i Şerif Vakfı reayası oldukları için ödemeleri gereken öşür, bennâk, adet-i ağnâm, haraç, cürm-ü cinayet vesair vergileri vakıf zabıtine ödedikleri iddiasını mahkemeye taşımıştır. Karyelerin sakinleri H.1048/M.1638-1639 tarihinde resm-i çift toplamak için memur olan Ahmed Ağa'ya ödeme talep ettiğinde ellerine verilen hücceti ibraz ettiklerini belirtmiş, Yusuf Ağa da vergi konusunda onlara taarruz etmekten men edilmiştir. MŞS 81, 87/2.

⁵⁴² Osmanlı Devleti'nin küçükbaş hayvanlardan aldığı vergidir. Resmi kayıtlarda resm-i ganem, âdet-i ağnâm şeklinde de geçer. Vergi genellikle koyunların doğumundan sonra nisan ve mayıs aylarında alınmış, kuzu ve koyun bir sayılmıştır. Feridun Emecen, "Ağnâm Resmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İSAM Yayınları, İstanbul 1988, s. 478.

⁵⁴³ Küçükbaş hayvanı olan reaya ağnâm vergisinden başka, ağıl hakkı da ödemektedir. Eşkinci taifesi eştikleri yılın ağnâm resmini vermedikleri halde, ağıl resmini vermektendirler. Çağatay, *agm*, s. 484.

⁵⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, "Resim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s. 583.

⁵⁴⁵ MŞS 15, 215/6.

⁵⁴⁶ Osmanlı'da evli aile reislerinin ödemekle mükellef oldukları vergidir. Feridun Emecen, "Bennâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İSAM Yayınları, İstanbul 1992, s. 458.

⁵⁴⁷ MŞS 57, 121/2.

akçesi toplanması, tahsil edildikten sonra akçenin merkeze gönderilmesi buyrulmuştur.⁵⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin olağanüstü hallerde ve özellikle savaş masraflarını karşılamak için halktan aynı ve nakdi olarak tahsil ettiği resim, avâriz vergisidir. Derbentçi, tuzcu, menzilci, köprücü, çeltikçi gibi görevleri olanlar bu vergiden muaf tutulmuştur.⁵⁴⁹ Avâriz hanesinin tevzi ve taksim edilmesi için kaza merkezleri ve onlara bağlı nahiyeler ile köylerde gayrimenkul tasarruf eden kişiler kaydedilerek avârizhane tespiti yapılmıştır.⁵⁵⁰ Görevliler, bazen halktan fazla vergi tahsil etme yoluna gitmiş, bu durumda halk konuyu merkeze bildirmiştir. Genellikle gelen emirlerde belirlenenden fazla vergi alınmamasıyla ilgili görevliler ikaz edilmiştir. Her sene avâriz ödemesini yapan karye ahalisi, adam göndererek kendilerinden belirlenenden fazla avâriz talep edildiğini merkeze bildirmişlerdir. Merkezden Manisa kadısına gönderilen hükümde, durumun teftiş edilmesi ve yazılandan fazla vergi alınmaması emredilmiştir.⁵⁵¹ Müslümanboz Karye ahalisi ise mahkemeye gelerek, avâriz ve bedel-i nüzul vergilerinin ödeme kudretlerine göre belirlenmesini talep etmişlerdir.⁵⁵² Dönemin siyasi ve ekonomik koşullarında halk, sıklıkla bu vergileri ödediği için bir hanenin ödeme gücünü aşmadan tahsil edilmesine dair taleplerini mahkemede dile getirmiştir.

Vergilerin alınması gereken tutardan fazla tahsil edilmesi, halkı maddi olarak zorladığından, bu tarz taleplerle karşılaşan vergi mükellefleri haklarını gerek kadıya gerekse merkeze bildirerek aramışlardır. Koyuneri Karyesi halkı resm-i bennâk, resm-i mücerred ve adet-i ağnâmlarını kanunda belirlenen tutar üzerinden öderlerken, subaşların belirlenenden fazla meblağ aldıklarına dair şikayetlerini merkeze bildirmişlerdir. Merkezden Manisa, Menteşe, Güzelcehisar kadılarına gönderilen hükümde, deftere kaydedildiği şekilde vergilerin alınması ve belirlenmiş miktardan fazla alınmaması emredilmiştir.⁵⁵³ Bir başka kayıta ise Manisa ve Şire kadılarına, Aydın, Saruhan, Menteşe Sancaklarına merkezden gelen emirde, kışlaklardaki reayadan kulluk namıyla akçe alınıp zulmedilmesinin önüne geçilmesi, fazla akçe toplanmaması emredilmiştir. Bunu yapanların merkeze bildirilip

⁵⁴⁸ MŞS 17, 189/1.

⁵⁴⁹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku...*, s. 295.

⁵⁵⁰ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s. 550.

⁵⁵¹ MŞS 15, 205/1.

⁵⁵² MŞS 37, 36/1.

⁵⁵³ MŞS 21, 102/1.

ulufelerinin kesilmesi ve haklarından gelinmesi buyrulmuştur.⁵⁵⁴ Yeni Beğlü Karyesi sakinleri de vergi toplamakla görevli memurla yaşadıkları sorunu çözmek için durumu mahkemeye bildirme yolunu seçmiştir. Yirmi yıldan beri ziraatle uğraştıklarını belirten köylüler, her sene avâriz, öşür ve salariyelerini öderlerken güherçile eminlerinin ödedikleri vergilere ek olarak güherçile bedeli talepleriyle rencide edildiklerini merkeze bildirmişlerdir. Merkezin gönderdiği cevapta, avârizleri toplandıktan sonra tekrar kanuna aykırı talepte bulunulmamasını emretmiştir.⁵⁵⁵

Osmanlı halkının ödediği vergiler arasında, resm-i duhan⁵⁵⁶ ve bedel-i güherçile⁵⁵⁷ de vardır. Vergileri toplamakla görevli kişiler, vergilerin eksik tahsili ve meblağın tamamlanması gerektiğine dair iddialarını, kadı huzurunda beyan etmiştir. Saruhan Sancağının bedel-i güherçile ve resm-i duhan mukataasının iltizam nazırı Mehmed Çavuş ibn Mustafa, H.1035/M.1625-1626 yılının mahsulüyle birlikte güherçile vergisinden 27.500 akçenin deruhte olduğunu, sipahi Nasuh Beğ ibn Himmet'in kendisine 10.000 akçe teslim ettiğini belirterek, geri kalan meblağa yönelik talebini mahkeme huzurunda belirtmiştir. Nasuh Beğ, kalan akçeyi tahsil için kethüda Emrullah'a havale ettiği şekilde iddiaya cevap vermiştir.⁵⁵⁸

Manisa halkından tahsil edilen vergiler arasında nüzul ve sürsatın da bulunduğu, incelenen dönem kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nüzul; miktarı ve cinsi belli olan zahirenin, ordunun geçeceği güzergâh üzerinde önceden belirlenen yerlere götürülerek hazır edilmesidir. Ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için tahsil edilen avârizin XVII. yüzyılda nakit olarak alınması üzerine ortaya çıkmıştır. Nakliye ücretlerinin yüksekliğinin halka külfet olması sebebiyle uzak bölgelerden bedel şeklinde toplanmasına karar verilmiş ve sürsat vergisi ortaya çıkmıştır. Mükellefler un, arpa, yağ, bal, koyun, ekmek, saman, ot, odun gibi maddeleri belirlenen fiyat üzerinden satmaya mecbur olmuşlardır.⁵⁵⁹ H.20 Şaban 1014/M.31 Aralık 1605

⁵⁵⁴ MŞS 19, 24/4.

⁵⁵⁵ MŞS 36, 20/3.

⁵⁵⁶ Kanunnamelerde dühaniye, resm-i dud, resm-i baca, tütün resmi gibi çeşitli adlarla geçen bu vergi; Yörük, yüzdeci, yağcı, küreci, Tatar ve Türkmen taifesi gibi yerleşik olmayan, evli kişilerden tahsil edilmiştir. Çağatay, *agm*, s.505.

⁵⁵⁷ Devletin baruthane, tophane, tersaneleri için gerekli malzemelerin bulunması ve temini ile ilgili bir vergidir. Kömür, kereste, güherçile, kendir gibi isimlerle vatandaşlardan tahsil edilmiştir. Cengiz Becermen, *Klasik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri*, Vergi Müfettişleri Derneği, Ankara, s. 78.

⁵⁵⁸ MŞS 52, 8/2.

⁵⁵⁹ Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avâriz-Nüzul Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1981, s. 1327; Ömer İşbilir, "Nüzul", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.33, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s. 311-312.

tarihinde Manisa ve Yengi kadılarına gönderilen emirde; şark canibindeki askerler için Anadolu hanelerinden nüzul ihraç edilmesi, 1.349 adet avârızhanesinden üç yüz altmışar akçe bedel-i nüzulün toplanıp Vezir Mehmed Paşa'ya teslim edilmesi emredilmiştir.⁵⁶⁰ Emrin tarihine bakıldığında, bu süreçte Doğu bölgesinde süren Osmanlı-Safevi mücadelesinde bulunan Osmanlı ordusu için devletin bu vergiyi topladığını söylemek mümkündür. Bir başka kayıta ise Manisa'dan bedel-i sürsat olarak arpa, ekmek, pirinç ve revgan-ı sade talep edildiği görülmektedir.⁵⁶¹

Osmanlı maliyesinde vergi gelir birimlerini ifade eden bir terim olan mukataaların⁵⁶² yıllık olarak toplanacak vergileri, masraflarının ve kârlarının tahmini hesabı yapıp teklif sunularak iltizam usulü ile toplanmıştır. En yüksek teklifte bulunan kişi bu görevi üstlenmiştir.⁵⁶³ Manisa'da da bu hususa dair kayıtlar olduğu, belgelerden anlaşılmaktadır. Mukataa için yapılan anlaşmalardan sonra rayiç bedel üzerinden ücretin yükseldiği durumda taraflar, yeniden bir anlaşma yaparak güncel değer üzerinden fiyat belirlemiştir.⁵⁶⁴ Mukataaya iltizam olurken, diğer ekonomik işlemler ve sosyal ilişkilerde olduğu gibi, kefillerle kişinin güvenilirliği teminat altına alınmıştır. H. Evâil 1017/M.17-26 Nisan 1608 tarihli belgeye göre; Saruhan mirlivası Hacı Mehmed Beğ'in vekili tarafından muhtesib Kurd'a ihtisab, debbağ, bezzaz, resm-i kantar ve şemhane mukataası H. Muharrem 1017/M.Nisan 1608 ayının başından sene tamamına 180.000 akçeye iltizama verilmiş, Kurd'un nefesine İbrahim ve Süleyman kefil olmuştur.⁵⁶⁵

Vakfın mukataasını işletmek için alan kişiler, kendilerinden daha yüksek ücretle almayı teklif edenlerin önerilerini değerlendirmiştir. Bu şekildeki alımlarda sorunlar ortaya çıkmışsa, durum mahkemeye taşınmış ve şahitlerin de konu hakkındaki ifadeleri dikkate alınmıştır. Mehmed bin Mehmed ve Piri bin Kara Ali, Sultan Murad Han Evkafının Gürliye mukataasını H.1035/M.1625-1626 yılında ortak şekilde iltizam olarak aldıklarını ve Uncuboz Karyesinden Ramazan bin El-Hâc

⁵⁶⁰ MŞS 21, 167/2.

⁵⁶¹ MŞS 37, 160/1.

⁵⁶² Mehmet Genç, "Mukâtaa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, İSAM Yayınları, Ankara 2020, s. 129.

⁵⁶³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 97; Mehmet Genç, "İltizam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.22, İSAM Yayınları, İstanbul 2000, s. 154-158.

⁵⁶⁴ Hadice Kadın hazretlerinin paşmaklıklarından Nif Kazasına tabi Bektaş ve Dalyan mukataalarının mültezimi El-Hâc Mehmed bin El-Hâc Halil, mukataanın gelirlerini toplamak için vekil olan darsaâdet çavuşlarından Mehmed Çavuş ile mukataaları 200.000 akçeye iltizam almışken, akçe, altın ve guruşun rayiç olması üzerine daha bir senelik bedel için 315.000 akçeye anlaştıklarını ve 115.000 akçe borçları olduğunu sicile kaydettirmiştir. MŞS 17, 164/2.

⁵⁶⁵ MŞS 24, 42/4, 43/1.

Memi'nin 10.000 akçe fazlasıyla üzerlerinden aldığını belirtmişlerdir. Yapılan muhasebe işleminde, Ramazan'ın ödemesi gereken dokuz keyl arpa, dokuz keyl buğday ve 800 akçe için ortak olduklarını, fakat onun bunları teslim etmeden, tımarın boş kaldığını belirterek mahkemeye başvurduğunu iddia etmişlerdir. Şahitler de Ramazan'ın tımarı fazla ücretle üzerlerinden aldığını ve ödemesi gereken arpa, buğday ve akçe sebebiyle eski hak sahipleriyle ortak olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁶ Mukataalar için daha yüksek meblağ teklif edenler, ilgili görevlilere o anlık bedelin ne kadar üstünü ödemeyi kabul ettiklerini, mahkemede beyan etmişlerdir. Tarafların kabulü sonrası mukataanın tasarruf hakkını almışlardır.⁵⁶⁷

Kefil olarak gösterilen kişiler arasında, müslim-gayrimüslim ayrımı gözetilmemiştir. Zaten Osmanlı toplumunun ve Manisa halkının bir parçası olan gayrimüslimler, gerektiğinde güvendiği bir Müslümana, aynı şekilde bir Müslüman da gayrimüslime kefil olabilmıştır. Emlak Nahiyesinin Kafirboz Karyesinden Bogos veled-i Bostan isimli zimmi, Sultan Camisinin Vakıf mütevellisi Mehmed Ağa'nın vekili Ahmed Çelebi'ye İvaz Beğ'e kefil olduğunu kadı huzurunda beyan etmiştir.⁵⁶⁸

Mukataalara ait gayrimenkullerin tasarruf haklarını satın alan kişiler, ödemelerini peşin olarak yapabildiği gibi, satışı yapanların kabulüyle ödemelerini borçlanma usûlüyle de yapmışlardır. Satışa ve borca resmiyet kazandırmak isteyen taraflar, mahkeme huzurunda durumu beyan etmişlerdir. Mukataa tarlanın tasarruf hakkı satılırken, belirli bir miktar ödendikten sonra, kalan tutar sicile kaydedilmiştir. H.16 Rebiülevvel 1040/M.23 Ekim 1630 tarihli kayıta Ali Ağa Mahallesinden Abdülkerim bin Armağan, Çakşa mukataası yerlerindeki yirmi dönümlük tarlanın tasarruf hakkını, 800 akçeye Muslu bin Armağan'a verdiğini ve meblağın 200 akçesini aldığını, 600 akçesinin kaldığını sicile kaydettirmiştir.⁵⁶⁹

Mukataalara ait tarla, bağ, bahçe, çayırılık gibi alanları tasarruf hakkıyla kullananların vefatından sonra, anlaşma süresi dolmamışsa, bunların kullanım hakkı varislerine intikâl etmiştir. Hak mirasçılarda iken, başka birinin tasarruf etmesi yasal olmadığından, bu durumla karşılaşıldığında, hak sahipleri veya yakınları tarafından

⁵⁶⁶ MŞS 59, 3/2, 4/1.

⁵⁶⁷ H.28 Zilhicce 1055/M.14 Şubat 1646 tarihli kayıta Mustafa Beğ ibn Mehmed, Sultan Murad Caminin Kafirboz mukataasına sene tamamına 140.000 akçeye emin olan Esseyyid Mehmed Çelebi'ye karşı meblağın 2.000 akçe fazlasıyla kabul ettiğini belirtmiştir. MŞS 88, 8/2.

⁵⁶⁸ İvaz Beğ'e Kafirboz mukataası H.1047/M.1637-1638 senesinde bir yıllık 130.000 akçeye verilmiş, o da 90.000 akçesini vakfa teslim etmiştir. Kalan 40.000 akçe için kefil talep edildiğinde Bogos kefil olduğunu mahkemede belirtmiştir. MŞS 75, 163/2.

⁵⁶⁹ MŞS 65, 12/1.

durum mahkemeye taşınmıştır. H.Gurre Muharrem 1037/M.12 Eylül 1627 tarihli kayıta, Sultan Korusu mukataası dahilindeki Akça Ağaç mevziinde babadan hak tasarrufu intikâl eden çayırılığın, bir başkası tarafından kullanılması iddiası, şikâyet sebebi olmuştur. Mahkeme tarafından yürütülen tahkikatta, davacının elinde bulunan ve ibraz ettiği fetva neticesinde kadı gerçek hak sahibinin kim olduğuna hükmederek, fuzulen kullanan kişinin kullanımına son vermiştir.⁵⁷⁰

⁵⁷⁰ Eski Hisar Mahallesinden Emine bint El-Hâc Ali on yıl önce babasının vefat ettiğini Sultan Korusu mukataası dahilindeki Akça Ağaç mevziindeki yirmi dönüm çayırılığın kullanım hakkının kardeşlerine intikal ettiğini belirtmiştir. Kardeşleri Mehmed, Mustafa ve Pir Mahmud'da vefat ettiğinde diğer kardeşleri Süleyman'a hak kalmışken, Ali bin Osman isimli kişinin tapuladım diyerek üç senedir yeri tasarruf ettiğini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. İddialara karşı Ali, on dönümlük yeri mütevaffanın büyük oğlu Süleyman'ın rızasıyla 5.450 akçeye aldığını, kullandığını ve Emine'nin olduğunu bilmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Emine elindeki fetvayı ibraz etmiş ve tasarruf hakkını ispatlamıştır. Mahkeme Ali'nin kasr-ı yedine (el çekmesine) karar vermiştir. MŞS 57, 30/3, 31/1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANİSA ŞEHRİNİN SOSYAL YAPISI

3. 1. Aile

Bir şehrin sosyal hayatının incelenmesi, incelenen dönem dahilindeki topluma dair birçok veri üzerinden gerçekleştirilir. Tarih boyunca tüm devletlerin toplumlarına ait en küçük yapı taşı olan ailenin kurulması, bazen kurulduktan sonra türlü sebeplerle bağın sonlandırılması, birçok sosyal norm çerçevesinde şekillenmektedir. Aile, toplumu oluşturan temel öğelerin başındadır. İçinde yaşadığımız toplumun kimlik oluşumu ailede şekillenmekte ve dünya üzerinde hiçbir toplum, aile olmadan varlık gösterememektedir.⁵⁷¹ Bugün ailenin tanımı; anne-baba-çocuk ve tarafların kan akrabalarından meydana gelen ekonomik ve toplumsal birliği ifade etmektedir.⁵⁷² Aileler, anne baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile ve çok sayıda yakın kan bağı bulunan ya da çekirdek aileden oluşan geniş aileler olarak iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin aile yapısı da genel olarak geniş aile tipidir.

Ailenin oluşması adına atılan ilk adım, nişan evresidir. Nişan, bir erkeğin hanımı olarak görmek istediği kadına ve onun ailesine evlenme isteğini açıkça bildirmesidir.⁵⁷³ Türk örf ve adetlerinde bu kavram, istemek, söz vermek, söz kesmek anlamlarını içermektedir. Osmanlı belgelerinde, namzed ifadesiyle karşımıza çıkan nişanlılık; tarafların hukuki iradeleriyle başlattıkları evlilik sürecinde, aile hukuku yönünden medeni hallerinde değişiklik yaratmayan bir statüdür. Namzed olabilmek için taraflardan ikisinin de başkalarıyla nişanlı veya evli olmamaları, kadın önceden evliyse bile iddet süresini tamamlamış olması gereklidir. Nişan, evlilik için bir vaattir, akit değildir. Taraflar, istedikleri zaman nişanı bozabilme hakkına sahiptir.⁵⁷⁴ İncelenen dönemde, Manisa özelinde sicile yansıyan namzedlik vakaları, daha çok nişanın bozulması üzerine olmuştur. Sonlanmış bir nişanın tarafı olan Bekir bin

⁵⁷¹ Orhan Türkdoğan, "Aile Sosyolojisi Modeli" *Türk Aile Ansiklopedisi 1*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991, s. 25.

⁵⁷² Birsen Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazılar 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç*, T.C Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurum Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 212.

⁵⁷³ İsmail Kıvrım, "XVVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, Konya 2007, s. 359.

⁵⁷⁴ Dursun, *age*, s. 120-121.

Musa, kendisine namzed ettiği kız için bir arakiye, bir altun, bir gömleklik ve dülbend verdiğini, bunlardan feragat ettiğini, aynı zamanda karşı taraftan da kendisine bir gömleklik ve sırmalı makreme geldiğini mahkemede beyan etmiştir.⁵⁷⁵ Bir başka kayıta ise; Murad veled-i Toris isimli Ermeni'ni, Nazlı veled-i Murad isimli zimmiyeye kendisiyle nişanlanmak için baş makremesi, bıçak gibi eşyalar verdiğini fakat kadının başka birine vardığını söyleyerek dava etmiştir. İddia kadına sorulduğunda, kendisine nişan için geldiğini fakat getirdiklerini alıp gittiğini söylemiştir.⁵⁷⁶ İncelenen kayıtlar göstermektedir ki kadın ve erkek tarafları, nişan evresinde birbirlerine birtakım hediyeler vermektedir. Bu aşamada, evliliğe gidilmediği takdirde ya bu hediyelerden vazgeçip ya da geri alarak⁵⁷⁷ taraflar bu ilişki ağını sonlandırmaktadırlar. Nişanlılık, evlilik gibi medeni durumu hukuken tam anlamıyla değiştirmediklerinden, bu aşamada kişilerin başkasıyla evlenmesinin⁵⁷⁸ kanuni bir yaptırımı yoktur. Lakin toplum nezdinde, bugün dahi hoş karşılanmayan bu durumun, XVII. yüzyılın toplumu tarafından daha nahoş görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Evlilik; kadın ve erkeğin beraber yaşamasını, ortak sorumluluklar çerçevesinde bir hayat kurmasını ve ilişkilerini meşru temellere dayandıran toplumsal bir ilişki bağıdır. Toplumsal oluşu, toplum tarafından kabul görüp onaylanmasıyla alakalıdır. Ailenin varlığı ve sürekliliği, evlilik akitleriyle sağlanmıştır.⁵⁷⁹ Toplumda aile birliği kuran nikah, İslâm hukukuna göre tarafların ve şahitlerin katılımıyla sağlanan bir akittir. İslâm hukukunda nikahın bazı şartları vardır. Öncelikle tarafların rızaları ve kabulleri esastır.⁵⁸⁰ İncelenen dönemde nikah akitleriyle ilgili sicillerde kayıtlar olduğu görülmektedir. Aişe bint Bostan ile Arslan bin Veli'nin 2.200 akçe mihr-i muaccele ile nikahlandıklarını mahkemede beyan ettikleri, kayıttan anlaşılmaktadır.⁵⁸¹ Bazı akitlerin vekiller aracılığıyla gerçekleştiği,

⁵⁷⁵ MŞS 19, 11/3-4.

⁵⁷⁶ MŞS 23, 184/1.

⁵⁷⁷ Rızvan bin Abdullah, diğer Rızvan bin Abdullah'ın küçük kızı Kerime ile namzed olduklarında mihr-i muaccele olarak bir dülbend, bir gümüş kuşak, bir arakkiye, bir zıbnlık al darayı, bir gümüş bıçak, bir çift firuze taşı küpe verdiğini aralarındaki nişandan vazgeçtikten sonra verdiklerini kızın babasından aldığını ve aralarındaki davadan vazgeçtiğini mahkeme huzurunda beyan etmiştir. MŞS 68, 10/2.

⁵⁷⁸ Adala'nın Boz Havlı Karyesinden Veli bin Abdullah'ın vekili Mehmed Ağa ibn Mustafa Beğ, Dilşikar Mahallesinden Raziye bint Abdi'nin müvekkilinin namzedi iken başka biriyle nikahlandığını belirterek, Veli'nin kadınla alakası olmadığını sicile kaydettirmiştir. MŞS 80-A, 148/1.

⁵⁷⁹ İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 202.

⁵⁸⁰ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri" *Osmanlı Araştırmaları* ,3, İstanbul 1982, s. 1; Ekinci, *Osmanlı Hukuku...*, s. 437.

⁵⁸¹ MŞS 15, 85/1.

verilerden tespit edilmektedir. Nasırlu Mahallesinden Emine bint İslam, Hamza ile nikahlanmak için eniştesi Mehmed bin Emin Beğ'i vekil etmiştir.⁵⁸² Nikahın gerçek olması için iki tarafında rızası gereklidir. Taraflardan biri bu evliliğe zorlanmış veya vekaleti alınmadan habersiz şekilde nikah kıyılmışsa, bunu kabul etmeyerek mahkemeye başvurma hakkına sahiptir.⁵⁸³ Bu durumu yeminler ve şahitlerle ispatladığı takdirde, mahkeme bu nikahı feshetmiştir.

Görsel 7. Osmanlı Gelini⁵⁸⁴

Osmanlı Devleti gayrimüslimlerin evliliklerini kendi ayinleri üzerine yapmalarını uygun görmüş ve boşanma işlemlerini de din adamlarının yetkilerine bırakmıştır. Hristiyanların aile hukuku ile ilgili tüm meseleleri, kendi din adamlarının yetki alanındadır. Tarafların mensubu oldukları dinin kurallarına uygun şekilde

⁵⁸² MŞS 15, 160/3.

⁵⁸³ Yunddağı'nın Bereketler Obasından Emine Hatun mahkemeye gelerek izni ve rızası olmadığı halde kardeşi tarafından Mustafa bin Alişan'a nikahlandığını fakat bu nikahı kabul etmediğini beyan etmiştir. MŞS 72, 31/2.

⁵⁸⁴ Gelin Kıyafet Albümü, 1645-48, İDM, 2380, v.112; Serpil Bağcı, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanıdı, *Osmanlı Resim Sanatı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s. 236.

evlenmeleri, evliliğin geçerliliği için önemli bir unsurdur.⁵⁸⁵ Yapılan incelemede, gayrimüslimler arasında yapılan bir evliliğin inkarı sonrasında, durum kadıya intikâl ettirilmiştir. Davalı, nikahlandığı kızın babasını, evlenmelerine rağmen kızını kendisine vermediğini belirterek dava etmiştir. Mahkeme huzurunda, nikahın, kızın ve babanın rızalarıyla gerçekleştiği şahitlerle ispatlanmış ve kadı nikahın gerçekliğine hükmetmiştir.⁵⁸⁶ Muhtemelen gayrimüslim olan taraflar, önce kendi mahkemelerinde meseleyi çözmeye çalışmış olmalıdır. Buradan istediği sonucu alamayan davalı ise konuyu şer'i mahkeme ile çözüme yoluna giderek nikahın gerçekliğini ispatlamıştır.

Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki evliliklere bakıldığında, dinen bazı kıstasların geçerli olduğu görülmektedir. Müslüman erkekler, ehl-i kitap kadınlarla evlenebilirken, kadınların böyle bir evlilik yapması uygun görülmemiştir. Zira İslâm hukukuna göre bu tarz bir evlilik aracılığıyla kadının, dini anlamda çok şey kaybedileceği düşüncesi hakimdir.⁵⁸⁷ Bu konuda tespit edilen bir dava, oldukça ilgi çekicidir. Gayrimüslim bir erkek, Müslüman bir erkeğin kardeşiyle nikah için mihr vermesine rağmen evliliğin gerçekleşmemesi üzerine dava etmiştir. İslâm dininin, Müslüman kadının gayrimüslim erkekle evliliğine çizdiği sınır oldukça net iken, bu teşebbüste, dava edilen Müslümanın baba adının Abdullah olarak kaydedilmesi daha önce gayrimüslim olduğu ve ihtida ettiği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.⁵⁸⁸

İslâm hukukunda, erkeğin, imkanları dahilinde birden fazla kadınla evlenmesi mümkündür. Fakat dinen hanımlarına maddi, manevi eşit davranması gereklidir.⁵⁸⁹ Aksi halde, aile hayatında sorunlar ve huzursuzluklar ortaya çıkacaktır. Osmanlı toplumunda çok eşli evlilikler, gelen gezginlerin de dikkatini çekmiştir. Postel,⁵⁹⁰ Müslüman bir erkeğin istediği kadınla evlenme konusunda özgürlüğüne değinirken,

⁵⁸⁵ Rahmi Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2014, s. 107-108.

⁵⁸⁶ Murad veled-i Sefer, Harigaşah isimli zimminin büyük kızını kendisine nikahladığını fakat hala kızı vermediğini belirterek dava etmiştir. Mahkemede Harigaşah iddiayı inkar edince, Murad'dan beyyine talep edilmiştir. Şahitler kızı rızasıyla Murad'a nikahladıklarına şahitlik ettiklerinde, mahkeme kıyılan nikahın gerçekliğine hükmetmiştir. MŞS 16, 174/3.

⁵⁸⁷ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 79; Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s. 114; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1992, s. 122.

⁵⁸⁸ Karaca veled-i Murad isimli Ermeni, Ali bin Abdullah'ı dava ederek kız kardeşini kendisine vermesi için mihr-i muaccel olarak 1.640 akçe verdiğini fakat, Ali'nin kardeşini vermediğini belirterek mihr akçesini mahkeme huzurunda geri talep etmiştir. MŞS 16, 58/1.

⁵⁸⁹ "...Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadınla veya mülkiyetinizdeki cariye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en doğru olandır." Nisa/3.

⁵⁹⁰ Osmanlı'ya XVI. yüzyılın ilk yarısında gelen Fransız gezginleri içindeki en bilgili olanıdır. And, *age*, s. 289.

genellikle tek kadınla evliliğin olduğunu belirtmektedir. Eğer evlilikte polijini⁵⁹¹ varsa erkek birinci eşin olduğu eve ikinci eşini getirememiştir.⁵⁹² Schweigger⁵⁹³ da gözlemlerine dayanarak çok kadınla evlenmenin tercih edilmediğini, erkeklerin tek kadınla evlenerek evlerinde daha çok huzur sağladıklarını ve daha az sorumluluk aldıkları belirtmektedir.⁵⁹⁴ Manisalı bazı erkeklerin XVII. yüzyılda çok eşli olduğu, çeşitli kayıt örneklerinden anlaşılmaktadır. Dönemin sosyo-ekonomik koşullarını ve tek eşli evliliklerin sayıca üstünlüğünü baz alarak, Manisa’da çok eşli evliliğin pek yaygın olmadığını söylemek mümkündür. Kocaları vefat eden kadınlar, bazen muhallefattan ödenmesi gereken mihr hakları konusunda anlaşmazlıklar yaşamıştır. Aralarında sorunu çözemeyince, çareyi kadı huzurunda aramışlardır. Mahkemede bulunan Müslümanların arabuluculuğu ile meselelerini çözmüşlerdir. Viran Karyesinden Nefise Hatun ibnt Hamza, Mihriban bint Hacı Halil’i kocaları İslam bin Hacı Ahmed’in vefatından sonra muhallefatını zapt ettiği iddiasıyla dava etmiştir. Kendisine ait 1.000 akçe hisse ve 2.000 akçe mihr-i müecceli olduğunu belirtmiştir. Taraflar arabulucuların çabasıyla 1.700 akçeye sulha varmış, Nefise, meblağı tam olarak teslim aldığını belirtip Mihriban ile davası kalmadığını sicile kaydettirmiştir.⁵⁹⁵ Bu vaka ile ilgili belgede, kadınların çocuklarına ve nafakaya dair herhangi bir bilgi yoktur. Mihriban’ın muhallefata el koyma hakkını kendinde bulması, müteveffanın ikinci eşi ve çocuk ya da çocuklarının annesi olduğu ihtimalini düşündürmektedir. Zira İslâm âlimlerinin çok eşli evliliği meşrû kılma sebepleri arasındaki ailenin kuruluş amaçlarından biri sayılan çocuk sahibi olma isteğine karşı, kadından kaynaklı herhangi bir rahatsızlıkta erkeğin eşini boşaması yerine, yeni bir evlilik yapmasının daha doğru bulunması⁵⁹⁶ bu ihtimali temellendirmektedir. Başka bir vakada ise kadınlar, darp edilen eşlerinin hakkını aramak ve yaralarının müşahede edilmesi için mahkemeye başvurmuşlardır. Baba Kuyusu Mahallesinden Aişe bint Ali ve Sultan bin Abdullah eşleri olan İsa bin Pir

⁵⁹¹ Polijini kavramı, poligami olarak bilinen çok eşliliğin ataerkil toplumlardaki erkeğin birden çok kadınla yaptığı evlilikleri ifade etmek için kullanılır. Bu tabir aynı zamanda Osmanlı’da taaddüd-i evzâc olarak geçmektedir. Ömer Düzbakar, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi* 23, sy. 23 (Haziran 2008), s. 85-100; Kevser Kamil, Salim Ögüt, “Çok Evlilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8, İSAM Yayınları, İstanbul 1993, s. 365-369.

⁵⁹² And, *age*, s. 191.

⁵⁹³ 1577-1581 yıllarında Joachim Sinzendorf’un imparatorluk elçiliğinde papaz olarak bulunmuştur. And, *age*, s. 290.

⁵⁹⁴ And, *age*, s. 195.

⁵⁹⁵ MŞS 15, 59/4.

⁵⁹⁶ Kamil, Ögüt, *agm*, s. 366.

Ali'nin, sekiz gün önce El-Hâc Yahya Mahallesinden Hüseyin Beşe tarafından kötekle darp edildiğini belirterek, yaralının müşahede olunması talebiyle mahkemeye başvurmuşlardır.⁵⁹⁷

Osmanlı'da çocuğu olamayan ailelerin evlat edinmeyi tercih edip etmediğine bakıldığında, bu kavrama eski Türklerde ve Osmanlı'da farklı şekilde yaklaşıldığı görülmektedir. Evlat edinme, belirli şartlar ve kurallarla evlat edinilen ve evlat edinen taraflar arasında, yapay soy bağı oluşturan bir durumdur. Eski Türklerde evlat edinme geleneği vardır. Fakat İslâm hukukunda tam anlamıyla evlat edinme yoktur. Çünkü taraflar arasında nesep bağı olmadığından, alınan çocuğun miras hakkı doğmaz ve onunla evlenme engeli bulunmaz. Osmanlı'da da İslâm hukuku geçerli olduğundan, günümüzdeki gibi bir evlat edinme mantığından söz edilemez.⁵⁹⁸ İslâm hukukunda, bugün olduğu gibi evlatlık müessesinin bulunmaması, kimsesiz ve yardıma muhtaç çocukların ihmal edildiği anlamına gelmemektedir. Bu çocukların korunması konusunda, İslâm, kişi ve kurumlara sorumluluklar yüklemiştir.⁵⁹⁹ Bu sorumluluklar, hususi düzenlemelerle vesayet,⁶⁰⁰ hidâne,⁶⁰¹ lakî⁶⁰² ve koruyucu ailelik mantığıyla tebenni⁶⁰³ ile icâr-ı sagîr⁶⁰⁴ uygulamalarıdır. Manisa için yapılan

⁵⁹⁷ MŞS 53, 13/3.

⁵⁹⁸ Dursun, *age* s. 132-133.

⁵⁹⁹ Ali Turan, "1815 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicili'ndeki Üç Kayıt Işığında Osmanlı Hukukunda Evlatlık Ve Koruyucu Ailelik Üzerine Bir İnceleme", *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, C.1, İstanbul 2016, s. 94.

⁶⁰⁰ Eda ehliyeti bulunmayan veya eksik olanları himaye ve mallarını idare etme yetkisidir. Bu yetkiyi alan kişiye vasi denilmektedir. Ebeveynlerini kaybetmiş küçük çocukların öncelikle birinci derece akrabalarına bu yetki verilir. Eğer onlar da yoksa yetimlerin malları kadının tayin ettiği bir vasi tarafından idare edilir. Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, s. 66-70.

⁶⁰¹ İslâm hukukunda küçük çocukların ve bu hükümde olan kimselerin korunup, gözetilmesi, eğitilmesi amacıyla belirli şahıslara tanınan hak, yetki ve sorumluluktur. Bu sorumluluğu alan kişilere hâdin denir. Genel anlamda küçüğün velayeti babaya, hidânesi anneye aittir. Evlilikleri devam ettiği müddetçe bu, tarafların ortak çaba ve sorumluluğundadır. Ebeveynler dışında çocuğun bakımı birine verilecekse kişinin maddi manevi durumu göz önüne alınmıştır. Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İSAM Yayınları, İstanbul 1998, s. 467-471.

⁶⁰² Kelime, fıkıhta terk edilmiş ya da kaybolmuş başkası tarafından bulunan çocuk anlamına gelmektedir. Fakirlik korkusu, zina suçlamasından kurtulmak gibi sebeplerle terk edilen bu çocukların koruma altına alınmasıdır. Kaybolan ve ailesinin aradığı çocukları ise öncelikle ailesine kavuşturmak hedeflenmiştir. Çocuğu bulan kişi onu himayesine almak istediği takdirde akıllı, baliğ, iyi ahlaklı ve çocuğu koruyabilecek güce ve imkana sahip olmalıdır. Aksi takdirde çocuk hâkim tarafından bu şartları taşıyan başka birine verilir. Saffet Köse, "Lakî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, İSAM Yayınları, Ankara 2003, s. 68-69.

⁶⁰³ Arapça'da evlat edinme karşılığına gelen oğul edinme anlamındaki kelimedir. Eski Arap toplumlarında sadece erkek çocuklar evlat edinildiğinden bu şekilde ifade edilmiştir. Kız çocuklarının evlat edinilmesi daha sonraki dönemlerde görülür. Mehmet Akif Aydın, "Evlât Edinme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, İSAM Yayınları, İstanbul 1995, s.527-529; Osmanlı hukukunda bu kavram evlat edinmeyi değil koruyucu aileliği ifade eder. Öz aile bakımına sahip olmayan çocukların korunması ve sağlıklı bireyler olmasına hizmet etmektedir. Müge Vatanserver Öztürk, "Türk Hukukunda Evlat Edinme Müessesinin Tarihi Gelişimi", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S.2, Temmuz 2023, s. 327;

incelemede, vasilik ve büyütmesi için evladını belirli bir süre bırakma şeklinde kayıtlar olduğu tespit edilmiştir. Ebeveynlerinden biri vefat eden çocuklara, genellikle aileden biri vasi olmuştur. Bektaş Mahallesinden vefat eden Ramazan'ın sağır çocuklarına valideleri,⁶⁰⁵ El-Hâc İsa Karyesinden vefat eden Hasan'ın küçük kızına validesi,⁶⁰⁶ Hızır isimli tacirin kızı ve oğluna valideleri,⁶⁰⁷ Turgudlu Kasabasından vefat eden El-Hâc Murad'ın küçük oğluna büyük oğlu Mehmed Çelebi,⁶⁰⁸ El-Hâc Ali'nin yetimlerine kardeşi El-Hâc Veli,⁶⁰⁹ Mosi veled-i Yasef'in yetimlerine kardeşi Avraham'ın⁶¹⁰ vasi olması, aile içinden olan vasilere örnektir. Vasiler, sadece aileden değil, yabancılardan da tayin edilmiştir. Kafırboz Karyesinden Yani'nin çocuklarına Ali Beşe ibn Süleyman,⁶¹¹ Kasım Paşa Mahallesinden Hasan'ın çocuklarına Mahmud bin Mustafa,⁶¹² Çatal Kilise Mahallesinden Sultana'nın çocuğuna Konstantin⁶¹³ vasi olmuştur.

Annesi vefat eden veya herhangi bir sebeple yanında olamayan bir bebeğin, sadece babası tarafından büyütülmesi, dönemin koşullarında oldukça zordur. Tespit edilen kayıтта, babanın evladını yetiştirme, büyütme sorumluluğunu, takdir edilen nafaka ve kisve baha ile bir hanıma devrettiği görülmektedir. Akmesjid Mahallesinden Mustafa bin Murad, bir yaşındaki oğlu Ali'yi besleyip büyütmesi ve

Yani Osmanlı'da tebenni uygulaması daha çok bakım ilişkisi niteliğindedir. İmge Hazal Yılmaz Tekin, "Türk Hukukunda Evlat Edinme Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21/3, Manisa 2023, s. 284-285;Tebenni ve terbiye için alınan kimsesiz çocuklar ve onları büyüten aileler arasında hukuki bir bağ bulunmamaktadır. Bu çocuklar ailenin mirasçısı olmamışlardır. Ailenin başka mirasçısı olmadığı durumlarda ise çocuğa mallarını vasiyet etme hakkı tanınmıştır. Eğer ailenin mirasçısı varsa mal varlığının üçte biri ile vasiyet bırakabilme sınırlandırılmıştır. Esra Yakut, Gözde Çağlayan Aygün, "Osmanlı Hukukundan Günümüze Evlât Edinmenin Miras Hukukuna Dayalı Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26, S.1, 2018, s. 18.

⁶⁰⁴ Varlıklı ailelerin, maddi durumu olmayan ailelerin çocuklarını hizmet etmeleri için belirli ücretle icareye almasıdır. Taraflar anlaşıklarını kadı huzurunda tasdik etmiştir. Kız çocukları için besleme ve ahretlik, manevi evlat ifadesi kullanılmıştır. Bu müessesede çocuğun hizmet süresi rüşd çağıyla sınırlandırılmıştır. Ücretin bir miktarı çocuğun aylık bakım masrafı olarak, kalanı rüşd çağında verilmek üzere ayrılmıştır. Turan, *agm*, s. 108-109.

⁶⁰⁵ MŞS 59, 28/2.

⁶⁰⁶ MŞS 68, 3/3.

⁶⁰⁷ MŞS 29, 36/1.

⁶⁰⁸ MŞS 29, 203/2.

⁶⁰⁹ MŞS 34, 107/3

⁶¹⁰ MŞS 49, 51/3.

⁶¹¹ MŞS 47-B, 59/3.

⁶¹² MŞS 24, 69/1.

⁶¹³Sultana'nın zevci Kosta veled-i Yorgi karyede bulunan yerlerin kendisine hibe edildiğini iddia ederken, kadının oğluna Konstantin'in vasi olduğu görülmektedir. MŞS 19, 72/5. Bu durumda Kosta'nın çocuğun öz babası olmadığını söylemek mümkündür.

terbiye etmesi için on beş yaşına kadar Aişe bint El-Hâc Ahmed'e vermiştir. Bebeğe günlük üç akçe takdir edilmiştir.⁶¹⁴

Manisa'da terk edilen, annesi babası bilinmeyen çocuklara sahip çıkıldığı ve onların geçimi için belirli bir meblağın takdir edildiği, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Deveciler Mahallesinden Hayriye bint Abdullah, iki aylık olduğu tahmin edilen Aişe isimli kız bebeği imaret kapısında bulunduğunu, annesi ve babası bilinmeyen çocuğa nafaka takdir edilmesi talebini mahkemeye bildirmiştir. Mahkeme, günlük beş akçe nafakayı uygun görmüştür.⁶¹⁵ Bu örnekte, bebeği bulan kadının nafaka takdir edilmesine yönelik talebi, çocuğun bakımını üstlendiğini göstermektedir. Annesi ve babası tarafından çocukların iki sebeple terk ettiği düşünülebilir. Öncelikle ailenin maddi durumu sebebiyle çocuğu terk ettiği üzerinde durulduğunda, Osmanlı'nın yardıma ihtiyacı olan kişiler için kurduğu vakıflarla ihtiyaç sahibi ailenin mağdur edilmeyeceğini söylemek mümkündür. Ayrıca ekonomik sebeplerle bakılamayan çocuklar için çeşitli yöntemler vardır. İkinci ve daha güçlü ihtimal ise terk edilen çocuğun, gayrimeşru bir ilişki sonucunda dünyaya gelmesidir. Anne ve babasının gizli münasebeti neticesinde terk edilen masum bir çocuk olmuştur. Zira bu çocuğun toplum içinde kabul görmeyeceğini, ebeveynleri çok iyi bilmekte ve onu yok saymayı tercih etmektedirler. Bir İslâm devleti olan Osmanlı'da, günümüzdeki gibi evlatlık sistemi olmaması, anasız-babasız kalan, terk edilen çocukların kaderine terk edildiği anlamına gelmemektedir. Örneklerde görüldüğü gibi, çocuklara bakım için belirli meblağlar tayin edilmiş ve çocukların bakımı üstlenilmiştir.

Boşanma, evlilik bağına sona erdiren bir uygulama olup sadece karı-koca bağına değil, varsa evlilikten doğan çocukları ve tarafların ailelerini ilgilendirmiştir. Eşler arasında mutsuzluk ve huzursuzluk hakimse, evliliği sürdürmeye çabalamak hem taraflar hem de toplum açısından zararlıdır.⁶¹⁶ İslâm hukuku evlilik bağının kurulması gibi sağlıklı şekilde yürütülemeyen evliliklere son verme hakkını da taraflara tanımıştır. Evliliği sona erdiren fesih ve talâktır. Fesih, kuruluş aşamasında bir evliliğin sonlandırılmasıdır. Boşanma, talâk, muhâlaa ve tefrik olarak üç farklı şekilde gerçekleşmektedir. Talâk, genellikle erkeğin bazı durumlarda kadının tek taraflı iradesiyle gerçekleşmektedir. Muhâlaa, eşlerin ortak kararlarla evliliklerini

⁶¹⁴ MŞS 57, 108/1-2.

⁶¹⁵ MŞS 19, 135/3.

⁶¹⁶ Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1976, s. 15.

sonlandırmasıdır. Evlilikleri kadı kararıyla sonlandırma ise tefriktir.⁶¹⁷ İncelenen dönemin sicillerinde, boşanmalara dair veriler olduğu görülmektedir.

Bazen taraflar geçimsizlik sebebiyle evlilik bağı sonlandırmıştır. Gülistan bint İlyas, zevci Turgud bin Memi ile geçimleri olmadığını, nafaka kisve ve bahasından vazgeçip zevceteyne alakalı davaları kalmadığını, mahkemede beyan etmiştir.⁶¹⁸ Kadınlar boşanma talebinde bulunmuşsa, yürümeyen evlilik bağından kurtulmak için genellikle çareyi hakları olan eşyalardan, nafaka hatta mihr-i müeccellerinden vazgeçmekte bulmuşlardır. Geçimsizlik sebebiyle boşanma talebi, sadece kadınlardan gelmemiştir. Erkekler de yürümeyen evliliklerini sonlandırmayı tercih etmiştir. H. Evâhir Zilkade 1039/M.1-11 Temmuz 1630 tarihinde, Saz Mahallesinden Kömürcü Halil ve zevcesi Ümmü geçimsizlik yüzünden üç talâkla boşanmışlardır. Boşanma sonrası Ümmü, mihrini talep ettiğinde, Halil meblağı kendisine hibe ettiğini beyan etmiş ve şahitler de hibeyi doğrulamıştır.⁶¹⁹

Erkeğin eşine şiddet uygulaması, bir başka boşanma sebebi olmuştur. Hüsam bin Aydın zevcesi Cevriye bint Turmuş'a izinsiz dışarı gittiği gerekçesiyle birkaç tekme attığını, bir daha vurursa zevcesinin kendisini boşaması şartını mahkemede belirtmiştir. Adam, bu davanın akabinde belirttiği şarta rağmen eşini yine darp etmiş, mahkemede bulunan şahitler de kadının feryatlarını duyduklarını belirtmişlerdir.⁶²⁰ Boşanmanın gerçekleştiği, Cevriye'nin Hüsam'dan 420 akçe mihr-i müeccel, 230 akçe nafaka ve iddeti üzerinden toplam 650 akçesini almasına dair dava kaydından anlaşılmaktadır.⁶²¹ Yine şiddet sebebiyle mahkeme yansıyan bir davada, H.9 Cemaziyelevvel 1043/M.11 Kasım 1633 tarihinde Niflizade Mahallesinden Fatma bint Nebi, eşi Kara Ahmed bin Veli'nin kendisine şiddet uygulamayacağına yemin etmesine rağmen, beş gün önce kendisini darp ettiği için eşinden boşandığını mahkemede beyan etmiştir. Ahmed, hamamdan geç geldiği gerekçesiyle darp ettiğini ve darp etme ile ilgili bir şartı, yemini olmadığını mahkemede belirtmiştir.⁶²²

⁶¹⁷ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 105-106; Cin, Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 520-536.

⁶¹⁸ MŞS 37, 180/2.

⁶¹⁹ MŞS 57, 21/2-3.

⁶²⁰ MŞS 15, 19/3-4-7.

⁶²¹ MŞS 15, 21/1.

⁶²² MŞS 69, 60/1.

Manisa sicillerine göre erkeğin içki içmesi, bir başka boşanma sebebi olmuştur.⁶²³ Karahisar Mahallesi imamı ve ahalisinden bazı kişiler El-Hâc Nebi'nin daima içki içtiğini, tövbe edip, mahalle mescidine 5.000 akçe vakfetmesine rağmen yine içki içip yakalandığını ve bunun üzerine zevcesinin de talâk-ı selâse ile onu boşadığını mahkemede beyan etmişlerdir.⁶²⁴ Bir başka örnekte ise kadın, içki içen kocasından babasına vekalet vererek boşanmayı tercih etmiştir. Manisa kalesinden Mihriban bint Mahmud Çelebi'nin vekili olan babası, kale muhafızlarından Şaban bin El-Hâc Hızır'ın Müslümanlar huzurunda, eğer içki içersem hanımı talâk-ı selâse ile boşayayım şeklindeki beyanından sonra, içki içmeye devam ettiğini belirterek, müvekkilesinin boşanma talebiyle mahkemeye başvurmuştur. Şahitlerle Şaban'ın içki içtiği doğrulanınca mucibine hükmolunmuştur.⁶²⁵

Manisa mahkemesine yansıyan bir davada, karı-kocanın arasının açılmasına ve boşanmalarına iplik satma meselesi sebep olmuştur. Kadın, pazara gidip satış yapma isteğine karşı çıkan kocasının boşanma şartını, üvey babasının vekilliğiyle mahkemeye bildirmiştir. H.22 Ramazan 1044/M.11 Mart 1635 tarihli kayıta, Bölecek Mahallesinden İvaz bin Dedebalı ile zevcesi Fatıma bint Mehmed'in aralarındaki mesele, kadının pazara iplik satmaya gitme isteği olmuştur. Fatıma'nın kocasının, "iplik satmaya gidersen boş ol" şeklindeki ifadesi, kadının üvey babası Mustafa Beğ talebiyle kayıtlara geçmiştir.⁶²⁶

Şehir dışına veya sefere giden erkekler, belirttikleri süre zarfında hastalık, gaiplik, ölüm gibi sebeplerle dönememeleri halinde, eşlerinin kendilerinden boşanmış kabul edilmesini, hem hanımları hem de şahitler huzurunda beyan etmişlerdir. Bu şekildeki şartlı boşanmalarla ilgili bir dava, oldukça ilgi çekicidir. Erkek, sefere gitmeden önce, eğer seferden firar ederse, hanımının kendisini boşamasını şart koşmuştur. Bu ifadeden sonra gittiği seferden firar etmiştir. Bunun üzerine hanımı, durumu mahkemeye intikâl ettirmiştir. H.14 Rebiülahir 1038/M.11 Aralık 1628 tarihli kayıta, Bektaş Mahallesinden Raziye bint Nebi, eşi Zülfikar bin Abdullah'ın Paşa ile Bağdat Seferine giderken; "seferden firar edersem zevcem üç talâkla benden boş olsun" dediğini ve Diyarbakır'da, paşanın yanından firar ettiğini

⁶²³ Bazı davalarda hem içki hem darp meselesi gündeme gelmiştir. H.17 Şaban 1044/M.5 Şubat 1635 tarihinde Mustafa Beğ ibn Sefer Ağa ve zevcesi Hadice bint Abdullah'ın boşanmasına içki ve darp sebep olmuştur. Hadice, 5.000 akçe mihr-i müeccel, nafaka ve iddetinden vazgeçerek boşanmayı tercih etmiştir. MŞS 70, 94/1,3.

⁶²⁴ MŞS 19, 27/5.

⁶²⁵ MŞS 37, 23/2.

⁶²⁶ MŞS 70, 130/4.

belirterek mahkemeye başvurmuştur. Kadının beyanı, mahkemedeki Müslümanlar tarafından da doğrulanmıştır.⁶²⁷ Bu vakada ilgi çekici olan kısım, adamın daha sefere gitmeden önce hem boşanmayı hem de seferden kaçacağını ima etmesidir. Zira bu hususta iyi niyetli olsaydı, seferden dönememe, gaip olma gibi durumları baz alarak boşanma konusunu gündeme getirirdi.

Boşanmaya dair tespit edilen bir davada, Aişe bint Abdullah isimli kadın, Balat veled-i Yuvan isimli zimmideki 10.000 akçe mihr-i müeccel ve nafakasından vazgeçip mezburla zevceteyne ilişkin davası kalmadığını sicile kaydettirmiştir.⁶²⁸ Kadının isminin Müslüman ismi ve babasının adının Abdullah olması bu hanımın İslâm dinine geçmiş, eski bir gayrimüslim olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İslâmiyet'te gayrimüslimlerle evliliğin esasları bellidir. Kadın, Müslüman olduğu vakit eşine İslâm'a gelmesi için teklif yapılmıştır. Erkek teklife olumlu yaklaşp Müslümanlığı kabul ederse, evlilikleri geçerliliğini korumuştur. Fakat erkek bu teklife olumlu yaklaşmaz ve kendi dininde kalmaya karar verirse, o zaman tarafların boşanmaları gereklidir.⁶²⁹ Yukarıdaki dava kaydı da muhtemelen böyle bir durumun sonucu olarak mahkemeye yansımıştır.

Bazen Manisa'da sonlandırılan evliliklerden sonra dahi taraflar arasındaki sular durulmamıştır. H. Evâsıt Rebiülevvel 1015/M.17-26 Temmuz 1606 tarihinde Yarhasanlar Mahallesinden Menşure bint Turali, Rıdvan Beğ ibn Abdullah ile boşanmalarına rağmen adamın üzerine gelip kendisiyle birlikte olmak istediği iddiasını, mahkemeye taşımıştır. Adam, mahkemede boşanmayı inkar etse de mahkemede bulunan şahitler, yanlarında kadını boşadığını söylediğini belirterek, ayrılığı doğrulamışlardır. Kadı, ifadeler sonucunda boşandıklarına hükmetmiştir.⁶³⁰ Bu vakada kadın, eski eşinin zorbalığına boyun eğmeyerek hakkını aramış ve sonucunda da kadı, aralarındaki evlilik bağının bittiğine bir kez daha hükmetmiştir. Başka bir vakada, boşanma sonrasında, eski eşinden dayak yediğini ve bu sebeple bebeğini düşürdüğünü iddia eden kadın, mahkemeye başvurmuştur. Baba Kuyusu Mahallesinden Raife Hatun, boşandığı eşi Mustafa'nın beş gün önce kendisine uyguladığı şiddet sonucunda üç aylık hamileliğinin son bulunduğunu iddia etmiştir. Mustafa, iddiaya inkarla cevap vermiş, buna karşı kadının da delili olmadığı

⁶²⁷ MŞS 53, 43/3.

⁶²⁸ MŞS 98, 229/7.

⁶²⁹ İkinci, *age*, s. 444-445.

⁶³⁰ MŞS 21, 204/2.

görülmüştür. Erkeğin yapmadığına dair yemini ve ahalinin kişi hakkındaki şiddete başvurduğunu görmediklerine yönelik ifadeleri sonucunda kadın, taarruzdan menedilmiştir.⁶³¹ Bu meselede iki ihtimal vardır. İlk olarak; kadın ifade ettiği gibi gerçekten şiddete maruz kalıp bebeğini kaybetmesine rağmen delili olmaması sebebiyle haklılığını ispatlayamamıştır. İkinci ihtimal ise kadının boşanma sonrasında, eski eşinden bu iddia vasıtasıyla intikam almak istemiş olmasıdır.

Çeşitli sebeplerle aralarındaki evlilik bağına sağlıklı bir şekilde sürdüremediği için boşanan kişiler, tekrar birbirleriyle evlenmek isterlerse, bazı şartların yerine getirilmiş olması gereklidir. Üç talâkla gerçekleşen boşanmalardan sonra iddet süresi⁶³² dolan kadın, bir başka erkekle gerçek bir evlilik yapmalıdır. Yapılan bu evliliğe, Türkçe’de hülle, Arapça fıkıh literatüründe tahlil denilmektedir. Bu evliliğin boşanma veya yeni eşin vefatı ile sonuçlanmasından sonra, kadın yine iddet süresini beklemelidir.⁶³³ Bu hususta halk, şeyhülislâmların görüşlerine başvurmuştur. Ebusuud Efendi, hata ile üç talâkla hanımını boşayan erkek ve hanımının, hüllesiz tekrar evlenmesinin caiz olup olmadığı sorulduğunda; mümkün olmadığına, üç talâkla boşanıp hülle olmadan nikahlanıp evli hayatı yaşayanlara ta’zîr ve hapis cezasının uygun olduğuna; hülle şartını sağlamak için kadının eşlik görevini yerine getiremeyecek kadar yaşlı erkek veya buluş çağına ermemiş bir erkek çocuğuna nikahlanması sorulduğunda ise birliktelik olmadan hüllenin gerçek olmayacağına dair görüş bildirmiştir.⁶³⁴ İslâm hukukuna göre hülle, gayrimüslim kadınlarla olan evlilik için de geçerlidir. Müslüman bir erkeğin üç talakla boşadığı gayrimüslim kadını tekrar nikahına alması için hülle yapılmış olması gerektiği, bu hususta Müslüman ve gayrimüslim kadın arasında ayırım olmadığı, Bâlîzâde Mustafa Efendi’nin verdiği fetvadan anlaşılmaktadır.⁶³⁵ Bassano’nun eserinde, bu konuya da değindiği görülmektedir. Boşanmadan sonra kadın veya erkeğin tekrar evlenebildiğini, erkeğin eski karısıyla tekrar evlenmeyi istemesi halinde, kadının

⁶³¹ MŞS 90, 8/1.

⁶³² Boşanmış bir kadının iddet süresini tamamlaması eski evliliğinden bir hamileliğin olup olmadığına ilişkin önemli bir unsurdur. Kadının yeni bir evlilik yapabilmesi için bu sürenin geçmiş olması gereklidir. Bu hususta kadının ifadesi önemlidir. Bu konuda âlimlere danışıldığında kadının ifadesine itibar edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Bâlîzâde Mustafa Efendi’ye kocasından boşanan kadının “altmış günde üç kez hayız gördüm” ifadesine itibar etmeli mi şeklinde sorulduğunda itibar edilmesi konusunda görüş bildirmiştir. Muhammet Abdülmecit Karaaslan, Nevzat Bakırcı, *17. Yüzyıl Osmanlı’sında Siyâsi, İktisâdi, Sosyal, Hukûki Hayat ve Şeyhülislâm Bâlîzâde Mustafa Efendi’nin Fetvaları*, Kitap Dünyası, İstanbul 2022, s. 189.

⁶³³ Saffet Köse, “Hülle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, İSAM Yayınları, İstanbul 1998, s. 475.

⁶³⁴ Düzdağ, *age*, s. 53-55.

⁶³⁵ Karaaslan, Bakırcı, *age*, s. 187.

boşandıktan sonra başka bir erkekle evlenmiş, ondan boşanmış olması gerektiğini aktarmaktadır.⁶³⁶ Manisa sicillerinde yapılan incelemelerde konuyla ilgili rastlanan örnek, oldukça ilgi çekicidir. Zira taraflar boşandıktan sonra, tekrar evlenebilmeleri için gerekli olan, kadının başka biriyle gerçek bir evlilik yapması kuralına uygun olması adına sahte bir evlilik organize etmişlerdir. Bunun tespit edilmesi üzerine ise olay, Manisa kadısına yansımıştır. Şehir zabiti Mehmed Beşe, Sefer bin Ramazan ile Sultan bin Piri hakkındaki iddiaları mahkemeye taşımıştır. İkilinin daha önce evli olduğunu, üç talâkla boşandıklarını ve yeniden bir araya gelmeleri için hülle gerektiğinden, kadının Şaban bin Ali ile nikahlandığını, evlilik gerçek olmadan erkeğe talâk verildiğini ve Sultan'ın tekrar Sefer'le evlendiğini belirtip konunun ikinci eş Şaban'a sorulmasını talep etmiştir. Şaban, kadınla nikah kıydıklarını doğrulamış, fakat birlikte olmadıklarını belirterek yemin etmiştir. Bunun üzerine mahkeme, Sefer'in hareketini zina olarak değerlendirmiştir.⁶³⁷ Bu kayıt, ilk etapta kadının beyanına açıkça başvurulmadığını göstermektedir. Fakat görevlilerin, Sefer ile ilgili zina değerlendirmesi yapabilmeleri için bu beyan esastır. Çünkü hülle nikahı yapan bir kadın, ikinci eşiyile gerçek bir evlilik hayatı yaşadığını ifade etmişse, tıpkı iddet süresinde olduğu gibi mahkemede kadının beyanını esas alınmıştır.⁶³⁸ Bu dava örneğinde, mahkemenin Sefer'in zina yaptığına hükmetmesi için kayıta açıkça belirtilmese de kadın hülle nikahı yaptığı kişiyle gerçek bir evliliği olmadığını itiraf etmiş olmalıdır.

Boşanmalarda olduğu gibi eşlerin ölümünden sonra da kadının iddet süresine dikkat edilmiştir. İddet süresi dolan kadınlar, başka bir evlilik yapma hakkına sahiptir. Bu süre tamamlanmadan ya da süreç içinde devam eden gebelik varsa, hamileliğin sonlandığı netleşmeden, kadının yeni bir evlilik yapması uygun görülmemiştir. Böyle bir durumda, kadının iddiasına karşı mahkeme, uzman görüşüne başvurmuştur. H.2 Safer 1018/M.7 Mayıs 1609 tarihli kayıta Yaviler Mahallesinden Rukiye bint Mahmud, mahkemeye müracaat edip vefat eden eşinden hamile iken kırk iki gün önce bir kız çocuğu düşürdüğünü, iddetinin dolduğunu ve

⁶³⁶ And, *age*, s. 194.

⁶³⁷MŞS 44, 1/7.

⁶³⁸Hülle evliliği yapan kadının ikinci kocasıyla cinsel ilişki yaşadığını beyan ettiğinde kadının mı ikinci eşin mi söylediklerine itibar edilmesi sorulduğunda kadının sözüne itibar edilmesi konusunda Bâlîzâde Mustafa Efendi görüş bildirmiştir. Karaaslan, Bakırcı, *age*, s. 191.

başka biriyle nikahlanmak istediğini belirtmiştir. Mahkemede bulunan ebe kadınlar da kadının söylemini doğrulamış ve kız çocuğu düşürdüğüne şahitlik etmişlerdir.⁶³⁹

3. 2. Manisa’da Bazı Toplumsal Olaylar

Manisa şer‘iyye sicillerindeki incelenen dönem aralığında, toplum içinde yaşanan ve mahkemeye intikâl eden kanunsuzlukların ele alındığı bu bölümde, tarafları genel ahlaka aykırı hareketler, darp-yaralama, cinayet, küfür, hırsızlık ve mala zarar gibi meselelerin karşı karşıya getirdiği anlaşılmaktadır.

3. 2. 1. Genel Ahlaka Aykırı Hareketler

Toplumun bir arada yaşamını düzenleyen davranış kuralları, genellikle ahlak kuralları olarak da bilinmektedir. Ahlak kurallarına uyulmadığı hallerde, kişilerin cezası toplum tarafından verilmiş, bu kurallara aykırı hareket edenler toplumdan dışlanmışlardır. Toplum normları olan ahlak kuralları, toplumdan topluma farklılık göstermekle birlikte, hukuk kurallarından ayrı bir yapıya sahiptir. Halk hukukunda cezalandırma, kınama, ayıplama, toplumsal baskı, toplum dışına itilme, para cezası şeklinde uygulanmıştır. Ortaçağdan günümüze kadar halk nezdinde bu cezalandırma yöntemleri geçerliliğini korumaktadır.⁶⁴⁰ Ortaçağ Türk Devletleri’nde ise ceza, suçluyu ıslah etmekten çok, suçluyu tecrit ya da yok ederek toplumu suç ve suçludan temizlemek ve suç eğilimi olanlara ibret olma amacı taşımaktadır. Kullandıkları ceza yöntemlerini para cezası, onur kırıcı cezalar, hapis-sürgün-zorunlu ikamet gibi hürriyetin kısıtlanmasına yönelik cezalar, işkence, bazı uzuvların kesilmesi, ölüm cezaları, ölümden sonra devam eden cezalar şeklinde sınıflandırmak mümkündür.⁶⁴¹

İnsanlık tarihi boyunca ırza tasallut suçu, sadece kişilerin fiziki ve ruhi dokunulmazlığına karşı işlenen bir fiil olarak düşünülmemiş, zina kapsamında değerlendirilerek, toplumun ahlaki yapısına ve huzuruna karşı bir hareket olarak da kabul edilmiştir. İlk çağlardan itibaren tecavüz ve zina suçlarının önlenmesi adına oldukça sert yaptırımlar uygulanmıştır. Zina suçu, eski Türk devletleri ve kavimlerinin birçoğunda, ağır ceza olarak görülüp ölümlü cezalandırılmıştır.⁶⁴²

⁶³⁹ MŞS 27, 301/4.

⁶⁴⁰ Dursun, *age*, s. 247.

⁶⁴¹ Cüneyt Kanat, *Orta Çağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2023, s. 33-66.

⁶⁴² Hatta bu kategorideki suçlar Cengiz Han Yasasına da aynı şekilde yansımıştır. Bu cezalar arasında tecavüz ve ölüm suçlarını aynı anda işleyen kişiye diri diri deri yüzme, cinsel organ kesme, sonra cesedinin yakılması; dille sarkıntılık edip, bunu alışkanlık haline getiren kişinin diline çuvaldız batırıp sokaklarda gezdirmeye; yine sarkıntılık edenlerin ellerinin kesilmesi, çocuklara karşı cinsel istismar

Bazılarında ise daha hafif suç kapsamında değerlendirilip angarya işlerde çalışma cezası verilmiştir.⁶⁴³ İslâm hukuku, evlilik dışı ilişkileri hoş karşılamadığı gibi, bu tarz fiilleri had cezası kapsamında değerlendirmiştir. Zinanın dört şahitle ispatlanmasının, suçlanan kişilerin suçlamayı kabul etmesinin ya da eşin zina ithamının (li'ân veya mulâ'ane⁶⁴⁴) suçun tespitinde gerekli olması, had cezasının nadiren uygulanmasına sebep olmuştur.⁶⁴⁵ İlâveten Osmanlı mahkemelerinde gayrimeşru cinsel suçların tecavüz, zina, livâta yerine fiil-i şeni' olarak genel bir tanımla ifade edilmesi de ta'zîrle cezalandırılmasına imkan sağlamıştır.⁶⁴⁶ Zina kapsamında, recm cezasının uygulanabilmesi için kişilerin tam ehliyetli olması, taraflardan birinin ya da ikisinin de sahih evlilik hayatının olması, zina suçu işlendiğinin kesin olarak ispatlanması şartlarının sağlanması gereklidir. Suçun işlendiğine dair dört şahidin beyanı ya da tarafların ikrarı gereklidir. Arif Sarı, kitabında bu tanımlamaları yaptıktan sonra, İslâm devletlerinde cezanın nadiren uygulandığına, Osmanlı'da ise bir olayda recm uygulandığının rivayet edilip belgesi olmadığına değinmektedir.⁶⁴⁷ Yapılan çalışmalara bakıldığında, sayısı çok az olmakla birlikte bu cezanın uygulandığı görülmektedir. H.929/M.1522-1523 tarihli Kanuni Sultan Süleyman devrine ait bir ilamda, Bursa'da zina yaptıklarını itiraf eden kişilere "had urulduğu" görülmektedir. Diğer örnek ise Osmanlı kroniklerinde de yer alan, İstanbul Aksaray'da yaşanan Müslüman kadın ve Yahudi erkek arasındaki zina hadisesidir. Arşiv belgesinde, kadının erkeği evine aldığı belirtilip tarafların uygunsuz halde yakalanmasına dair dört kişinin şahitlik etmesi üzerine, kadına H.27 Cemaziyevvel 1091/M.25 Haziran 1680 tarihinde recm cezası verilmiştir. H.1 Cemaziyelahir /M.29 Haziran tarihinde ise verilen ceza uygulanmıştır.⁶⁴⁸ İncelenen

uygulayan bir kişiye kazığa oturtma, bir başkasına olay yerinde idam ve cinsel organını kesip boynuna asma uygulanan bazı örneklerdir. Kanat, *age*, s. 256-260; Dursun, *age*, s. 266.

⁶⁴³ Dursun, *age*, s. 266.

⁶⁴⁴ Liân kadının, kendisini zina suçu ile itham eden kocasıyla yeminleşmesini ifade eden bir fıkıh terimidir. Karısının zina ettiğini ve doğacak/doğmuş çocuğun bu fiilden olduğunu iddia eden kocanın hâkim karşısında bunu yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendi masumiyetine karşı yemin etmesidir. Mehmet Akif Aydın, "Liân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003, s. 172-173.

⁶⁴⁵ Cin, Akgündüz, *age*, s. 303-30; Belkıs Konan, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.29, Ankara 2011, s. 149-169; İzzet Sak, Mustafa Fırathan Taşın, "Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Cinsel Suçlar: Konya Örneği (1660-1740)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.22, 2019, s. 192.

⁶⁴⁶ Başak Tuğ, *Namus Siyaseti 18.Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Irz, Şiddet, Hukuk, İletişim Yayınları*, İstanbul 2023, s. 196-197.

⁶⁴⁷ Arif Sarı, *Osmanlı Klasik Çağında Kanun, Suç ve Ceza*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s. 53.

⁶⁴⁸ Ömer Menekşe, "Osmanlı'da Zina Cezası Olarak Recm", *Marife*, Y.3, S.2, Güz 2003, s. 13-17; İsmail Acar, "Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası", *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

dönemde, Manisa’da bu cezanın uygulandığına dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

İslâm hukukunda, genel olarak zina kapsamında olan bu suça dair Kur’an-ı Kerim’de bulunan ayetler; suçun kapsamını, nasıl değerlendirilip ispat edildiğini ve cezasını açıkça belirtmiştir. Nisâ Suresinin 15. ayetinde, suça karşı dört şahit getirilmesi; 16. ayetinde, suçun faillerinin canlarının yakılması, tövbe ederlerse ve hallerini düzeltirlerse eziyet edilmemesi bildirilmiştir. İsrâ Suresinin 32. ayetinde, zinanın yaklaşılmaması gereken bir fiil olduğu belirtilirken, Nûr Suresinin 2. ayetinde, zina eden kadın ve erkeğe uygulanması gereken cezanın miktarı ve Furkân Suresinin 68. ayetinde, can almanın ve zinanın ağır şekilde cezalandırılması gerektiği hakkında açıklamalar bulunmaktadır. Kişilerin evli ya da bekar olması, cezanın miktarında değişiklik yaratmaktadır. Evli olmyanların zinası, daha hafif cezalara tabi iken, tarafların evli olmaları, cezayı ağırlaştırıcı bir faktör olmuştur.⁶⁴⁹

Osmanlı kanunnamelerinde, zina yapan erkeğin, kadının, ergenin, kızın ve dulun maddi durumları dikkate alınarak, ödemeleri gereken para cezalarının miktarı belirtilmiştir. Köle ya da cariye zina etmesi durumunda, hürler tarafından ödenen cezanın yarısı alınmıştır. Suçu işleyen kişi, bir gayrimüslim ise Müslüman bir kişinin ödemesi gereken cezanın yarısını ödemesi uygun görülmüştür. Ergenliğe ulaşmamış bir oğul suçu işlemişse, babasına onu korumadığı için ta’zîr cezası uygulanıp para cezası alınmamıştır. Birinin evine hıyanet ile girip bu suçu işleyen zekerin kesilmesi, kanunnamelerde uygun görülmüştür. Eğer bu suç, bir hayvana karşı işlenmişse ta’zîr cezası uygulanıp vurulan değnek başına bir akçe alınmalıdır. Bir kişinin zina kastıyla evine giren kişi, evliyse evli, ergense ergen cürmü ödemelidir. Kıza veya kadına bu fiili işleyip zorla nikahına alanlar boşatılmış, nikahı kıyana da yaptırım uygulanmıştır. İspatı kolay olmadığı için bu suçu bilmesine rağmen kadiya bildirmeyenlere ceza verilmemiştir.⁶⁵⁰ Şeyhülislâm Ebusuud Efendi, bu konuda bir

2002, s. 86; Recm cezasıyla ilgili başka bir örnekte, Balıkesir’in Mendehorya köyünden Aşir ile amcasının beslemesi Ayşe zina yapmıştır. Ayşe bu ilişkiden hamile kalmış ve çocuk doğmuştur. Olayın tarafları mahkemede dört farklı mecliste itiraf etmiş ve Aşir’in evli olması göz önüne alınarak, mahkemeden recm kararı çıkmıştır. Zübeyde Güneş-Yağcı, “Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği”, *Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.2, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayinevi, 2008, s. 55.

⁶⁴⁹ Arif Sarı, *Osmanlı Klasik Çağında Kanun, Suç ve Ceza*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s. 52.

⁶⁵⁰ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.1, İstanbul, 1990, s. 347-348; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.2, İstanbul, 1990, s. 40-41; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.3, İstanbul, 1991, s. 88-90; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.4, İstanbul, 1992, s. 296-298;

erkeğin bir kadınla cebren nikahsız birlikteliğinde, kadın evli ise erkeğin katlinin gerektiğine, bir erkeğin tecavüz kastıyla bir kadının evine girdiğinde, adamdan kurtulmak için başka çaresi kalmayan kadının yaraladığı erkek öldüğünde, kadına uygulanması gereken ceza sorulduğunda, kadının gaza etmiş olduğuna yönelik görüş bildirmiştir.⁶⁵¹

Genel olarak Osmanlı'da zinaya karşı uygulanan cezalar; dayak, burun, kulak kesme, alın dağlama gibi bedeni cezalar; kürek, teşhir, hapis, para, sürgün ve siyaset cezalarıdır.⁶⁵² I. Selim Kanunnamesinin zina, daha doğrusu cebir etkeniyle tecavüz suçuna öngördüğü, erkeklere yönelik uzuv kesme, yani bedeni ceza, Nurcan Abacı'nın Bursa sicilleri özelinde yaptığı çalışmada tespit edilmemiştir. XVIII. yüzyılda kalebendlik ve sürgün cezalarının incelendiği bir çalışma yapan Neşe Erim, tecavüz suçuna hapis ve sürgün cezaları verildiğini tespit etmiş, bedeni cezaya dair herhangi bir bulguya rastlamamıştır.⁶⁵³ Gerlach, Osmanlıların verdikleri cezalardan bahsedilen bir ortamda, Macar devletinin adaletinin acımasız olduğuna değinmektedir. Zina suçundan yargılanan kişinin, kadın-erkek fark etmeksizin kılıçla kafasının kesildiğini, cinayet işleyenleri şişlediklerini veya atlara bağlayıp parçalattıklarını, hırsızlık yapanları astıklarını, borçluların ödeme yapmazsa tutuklandıklarını, üç gün sonra alacaklıya teslim edildiklerini; eğer bu sürede kaçmayı başarırlarsa, borcu kalmadığını aktarırken, bu katı cezalar sebebiyle orada ahlak dışı olayların çok yaşanmadığını belirtmiştir.⁶⁵⁴ Manisa sicillerinde yapılan incelemede, tespit edilen tecavüz vakalarında da uzuv kesmeye dair herhangi bir kayıt olmadığı görülmektedir. Bu suçu işleyen kişilere uygulanan genel yaptırımların, Manisa'da da uygulandığı söylenebilir.

İslâm dini tarafından yasaklanmış bir diğer fiil, livâta, yani erkekler arasındaki eşcinsel ilişkiyi ifade etmektedir. Anlamını Lût kavminden aldığı düşünülen kelimenin Türkçe'de karşılığı; lûtılık, oğlancılık ve eşcinsellik olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâm alimlerinin bazılarına göre livâta, zinadan daha ağır bir

Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.8, İstanbul, 1994, s. 113; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.9, İstanbul, 1996, s. 494-496; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.11, İstanbul, 2016, s. 230-232.

⁶⁵¹ Düzdağ, *age*, s. 201-203.

⁶⁵² Ahmet Aksın, Emrah Maral, "Osmanlı Devleti'nde Irza ve Namusa Yönelik İşlenen Suçlar Ve Uygulanan Cezalar (1789-1850)", *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, C.1, 2016, s. 820.

⁶⁵³ Güneş-Yağcı, *agm*, s. 55.

⁶⁵⁴ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C.1 Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s. 274.

eylem olarak görülmüştür. Bu sebeple verilecek ceza konusunda ayrılığa düşseler de çoğunluk, zina ile livâtayı kıyasladıklarında, zina ile benzer hükümleri olduğu yönünde karar kılmışlardır.⁶⁵⁵ Livâtada, saldırganların hedefi erkekler olmuştur. Suçun asıl hedefi, özellikle küçük erkek çocukları ve şâbb emred olarak kayıtlara geçen genç erkeklerdir.⁶⁵⁶ A'râf Suresinin 80. ve 81. ayetlerinde, fiilin İslâm dinindeki yorumu görülmektedir. Livâta fiilinin, ayetlerde çirkin görüldüğü ve reddedildiği belirtilmiştir. Fakat ayetlerde, zina suçunda uygulanan recm cezası veya farklı yaptırımların livâtada da uygulandığına dair ifade bulunmamaktadır.⁶⁵⁷

Livâta ile ilgili kanunnamelere bakıldığında, bir kişinin bir oğlanı öpmesi ya da bu minvalde ona bir şeyler söylemesi halinde, ta'zîr cezası uygulanmalı, vurulacak değnek başına bir akçe alınmalı ve suçlu hapsedilmelidir.⁶⁵⁸ III. Ahmed kanunnamesinde, livâta suçunu işleyen evliden, zengin ise 300 akçe, orta halli ise 200 akçe, daha az ödeme gücü olandan 50 ya da 40 akçe alınması, suçu işleyen ergen olması durumunda ise hali iyi olandan 100 akçe, orta halli olandan 50 akçe, fakir olandan ise 30 akçe alınması uygun görülmüştür.⁶⁵⁹ Osmanlı'da bu suç alışkanlık haline getirenlere siyaseten katl, suç teşebbüs halinde kalmışsa dayak ve hapis cezası, suçu ilk defa işleyenlere kürek ve sürgün cezası uygulanmıştır.⁶⁶⁰

Görsel 8. Zina Suçu İşleyen Kadına Uygulanan Teşhir Cezası⁶⁶¹

⁶⁵⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Livâta", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27, İSAM Yayınları, İstanbul 2003, s. 198-199.

⁶⁵⁶ Sak, Taşın, *agm*, s. 237.

⁶⁵⁷ Sak, Taşın, *agm*, s. 237.

⁶⁵⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.3, s. 89; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.4, s. 297; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.8, s. 113; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.9, s. 495.

⁶⁵⁹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.9, s. 232.

⁶⁶⁰ Mustafa Avcı, "Osmanlı Hukukunda Livâtanın Cezası" *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26, S.2, Konya 2018, s. 39.

⁶⁶¹ Zina suçu işleyen kadının ve erkeğin eşeğe ters bindirilerek, başına işkembe sarılmış olarak eşeğin kuyruğunu tutarak sokakta teşhir edilmesi. And, *age*, s. 228.

Görsel 9. Zina Suçu İşleyen Erkeğe Uygulanan Teşhir Cezası⁶⁶²

İncelenen dönemde kadınların, erkeklerin hatta çocukların bu suçla karşı karşıya kaldıkları, mahkemeye intikâl eden davaların kayıtlarından anlaşılmaktadır. Günümüzde yapılan araştırmalara göre cinsel saldırının faili erkekler; kadınların tavır ve davranışlarıyla onları baştan çıkardığı, kadının hayır dediğinde aslında evet dediği, yani naz yaptığı, iyi kadınların böyle bir saldırıya uğramayacağı, yaptıklarını önemsiz ve bir suç olarak görmemeleri, kadınların maço tavırlı erkekleri çekici bulduğu gibi kendilerini haklı hissettiren yargılara sahiptir.⁶⁶³ Üzerinde çalışılan dönemin şartları göz önüne alındığında, XVII. yüzyılda bu suça maruz kalan kadınlar hakkında da benzer ifadelerin daha sert ve acımasız bir şekilde dile getirilme ihtimali oldukça yüksektir. Her ne kadar kadının iyi hali, ahali tarafından mahkemede beyan edilse de insanlar tarafından yaftalanma endişesiyle cinsel saldırıya uğrayan kadınların bir kısmının durum mahkemeye intikâl ettirmediği düşünülebilir. Bazı mağdurlar, direkt olarak kendileri kadı huzurunda haklarını aramıştır. H.7 Receb 1043/M.7 Ocak 1634 tarihinde, Çullu Karyesinden Hadice bint Cafer, iki gün önce zevci evde yokken, Arzuman bin Burak isimli gencin evine girerek, kendisine tecavüz ettiğini iddia etmiştir. Genç, iddiayı inkar etmiş ve yapmadığına yemin etmiştir. Kadının hali ahaliye sorulduğunda, kendi halinde olduğunu belirtirken, El-Hâc Hasan bin Ahmed, gence kefil olmuştur.⁶⁶⁴ Kadın, tüm cesaretiyle hakkını aramasına ve mahkeme huzurunda iyi halli olduğu beyan edilmesine rağmen gösterebilecek kanıtının olmaması sebebiyle muhtemelen haklılığını

⁶⁶² And, *age*, s. 229.

⁶⁶³ Diana Scully, *Cinsel Şiddeti Anlamak Tutuklu Tecavüzcü Erkekler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Şirin Tekeli, Laleper Aytekin, Metis Yayınları, İstanbul 2021, s. 117-128.

⁶⁶⁴ MŞS 69, 79/4-5-6.

ispatlayamamıştır. Osmanlı'da yargının sağlıklı karar alması için cinsel saldırıya maruz kaldığını iddia eden kadının, zaman kaybetmeden durumu bildirmesi gereklidir. Zira bu durumda, yapılan muayene neticesinde birk izalesi ve fiilde zor kullanıldığına dair bulguların tespiti yapılabilmektedir.⁶⁶⁵ İncelenen olayın üzerinden iki gün geçmesi bile bulguların tespitini zorlaştırmaktadır. Yine hakkını arayan bir kadının mahkemeye yaptığı başvuruda, kadın sarhoş şekilde evine giren adamın tecavüzüne uğradığını ve bu olay sonrasında hamile kaldığını belirterek mahkemeye başvurmuş, olayın gece gerçekleşmesi sebebiyle şahidi olmadığını beyan etmiştir.⁶⁶⁶ Konu ile ilgili bazı çalışmalar, kadınların durumu mahkemeye intikâl ettirmesindeki tek amacının, haklılığını ispatlamak olmadığını göstermektedir. Mütecavizle evlenerek adının çıkmasına engel olmak, fiilden doğacak çocuğa nafaka sağlamak ya da tazminat almak ve anlaşmaya varmak bu amaçlardan bazılarıdır.⁶⁶⁷ H.Evâsıt Muharrem 1019/ M.4-14 Nisan 1610 tarihinde Kara Ali Karyesinden Durdu bint Seydi Hatun, Muslu bin Veli isimli gencin tarlada tecavüzüne uğradığını ve hamile kalıp doğum yaptığını iddia ederek, mahkemeye başvurmuştur. Fakat yapılan tahkikatta, kadının iyi halli olmadığı ahali tarafından beyan edilmiştir.⁶⁶⁸ Ahalinin ifadelerine göre; kadının erkeklerle mesafesine dikkat etmeyen biri olması, bu çocuğun Muslu'dan olmadığı, kadının bu iddiayı genç bir erkek üzerinden yapması ise doğan çocuğun ihtiyaçlarını karşılatmak için onu daha basit bir hedef gördüğü ihtimalini yükseltmektedir.

Bazı vakalarda, mağdurların yakınları durumu mahkemeye bildirmiş ve kadınların haklarını aramışlardır. Eşleri bu fiile maruz kalan erkekler, hem suçluların tespitini sağlamayı hem de uğradıkları kanunsuzluğa resmiyet kazandırmayı istemişlerdir. Dönem şartlarında, olayın başka şekilde mahalleliye aksetmesini ya da herhangi bir dedikoduya zemin oluşturmasını istemedikleri de söylenebilir. Bazı olaylarda suçluların bu işi tek başına gerçekleştirmediğini görülürken, sadece cinsel

⁶⁶⁵Melike Karabacak, “ “İrzimi İsterim”: 19. Yüzyılda Cinsel Saldırı Davaları Üzerine Bir Vaka İncelemesi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C.6, S.14, Mart 2019, s. 202.

⁶⁶⁶ MŞS 29, 370/3-4-5-6.

⁶⁶⁷ Boğaç A. Ergene, “Why Did Ümmü Gülsüm Go to Court? Ottoman Legal Practice between History and Antropology”, *Islamic Law and Society*, 17, 2010, s. 215-244; Karabacak, *agm*, s. 196.

⁶⁶⁸Muslu, olayı inkar etmiş, bunun üzerine tarafların halleri ahaliden sorulmuştur. Ahali tasarruf olayını doğrulamıştır. Hatun hakkında ise, evine girilip çıkılan, namahremle arasına mesafe koymayan biri ve iyi olmayan bir kadın olduğu ifade edilmiştir. Kadın iddiasını değiştirip adamla nikahsız birliktelik yaşamadığını söylerken, adam habersiz şekilde vekalet vermediği halde kadının nikah kıydığını ve nikahı kabul etmediğini belirtmiştir. Muslu kadına tecavüz etmediği konusunda yemin edip, iftiraya uğradığını beyan etmiştir. Muslu'ya Mehmed bin Ali kefil olmuştur. MŞS 27, 102/8-9; 103/1-2-3-4.

istismar suçu değil, aynı zamanda haneye tecavüz suçu da işledikleri görülmektedir. Zira hem kişinin beden dokunulmazlığına hem de hane mahremiyetine müdahale edilmiştir. Serabad Mahallesinden Süleyman ve kardeşi Şaban, Markar veled-i Yagob Ermeni'nin altı gün önce evlerine girip hanımına fiil-i şeni kastettiği iddiasını mahkemeye taşımıştır. Mahkemede olan şahitler, Ermeni'nin eve girip Hüseyin'in evine işaret taşı atarken görüp yakaladıklarını belirtmişlerdir.⁶⁶⁹ Bu vakada, olayın faili tek kişi olsa da bir kişinin daha eyleme niyetli olduğunu söyleyebiliriz. Tüm dava örneklerinde olduğu gibi şahitlerin beyanı, burada da oldukça önem taşımaktadır. Suçlanan kişiler, genellikle işledikleri suçu inkar etmektedir. Fakat olayı gören ya da duyan kişilerin beyanları, mahkeme için önemlidir. Palamud Nahiyesine tabi Çobanlı Karyesinden Yusuf bin Balaban, Mehmed bin Bayram'ın evine girip hanımına fiil-i şeni' ettiği iddiasını mahkemeye taşımıştır. Mehmed, iddiayı reddetse de şahitlerin olayı doğruladıkları kayıttan anlaşılmaktadır.⁶⁷⁰ Kayıtlarda suçların işleniş şekli ve tarafların beyanları kaydedilmiştir. Lakin genellikle ya davalı ve davacıya kefil olunmuş ya da "mucibine hükmolunmuştur" şeklinde yazıldığından suçluya uygulanan ceza hakkında net bir ifade geçmemiştir.

Erkeklerin de bu fiile maruz kaldığı, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Osmanlıyı uzun zaman uğraştıran hareketlerden biri olan suhte isyanları zamanındaki eşkıyalık, sadece mala, cana değil insanların namusuna da kastetmiş ve kadın-erkek gözetmeksizin birçok insan, yapılanlara maruz kalmıştır. Palamud Nahiyesinden Ümmü bin Davud, Seydiobası Karyesinden Mehmed bin Mahmud'un suhte eşkıyasının safında olduğunu, tebdil halde karyeye gelip Abdullah isimli oğlunu cebren çekip yine suhte eşkıyasından Uzun Hasan'a verdiğini belirtip şikâyet etmiştir. Şahitler, Mehmed'in hatunun evine girip emred oğlunu cebren çekip suhte eşkıyasına teslim ettiğini, mahkeme huzurunda beyan etmişlerdir.⁶⁷¹ Bu vaka hem eşkıyalık hem haneye tecavüz hem de istismar ve insan kaçırma gibi birçok suç unsurunu taşımaktadır. Bir başka vakada ise hem istismar hem de yaralama suçu birlikte işlenmiştir. Karahisar Mahallesinden Mustafa bin Mahmud, Divane Hüseyin'in kuşluk vaktinde Karaoğlanlı altındaki çayırdaki kendisine fiil-i şeni' kastettiğini, direnince sağ kolunu ve dirseğini hançerle vurup yaraladığını belirtip

⁶⁶⁹ MŞS 46, 385/9.

⁶⁷⁰ MŞS 15, 103/2.

⁶⁷¹ MŞS 36, 159/4.

tahrir olunması talebiyle mahkemeye başvurmuştur.⁶⁷² Bazen vakalarda bir değil, birden çok fail olduğu görülmektedir. Piyale bin Abdullah isimli köle Anton ve Yani isimli zimmiler tarafından Yakovaç adlı zimminin evine götürülerek istismar edildiğini beyan etmiştir. Mahkemenin yaptığı tahkikatta, ahali, Anton'un insanları darp eden, geç oğlanlara livâta eden ve birçok kötü fiili olan biri olduğu söylemiştir.⁶⁷³

Osmanlı döneminde çocuklara yönelik istismara dair konular, kanunnamelerde olduğu gibi fetvalarda da yerini almıştır. Bu konuda en eski fetva veren kişilerden biri, Kemalpaşazâde'dir. Onun fetvalarına bakıldığında, genellikle ta'zîr cezasına hükmettiği görülmektedir. Ebussuud Efendi, fetvalarında, suç alışkanlık haline getirenlerin kadı izniyle öldürülmesi, tecavüz suçuyla birlikte alıkoyma, darp gibi eylemlerin de suç unsuru olması sebebiyle fail ve yardım edenlerin ayrı ayrı cezalandırılmasına yönelik görüş bildirilmiştir. Minkarîzâde Yahya Efendi, konuya ilişkin fetvalarında, çocuğa livâta edip öldüren kişinin idamının gerekli olduğunu belirtmiştir. Çünkü ortada, iki ayrı suç unsuru vardır ve hüküm buna göre alınmıştır. Bir kişinin, çırağına istismar uygulaması halinde ise dayak cezasının ardından hapsedilmesinin, tövbe edinceye kadar çıkarılmamasının, ilk suç değilse de idamının uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.⁶⁷⁴

Manisa'da kadın ve erkeklere olduğu kadar çocuklara karşı da bu suçun işlendiği görülmektedir. Genel olarak çocuklar, bahsedilen fiili bilmediğinde, onları kandırabilmek ve üzerlerinde fiziki üstünlük kurmak, yetişkinlere göre çok daha kolaydır. Osmanlı'da erkek çocuklara duyulan cinsel ilgi ve istismar vakaları, oldukça fazladır. Toplum ahlakı ve düzenine aykırı olan bu vakalar, mağdur ve çevresi tarafından genellikle gizli tutulmuştur.⁶⁷⁵ Fakat olayın mağduru olan çocukların haklarının, ailesi ve genellikle babası tarafından arandığı birçok örnek olduğu da yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. İncelenen dönemde, Manisalı birçok çocuğun bu fiile maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Çocuklara dair kayıtlarda; Ali bin Nebi, altı yaşında olan oğlu Mahmud'un, Mehmed bin Memi tarafından istismar ettiğini belirterek mahkemeye başvurmuştur. Mehmed, suçlamayı kabul etmiştir.⁶⁷⁶

⁶⁷² MŞS 61, 147/6.

⁶⁷³ MŞS 19, 22/3, 23/4-5.

⁶⁷⁴ Yasin Özdemir, *Osmanlı'da Pederastri 1451-1836*, Libra Yayınları, İstanbul 2019, s. 75-83.

⁶⁷⁵ Fehminaz Çabuk, "19.Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Irza Tecavüz Vakaları", *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.5, S.56, Ekim, 2017, s. 369.

⁶⁷⁶ MŞS 19, 24/3.

Bir başka örnekte ise; Şaban bin Abdülkadir, Ramazan ayının sekizinci günü, sagir oğlu Receb'i, Ahmed isimli emredin ayartıp bahçesindeki ağacın altında fiil-i şeni' ettiğini mahkemede belirtmiştir. Ahmed, çocuğa yaptıklarını kabul etmiş, suç emri şerif icra olunmak için kaydedilmiştir.⁶⁷⁷ Sicile bu şekilde yansıyan davalarda, suçluya tam olarak ne ceza verildiği, genellikle kaydedilmemiştir. Fail olduğu iddia edilen kişilerin, haklarındaki iddialara karşı inkarları akabinde, yemin ettikleri görülmektedir. H.20 Şaban 1035/M. 17 Mayıs 1626 tarihli dava kaydında, Derviş Ağa Mahallesinden Bektaş bin Emrullah, Seyyid Abbas bin Balı'nın sagir oğlu Emrullah'ı evine çekerek, fiil-i şeni' ettiğini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Abbas, bu suçlamayı inkar ederken, aynı zamanda kadı huzurunda yapmadığına dair yemin de etmiştir.⁶⁷⁸ Bazı vakalarda suçluya hapis cezası verildiği, kayıtlardan anlaşılmaktadır. H.Gurre Zilhicce 1045/M.7 Mayıs 1636 tarihli kayda göre, Akmesjid Mahallesinden Abdi bin Yusuf'un iki yaşındaki oğlu Mehmed'i istismar eden Mustafa isimli gence, hapis cezası verilmiştir. Mustafa'nın nefesine kefil talep edildiğinde, Hatib Mehmed Efendi ibn el-Hâc Receb kefil olmuştur.⁶⁷⁹ Bir başka vakada, şikâyeti yapan kişi çocuğun üvey babasıdır. Olayı kendisinin gördüğünü mahkemede beyan etmiş, şüpheli, suçu inkar etmiştir.⁶⁸⁰

Bazen hem failin hem mağdurun çocuk olduğu görülürken, mağdurun hakkını arayan da şüphelinin suçsuzluğunu savunan da babaları olmuştur. H.4 Rebiülahir 1049/M.4 Ağustos 1639 tarihli kayıta, Enarlıca Mahallesinden Mehmed bin Ahmed, Arabalanı Mahallesinden Asaf bin Ahmed'in on dört yaşındaki oğlu Ahmed'in, bir gün önce, altı yaşındaki oğlu Ahmed'e fiil-i şeni' ettiğini belirterek mahkemeye başvurmuştur. Suçlanan çocuk, olaydan haberi olmadığını belirtmiş, babası ve birkaç kişi ise Ahmed'in nefesine kefil olmuştur.⁶⁸¹ Bir vakada, olayın mağdurunun babası tarafından abisi vekil edilerek, durum mahkemeye intikâl ettirilmiştir. Bu olayda da iddialar karşısında davalı, suçu inkar etmiş ve kendisine kefil olunmuştur.⁶⁸²

⁶⁷⁷ MŞS 36, 84/2.

⁶⁷⁸ MŞS 55, 150/5.

⁶⁷⁹ MŞS 73, 158/6.

⁶⁸⁰H.19 Cemaziyelahir 1046/M.18 Kasım 1636 tarihli kayıta Kara Yunus Mahallesinden Ali bin Hüseyin, Abdi bin Şaban isimli emredin beş yaşındaki üvey oğlu Abdurrahim'i oda içinde önüne almış fiil-i şeni' ederken gördüğünü belirterek mahkemeye başvurmuştur. Abdi ise fiil-i şeni' etmediğini belirtmiştir. MŞS 73, 252/3.

⁶⁸¹ MŞS 78, 51/1-2-3.

⁶⁸² H.12 Cemaziyellevvel 1050/M.30 Ağustos 1640 tarihinde Recai Mahallesinden El-Hâc Halil bin Nurullah'ın vekili olan büyük oğlu Hasan, aynı mahalleden Mustafa bin Hamza isimli şâbb emredin küçük kardeşi Ömer'i sekiz gün önce istismar ettiği iddiasını mahkemeye taşımıştır. Mustafa iddiaya

Günümüzde olan nerdeyse tüm istismar davalarında sıklıkla duyduğumuz bir ifadenin, Osmanlı'da da kullanıldığı görülmektedir. Özellikle yetişkinler arasındaki davalarda sıklıkla iddia edilen rıza kavramının, bu dönemde bir çocuk istismar vakasında karşımıza çıktığı görülmektedir. H.13 Rebiülevvel 1055/M.9 Mayıs 1645 tarihli kayıtta, Yarhasanlar Mahallesinden Hâkî bin Mustafa, Hasan bin Abdullah isimli devecinin, dört gün önce, oğlu Hüsam'ı cebren tasarruf ettiği iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Hasan, yaptığını kabul ederek, Hüsam'ın rızasıyla tasarruf ettiğini ve bir zorlama olmadığını söylemiştir.⁶⁸³ Henüz buluş çağına ermemiş bir çocuğun, fiil hakkında detaylı bilgisi olmadığını kabul edip bunun bir ilişki olduğunu bilmemesinden yola çıkarak, fail tarafından kandırılması ağırlıklı ihtimaldir. Zira henüz kişisel tercihleri bile belli olmayacak çağıdaki bir çocuğun buna rıza göstermesi, pek mümkün görünmemekle birlikte, suçlunun çocuk istismarına ve sapkınlığına karşı kendince bir gerekçe bulması, aynı zamanda suç unsurunu biraz mağdurun da üstüne yıkma çabası şeklinde değerlendirilebilir. Aleni bir şekilde suçunu itiraf etmesine rağmen, kayıtta Hasan'a verilen ceza hakkında bilgi verilmemiş, sadece vakanın kaydı yapılmıştır.

Osmanlı'da ahlaka yönelik suçlar kapsamında değerlendirilen unsurlar arasında, namahremle muamele ve fuhuş iddiaları da vardır. Osmanlı mahallesinde yaşayan her birey, hal ve hareketleriyle yaşadığı yeri de temsil etmektedir. Yani buradaki ahali, birbirlerinden sorumludur. Bu sebeple ahali, yaşadıkları yerin adının çıkmaması için kötü hareketleri olan kişileri, bizzat kendileri ya da görevliler aracılığıyla mahkemeye bildirmişlerdir.⁶⁸⁴ Toplumun bir nevi ahlak zabıtalığı, yargı sürecinin önemli bir parçası olmuştur. Başkalarının davranışlarıyla bu kadar ilgili olmalarının temel sebebi, işlenen bir suçun failinin bulunamaması halinde, olay yeri olan mahalle ya da köy halkının sorumlu tutulmasıdır. Ahali, töhmet altında kalıp kötü anılmak istememektedir.⁶⁸⁵ Eve yapılan baskınlar, insanların birbirini görmesi veya gözetlemesi sonucunda gerçekleşmiştir. Olay kadıya iletilmeden ve onun izni

inkarla cevap vermiştir. Emredin hali ahalden sorulduğunda da kendi halinde, iyi kimse olduğu ifade edilmiş ve Mustafa'ya babası Hamza, babası Hamza'ya da mahalleden El-Hâc İsa kefil olmuştur. MŞS 81, 78/4.

⁶⁸³ MŞS 88, 45/2.

⁶⁸⁴ Sibel Kavaklı Kundakçı, “ “Mahalle Baskısı” Bağlamında Osmanlı Taşrasında Cinsel Suçlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, XIV/54-Yaz 2017, s. 156.

⁶⁸⁵ Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, Çev.Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 119.

olmadan bir haneye girilmesi, baskın yapılması, yasaktır.⁶⁸⁶ Mahalle ahalisi tarafından mahkemeye intikâl ettirilen vakada, kadının eve adam aldığı iddia edilmektedir. H.28 Şevval 1029/M.26 Eylül 1620 tarihli kayıta, Kasım Paşa Mahalle ahalisinden kişiler, mahallelerindeki Aişe bint Sefer isimli kadının evine, sabah gün doğduktan sonra paşanın adamının girdiğini ve uzun süre evde durduğunu gördüklerinden, kapı önünde toplandıklarını belirterek, mahkemeye adam gönderip yakalanmalarına yönelik taleplerini iletilmişlerdir. Görevliler gelince kadının evinden çıktığı, ahalinin iyi hatun olmadığını beyan ettikleri, Subaşı Çelebi'nin de talebiyle kaydedilmiştir. Ahali, kadını mahallelerinde istemediklerini mahkemede beyan etmiştir.⁶⁸⁷

Görsel 10. Mahallede Fuhuş Yapılan Eve Baskın⁶⁸⁸

Görsel 11. Dere Kenarında Basılan Çift⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Kundakçı Kavaklı, *agm*, s. 158.

⁶⁸⁷ MŞS 44, 213/5-6.

⁶⁸⁸ Sexulles Leban Bei Den Osmanen adlı eserden Acar, *agm*, s. 84.

⁶⁸⁹ TSMK, I. Ahmed Albümü, B.408, F.20B.

Bir başka vakada ise gizli bir ilişki yaşadıkları iddia edilen kişilerin masumiyeti, ahalinin beyanıyla ortaya çıkmıştır. H.22 Rebiülahir 1061/M.14 Nisan 1651 tarihinde, subaşı Receb Beğ ibn Abdullah, Çengizade Mahallesinden Erbende bint Kurd isimli Nasraniye ile Kiryako veled-i Duka isimli zimmi arasında, gizli bir muamele olduğuna dair duyumu, mahkemede beyan ederek sorulmasını istemiştir. Suçlanan taraflar inkar ederken, ahaliye sorulduğunda, ikisinin de kendi halinde kişiler olduğu beyan edilince, mahkeme, Receb Beğ’i ikiliye taarruzdan menetmiştir.⁶⁹⁰

Bazen kadınların eşleri, yabancı bir erkekle hanımlarının görüştüğüne dair şüphelerini mahkemeye taşımıştır. H.Evâil Safer 1015/M.8-17 Haziran 1606 tarihinde, Kara Yunus Mahallesinden Hamza bin Halil, Sabbağ Mehmed bin Kemal’in, haberi yokken karısı Kerime’ye kiraz alıp gönderdiğini ve yastık altında kiraz bulduğunu belirterek, sorulmasını talep etmiştir. Mehmed, pazardan kiraz alıp evine gönderdiğini, evinden civarlarındaki bazı evlere dağıttıklarını, kendisinin davacının evine kiraz göndermediğini ve hanımıyla alakası olmadığını belirtmiştir. Mehmed’in nefsine, Sinan Çavuş ibn Abdullah kefil olmuştur.⁶⁹¹

Fahişelerle kurulan içkili eğlence ortamları, bilinen veya gizlice bu tarz eğlencelere ortam hazırlayan muhabbet tellalları, kadın bedenini pazarlayarak bundan gelir elde etmeyi meslek haline getirmiş kişiler, köle ticareti adıyla fuhuş yaptıranlar; çaresiz kaldıklarından bu işi yapan kadınlar hatta eşleri ya da diğer aile üyeleri tarafından bu işe zorlanan kadınlar, Osmanlı’nın her döneminde vardır. Fakat savaş, isyan, ekonomik sıkıntıların olduğu zamanlarda hem bu mesleği yapan kadınlar hem de bu fiil, daha da yaygınlaşmıştır. Fehminaz Çabuk’un çalışmasında ifade ettiği gibi, devlet makamlarından ve toplumun her kesiminden erkeğin talebiyle içkili meclislere çağrılan, evlere kapatılan ve bedenleri üzerinden para kazanan-kazandıran bu kadınlar, bundan şikayetçi olan toplumun fertlerinin isteğinin sonucunda, bu işi sürdürmektedir. Yani düzeni kuran da ona tepki gösteren de aynı unsurdur.⁶⁹² Osmanlı toplumunda, zina suçu işleyen kadın ve erkeğe olan yaklaşım, farklıdır. Kadın zina etmişse, fahişe şeklinde etiketlenirken, erkeğe suçunu belli eden herhangi bir sıfat verilmemiştir. Kadınlar, evlerinden çıkarılıp mahallelerden kovulur

⁶⁹⁰ MŞS 100, 113/2.

⁶⁹¹ MŞS 22, 218/1-2.

⁶⁹² Fehminaz Çabuk, “Osmanlı’nın İstenmeyen Kadınları “Fahişeler”: Toplum, Devlet ve Fahişeler (1811-1919)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.23, Eylül, 2020, s. 135-136.

ve toplumdan dışlanırken, aynı suçu işleyen erkeğe karşı ise bu tarz yaptırımlar uygulanmamıştır.⁶⁹³

Manisa’da, özellikle devlet görevlileri tarafından içkili fuhuş alemlerinin olduğu haber alındığında, durum mahkemeye intikâl ettirilerek müdahale edilmiştir. Mirliya kaimakamı tarafından görevlendirilen (vekil) Süleyman Beğ ibn Abdullah, H.8 Şaban 1035/M.5 Mayıs 1626 tarihinde, Cami-i Kebir Mahallesinde, bazı kişilerin fahişelerle meclis kurduğunu belirtip üzerlerine varılıp kaydolanması isteğiyle mahkemeye başvurmuştur. Kadınlarla erkekler, aynı ev içinde yakalanıp odada şarap olduğu da görülmüştür. Yakalanalar içinde yer alan Hasan Beşe’nin, hanesine fahişe getiren ve iyi halli olmayan bir kişi olduğu ifade edilmiştir. Yine fahişe olan Emine’nin de namahrem odalarına gittiği, iyi halli olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁹⁴ Tarafların yaptıkları ve haklarındaki beyanlar açıkça kaydedilmesine rağmen, onlara verilen ceza ile ilgili kayıta, herhangi bir veri yoktur. Zina konusunda aracılık edenlerin, oturdukları mahallelerden kovulmaları, uygulanan en yaygın cezalardandır. Mahalle ahalisi, mahkemede kişi ya da kişilerin halini beyan edip mahalleden çıkarılmalarını istediklerini belirttiklerinde, mahkeme, kişilerle ilgili tahkikatı yaparak ihraç kararını buna göre almıştır.⁶⁹⁵ Bir başka fuhuş vakasında kadınlarla pazarlık eden kişinin mahkeme huzurunda bunu açıkça itiraf etmesine rağmen kendisine ve kadına ne ceza uygulandığı görülmezken, ahalinin, kadının hakkından gelinmesini gerekli gördükleri yönünde beyanları olduğu, kayıttan anlaşılmaktadır.⁶⁹⁶

Stephan Gerlach, eserinde Osmanlı’da zina suçu kapsamında değerlendirilen; evli olup evlilik ve aile onuruna aykırı hayat süren, fahişelik yapan kadınların, şehrin asayişinden sorumlu görevliler tarafından saptandığında, adalara veya başka yerlere sürüldüğünden bahsetmiştir.⁶⁹⁷

⁶⁹³ Mustafa Kaya, “Manisa’da Kadınlar Tarafından Yapılan Kanunsuzluklar (17.ve 18. Yüzyıl Örnekleriyle), *Manisa Akademik Araştırmalar Işığında (Tarih&Felsefe)*, C.1, Berikan Yayınevi, Ankara 2022, s. 283.

⁶⁹⁴ MŞS 53, 95/3, 96/1.

⁶⁹⁵ Sarı, *age*, s.59.

⁶⁹⁶ H.21 Rebiülevvel 1045/M.4 Eylül 1635 tarihli kayıta Ahmed Paşalı Karyesinden Seydi bin Ahmed isimli genç, aynı karyeden Kamer bint Hamza için Sabure bint Yani hatun ile pazarlık edip, Kamer’in bu kadının evindeyken yanına geldiğini tam donunu çıkardığında Kamer’in kocası Halil bin Safer’in gelmesiyle firar ettiğini ve donunun orada kaldığını belirtmiştir. Mahkemeye gelen ahaliden kişiler Kamer’in hakkında fahişe ve Seydi ile muamelesini olduğunu belirtip, hakkından gelinmesinin lazım olduğunu söylemişlerdir. MŞS 73, 2/1-2.

⁶⁹⁷ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, C.2, Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 600.

Mahalle imamı ve ahalisi tarafından fahişelik yaptığı bilinen kadınların mahalleden gönderilmesine yönelik talepler olduğu, kayıtlardan anlaşılan başka bir husustur. Kadı tarafından bu talepler genellikle olumlu karşılanmış, kadınlar mahalleden ihraç edilmiştir. Derviş Ağa Mahallesinin imamı ve ahalisi Fatma bint Abdullah ve Ferus bint Abdullah isimli kadınların bekar odalarına gidip geldiklerini ve fahişe olduklarını söyleyerek, bu kadınları mahallelerinde istemediklerini belirtmişlerdir.⁶⁹⁸

İslâm hukukuna göre zina kapsamında değerlendirilen suçların kanıtlanması; fiilin dört şahitle ispat edilmesi ve kişilerin haklarındaki iddiaları kabul etmelerinin gerekliliği sebebiyle zordur. Ayrıca insanların iffetine yönelik söylemler ya da iftiralar suistimale oldukça açıktır. Bu sebeple mahkeme tarafından zina isnat edilen kişi ya da kişiler hakkında, bir heyetle tahkikat yapılmıştır. Mahallenin ileri gelenlerine danışılmış, ifadelerle zina yaptığı doğrulanan kişiler, bu suçtan yargılanmıştır. Eğer kişinin suçu işlemediği ve iyi halli olduğu belirlenirse, bu kez şikayet eden kişi, kazif olarak yargılanmıştır.⁶⁹⁹ Nur Suresinin 4. ayetinde, zina suçlamasında bulunup ispat edemeyenlere, seksen değnek vurulmasının gerektiği buyrulmaktadır.⁷⁰⁰ Aynı surenin 23. ayetinde, namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanların, dünyada ve ahirette lanetlendiği belirtilmiştir. Kazf suçu işlemek adına, toplumda bazen farklı yöntemler uygulandığı, sicillerden anlaşılmaktadır. Kadın, erkek fark etmeden zina isnadı olan kişiler hakkında, ahali direkt güvenlikten sorumlu görevlilere veya mahkemeye şikayette bulunduğu gibi, bazen suçun failini afişe etmek için farklı yöntemlere başvurmuştur. Kapıya katran sürmek, böyle bir eylemdir.⁷⁰¹ Osmanlı Devleti'nde kapıya katran sürme, gayrimeşru olaylarla ilişkilendirilmiştir. Toplumda kesinliği olmayan, ispatlanmamış zina olayları, bu şekilde bir nevi isimsiz şekilde ihbar edilmiştir. Bu sebeple kapıya katran sürülmesi, onur kırıcı ve küçük düşürücü bir eylemdir. Bu fiile maruz kalan kişiler, toplumda şüpheli olarak görüldüğünden, bazen kendileri, bazen asayişten sorumlu görevliler tarafından konu mahkemeye intikâl ettirilmiştir. Kapıya katran süren kişi ya da kişilerin dönem şartlarında tespitinin oldukça zor olması, iftira ve hakaret amacıyla

⁶⁹⁸ MŞS 65, 196/1, 196/8.

⁶⁹⁹ Sarı, *age*, s. 61-62.

⁷⁰⁰ Kazf yani zina iftirası suçunu işleyenlerden hür olanlara 80, kölelere 40 sopa vurulması uygun görülmüş; kaziflerin tanıklık ehliyeti düşürülmüştür. Kanunnamelerde kazf suçu hem erkek hem kadınlar için düzenlenmiştir. Karabacak, *agm*, s. 195.

⁷⁰¹ Güneş-Yağcı, *agm*, s. 65.

da yapılmasına imkan tanımıştır.⁷⁰² Zina konusunda, gizlice kapıya katran sürülmesi gibi, zina yapanın kapısına boynuz asılması da ahalinin teşhir yöntemlerinden biridir.⁷⁰³ Yapılan incelemede, Manisa’da katran sürme olaylarına dair sicillerde veriler olduğu görülürken, kapıya boynuz asma ile ilgili herhangi bir belge tespit edilmemiştir.

Kapısına katran sürülen insanların mahalle ahalisi tarafından nasıl bilindiği, bu eylemin haksız yere gerçekleştiğini ispatlamak için oldukça önemlidir. Kapısına katran sürülen kişi, kendisine ve karşı tarafa iftira atıldığını iddia ediyorsa, hallerinin mahalle ahalisine sorulmasını mahkemede talep edebilmektedir. Ahali, iki tarafın da iyi haline yönelik beyanda bulunduğu, bu hareketin, tarafların iffetine yönelik iftira olduğu ortaya çıkmıştır.⁷⁰⁴ Bir diğer vakada ise katran sürmenin iki defa tekrarlanması, ahaliyi rahatsız etmiştir. Kadının iyi olduğunu belirtmelerine rağmen namahremle muamelesine dikkat etmezse, mahallelerinden gitmeleri istenmiştir. Zaim Mustafa Beğ ibn Halil’in, Çapraştırlar-ı Kebir Mahallesinden Murad bin Abdullah’ın kapısına iki defa katran sürüldüğünü belirtip, hanımının namahremle muamelesinin sorulması isteğiyle mahkemeye başvurduğu görülmektedir. Mahalle ahalisi, ailenin kapılarına iki defa katran sürüldüğünü, iyi kimsenin kapısına katran sürülmeyeceğini beyan etmişlerdir. Kadının aslında iyi olduğunu, fakat evine namahrem kabul ederse mahallelerinden gitmesini istediklerini, sicile kaydettirmişlerdir.⁷⁰⁵ Kapısına katran sürülen kadınların namahremle muamelesi, ahali tarafından biliniyorsa, mahkemede doğrudan mahalleden gitmeleri talep edilmiştir. H.4 Receb 1043/M.4 Ocak 1634 tarihli davada, İsa Fakih Mahallesi ahalisinden kişiler, mahallelerindeki Raziye bint Abdullah ve zevci Mehmed bin Resul haklarında yaptıkları başvuruda, kadının namahremle muamelesi olduğunu ve bu sebeple mahallelinin de kapılarına gece katran sürdüklerini belirterek, bu kişileri mahallelerinde istemediklerini, mahkemede beyan etmişlerdir.⁷⁰⁶ Zina konusunda tüm mahalle ahalisinin bu yöntemle zan altında bırakılması, onları oldukça rahatsız

⁷⁰²Cemal Çetin, “Anadolu’da Kapıya Katran Sürme Va’kaları: Konya Şer’iyye Siciller Işığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)”, Turkish Studies –International Periodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S.9/1, Ankara 2014, s. 142-143.

⁷⁰³ Kundakçı Kavaklı, *agm*, s. 158.

⁷⁰⁴Çapraştırlar Mahallesinden Hayyat Peraşko veled-i Dimitri zimmi, gece evinin kapısına katran sürüldüğünü belirtip kendisi ve Eskine bint Kosta’nın halinin ahaliden sorulması, yaramazlarsa haklarından gelinmesi talebiyle mahkemeye başvurmuştur. Mahalle ahalisi ikisinin de iyi ve kendi halinde insanlar olduklarını, zimmiyenin namahremle muamelesi olmadığını beyan etmiştir. MŞS 50, 169/4.

⁷⁰⁵ MŞS 19, 204/3.

⁷⁰⁶ MŞS 69, 77/6.

etmiştir. Zira daha önce açıklandığı gibi Osmanlı'da mahalle ve karye ahalisi birbirinin yaptıklarından sorumludur. Kadının namahremle muamelesinin aşkar olduğu ve buna karşı harekete geçmediği düşünülen tüm mahalle halkını zan altında bırakan bu hareketle, o aile hakkında yapılması gerekenin ne olduğu, mahalleliye sert bir şekilde hatırlatılmıştır.

Osmanlı hukukunda zina yapan karısını boşamayan erkeğe, yaptırım uygulanmıştır. Köftehorluk cezası olarak kanunnamede geçen bu bedel, daha önce 100 akçe olarak tahsil edilirken, zamanla 300 akçeye kadar çıkmıştır. Eşler arasındaki güven, sadakat duygularını ve aile onurunu ağır şekilde zedeleyen bu suçu işleyen bir kadınla evliliğini devam ettiren bir erkek, halkın ahlak anlayışında hoş görülmemiştir. Bu anlayışla şekillenen kültür baskısı sonucunda, kanunnamede yer alan bedeli ödemekle mükellef olmuştur.⁷⁰⁷ İncelenen dönem Manisa'sında böyle bir durumla karşılaşmamıştır. Ama namahremle muamelesi olan kadının kocası tarafından boşandığı ve kadının hareketleri sebebiyle eski eşinin de eşkıya taifesiyle aynı ortamlarda bulunduğu için ahali tarafından iyi insan olarak bilinmedikleri anlaşılmaktadır.⁷⁰⁸ Bu şekilde ismi duyulan kadınlarla evli kalmak istemeyen kocaları, onlar hakkındaki davalarda, genellikle boşandıklarını ve alakaları kalmadığını söylemektedirler. H.5 Zilkâde 1031/M.11 Eylül 1622 tarihinde, şehrin subaşı olan Yusuf Beğ, İvaz Paşa Mahallesinden Abdurrahman bin Arslan'ın zevcesi Aişe'nin namahremle muamelesi olduğunu ve kadını Memi Ağa'nın evindeki içki aleminden alıp sarhoş şekilde evine getirdiğini, kadı huzurunda beyan etmiştir. Abdurrahman, karısının birkaç gündür kayıp olduğunu ve sarhoş halde eve geldiğinde, onu boşadığını belirtmiştir.⁷⁰⁹

Sicillere yansıyan bazı davalar, sadece kadınların değil, erkeklerin de bazen zan altında bırakılabildiğini göstermektedir. Genç bir kız tarafından daha önce hakkında bikrini izâle ettiği iddiası ile başvuru yapılan erkek, suçlamayı kabul etmediği gibi, halinin ahaliden sorulmasını talep etmiştir. H.Evâil Ramazan 1026/M.

⁷⁰⁷ Peirce, *age*, s.145.

⁷⁰⁸ H.11 Zilkade 1038/M.2 Temmuz 1629 tarihli kayıta Sofular Karyesinden Yusuf bin Ömer, zevcesi Emine bint Mahmud'a karyeden Oruç bin Turmuş'un fiil-i şeni' kastederek evine girdiğini ve bunun üzerine boşandıklarını belirterek halinin ahalinin sorulmasını talep etmiştir. Karye ahalisi Oruç'un o ana kadar kötü halini duymadıklarını fakat Emine hatunla muamelesi hakkında duyumları olduğunu söylemişlerdir. Emine'nin önceden Yusuf'un zevcesi olduğunu bir defa namahremle muamelesi olduğundan kocasının onu boşadığını ve iyi halli olmadığını belirtmişlerdir. Yusuf'un da iyi halli olmadığı ve evine eşkıyanın gidip geldiğine ahali şahitlik etmiştir. MŞS 57, 136/1.

⁷⁰⁹ MŞS 46, 247/7.

2-11 Eylül 1617 tarihinde, Bekir bin Hasan mahkemeye gelip Fatıma isimli bıkır-i baliğanın hakkında yaptığı “bikrimi izale etti” şeklindeki isnadı üzerine, halinin ahaliden sorulmasını talep etmiştir. Ahali, Bekir’in iyi ve kendi halinde olduğunu belirtirken, Bekir de Fatma ile alakası olmadığına yemin etmiştir.⁷¹⁰

3. 2. 2. Hakaret ve Küfür

Kişinin onuruna karşı işlenen suçlardan olan küfür ve hakaret fiilleri, Osmanlı hukukundaki şikayet sebeplerinden biridir. Sosyal hayatta hoş karşılanmayan bir davranış olduğundan, küfür kullanan kişiye karşı toplumun ve yöneticilerin bazı yaptırımları olmuştur. Eski toplumlarda, küfür edeni toplumdan dışlama, bedensel cezalar ve bazen ölüm cezaları uygulanmıştır. Devlet ve kanunun ortaya çıkmasıyla bu davranış, küfrün türüne göre cezalandırılmıştır.⁷¹¹ Şer’i ve örfi hukuku harmanlayan kanunnamelerde, sövgüyü kullanma şeklinin cezaya etki ettiği anlaşılmaktadır. Bir kişinin ettiği küfrün had ya da ta’zîr kapsamında olması halinde, farklı cezalar takdir edilmiştir. Küfrün derecesi had cezasına uygunsay, vurulacak üç değneğe bir akçe, ta’zîr cezası kapsamında ise vurulacak iki değneğe bir akçe cürm alınması, uygun görülmüştür.⁷¹²

Küfür, kişinin kutsal değerleri ve ailesini hedef alıyorsa ta’zîr; dinini hedef alıyorsa ta’zîr-i şedid ve hapisle cezalandırılmaktadır. Küfür ya da hakaret eden kişiye, mağdur aynı şekilde karşılık vermişse ta’zîr cezası uygulanmamıştır. Küfre karşı had cezası uygulanması hususunda, dikkatli davranılmıştır. Küfür ya da hakaret, bazı durumlarda mağduru iffetsizlikle itham ederek hedef almakta ve bu da ispatını zorlaştırmaktadır. Çünkü zina iddiasının, İslâm dini gereği dört şahitle ispatlanması ve kişilerin iddiayı kabul etmesi gereklidir. İspatlanmaması, daha önce bahsedilen kazf suçunu ortaya çıkarmakta ve iddiada bulunan kişiye seksen değnek cezası verilmesine sebep olmaktadır.⁷¹³

İncelenen dönemde, edilen küfürler ya da yapılan hakaretlerin, kişinin kendisini, eşini, ailesini, dinini hedef aldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kayıtlara geçen meselelerde, kişilerin bazen küfrü ifade ederken, itâle-i lisân, şetm-i galiz

⁷¹⁰ MŞS 39, 16/2.

⁷¹¹ Sebahattin Usta, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon’da Toplumsal Şiddetin Bir Örneği Olarak Küfür,” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.47, Ankara 2019, s. 124.

⁷¹² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.3, s. 91.

⁷¹³ Mehmet Salih Erkek, “Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Aracı Olarak Küfür,” *Tarih Okulu Dergisi*, S.XXVIII, İzmir 2016, s. 229.

kelimelerini kullandıkları, bazen ise kendilerine edilen küfürleri açıkça mahkemede beyan ettikleri görülmektedir. Bazı vakalarda, mağdurlara yönelik hem fiziksel hem psikolojik şiddetin olduğu, kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁷¹⁴ Olayın faileri, tehdit ve küfür yanında, bazı davalarda, mağdurlara dini olarak hakaret etmek için Yahudi, Ermeni gibi ifadeler kullanmıştır. Enarlıca Mahallesinden El-Hâc Mustafa ibn El-Hâc Hasan, köle Rıdvan bin Abdullah'ın zina lafzıyla karısına küfredip Yahudi, seni öldürüm dediğini belirterek, mahkemeye başvurmuştur. Suçlu inkar etse de şahitler, Mustafa'nın iddialarını doğrulamıştır.⁷¹⁵ Bu tarzda bir suça, adaleti sağlamakla görevli bir kadının maruz kalması, Osmanlı hukukunda uygulanması gereken cezanın ne olduğunu anlamak açısından önemlidir. H.Evâhir Zilhicce 1018/M.16-25 Mart 1610 tarihinde Mevlana Mehmed Efendi ibn Mahmud Efendi, Kapucu Mustafa'nın kendisine bıçak çektiğini ve zevcesine şetm-i galiz ettiğini belirtmiştir. Mustafa inkar etse de şahitler, kadıya bıçak çekip zevcesine zina lafzıyla küfrettiğini doğrulamıştır. Mehmed Efendi, konuyla ilgili fetva ibraz ederek, Mustafa'nın işlediği şetm-i galiz ve öldürme kastıyla bıçak çekme suçları için ta'zîr-i şedid ve ıslah olana kadar haps cezasının uygun olduğunu kanıtladığında, mahkeme, suçlunun hapsine hükmetmiştir.⁷¹⁶ Benzer bir vakada, suçlunun cezası belirtilmemiş olsa da Kadı Mehmed Efendi'nin davasından yola çıkarak, buradaki suçlunun da hapis cezası aldığını söylemek mümkündür. Zira bu vakada, suçlu hem ev basmış hem aileye küfretmiş hem de birçok silahla gelerek, öldürme kastını açıkça göstermiştir. H.21 Cemaziyelahir 1042/M.3 Ocak 1633 tarihinde, Yenice Mahallesi sakinlerinden Mehmed bin Memi, Rıdvan bin Abdullah'ın bir gün önce ikinci zamanında, elinde yay, ok, kılıç ile evine gelip hanımına ve oğluna küfürler ettiğini, avlu kapısının tekmeleyip katl kastıyla üzerine ok fırlattığını ve etraftaki Müslümanların müdahalesiye kurtulduğunu belirtmiştir. Rıdvan iddiaları inkar ederken, şahitlerin Mehmed'in beyanlarını doğruladığı, sicile kaydedilmiştir.⁷¹⁷

Kişinin kendisine yönelik edilen küfürler hakkındaki şikayetlerde, bazen suçlanan kişilerin Osmanlı hukukuna göre suç sayılan içki içme eylemini de

⁷¹⁴ Tatar veled-i Mergiri isimli Ermeni, Hızır Beşe ibn Abdullah'ın bıçak çıkarıp katl kastıyla kendisine saldırdığını, hanımına ve kızına küfür ettiğini mahkemede belirtmiş, olay şahitlerle doğrulanmıştır. MŞS 69, 80/2-3

⁷¹⁵ MŞS 21, 3/5; Davacı Tuka isimli zimmi, Tuna isimli Ermeni'nin dinine şetm-i galiz ettiği iddiasını mahkemeye taşıdığına, davalı inkar etmiştir. Mahkemede bulunan şahitler ise küfür hadisesini doğrulamıştır. MŞS 29, 290/5.

⁷¹⁶ MŞS 24, 43/3.

⁷¹⁷ MŞS 68, 9/4, 10/1.

gerçekleştirdiği görülmektedir. Muhtemelen içkinin verdiği sarhoşluk ve cesaret haliyle kişilere küfretmeye yönelmişlerdir. Zira Habbaz Mustafa Beşe, yine Habbaz olan Kara Ali'nin çarşılarındaki dükkânlar önünde otururlarken, sarhoş halde gelerek onlardan şarap satın almalarını istediğini ve kendisine küfrettiğini belirtmiştir. Kara Ali, suçlamayı inkar etmiş, fakat mahkemede bulunan kişiler, onun sarhoşluğunu doğrulamıştır.⁷¹⁸ Küfürbazlıkla itham edilen kişilerin, bazen davacıların fiziksel bir özelliğini de hedef aldığı görülmektedir. Duka veled-i Yorgi, Yani veled-i Novağça tarafından sakalına küfredildiği iddiasını, mahkemeye taşımıştır. Taraflar arasında kaşılıklı küfürleşme olduğuna yönelik ithamlara, ikisi de inkarla yaklaşmıştır.⁷¹⁹

Bazı küfür davaları aile içinde yaşansa da mağdur veya yakını tarafından durum, mahkemeye bildirilmiştir. El-Hâc Hüseyin, kardeşi Mahmud'un, zevcesi için ben seni odadan getirmedi mi diyerek, fahişe lafzı ile küfrettiğini mahkemeye bildirmiştir.⁷²⁰ Konuyla ilgili başka davada, gayrimüslimler arasındaki küfür hadisesi, kadı mahkemesine taşınmıştır. Mağdurun eşinin açtığı davada, kadının iyi halli olduğuna yönelik şahitlerin beyanı kayda geçmiştir.⁷²¹ Küfre maruz kalan kadınlar, direkt mahkemeye başvurarak uğradıkları hakareti kayıt altına aldırıştır. H.17 Cemaziyelevvel 1049/M.15 Eylül 1639 tarihli kayıta, Dilşikar Mahallesinden Hanife bint İbrahim, Mustafa bin Yusuf'un, kendisine fahişe diye küfrettiğini iddia etmiştir. Mustafa inkar etse de şahitler, kadının beyanını doğrulamıştır.⁷²²

Davacı, küfür sebebiyle açılan davadan vazgeçme hakkına sahiptir. Çaprastlar-ı Kebir Mahallesinden Dimitri isimli zimmi, Minol adlı zimminin cima lafzıyla hanımına küfrettiği sebebiyle açtığı davadan vazgeçtiğini belirtmiştir.⁷²³ Davacının şikayetini geri çekmesi için taraflar, aralarında bir şekilde uzlaşmış olmalıdır.

İslâm dininde pis bir hayvan olarak bilinen domuz⁷²⁴ kişiler arasında hakaret unsuru olarak kullanılmıştır. H.17 Zilhicce 1056/M.24 Ocak 1647 tarihinde, Mehmed

⁷¹⁸ MŞS 44, 38/4-5.

⁷¹⁹ Bizbirlik, Altan, *agm*, s. 363.

⁷²⁰ MŞS 61, 150/6.

⁷²¹ Nikola veled-i Yorgi, Yakmo veled-i Eskinbo'yu avretine orospu diye küfrettiği iddiasıyla dava etmiştir. Dava edilen zimmi kadının kötü olduğuna şahitleri olduğunu söylemiştir. Mahkemede bulunan şahitler ise kadının iyi olduğuna dair beyanda bulunmuşlardır. MŞS 29, 2/3-4.

⁷²² MŞS 78, 72/1.

⁷²³ MŞS 90, 217/1.

⁷²⁴ Kayıtta hinzır olarak geçen ve ilk anlamı domuz olan kelime, sövgü olarak kötü, katı yürekli kimse; gaddar anlamına da gelmektedir. Yaşar Çağbayır, *Arap Asıllı Türk Alfabetiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 648.

bin Musa, Derviş Ağa bahçesinin bağbanı olan Yorgi veled-i Fotori isimli zimminin, bahçe yakınındaki yoldan geçerken, kendisine hıncır dediğini belirterek mahkemeye başvurmuştur. Yorgi inkar etse de Mehmed'e bu şekilde hakaret ettiği, şahitler tarafından da doğrulanıp sicile kaydedilmiştir.⁷²⁵

3. 2. 3. Darp-Yaralama

Kasten yaralama suçu, bir kişinin darp yoluyla ya da yaralayıcı alet sınıfında değerlendirilen bir araçla vücut bütünlüğüne zarar verildiği hallerde ortaya çıkan ve şikayet sebebi olan fiillerden biridir. Bu fiile maruz kalan kişinin vücudunun ya da uzuvlarının aldığı hasar, failin cezasının belirlenmesine etki etmiş ve suçun ağırlık derecesine göre kısas, diyet ya da ta'zîr cezası uygulanmıştır. Yaralamalarda; el, ayak, kulak, burun gibi uzuvların bedenden ayrılması, yani koparılması kat'-ı uzuv, uzuvların görevlerini yapamaz hale gelmesi ta'til-i uzuv olarak sınıflandırılmaktadır. Bunlar dışında insanın başının, yüzünün yaralanması şecc olarak tanımlanmaktadır. Bu yaralar, derinliğine ve vücuda etkisine göre nitelendirilmiştir.⁷²⁶ Göğüs, sırt ve karın bölgelerinde açılan yaralar, caife; el, ayak, boyun bölgelerinde meydana gelen yaralar, gayr-i caife olarak değerlendirilmiştir.⁷²⁷ Kasten yaralama suçunun cezası, İslâm'a göre zarar verilen uzvun benzerine, aynı fiilin uygulanması yani kısastır. Mâide Suresinin 5. ayetinde, nasıl uygulanması gerektiği, dinen belirtilmiştir. El, kol, diş, kulak gibi uzuvlar, denklik ve benzerlik hususunda, kısasın uygulanmasına imkan tanımaktadır. Kısas uygulaması, kasten uzva zarar verme ve ağır şartların olması durumunda uygulanmış, kısasın uygulanmadığı hallerde ise diyet cezası verilmiştir.⁷²⁸

Yaralama suçuna uygulanan cezalardan biri olan diyet, fıkhîta erşdir. Uzuvlara has ve miktarı şer'an belirlenmiş olana, erş-i mukadder; uzuvlara ait basit ya da adiyen yaralamalarda, miktarı şer'an belirlenmeyip bilirkişiler tarafından uygun görülen şekilde takdir edilen diyete de erş-i gayri mukadder ya da hükümet-i adl denilmiştir.⁷²⁹

Yaralama suçunun zorunluluk hali, tehdit, haksız tahrik, memurun keyfi hareketi gibi etmenlerle cezai sorumluluğu azalır ya da ortadan kalkarken; suçun

⁷²⁵ MŞS 93, 7/2.

⁷²⁶ Cin, Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi..*, s. 313.

⁷²⁷ Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Adalet Yayınevi, Ankara 2018, s. 413.

⁷²⁸ Cin, Akgündüz. *age*, s. 313.

⁷²⁹ Avcı, *age*, s. 402.

neticesi, mağdurun sıfatı, itiyad, eziyet ve işkence gibi faktörler de suçun daha ağır cezalandırılmasına sebep olmuştur.⁷³⁰ Osmanlı'da kasten yaralama suçlarında kısas, kısasın gerekli görülmediği yerlerde ise diyet ve ta'zîr cezalarıyla birlikte hapis, sürgün ve siyaseten katl cezalarının uygulandığı da bilinmektedir.⁷³¹

Yaralama ve cinayet vakalarının ortaya çıkmasında pek çok faktör etkili olmuştur. Alacak-borç, misilleme, namus, kız kaçırma, aileler arası anlaşmazlıklar, komşu kavgaları, hasımları uzlaştırmaya çalışma, kıskançlık, hırsızlık, haneye tecavüz, kin ve öfke gibi nedenler bunlardan bazılarıdır.⁷³²

İncelenen dönemde, Manisa mahkemesine yansıyan birçok darp-yaralama davası olduğu görülmektedir. Fiiller, sakala yapışma, tekme ve yumruk atma; boğaz sıkma; bıçak, toyaka, taş, hançer, tabanca, bardak, ok, kötek gibi çeşitli aletlerin ve eşyaların kullanılmasıyla; mağdurun yakasının yırtılması, yüksekte atılması ya da itilmesi gibi farklı şekillerde meydana gelmiştir. Darp olayları, kesici aletlerin kullanımı veya başka bir unsurla gerçekleştiğinde, genellikle mağdurda yaralanmaya sebep olmuştur. Bu tür vakalarda mağdurun ifadesi, şahitlerin beyanı kadar bu yaraların keşfi de önemli bir unsurdur. H.16 Receb 1044/M.5 Ocak 1635 tarihinde, Ahmed Paşalı'da sakin İvaz bin Ferhan isimli çoban, Ali ile koyun yayarlararken, Piyale Çavuş oğlu Mustafa Ağa'nın Çavdar isimli çobanı basıp elinde çomakla başına vurup yaraladığını söyleyerek, çobanın yarasının keşfolunması talebiyle mahkemeye başvurmuştur. Yapılan muayenede, çobanın başında yara olduğu görülüp kayıt altına alınmıştır.⁷³³ Bazı mağdurlar, şikayetlerini mahkemeye ilettiklerinde, davacı oldukları kişiler de karşı tarafın darbına uğradığını, kadı huzurunda beyan emiştir. H.14 Zilhicce 1042/M.22 Haziran 1633 tarihinde, Mısırlı bahçesininin bağbanı olan Yorgi veled-i Nikola zimmi, Divane Hasan bin Halil'in, kendisine taş ve bardakla vurduğunu söylemiş, Hasan iddiayı kabul etmiştir.

⁷³⁰ Mustafa Avcı, Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s.184-189.

⁷³¹ Mehmet Koç, "Osmanlıda Ölüm Cezası Verilen Zina, Hırsızlık, Öldürme ve Yaralama Suçları", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.33, 2019, s. 281; Suçu daha önce işleyip, tekrar aynı suça karışanların eli kesilir ya da koluna bıçak saplanarak suç mahallinde ibret için dolaştırılır. Mağdur ölmez ve ağır yaralanırsa diyet olarak maddi durumuna göre para ödemesi gerekir. Sarı, *age*, s. 92.

⁷³² Eyyub Şimşek, "Şer'îye Sicillerine Göre 18. Yüzyılın Başlarında Trabzon'da Yaralama Ve Cinayet Vakaları" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Y.8, S.15, Güz 2013, s. 15-18; Mehmet Salih Erkek, "Osmanlı Mardin'inde Cinayet Vakaları Ve Cinayet Soruşturmaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Belleken*, C.77, S.279, 2013, s. 647.

⁷³³ MŞS 70, 78/6; Bir başka örnekte; Turmuş bin Mehmed'in vekili Osman bin Abdullah, Hüseyin Beğ ibn Halil'in Tahıl Pazarında Emir Mehmed'in kahvehanesi önünde kendi halindeyken yaraladığını belirterek mahkemeye başvurmuştur. Hüseyin inkar etse de şahitler hançerle yaralama olayını doğrulamıştır. MŞS 36, 97/2.

Yorgi'nin de kendisine vurması sebebiyle bardakla darp ettiğini belirtmiştir.⁷³⁴ Bu vakada, tarafların birbirlerine karşılık verdiği anlaşılmaktadır.

Kardeşler arasındaki darp vakasında, aralarındaki meselenin para olduğu anlaşılmaktadır. H.21 Safer 1054/M.29 Nisan 1644 tarihinde, Mehmed bin Süleyman, büyük kardeşi Hüseyin tarafından taşla darp edildiği iddiasını mahkemeye taşımıştır. Hüseyin, kardeşimdir, darp ettim diyerek iddiayı doğrulamıştır. Mehmed, Hüseyin'de 150 akçesi olduğunu belirtmiştir.⁷³⁵ Darp mağdurunun ve alacaklının Mehmed olduğunu gördüğümüz davada, muhtemelen darp sebebi, kardeşinden alacağı meblağı talep etmesi olmuştur.

Kadınlar arasında da yaralama vakaları meydana gelmiştir. Olayın mağduru kadın, mahkemeye gelerek yaralarının keşfolunup kayıt altına alınmasını istemiştir. H.16 Şevval 1043/M.15 Nisan 1634 tarihinde, Deveciler Mahallesinden Yasemin bint Abdullah, aynı mahalleden Kerime'nin sağ koluna taşla vurup yaraladığını belirterek, yarasının keşfolunması talebiyle mahkemeye başvurmuştur.⁷³⁶ Kadınlar, bazen eski eşleri tarafından da darp edilmiş ve durumu mahkemeye taşımıştır.⁷³⁷

Hizmetkarı yaralanan kişi, onun yerine mahkemeye başvurarak, vakayı kayıt altına aldırılmıştır. Suçlu tespit edilemediği zaman, suç işlenen yerin ahali sorumlu tutulmaktadır. Bu sebeple ahalden birileri ya da mağdurun belirlediği kişiler, durumu kadıya bildirmiştir. Eğer suçlunun kim olduğu bilinmiyorsa, mağdur, tüm ahaliyi zan altında bırakmamak için kimseden şikayeti olmadığını sicile kaydettirmiştir.⁷³⁸

Yaralamadan ölen mağdurun kardeşleri, darp edenleri merkeze bildirip gerekli cezayı almalarını talep etmiştir. Manisa kadısı, Saruhan sancakbeyi ve Manisa müfettişine merkezden gelen H.Evâhir Ramazan 1011/M.3 Mart 1603 tarihli emirde, Yengi kadısının, merkeze mektup göndererek Veli ve İbrahim isimli kişilerin

⁷³⁴ MŞS 67, 144/7.

⁷³⁵ MŞS 88, 124/2.

⁷³⁶ MŞS 69, 208/1.

⁷³⁷ H.6 Muharrem 1049/M.9 Mayıs 1639 tarihinde Ayn-ı Ali Mahallesinden Raziye bint Salih, eski eşi Halil bin Bektaş'ın kendisini çubukla darp edip yaraladığını söyleyerek mahkemeye başvurmuştur. MŞS 78, 4/6.

⁷³⁸ H.12 Rebülevvel 1055/M.8 Mayıs 1645 tarihli başvuruda Hüsrev Ağa Mahallesinden Yusuf bin Abdullah, Abdullah isimli hizmetkarının on iki gün önce kendi halinde gezerken, bir kişinin onu tuttuğunu ve bıçakla elini yaralandığını belirterek, yaranın keşfini talep etmiştir. Mağdurun, sağ elinin ayasında bıçak yarası olduğu görülünce, Abdullah'a onu yaralayanın kim olduğunu sormuştur. Tanmadığı biri olduğunu söylemiş ve mahalle ahalisinden davası olmadığını sicile kaydettirmiştir. MŞS 90, 3/1.

kardeşleri Hasan'ın, Palaniler Çarşısında Şeker, İbrahim, Mehmed, Osman ve diğer İbrahim tarafından tokmakla vurulup darp edilmesi akabinde, aldığı yara sebebiyle öldüğünü bildirdiği görülmektedir. Merkezden gelen cevapta, hükm-i şerifle varılıp darp sebebiyle ölmüşse bunu yapanların hapsedilmesinin lazım olduğu bildirilerek, gereğinin yapılması emredilmiştir.⁷³⁹

3. 2. 4. Cinayet

Türk töresinde, suçlar ağır ve hafif suçlar olarak ikiye ayrılmıştır. Cinayet, evli kadının ırzına geçme, suçüstü hırsızlık, vatana ihanet, savaş sahasında gevşeklik göstermek, elçilik görevinde kusurlu davranmak gibi suçlar, ağır suç kapsamında görülmüş ve ölüm cezası uygulanmıştır. Orta Çağ Türk Devletleri'nde en yaygın suçlardan biri, cinayettir.⁷⁴⁰ Allah tarafından kişilere verilen yaşam hakkına karşı işlenen en büyük suç olan cana kıyma fiili, İslâm inancına göre mutlaka cezalandırılması gereken günahlardan biridir. Bir insanın haksız yere kasten ölümüne sebep olmak, yalnızca kişinin kendisine karşı gerçekleşmiş bir eylem olarak görülmemiş, toplumun yaşantısına, güvenliğine ve düzenine karşı tehdit unsuru olarak nitelendirilmiştir.⁷⁴¹

Fıkıhta cinayet-i fi'n-nefs olarak tanımlanan öldürme suçu; işleniş biçimine göre farklı değerlendirilmiştir. Kasten öldürme anlamına gelen katl-i amd, dinen katli uygun görülmeyen birini yaralamaya sebep olacak bir aletle yaşamına son verme amacıyla vurularak öldürmektir. Katl-i şibh-i amd, kasta benzer öldürme suçu olup yaralayıcı alet kullanmadan tokat atmak, itmek ya da silah sayılmayan bir meta ile vurmak gibi fiillerle ölüme sebep olmaktır. Hataen katl, yani hata ile ölüme sebep olma suçu, failin öldürme kastı taşımadan, yanlışlıkla birinin hayatına son vermesidir. Av sırasında kazayla birini vurarak öldürmek, uyuyan birinin üzerine düşerek öldürmek ya da harbî sanarak bir Müslümanın ölümüne sebep olmak, bu kapsamdadır. Teşebbüsen katl, insanın ölümüne yol açacak bir eylemle ölüme sebebiyet vermektir. Kamuya açık bir alanda izinsiz açılan bir çukura düşen birinin ölmesi, yol ortasına yığılan taş ve türevi nesnelere takılıp düşülmesi sonucunda birinin ölmesi, bu sınıfa dahildir.⁷⁴²

⁷³⁹ MŞS 17, 252/1.

⁷⁴⁰ Dursun, *age*, s. 246; Kanat, *age*, s. 269.

⁷⁴¹ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, C.8, s. 13.

⁷⁴² Zuhaylî, *age*, s. 16-17; Cin, Akgündüz, *age*, s. 309-312.

Cinayet suçunu işleyenlere karşı nasıl bir tutum izlenilmesi gerektiği, Kur'an-ı Kerim'de bulunan ayetlerle açıklanmıştır. Bakara Suresinin 178. ayetinde, kısas hakkının farz olduğu, fakat öldürülenin kardeşi, velisi ya da varisi tarafından affedilmesi halinde, diyet ödemesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Nisâ Suresinin 92. ve 93. ayetlerinde ise hata ile ölüme sebep verme durumunda ve kasten can alma halinde, dinin yaklaşımının nasıl olduğu görülmektedir. En'âm Suresinin 151. ayetinde ve İsrâ Suresinin 33. ayetinde de haksız yere can almanın haram olduğu, açıkça vurgulanmaktadır.

Kanunnamelere bakıldığında; Fatih, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Sultan Süleyman, III. Murad, I. Ahmed ve III. Ahmed kanunnamelerinde, faile kısas uygulanabileceği belirtilmiş ve eğer kısas uygulanmazsa, katilin maddi durumu dikkate alınarak tespit edilen kan cezasının miktarları belirlenmiştir.⁷⁴³ Faili belli olmayan cinayetlerde, mahalle ya da köy halkı suçluyu bulmak konusunda sorumlu sayılmış ve katilin bulunamaması halinde ahali, maktulün diyetini ödemekle mükellef olmuştur.⁷⁴⁴ Fıkıhta kasâme⁷⁴⁵ adıyla bilinen bu uygulama, sadece Müslümanlar için değil gayrimüslimler içinde geçerli olmuştur.⁷⁴⁶

Osmanlı ceza hukukunda, cinayet suçunun cezasını azaltan hallerde, yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, sarhoşluk, ikrah ve tehdit, zorunluluk hali, beklenebilirlik, yanlışlık-sapma, haksız tahrik gibi unsurlara dikkat edilmiştir.⁷⁴⁷ Tekerrür, suçun işlendiği yer, faillerin sayısı, failin sıfatı, mağdurun sıfatı, suçun işleniş tarzı, saik suçun daha ağır cezalandırılmasına neden olan faktörler arasındadır.⁷⁴⁸ Cinayet vakalarına ait kayıtlarda, katil ve maktullerin yaşları veya fiziksel özellikleri

⁷⁴³Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.1, İstanbul,1990, s. 349; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.2, İstanbul, 1990, s. 41; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.3, İstanbul, 1991, s. 90; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.4,İstanbul, 1992, s. 299; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.8, İstanbul, 1994, s. 113; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.9, İstanbul, 1996, s. 497; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.11, İstanbul, 2016, s. 233.

⁷⁴⁴Abdülaziz Bayındır, “Örneklerle Osmanlı Ceza Yargılaması”, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, C.10, Ankara 2002, s. 80.

⁷⁴⁵ Faili meçhul cinayetlerde cezai ve mali sorumluluğun tespiti için cinayetin işlendiği yerin ahalisine yemin ettirilmesi ve maktulün diyetinin ödettirilmesi usulüdür. Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İSAM Yayınları, İstanbul 2001, s. 528.

⁷⁴⁶ Eyyub Şimşek, “Şer’iye Sicillerine Göre 18. Yüzyılın Başlarında Trabzon’da Yaralama Ve Cinayet Vakaları” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Y.8, S.15, Güz 2013, s. 13.

⁷⁴⁷ Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Adalet Yayınevi, Ankara 2018, s. 88-96.

⁷⁴⁸ Avcı, *age*, s. 107-109.

hakkında detaylı bilgi verilmemekle birlikte, hangi dine mensup oldukları kaydedilmiştir.⁷⁴⁹

Konuyla ilgili bir dava kaydı, oldukça ilginçtir. Ermeniler arasında gerçekleşen olayda, bir adamın para vererek cinayete azmettirildiği iddiası vardır. Ölümü için para verdiği söylenen kişi ise annesidir. Durumu, kadının kocası ve azmettirenin babası şikayet etmiştir. H.Evâil Safer 1018/M.6-15 Mayıs 1609 tarihinde, Karagöz veled-i Hobyar Ermeni, Abdi veled-i Karagöz isimli Ermeni'nin Bogas adlı Ermeni'ye para vererek, avreti Nurukamer'i bıçakla öldürmesi için azmettirdiği iddiasını mahkemeye taşımıştır. Bogas, Abdi'nin kendisine "20.000 akçe vereyim öldür" dediğini beyan etmiş, Abdi ise inkar etmiştir. Katilin eşi de Abdi'nin validesinin ölümünü azmettirdiğini söylemiş, Abdi ise mahkemede yine inkar etmiştir.⁷⁵⁰

Maktullere zehirli maddeler verilerek ölüme kastedildiği ya da sebep olduğuna yönelik iddialar da mahkemeye taşınmıştır. Öldürülen kişinin yakınlarının yaptığı başvurularda, kişilerin kanıtı ya da şahidinin olmaması, iddialarının ispatlanmasını zorlaştırmıştır. H.3 Rebiülevvel 1040/M.10 Ekim 1630 tarihinde, Öksüz Aliler Karyesinden Mehmed bin Saruhan, Ali bin Yusuf ve zevcesi Selime'nin, on gün önce küçük kızı Ünzile'ye zehir yedirdiklerini ve kızın vefat ettiği iddia ederek, mahkemeye başvurmuştur. Ali, kendisinin ve zevcesinin haberi olmadığını belirtirken, Mehmed de şahidi olmadığını söylemiştir.⁷⁵¹ Bir başka vakada ise kızının ölme ihtimali olan bir anne, bu durumdan kızının kocası ve onun cariyesini sorumlu tutmaktadır. Damadı ve kızının geçimsiz bir evlilikleri olduğunu belirten anne, kızına bunların zehir yedirdiğini iddia ederek, evladının ölme ihtimalini mahkemede beyan etmiştir. Damat, iddiaları reddetmiş, yapmadıklarına dair yemin ettiğinde, kayınvalidesinin davası düşürülmüştür.⁷⁵² Eğer kişi hakkındaki iddialar, şahitlerin beyanı, zanlının hali ve geçmişte yaptıklarıyla değerlendirilip suç unsuru ispatlanırsa, mahkeme, faile suçuna yönelik bir yaptırım uygulamıştır. Saruhan arpalık mutasarrıfı tarafından mahkemeye intikâl ettirilen meselede,

⁷⁴⁹Mehmet Salih Erkek, "Osmanlı Mardin'inde Cinayet Vakaları Ve Cinayet Soruşturmaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Belleten*, C.77, S.279, 2013, s. 642.

⁷⁵⁰ MŞS 27, 307/7, 308/1.

⁷⁵¹ MŞS 65, 55/8-9.

⁷⁵² MŞS 47/B, 263/4.

sülümen⁷⁵³ yedirerek ölüme sebep olma iddiası, şahitler ve kişinin önceki hareketleri hakkında ahalinin beyanlarıyla kesinleşmiştir. Mahkeme, suçluyu sefineye vermeye hükmetmiştir.⁷⁵⁴

Kasten öldürme suçunda, mağdurun yakınlarının isteğiyle kısas, taksirle öldürmelerde ise diyet cezası uygulanmıştır. İslâm'da, kısas cezasının uygulamasında cinsiyet farkı gözetilmemiştir. Mağdurun harbî ya da mürted olması kısasa engeldir. İsyân halindeki birini, yol kesen ve kısas gerektiren bir suç üzere olan birini öldürmek, kısas yerine tâ'zîr gerektirir. Hanefî mezhebine göre failin kısas için suç işlerken kılıç, kama, ok yay, bıçak gibi bir alet kullanması gereklidir. Dayakla ölüme sebep olmada ise kısas değil diyet cezası uygulanmıştır.⁷⁵⁵ Manisa'da, annesi üvey babası tarafından öldürülen bir evlat, kısas hakkını talep etmek için mahkemeye başvurmuştur. H. Şevval 1037/M.Haziran 1628 tarihinde, Çiftçilü Karyesinden Döndü bint Bayram, validesi Hanım hatunu, üvey babası İsa bin Hızır'ın ev içinde alet-i cerhle kulak dibinden yaraladığını ve bu yara sebebiyle annesinin vefat ettiğini belirterek, kısas talebinde bulunmuştur. İsa, iddiayı inkar etmiş, fakat mahkemede şahitler, adamın kadını yaraladığına ve ölümün bu sebeple olduğuna şahitlik etmişlerdir. Adamın çevresine hali sorulduğunda, adamın daima fesat ve şirkten yana olduğu ve hakkından gelinmesi gerektiği, kadı huzurunda söylenmiştir.⁷⁵⁶

Cinayet vakalarında, suçluların tek başına saldırıları olduğu gibi, birkaç kişinin planlı şekilde bu suçu işlediği de anlaşılmaktadır. İşlenen suçun ortaklarından birinin de arkadaşları tarafından öldürüldüğü vaka ile ilgili tahkikat yapıldığı, kayıttan anlaşılırken, bu esnada suçlu kişiler, hep çelişkili ifadelerde bulunmuştur. Suçlulara verilen ceza hakkında ise kayıttaki bilgi verilmemiştir. Efendilerini öldüren kulların bu suçu neden işlediği bilinmezken, suç ortakları olduğu iddia edilen Ömer'i

⁷⁵³ Cıva ile klorun birleşiminden olan çok zehirli toz madde; ak sülümen; tatlı sülümen. Çağbayır, *Arap Asıllı...*, s. 1505.

⁷⁵⁴H.3 Muharrem 1061/M.27 Aralık 1650 tarihli kayıttaki Saruhan livası arpalık mutasarrıfı Mehmed Paşa, Alaybeği Mahallesinden Beşir Ağa ibn Mustafa'nın koyunlarını yayan Petro veled-i Tokya isimli zimmi çobanın Çullu Karyesi kurbundaki Oyuk adlı mevzide iki gün önce Mehmed isimli Müslüman çobana incir ile sülümen yedirdiği için vefatına sebep olan ve yine Petro'nun yol kesen, daha önce de iki çobana sülümen taşı yedirerek öldüren biri olduğunu iddia etmiştir. Petro ise iddiaları inkar etmiştir. Konu hakkında Papalık ve Çullu karyelerinden şahitlik eden kişiler Mehmed'in Petro'nun verdiği incirden sonra kustuğunu ve Petro'nun kendisine incirle sülümen taşı verdiğini söylediğini; Petro'nun ise Mehmed'i öldürme kastıyla yedirdim hata ettim dediğini ve ikrar ettiğini mahkeme huzurunda beyan etmişlerdir. Çullu Karyesi ahalisinden Petro'nun hali sorulduğunda iyi halli olmadığı, yol kesen ve daha önce de aynı suçları işleyen biri, şaki bir kafir olduğunu ifade etmişlerdir. Mahkeme Petro'nun sefineye verilmesine hükmetmiştir. MŞS 100, 12/1.

⁷⁵⁵ Sarı, *age*, s. 87.

⁷⁵⁶ MŞS 59, 221/1.

de öldürmelerine sebep olacak en önemli etken, aslında Mehmed Çelebi'yi kurtarmak için çabalamış olma ihtimalidir. Ömer'in muhtemel müdahalesi, failleri engelleyemediği gibi, kendisinin de maktul olmasına sebep olmuştur. Zira bu durumda Ömer'in yaşaması, katiller için büyük bir yakalanma riski olurdu. Yine aynı failler, arkadaşlarının ölümünü, öldürdükleri efendilerinin babası üzerine atmaya çalışmış, fakat bu konuda içlerinden gelen itiraf nedeniyle başarılı olamamışlardır.⁷⁵⁷ Bir başka vakada ise yine organize hareket eden katiller, aralarında iddialaşarak ev basmışlar, evli bir kadını silah tehdidiyle evinden çıkararak, odalarına götürmek istediklerinde, kadın feryat edince boğup kapıya atmışlardır. Suçlanan kişiler, mahkemede tahkikat sonucunda suçlarını itiraf etmişler ve kadı mucebine hükmetmiştir.⁷⁵⁸

Bir yerde cinayet vakası gerçekleşmişse, mahkemeye ahali ya da asayişten sorumlu görevliler tarafından keşif talebi yapılmıştır. Şehrin subaşı olan İsmail Beğ H.27 Zilhicce 1037/M.28 Ağustos 1628 tarihinde mahkemeye gelip Çengioğlu Mahallesinden Güllü bint Kostanti isimli zimmiyenin kapısı önündeki yolda, Mehmed Beşe'nin maktul bulunduğunu bildirip, üzerine varılıp keşfolunmasını istemiştir. Yapılan keşifte, maktulun göğsünde iki yerde, zuhurunda üç yerde, iki kaşı arasında hançer yarası olduğu ve bu yaralar sebebiyle öldüğü kayıt altına alınmıştır.⁷⁵⁹ Maktulun yara aldığı bölgelere bakıldığında, katil ya da katillerin kasten öldürmeye yönelik saldırdığı anlaşılmaktadır.

Kaza sebebiyle gerçekleşen ölüm olaylarında da maktullerin defninden önce keşfinin yapılması gereklidir. Menemen'de yaşayan Mahmud bin Abdünnebi ile

⁷⁵⁷Kurşunlu Türbe Mahallesinden Nurullah Beğ'in oğlu Mehmed Çelebi'nin, kulları Hasan ve Ömer tarafından H.22 Muharrem 1025/M.10 Şubat 1616 tarihi gecesinde katledildiği, Mehmed'in diğer kulları Piyale ve Yusuf'un bu sırada namazda olduğu iddia edilmiştir. İlk kayıta kullardan olan Ömer'in Mehmed Çelebi'nin babası Nurullah Beğ tarafından sicimle boğulup, saman damına saklandığı kullardan Hasan bin Abdullah tarafından söylenmiştir. Nurullah Beğ ise oğlunun kulları olan Hasan, Piyale ve Yusuf'un önce oğlunu sonra Ömer'i katlettiğini mahkemede beyan etmiştir. Yusuf, Ömer ve Hasan'ın Mehmed'in yanında kaldıklarını, Piyale ile namazdan döndüklerinde Hasan'ın "şeytana uyduğunu" söyleyerek Ömer'i öldürdüğünü ve saman damına sakladıklarını belirtmiştir. Yusuf, Nurullah Beğ'in Ömer'in ölümüyle alakası olmadığını kadı huzurunda beyan etmiştir MŞS 37, 13/1,3, 14/1-2.

⁷⁵⁸ H.2 Rebiülevvel 1030/M.25 Ocak 1621 tarihli kayıta Zeytuncük Mahallesinden Nasuh bin Abdünnebi, H.28 Safer 1030/M.22 Ocak 1621 tarihinde kapısını kitleyip mescide gittiğinde Yusuf, Mehmed, Mehmed Çelebi, Çinganoğlu Mehmed isimli kişiler tarafından kapısının kilidinin bozulup evine girildiğini ve karısı Fatıma hatununu evden zorla çıkarıldığını belirtmektedir. Silah tehdidiyle giden kadının feryat etmesi üzerine Koşu Yolu mevziindeki Daye Hatun bağına götürdükleri kadını boğan mezburlar, ölüsünü getirip kapıya bırakmışlardır. Kadını evden çıkarıp odalarına götürmek istediklerinde feryat ettiği için öldürdüklerini itiraf etmişler, mahkeme mucebine hükmetmiştir. MŞS 47/B, 5/2.

⁷⁵⁹ MŞS 59, 182/3.

zevcesi Fatıma bint İbrahim, Davud Fakih Mahallesinde yaşayan Kadı Yusuf Efendi'nin evinde misafir iken, Fatıma'nın ata yonca verdiği sırada aldığı tekme darbesiyle vefat ettiğini belirtip keşif talebinde bulunmuştur. Kadının avludaki cesedi incelendiğinde, atın yanında bulunduğu ve sol göğsünde kara bere olduğu sicile kaydedilmiştir.⁷⁶⁰ Başka bir kaza sonucunda vefat eden ise küçük bir çocuktur. Vefatı ardından keşif yapılmıştır. H.Evâsıt Muharrem 1039/M.30Ağustos-9Eylül 1629 tarihinde, İmad Mahallesinde komşunun damında oyun oynarken düşüp iki gün sonra vefat eden iki buçuk yaşındaki Mahmud'un keşfinde, başının sol tarafında sıyrıklar olduğu görülmüştür.⁷⁶¹

Bayramlar, Osmanlı toplumu için oldukça önemli olup coşkuyla kutlanmıştır. Halk, en güzel giysilerini giyip gün boyu şehirde gezip ve eğlenmiştir. İnsanlar, çeşitli yiyecekler hazırlayarak, birbirlerine ikram etmiştir. Kurulan salıncaklar ve atlıkarıncalar da eğlencelerin bir parçası olmuştur.⁷⁶² Bazen bu eğlenceli oyunlarda kazalar yaşanmış ve durum sicillere yansımıştır. El-Hâc İlyas-ı Kebir Mahallesinden Hasan bin Yusuf ve zevcesi, yedi yaşındaki oğulları Yusuf'un kurban bayramının dördüncü günü, Karaköy Sûkunda bulunan dolaba binip düştüğünü ve başından aldığı yara sebebiyle bir gün sonra öldüğünü belirtmişlerdir. Çocuğun anne ve babası, hem mahalle ahalisinden hem de dolap sahibi Hüseyin'den diyet talepleri olmadığını sicile kaydettirmişlerdir.⁷⁶³

Görsel 12. Dolapta Eğlenen Çocuklar⁷⁶⁴

⁷⁶⁰ MŞS 59, 9/2.

⁷⁶¹ MŞS 59, 15/2.

⁷⁶² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, s. 166.

⁷⁶³ MŞS 59, 159/4.

⁷⁶⁴ And, *age*, s. 237.

Olayın failleri biliniyorsa, mağdurun yakınları ahaliden dava ve diyet talepleri olmadığını mahkemede beyan etmişlerdir. Ayazmend Kazasından Ahmed bin Hızır, mahkemeye gelip H.26 Rebiülevvel 1025/M.13 Nisan 1616 tarihinde kardeşi Mahmud'la Manisa'ya geldiklerini, Yurt Dağı Nahiyesinde sabah namazı zamanında Karesi Sancağı suhtesinden bazı neferlerin önlerine çıkıp kardeşi Mahmud'u tutup obada darp ettiklerini ve onlar bıraktıktan üç gün sonra kardeşinin vefat ettiğini söyleyerek, keşif olunması talebini mahkemeye intikâl ettirmiştir. Keşifte, Mahmud'un makat ve uyluğunda morluklar olduğu saptanmıştır. Mahmud'un kardeşi, suhtelerin darbu sebebiyle öldüğünü, ahaliden dava ve talepleri olmadığını beyan etmiştir.⁷⁶⁵

Yaralama hadisesi sonucu ölen kişinin keşfi yapıp sicile kaydedilmeden defnedilmemesi gereklidir. Buna aykırı hareket edildiği anlaşıldığında, asayişten sorumlu görevliler tarafından durum, mahkemeye bildirilmiştir. H.10 Receb 1025/M.24 Temmuz 1616 tarihinde, şehir zabiti Yusuf Beğ ibn Mehmed, bağban olan Davin veled-i Altun ve Nikola veled-i Yani isimli zimmileri, usûlsüz defin sebebiyle mahkemeye bildirmiştir. Derviş Ağa Bahçesi bağbanının yaralanarak öldürüldüğünü, maktulun bilirkişiler tarafından keşfi yapılmadan, ismi geçen zimmilerin cesedi bahçeye gömdüklerini iddia etmiştir. Davin ve Nikola'ya bu iddia sorulduğunda, kendilerini Anton ve Zarif isimli zimmilerin bahçeye davet ettiğini ve gittiklerinde maktulü gömdüklerini söylemişlerdir.⁷⁶⁶ Gömme eylemini kabul ettikleri anlaşılan ikili, diğer iki kişinin onları bahçeye davet ettiğini belirterek, bir nevi katl meselesiyle alakaları olmadığını beyan ederken, görevlileri bu iki kişiye yönlendirmiştir. Cesedi gömme iddialarını kabul etmelerine rağmen, haklarında uygulanan yaptırım hakkında, sicilde herhangi bir bilgi bulunmadığı, vakanın sadece kaydedildiği görülmektedir. Başka bir davada ise ölen kişinin yakını, keşif yapılmadığını ve ahalinin cesetten kurtulmak için nehre attığını iddia etmiştir. H.13 Rebiülevvel 1051/M.22 Haziran 1641 tarihinde, Rumeli çobanlarından olan Esteban veled-i Yuvan, Manisa'nın Büyük Geri Karyesi ahalisinden, kızkardeşinin oğlu Çavdar'ın karye içinde öldüğünü, meyyitin keşfini yaptırıp kayıt altına aldırılmadan cesedi attıklarını iddia edip, mahkemeye başvurmuştur. Ahali, yirmi gün önce karyedeki kuzulardan alma maksadıyla beş atlının geldiğini, yaşanan arbede sonucunda karyede bir ölü bulunduğunu belirtirken, konu hakkında yaptıkları

⁷⁶⁵ MŞS 37, 42/3, 43/1-2.

⁷⁶⁶ MŞS 36, 77/1.

müşâvere sonucunda meyiti kaldırıp Gediz Nehri'ne attıklarını kabul etmişlerdir. Maktulun varisi olduğunu bilmediklerini söylemişlerdir.⁷⁶⁷

Yapılan bazı keşiflerde, katil ya da katillerin, günümüzün Türk Ceza Kanunu kapsamında ifade edilen şekliyle, cinayetleri “canavarca hisle” kasten işlediği, maktullerin keşifleri esnasındaki detaylardan anlaşılmaktadır. H.Evâil Rebiülevvel 1020/M.14-23 Mayıs 1611 tarihinde, Subaşı Yusuf Beğ ibn Abdullah mahkemeye gelerek, Yenice Mahallesinde Sipahi İbrahim'in bahçesinin bağbanı olan Abacı isimli zimminin yaralı halde maktul olduğunu bildirip, keşif talebini kadiya iletmiştir. Bahçedeki odanın içindeki ceset incelendiğinde, boğazının iki yerden kesildiği ve zekerinin de kesildiği bu yaralar sebebiyle ölümün gerçekleştiği sicile kaydedilmiştir.⁷⁶⁸ Osmanlı hukukunda, tecavüz suçlarına uygun görülen ama Manisa özelinde rastlamadığımız uzuv kesme cezası hakkındaki bilgiler, bu vakada bağbanın böyle bir suça karışmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu ihtimalde maktul eğer gerçekten bu suç yüzünden öldürülüp, uzvu kesildiyse bu hukuki bir yaptırım değil mağdurun yakınları tarafından alınmış bir intikam olmalıdır. Hem bağbanın hem de sipahinin odalarında yapılan aramada, hamr ve arak küplerinin tespit edilmesi, etraftakilerin bu bahçedekilerin fesattan hali olmadıklarını beyan etmeleri ihtimalleri güçlendirmektedir. H.20 Zilhicce 1047/M.5 Mayıs 1639 tarihli dava kaydında ise Nasuh Beşe ibn Hüseyin, Gökçe Suyu yakınındaki Değirmen Geçidi mevziinde bir gün önce çobanını yaralayıp katlettiklerini bildirip keşif talebinde bulunmuştur. Keşifte, meyyitin sağ yanına düştüğü, ellerinin ardından bağlı, başının sol yanında altı yerde kılıç yarası ve zekerinde urgan olduğu tespit edilip katilinin bilinmediği kayıt altına alınmıştır.⁷⁶⁹ Bu cinayet vakasında da çobana zulm edilerek öldürüldüğü, keşif detaylarından anlaşılmaktadır. Bir başka keşifte, katil ya da katiller, maktulun vücut bütünlüğüne büyük ölçüde zarar vermiştir. H.29 Zilhicce 1031/M.4 Kasım 1622 tarihinde, Akbaldır debbağhanelerinin pınarı kenarında, Çelebi Pınarı olarak bilinen yerde bulunan bir meyitin keşfi yapıldığında, dizinden ve sol kolunun pazısından ve başının omzundan ayrıldığı görülmüş ve bahsedilen yerde bir kafa bulunduğu, kayıt altına alınmıştır.⁷⁷⁰

⁷⁶⁷ MŞS 82, 4/2.

⁷⁶⁸ MŞS 33, 3/1.

⁷⁶⁹ MŞS 75, 17/2.

⁷⁷⁰ MŞS 47-A, 100/2.

Ölü bulunan kişinin keşfi, normal şartlarda cenazenin bulunduğu yerde gerçekleşip kayıt altına alınmıştır. İncelenen dönemde, tespit edilen bir vakada, bu konuda ne ölünün bulunduğu mülk sahibinin ne de keşfi yapmakla görevli kişilerin gerekli özeni göstermediği görülürken, maktulün cenazesi de bir eşya gibi yol kenarına atılmıştır. Bu durumu ortaya çıkaran, mahalle ahalisinin kadıya yaptığı başvuru olmuştur. Zira bu olayda durum netleşmediği takdirde, mahallede ölü bulunan kişinin diyetine yönelik sorumluluk, ahalden talep edilecektir.⁷⁷¹

Bir başka vakada, oğlu kayıp olan annenin, oğlunun iş arkadaşları tarafından öldürüldüğü zannı mahkemeye taşınmıştır. H.2 Muharrem 1019/M.27 Mart 1610 tarihli kayıta, Hüma bint Şahverdi, debbağ üstatlarından El-Hâc Mehmed bin Abdullah ve El-Hâc Mahmud bin Hüseyin karşısında, oğlu Ali'nin El-Hâc Hürrem'in mu'takı Piyale bin Abdullah'ın işçisi olup onun dükkânında Receb ve Rıdvan isimli şakirdlerle çalışırken, oğlunun Receb ve Rıdvan ile bir aydır kayıp olduğunu, Receb, Rıdvan ve Piyale'nin oğlunu katlettiklerini düşündüğünü, mahkemede beyan etmiştir. Piyale ve şakirdleri dışında, debbağ üstadlarından dava ve talebi olmadığını sicile kaydettirmiştir.⁷⁷² Kadın, zannı olduğu kişilerin isimlerini mahkemede açıkça belirterek, diğer debbağ üstatlarının kayıp ve ölüm zannı sebebiyle töhmet altında kalmasının önüne geçerken, adaleti şüphelilere doğru yönlendirmiştir.

Genel olarak kayıtlarda, gereğinin yapılmasına hükmolundu şeklinde ifade edildiği görülen cinayet suçuna uygulanan cezalardan biri, hapis olmuştur. Çelebi Hamamı önünde Mehmed bin İbrahim'i bıçakla katleden Pervane isimli zerger (kuyumcu), Anadolu Beğlerbeyi ve Saruhan livası arpalık mutasarrıfı olan Mehmed Paşa'nın hapsine alınmıştır.⁷⁷³

Başlık altında ele alınacak bir diğer konu, cana kast iddiası iskât-ı cenin yani çocuk düşürme ile ilgili olanlardır. İslâm fihhına göre insanın şahsiyetinin başlangıcı,

⁷⁷¹Danişmed-i Halil Mahallesi ahalisinden Mehmed, El-Hâc Mehmed, Ahmed, Ali, Veli, Nebi kethüda, Ebubekir, Muslu isimli kişiler, dergâh-ı âli müteferrikalarından Mahmud Ağa ibn Mehmed Ağa'nın Akçaağaç bağları dahilindeki bağındaki kuyunun içinde maktul bir kadın bulunduğunu, kadını kuyudan çıkardıktan sonra mahallelerindeki iki çeşme ve iki muallimhane kurbundaki yola attıklarını iddia ederek mahkemeye başvurmuşlardır. Mahmud Ağa, kadını bağdaki kuyuda ölmüş halde bulup, çıkardıklarını sonra şehre götürdüklerini ve akşamında kethüda Sinan'ın evine götürüp keşif talebinde bulduklarını, Sinan Ağa'nın ise keşfetsin diye subaşına gönderdiğini belirtmiştir. Mahalleye varılıp bakıldığında bahsedilen yere bırakıp gittiklerinin kuyudan çıkarılan kadının cesedi olduğu anlaşılmış ve ahali talebiyle sicile kaydedilmiştir. H.Evâsıt Şevval 1014/M.19 -28 Şubat 1606. MŞS 21, 35/2.

⁷⁷²MŞS 26, 130/1.

⁷⁷³MŞS 43, 79/3.

anne karnına düşüncedir. Anne karnında olduğu bilinen bir cenin; miras, intikâl ve vasiyet hakkına sahip kabul edilmiştir.⁷⁷⁴ Ceninin kasıt veya kusurlu bir davranış neticesinde anne bedenini terk etmesi ise suç unsuru sayılmıştır. Suçu işleyen ebeveynlerden biri ya da ikisi birden, hatta dışarıdan müdahale eden üçüncü bir kişi de olabilirdi. Doğmamış çocuğun yaşam hakkına, gebe bir kadının sağlığı ve hayatına karşı işlenen bu suçun cezalandırılması, kişilerin yaşam hakkını korumayı sağlarken, aynı zamanda Osmanlı nüfusunun azalmasına engel olmayı da amaçlamıştır.⁷⁷⁵ Fetvalara bakıldığında, farklı durumlarda suçun işlenmesi halindeki yaptırımın nasıl olacağı, açıkça belirtilmiştir.⁷⁷⁶ Osmanlı Devlet anlayışında, çocuk düşürtme hakkındaki yasa, hem Müslimleri hem gayrimüslimleri kapsamaktadır.⁷⁷⁷

Mahalle ahalisinin bir kadının çocuk düşürdüğüne dair iddiası, eşi tarafından mahkemeye taşınmıştır. H.28 Şevval 1040/M.30 Mayıs 1631 tarihli kayıta, Recai Mahallesinden Mustafa bin Receb, mahalle ahalisinden Yusuf, Mehmed, İsmail, Ali, Osman ve Hamza isimli kişilerin, zevcesini “bir oğlan düşürdü” diyerek rencide etmeye çalıştıklarını belirterek, mahkemeye başvurmuştur. Kocası, altı gün önce kadının evinde otururken yılan görmesi üzerine, korkudan doğum yaptığını söylemiştir.⁷⁷⁸ H.20 Rebiülahir 1055/M.15 Haziran 1645 tarihli kayıta ise mütesellim ağa tarafından olan Osman Ağa, Çatal Kilise’den Abram veled-i Dimitri ve zevcesi Güllü bint Kostati’yi iskât-ı cenin iddiasıyla dava etmiştir. Güllü hatunun damdan düştüğü ve oğlan düşürdüğü belirtilmiştir. İddiaların sorulduğu karı-koca, bu konudan haberleri olmadığını, Güllü’nün damdan düşmediği ve oğlan düşürmediğini söyleyerek, meselenin aslı olmadığını ifade etmişlerdir.⁷⁷⁹

⁷⁷⁴ Akgündüz, Cin, *age*, s.444.

⁷⁷⁵ Belkıs Konan, “Osmanlı Devleti’nde Çocuk Düşürme Suçu”, *AÜHFD*, Cilt.57, Sayı.4, Ankara 2008, s. 321-323.

⁷⁷⁶ Bâlfîzâde Mustafa Efendi’nin fetvasında erkeklerin kavgası esnasında birinin diğerinin evinde girmesi ve tartışmanın büyümesi halinde hane sahibinin hanımı düşük yaparsa, tam diyet gereklidir. Anne karnında diri olan bebek vücut bütünlüğü bozulmadan anneden ayrıldığında canlı, sonrasında ölüyse saldırgan tam diyet ödemelidir. Eğer sağ olarak rahimden gelmeyip kanama geldiyse saldırganın gurre denilen diyeti ödemesi gereklidir. Karaaslan, Bakırcı, *age*, s. 332-333; Gurre, Anne rahmindeki ceninin düşürülmesinden dolayı ödenmesi gereken tazminattır. Muhsin Koçak, “Gurre”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.14, İSAM Yayınları, İstanbul 1996, s. 211-212.

⁷⁷⁷ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Döneminde İskât-ı Ceninin Yeri Ve Hükümü”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, Sayı:1, Elazığ, 1987, s. 200.

⁷⁷⁸ MŞS 65, 210/3.

⁷⁷⁹ MŞS 88, 58/5.

3. 2. 5. Hırsızlık

Hukuki bir kavram olarak hırsızlık; başkasına ait koruma altında olan bir malı, sahibinin rızası olmadan yararlanmak amacıyla almaktır.⁷⁸⁰ Eski Türkçe’de uğrulama olarak tanımlanan suç, Arapça’da sirkat ve serika kelimeleri ile ifade edilmiş, ceza olarak had ve ta’zîr uygulanmıştır.⁷⁸¹ İslâm hukukunda hırsızlık, sirkat-ı suğrâ ve sirkat-ı kübrâ olarak iki şekilde tanımlanmıştır.⁷⁸²

Osmanlı’dan önceki Türk devletlerinde hırsızlık suçu, çoğunlukla ağır şekilde cezalandırılmıştır. Hırsızlık suçunun cezası şer’i hukukta daha hafif olmasına rağmen Ortaçağ Türk Devletleri’nde çoğunlukla hükümdarların müdahalesiyle ölüm cezası verilmiştir.⁷⁸³ İslâm dininde, suçun cezasına yaklaşım daha farklı olmuştur. Mâide Suresinin 38. ayetinde, hırsızlık yapan kişilere caydırıcı bir ceza olarak, sağ ellerinin bilekten kesilmesi uygun görülmüştür. Hırsızlık suçunun ortaya çıkması için ise bazı şartlar bulunmaktadır. Suçu işleyen kişinin tam ehliyetli ve ergenlik çağına ulaşmış olması, öncelikli şarttır. İşlediği suçu iradesiyle ve bilerek gerçekleştirmelidir. Çalınan eşya, başkasının olmalıdır. Çalınan şey, mal türünde olup belli bir değere sahip olmalıdır. Çalınan malın, bozulup kırılmayan bir meta olması gereklidir. Malın çalıntı olması için gizlice alınması gereklidir, aksi halde fiil, gasp suçu kapsamına girmektedir. Çalınan malın koruma altında olması ve hırsızın, korunduğu yerden izinsiz alması gereklidir. Suçun sabit olabilmesi için malı çalınan mağdurun şikayeti önemlidir. Çünkü talep oluşmaması halinde, hakim tarafından herhangi bir yargılama ve cezai yaptırım uygulanamazdı. Olayın ortaya çıktığı andan itibaren mahkemeye gidene kadar olan süreçte, çalıntı mal sahibine verilmiş ise hırsızlık suçu düşmektedir.⁷⁸⁴

Osmanlı ceza hukukunda, suçu daha nitelikli hale getiren ve daha ağır cezalandırılmasını gerektiren bazı durumlar vardır. Suçu işlerken kıyafet değiştirmek, devlet malını çalmak, suçun gece işlenmesi, şiddet ve silah kullanılması,

⁷⁸⁰ Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Cezası*, İstanbul 2016, s. 17.

⁷⁸¹ Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İSAM Yayınları, İstanbul 1998, s. 385; Cin, Akgündüz, *age*, s. 306.

⁷⁸² Karahasanoğlu, *age*, s. 23; Hanefî mezhebinde eşkıyalık, silahlı gasp ve soygun suçu büyük hırsızlık anlamındaki es-serikatü’l-kübrâ, basit hırsızlık ise küçük hırsızlık manasındaki es-serikatü’s-suğrâ şeklinde ifade edilmiştir. Bardakoğlu, *agm*, s. 385.

⁷⁸³ Kanat, *age*, s. 237.

⁷⁸⁴ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı..*, C.7, s. 393-412; Ekinci, *age*, s. 350-351; Karahasanoğlu, *age*, s. 27-28; Sarı, *age*, s. 63-64.

evden ya da işyerinden hırsızlık ve hırsızlık suçunun tekerrür etmesi, uygulanacak cezai yaptırımını ağırlaştırmaktadır.⁷⁸⁵

Kanunnamelere bakıldığında, çalınan hayvan veya ürünün türüne göre cezanın takdir edildiği görülmektedir. At ya da sığır çalanın eli kesilmeli ya da suçlu, para cezası ödemelidir. Bir kişinin tahılını veya akçesini çalana, maddi durumu dikkate alınarak para cezası uygulanmış ve çalınan eşya, tazmin edilebilir ise tazmin ettirilmiştir. Hırsızlık, aile içinde gerçekleşmiş ise kadı ta'zîr cezası vererek, vurulacak değnek başına bir akçe almalıdır. Bir kişinin, köy yakınında kaldığı gece malı çalınmışsa, köylü hırsız bulmalı bulamazsa zararı tazmin etmelidir. Elinde çalıntı mal bulunan kişi, malı satın aldığı iddia ederse satan bulunmalıdır. Hırsızlık kervansarayda gerçekleşmişse, yapının dışı da teftiş edilmelidir. İçeriden hırsızla ittifakı olan biri olursa ve hırsız bulunamazsa, mahalle ya da köyde yaşanan hırsızlık hükmü, burada da uygulanmalıdır. Hırsız, sipahi taifesinden ise hapsedilip dergâh-ı mu'âllaya bildirilmelidir.⁷⁸⁶ Çalıntı mallarla ilgili genel hükümlerden farklı olarak, III. Murad kanunnamesinde at, katır ve deve çalanlara idam cezası uygulanabileceği belirtilmiştir.⁷⁸⁷

Açıktaki bulunan hayvanlarla ilgili kanunnamelere bakıldığında, Fatih kanunnamesinde sığır, koyun gibi hayvanları boş görüp çağırılmayana maddi durumu dikkate alınarak, para cezası uygun görülmüştür. Hayvanın sahibini bulamazlarsa, kadıya teslim edilmelidir.⁷⁸⁸

Fetvalarda, hırsızlık ve zina gibi suçları işleyenlerin, bu suçlardan tövbe etmesinin suça etkisi sorulduğunda, suçun failin üzerinden kalkmayacağı, fakat had cezasının kalkacağı ifade edilmiştir.⁷⁸⁹ Gerlach, hırsızlık cezası ile ilgili gözlemlerini

⁷⁸⁵ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s. 365-366.

⁷⁸⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.1, s. 349-350; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.2, s. 42; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.3, s. 91-93; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.4, s. 301-303; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.8, s. 114-115; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.9, s. 499-501; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.11, s. 233-234.

⁷⁸⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.8, s. 114.

⁷⁸⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.1, s. 350; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.2, s. 42; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.3, s. 93; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.4, s. 303; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.9, s. 501; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ...*, C.11, s. 234.

⁷⁸⁹ Bu konunun İslâm hukukçuları arasında itilafa açık olduğu, hırsızlık suçunda Hanefiler olayın mahkemeye intikalinden sonra tövbe edip, çalınan malı teslim ederse had cezasından kurtulur şeklinde ifade ederken; İmam Şafi'ye göre had cezası ile birlikte çaldığı malın bedelini de ödemelidir. Zina da ise helallik alma gibi bir durum söz konusu olmaz denilmiştir. Karaaslan, Bakırcı, *age*, s. 211-212.

aktarıırken, suçlunun göbeğine, sırtına, tabanlarına üç yüz sopa cezası verildiğini, cezalandırılan kişinin dini fark etmeksizin sopa başına bir akçe ödediğini belirtir.⁷⁹⁰

İncelenen dönemde; esbab, ferace, terlik, makreme, kaftan gibi giysi türleri; küpe, bilezik, inci gibi ziynet ürünleri; çuka, ipek, keten gibi dokuma türleri; at, merkeb gibi bazı hayvan türlerinin ve bazı ham maddelerin çalınması hakkında mahkemeye yapılan başvuruların olduğu görülmektedir.

Kişinin evi, odası, dükkânı gibi çeşitli mekanlarda bulunan eşyasının zayı olması, mal sahibinin onun çalındığı; kaybolan eşyanın bir başkasında olduğunun görmesi ise, gördüğü kişinin suçlu olduğunu düşünmesine neden olmaktadır. İncelenen dönemde, Manisa'da kayıp eşyalarını bir başkasında bulan kişilerin mahkemeye yaptığı başvurular olduğu görülmektedir. H.Evâil Şaban 1012/M.4 Ocak 1604 tarihli kayıta, İmad Mahallesinden Bektaş, Balı Ağa'nın bahçıvanı olan Nikola'yı odasından zayı olan dört adet camus gönünü elinde bulduğu iddiasıyla dava etmiştir. Nikola ise iddiayı inkar etmiş ve kanıtı olmadığını belirtmiştir. Mahkeme, bunun üzerine yemin teklifinde bulunduğu, yemin ederek suçsuzluğunu kanıtlamaya çalışmıştır.⁷⁹¹ Hırsızlıkla itham edilen kişilerin beyanları ve yeminleri yanında, onların iyi halleri ve birilerinin davalıya kefil olması da suçsuzluklarının ispatı için önem taşımıştır.⁷⁹²

Manisa mahkemesine yansıyan bir hırsızlık iddiasında, kayınvalide, içgüveyi olan damadını evindeki sandığı bozup eşyalarını çaldığı iddiasıyla dava etmiştir. Damat iddiayı reddederken, kadının evinde içgüveyi olduğunu, fakat kaynanası tarafından rencide edildiği için başka yere gittiğini belirterek, eşyaları almadığına dair yemin etmiştir.⁷⁹³ Bir başka iddiada davacılar, evlerinin açılıp buğday ve zeytinyağı alındığını belirterek, şikayetçi olmuşlardır. İddialar karşısında zanlı, durumu inkar etmiş, bunun üzerine davalılardan beyyine talep edilmiştir. Kanıtları

⁷⁹⁰ And, *age*, s. 229-232.

⁷⁹¹ MŞS 20, 175/5.

⁷⁹² H.2 Rebiülevvel 1040/M.9 Ekim 1630 tarihli kayıta Mustafa bin Mehmed, Yenice Mahallesinden Abdullah bin Mehmed'in evinden zayı olan bir Musul dülbendini, bir çift gömleğini ve donunu, 3.700 akçesini aldığı iddia etmiştir. Abdullah iddiayı inkar etmiş ve onun nefisine Şeyh Çelebi kefil olmuştur. MŞS 65, 6/1-2.

⁷⁹³ H.Evâil Ramazan 1044/M.18-27 Şubat 1635 tarihli kayıta Zimmiler Mahallesinden Kumbano bint Kostati, içgüveyi olan Kostanti'nin evindeki sandığı bozup esbaplarını çaldığı iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Damat, kayınvalidesinin evinde yaşadıklarını fakat kendisini rencide ettiği için başka yere gittiğini belirterek sandığın bozulup, esbaplarının çalınması hakkındaki iddiasını inkar etmiştir. Kadın, damadının sandığı bozup, giysilerini almadığına yemin etmesini istediğinde, Kostati yemin etmiştir. MŞS 70, 10/1-2.

olmadığından, mahkeme zanlıya yemin teklif etmiştir. Zanlının yapmadığına dair yemini üzerine, davacılar davalıya taarruzdan men edilmiştir.⁷⁹⁴

Bazen sadece hırsızlık iddiasıyla şikayet edilen kişilerin, aslında başka bir suçu işlemek üzere oldukları, kendi ifadeleriyle ortaya çıkmıştır. İlgili davada, suçlanan Müslüman, hırsızlık için değil, içki içmek için eve girdiğini, mahkemede beyan etmiştir. H.21 Zilkâde 1057/M.18 Aralık 1647 tarihli kayıta, Çaprastlar-ı Kebir Mahallesinden Abacı Yani veled-i Anroz zimmi, Ali bin Mehmed'in evinin duvarından atlayıp sandığını bozup içinden akçelerini ve esvaplarını aldığını ve onu yakaladıklarını belirterek, mahkemeye başvurmuştur. Ali, zimminin evine hamr içmek için girdiğini ama sandığı bozup akçe almadığını söylemiştir.⁷⁹⁵

Manisa'nın ticari hayatında, sadece erkekler değil, dönem şartlarında az da olsa kadınlar da yer almıştır. Giyecek ticareti yapan iki kız kardeş, gittikleri köyde yaşadıkları hırsızlık ve darp olayı ile ilgili iddialarını mahkemeye bildirerek, meseleye resmiyet kazandırmışlardır.⁷⁹⁶

Bazen olayın failleri suçüstü yakalanmış ve şahitlerin de beyanıyla mahkemede suç ispatlanmıştır. H.19 Rebiülahir 1031/M.3 Mart 1622 tarihinde, Kurşunlu Türbe Mahallesinden Mehmed bin Evhad, Mustafa bin Mehmed'in mahalledeki evine girip bir beledi yorgan, sarı tafta gömlek, bir minder ve tırpanını çaldığını, kapıdan çıkarken Müslümanların görüp aldıklarını bıraktıklarını beyan etmiştir. Mustafa, durumu inkar etmiş, fakat şahitler Mehmed'in söylediklerini doğrulamış ve bu şekilde sicile kaydedilmiştir.⁷⁹⁷

Bazen suçüstü yakalandığı iddia edilen kişilerin, haklarındaki iddiaları başka birine yönelttiği görülmektedir. Dava edilenler, ellerinde ya da evlerinde bulunan eşyaları bir başkasının onlara teslim ettiğini söylediklerinde, mahkeme, bahsedilen

⁷⁹⁴ H.Evâil Muharrem 1048/M.15-24 Mayıs 1638 tarihli kayıta Dere Karyesinden Ahmed bin Oruç ve Selver bint Hasan isimli kişiler, aynı karyeden Abdünnebi bin Hasan'ın evlerindeki ambardan on ölçek buğday, bir testi zeytinyağı aldığı iddialarıyla mahkemeye başvurmuşlardır. Abdünnebi iddiaları inkar edince, davalılardan beyyine talep edilmiştir. Onlar kanıt sunamadığında, mahkemede Abdünnebi'ye yemin teklif edilmiş, o da yemin ettiğinde, davalılar taarruzdan men edilmiştir. MŞS 75, 28/2.

⁷⁹⁵ MŞS 93, 181/3.

⁷⁹⁶ H.29 Şevval 1037/M.2 Temmuz 1628 tarihli kayıta Saray Mahallesinden Emine bint Süleyman ve kız kardeşi Meryem, Yere Giren Karyesine ticaret için esvaplarla gittiklerini, Abdülkerim isimli kişinin hatunu Emine tarafından 300 akçe kıymetli don, gömlek ve makremelerinin çalındığını, çalınan malları talep ettiklerinde ise Abdülkerim'in kendilerini darp ettiğini iddia etmişlerdir. Malının çalındığını iddia eden Emine, adamın keserle sol ayağına vurup, yaraladığını söylemiştir. MŞS 55, 315/5.

⁷⁹⁷ MŞS 48, 13/2.

diğer kişi hakkında da inceleme yapmış ve onun halini de tanıyanlardan ve yaşadığı yerin ahalisinden sorgulamıştır.⁷⁹⁸ Mallarının çalındığına dair şikayette bulunan bir başka davacı ise evine girilip eşyalarının çalındığına dair iddialarını beyan edip hırsız saklanırken yakalandığını söylemiştir. Davalı ise hakkında yapılan suçlamaları kabul etmiştir. Hırsızlık suçu işleyen kişinin, yaptığını mahkeme huzurunda ikrar etmesine rağmen ona verilen ceza hakkında kayıтта bilgi verilmediği görülmektedir. H.12 Receb 1043/M.12 Ocak 1634 tarihli kayda göre Akmesjid Mahallesinden İslâm bin el-Hâc Mustafa, Dere Mahallesinden Ebubekir bin Mustafa Fakih adlı gencin evine girdiğini söyleyerek, mahkemeye başvurmuştur. İslâm'ın iddiasına göre genç, evinden üç cedid Manisa dülbendi, bir havlu hamam gömleği, iki hamam makremesi, üç hamam döşemesi, iki beyaz üzerine münakkaş bogasi, üç haki üzeri nakışlı bohça, üç hamam peştamalı, bir cedid yemeni bohça, bir köhne beyaz çarşaf, dört beyaz iplik, bir mor köhne çuka çakşırını çalıp giderken rast geldiklerini ve hırsız Hüseyin bin Mehmed'in ahırında saklanırken yakalandığını söylemiştir. Ebubekir, hakkındaki iddiaları kabul etmiş ve vaka sicile kaydedilmiştir.⁷⁹⁹ Kaydedilen vakaların birinde, kölelerin birbirlerini ayartarak sahiplerinden mal çaldığı iddiası mahkemeye taşınmıştır. Dava eden kişi, dava ettiği köle ve sahibi ile kendi kölesinin anlaşarak mallarını çaldıklarını haber aldığını belirtmiştir.⁸⁰⁰

Eснаflar, aralarında hırsızlıkla namı olan kişileri barındırmak istememişler ve bu sebeple durumu mahkemeye intikâl ettirmişlerdir. Bu tarz şikayetlerde, mahkeme zan altındaki kişilerin hallerini, ahaliden sorma yoluna gitmiştir. Akbaldır Deresi debbağ üstatları, Debbağ Mahmud'un çırağının hırsızlıkla şöhreti vardır diyerek,

⁷⁹⁸ H.25 Cemaziyelahir 1044/M.16 Aralık 1634 tarihli kayıтта İbrahim Çelebi Mahallesinden İsmihan bint Ahmed, İbrahim bin Abdullah'ın kendisi çarşıdayken ve evi boşken girip hırsızlık yaptığını söyleyerek mahkemeye başvurmuştur. Kadın, bir mavi kemha zıbın, bir seraser kundak yorgani, üç keten gömlek, bir ibrişim futa, bir münakkaş bohça, bir bogasi alaca kaftan, bir nakışlı darai gömlek, üç münakkaş makreme, bir atlas terkeb, bir çenber, iki makreme alaca dülbend çenber, bir sarma kenarı makreme, bir yeşil dülbend çenber, bir keten küçük gömlek, bir yüz yastığı, dört kuşak, bir yemeni yorgan, bir Manisa alacası kaftan, iki alaca don, bir futa gömlek münakkaş, bir yemeni küçük kuşak, bir nakışlı bohça olarak belirttiği tüm esvabı İbrahim'in evinden alıp giderken, yakalandığını iddia etmiştir. İbrahim'e sorulduğunda eşyaları bakkal El-Hâc Veli'nin gulamı Rıdvan verdi demiştir. Şahitler, İbrahim'in eşyaları alıp kaçarken yakalandığını doğrulamıştır. Rıdvan'a sorulduğunda sabah namazında Horosköy yakınında çift sürdüğünü, haberi olmadığını söylemiştir. Rıdvan hakkında yaramaz hali olmadığına şahitlik edilmiştir. MŞS 70, 70/2-3-4-5.

⁷⁹⁹ MŞS 69, 81/6.

⁸⁰⁰ Bogasici El-Hâc Osman bin El-Hâc Mustafa, Helvacı Mehmed Çelebi ibn El-Hâc Nasuh ve kölesi Rıdvan karşısında Mehmed Çelebi'nin kölesinin kendi kölesi Kenan'ı ayartarak evinden bogasilerini alıp, ittifak ettiklerini haber aldığını belirtmiştir. Mehmed Çelebi'nin kölesini başkasına sattığını, kendisinin de davadan vazgeçtiğini mahkemede beyan etmiştir. Rıdvan'a mevlası Mehmed Çelebi ve diğer Mehmed bin Ali kefil olmuştur. MŞS 28, 82/2-3.

mahkemeye başvurmuştur.⁸⁰¹ Kara Memi adlı debbağ hakkında da elinde çalıntı üç keçi derisi bulunup sahiplerinin geri aldığı, Memi ve oğlunun iyi kişiler olmadığı mahkemede beyan edilmiştir.⁸⁰²

Kamusal alanlarda yaşanan hırsızlık vakalarına dair iddialar da kadıya intikâl ettirilmiştir. Hanlarda konaklayanlar arasında, bu suça maruz kalanlar olduğu ve haklarını aramak için mahkemeye başvurdukları, kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁸⁰³ H.18 Şaban 1045/M.27 Ocak 1636 tarihli kayıta, Yeni Han'da sakin tüccar taifesinden Bakarsar veled-i Mikail Ermeni, Hancı İbrahim bin İsmail'i dava edip üç gün önce kendisi handa değilken, odasından dülbendlerinin çalındığını beyan etmiştir. Handa sakin olan diğer tüccarlar, hancının iyi bir kişi olduğunu mahkemede beyan etmişlerdir.⁸⁰⁴ Hamamda kaybolan eşyalar sebebiyle mal sahibi, zannı olduğu kişiler hakkındaki şikayetini, mahkemeye intikâl ettirmiştir. H. Evâil Rebiülevvel 1018/M.4-13 Haziran 1609 tarihli kayıta, Ali Beğ Hamamı hamamcısı Ümmü Hatun'un vekili, zevci Mehmed Halife, hamamda emanet edilen bir kafes ve esbabı zayi olunca, Yarhasanlar Mahallesinden Saadet ve beslemesi İsmihan'dan zannı olduğunu belirtmiştir. Kadınların halleri ahaliden sorulduğunda, kötü olmadıkları belirtilmiş, kadınlar da ne kafesten ne de içindekilerden haberleri olmadığına, kadı huzurunda yemin etmişlerdir.⁸⁰⁵

Hayvan sahipleri, mallarından zayi olan hayvanlar hakkında yaptıkları başvurularda, genellikle bahsedilen hayvanları başkalarında bulduklarını belirterek, buldukları kişiye hayvanı nasıl elde ettiğinin mahkeme aracılığıyla resmi şekilde sorulmasını talep etmişlerdir. H.1019/M.1610 tarihinde Yagob veled-i Şehrigir kestane tüylü dişi merkebinin,⁸⁰⁶ H.1048/M.1638 tarihinde Ömer bin Hasan öküzlerinin,⁸⁰⁷ H.1052/M.1643 tarihinde Mustafa bin Ali kestane tüylü dişi

⁸⁰¹ MŞS 25, 149/4.

⁸⁰² MŞS 25, 149/6.

⁸⁰³ H.7 Zilkâde 1037/M.9 Temmuz 1628 tarihli kayda göre Mustafa bin Sefer, Manisa'da Eski Hanın hancısı Kostantin veled-i Menger'i handa kaybolan bir sarı katır sebebiyle dava etmiştir. MŞS 62, 239/1

⁸⁰⁴ MŞS 73, 85/9-10-11.

⁸⁰⁵ MŞS 27, 271/1-2.

⁸⁰⁶ H.Evâhir Safer 1019/M.14-23 Mayıs 1610 tarihli kayıta Kafirboz Karyesinden Yagob veled-i Şehrigir altı ay önce mülkünden zayi olan katırı Yarım veled-i Kirka'da bulduğunu iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Yarım, merkebi satın aldığını belirtmiştir. Yagob'tan beyyine talep edildiğinde, mahkemede bulunan şahitler merkebin Yagob'un olduğunu belirttiklerinde, merkeb kadı tarafından Yagob'a hükmolunmuştur. MŞS 26, 160/1.

⁸⁰⁷ H.29 Cemaziyelahir 1048/M.7 Kasım 1638 tarihli kayıta Bergama'da yaşayan Ömer bin Hasan, zayi olan bir beyaz ve üç siyah öküzlerini Manisa Çatal Kilise'den Aslan veled-i Sava isimli zimmide bulunduğu iddiasını mahkemeye taşımıştır. Zimmi ise öküzleri Abdünnebi bin Ali ve Mehmed bin

katırının,⁸⁰⁸ malından zayi olduğu iddialarını mahkemeye taşımıştır. Bunlar ve benzer içerikteki davalarda davacılar, davalılar haklarındaki zanlarını⁸⁰⁹ ifade ettikten sonra, davalılara bu ifadeler sorulmuştur. Onlar ise başkasının malı olduğunu bilmediklerini veya satın aldıklarını belirtmişlerdir. Bu durumda şahitlerin ifadeleri, taraflardan hangisinin haklı olduğunu belirlemede önem taşımıştır.

Çalınan büyükbaş hayvanların kesilip ortadan kaldırıldığına dair iddialar da mahkemeye taşınmıştır. Normal şartlarda belirlenen yerlerde, kasaplar tarafından kesimler gerçekleştirilirken, yapılan ihbarda hayvanların çalındığı ve kesildiği belirtilmiştir. H.Evâil Rebiülevvel 1013/M.28 Temmuz-6 Ağustos 1604 tarihli kayıta, ismi belirtilmeyen kişiler tarafından yapılan ihbarda, Saz Mahallesi etrafından gelen sığırların gece ile zebh edildiğini (boğazlanmak, kesilmek), Müslümanların, çalınan hayvanlarının zayi olduğu iddiası mahkemeye taşınmıştır. Arslan isimli Yahudi, Arab Mehmed'in elindeki sığırlarını gördüklerini ve akşam kesmek için anlaştıklarını ikrar etmiştir.⁸¹⁰

Suç kapsamına giren tüm iddialarda, mahkemeye başvurulmadan ve Osmanlı hukukuna göre bir karar çıkmadan, fail olduğu iddia edilen kişilere ehl-i örf tarafından cezai yaptırım şeklinde müdahale edilmesi uygun değildir. Yapılan incelemelerde, bir hırsızlık vakasında böyle usulsüz bir durum olduğu kayıttan anlaşılmaktadır.⁸¹¹ Bu vakada, hem davalının hem davacının hatalı olduğunu söyleyebiliriz. Zira usulsüz şekilde hapsedildiğini iddia eden kişi, eğer bahsedilen

Ramazan'dan 1.300 akçeye satın aldığını söylediğinde, mahkeme durumu bu iki kişiye sormuştur. İkisi de öküzleri Bergama'da Orta oğlu olarak bilinen Hüseyin'den aldıklarını ve Ömer'in zayi olan hayvanları olduklarını bilmediklerini söyleyerek beyaz öküzü 1.300 akçeye zimmiye satıp, ikisini de Yeni Nahiyesinin Kara Çalu Karyesindeki birine, bir öküzü ise Nif Kazasının Dere Karyesinden birine sattıklarını ve teslim ettiklerini belirtmişlerdir. MŞS 58,20/4.

⁸⁰⁸H.2 Zilkâde 1052/M.22 Ocak 1643 tarihli kayıta Uncuboz Karyesinden Mustafa bin Ali, Sakız Adasından Mihal veled-i Minol adlı zimmiyi mülkünden on sekiz ay evvel zayi olan kestane tüylü dişi katır sebebiyle dava etmiştir. Zimmi, katırı Sakız'da Sûk-ı Sultânî'den Yorgi isimli zimmiden aldığını ve Mustafa'nın mülkü olduğunu bilmediğini belirtmiştir. Mustafa'nın iddiaları şahitlerle doğrulanmış ve mülkünden kendi çıkarmadığına yemin etmiştir. MŞS 85, 182/2.

⁸⁰⁹H.21 Ramazan 1026/M.22 Eylül 1617 tarihli kayıta Çam Karyesinden Mahmud bin Mustafa, yirmi gün önce çalınan bir doru tüylü kısağını Mustafa bin Hüseyin'in çaldığına yönelik zannını mahkemeye taşımıştır. Mustafa iddiayı inkar etmiş ve kısağı çalmadığına yemin billah etmiştir. Mustafa'nın hali ahaliden sorulduğunda iyi halli olduğu beyan edilmiştir. MŞS 37, 54/1.

⁸¹⁰MŞS 18, 243/1.

⁸¹¹H.Evâhir Cemaziyelahir 1048/M.29 Ekim-7 Kasım 1638 tarihli kayıta Haki Baba Mahallesinden Hasan bin Mustafa, Kara Koca Karyesinden İlyas bin Mehmed'in buğdayının çalındığını iddia ederek durumu şer'i mahkemeye taşımadan kendisini ehl-i örf'e gammazlayıp yakalattığını, hapsedtiğini ve 105 gurusunu ile iki vukiyye kahvesini aldığını iddia etmiştir. İlyas, Hasan'ı mahkemeye gitmeden yakalatıp, hapsedtiğini kabul ederken, ehl-i örfün kendisinden 105 gurusu aldığını inkar etmiştir. Taraflar mahkemede elli beş gurusu üzerinden tavassut edip, birbirlerinden davaları olmadığını beyan etmişlerdir. MŞS 75, 148/3.

hırsızlık suçunu işlememiş olsaydı davasında uzlaşma yolunu tercih etmez ve gerekirse hakkını merkeze başvurarak arardı. Davalı ise ifadesinde mahkemeye gitmeden hırsızlık zannı olan kişiyi direkt olarak yakalatıp hapsedtiğini kadı huzurunda beyan ederek, kendisi hakkında yapılan şikayeti doğrulamıştır. İki tarafın da uzlaşmaya yanaşmasındaki en önemli etkenin karşılıklı suç unsuru olduğu açıktır.

3. 2. 6. Eşkriyalık-Gasp

İnsanların yollarını kesip onlara saldırarak mallarını almak, yaralamak, hatta ölümlerine sebep olmak, fıkihta hırâbe suçudur. Mâide Suresinin 33. ve 34. ayetlerine göre yeryüzünde bozgunculuk çıkarınların el-ayaklarının çapraz kesilmeli, sürgün ya da ölüm cezası verilmelidir. Asayişin sağlanması, hem can güvenliği hem de seyahat ve ticaret emniyeti adına önemlidir ve bu sebeple caydırıcı cezaların uygulanması gereklidir. Suça uygulanan cezalar ise işleme biçimine göre farklılıklar göstermektedir. Kişi, mal gasp etmeden ve can almadan yakalanmışsa, pişman oluncaya kadar, pişman olmazsa ömür boyu hapsedilmelidir. Kişilerin aldığı mal, hırsızlık sınırındaysa sağ elleri ve sol ayakları kesilmelidir. Mal zapt etmeyip insanların ölümüne sebep olanlara had cezası uygulanmalıdır. Nisap miktarı mal alıp olay esnasında yaralanmaya sebep olanların, yalnız el ve ayakları kesilmelidir. Nisap miktarı mal alınmamış ve sadece yaralamaya sebep olunmuşsa kısas yapılmalıdır. Nisaptan az mal alınmış ya da mal alınmamış olsa da ölüme sebep olunmuş ise kısas uygulanmalı ve aldıkları mal tazmin ettirilmelidir. Nisap miktarı mal alarak ölüme sebep olanlar, idam edilmelidir.⁸¹²

Hırâbe suçunu nitelikli hale getiren bazı etkenler vardır. Sadece yol kesmekle suçun basit kısmı gerçekleşmektedir. Yalnızca mal alınmış ise bu birinci ağırlaştırıcı sebebi meydana getirir. Suçun failinin uzvu kesilir ya da katledilirse suçu tekrar edemeyeceği düşünülür. Fakat el ve ayağı kesilen kişi, aynı suçu yeniden işleyebilmektedir. İnsan öldürmeden, mal yağmalamadan sadece yolcuları korkutana sürgün cezası, iyi halden tahliye edilip yeniden hırâbe suçu işleyene, dayak cezası ve ıslah oluncaya kadar hapis cezası uygulanmıştır. Güvenlik güçleri tarafından yakalanmadan pişman olup teslim olan kişi, sonrasında yeniden bu suçu işlerse, verdiği zarar tazmin ettirilmiştir. Suç sebebiyle kürek cezası uygulanmış ve sonrasında yeniden aynı suçu işlemiş kişilere, ölüm cezası verilmiştir. Birden fazla

⁸¹² Ekinci, *age*, s. 352-353.

bu suçu işleyen kişilere verilen bir diğer ceza ise kalebentliktir.⁸¹³ Cezalandırmada, eşkıyalık ya da gasp suçunu örgütle işleyip elebaşı olan ya da suçun işlenmesinde etkin olan kişilerin cezası ölümdür.⁸¹⁴

Gasp fiili ise bir malı alenen ve zorla sahibinin rızası dışında almaktır. Gasp, hukuken suçtur ve bazı unsurları bulunmaktadır. Mal, alenen ve zorla alınmalıdır; aksi takdirde hırsızlık suçu üzerinden değerlendirilmesi gereklidir. Fiilin gasp sayılması için mâlikin zilyetliği giderilmeli, gâsıbın zilyetliği tahsis edilmiş olmalıdır. Fıkıh açısından hırsızlıkta olduğu gibi gasp edilen malın bir değer taşıması ve dinen yasaklanmamış olması gerekmektedir. Bu sebeple içki ve domuz eti gibi dinen haram kılınmış metaların alınması, gasp fiilini oluşturmamaktadır.⁸¹⁵ Konu ile ilgili kanunnamelere bakıldığında, gaspla birinin eşyasını alana uygulanacak cezanın ta'zîr olduğu ve vurulacak değnek başına bir akçe alınması uygun görülmüştür. Esir, cariye, kul, oğlan ayartıp dükkân açan, eve giren ve birden fazla hırsızlık suçuna karışan kişilere idam cezası verilmesi, kanunnamelerde değinilen başka bir husustur.⁸¹⁶

Eşkîyalık hareketleri, Akdeniz dünyası ile birlikte Osmanlı coğrafyasında da XIV. yüzyıldan itibaren etkisini göstermeye başlamış, XVI. yüzyılda etkisini arttırmış ve XVII. yüzyılda daha fazla sorun yaratmaya başlamıştır. Nüfusun artması, ekonomik sıkıntılar, siyasi otoritenin zayıflaması gibi iç ve dış sebepler, bu tarz hareketlerin şiddetlenmesi için önemli bir zemin oluşturmuştur.⁸¹⁷ 1596 sonlarında, tüm dünyada yaşanan kuraklık son bulsa da Küçük Buzul Çağı'nın etkileri devam etmiştir. Osmanlı ordusunun iaşesinde sorunlar yaşanmış, hastalıklar sebebiyle insan ve hayvan ölümleri meydana gelmiştir. Celalilerin hareketleri de halkı fazlasıyla zorlamış, Anadolu'da yaşamayı oldukça güçleştirmiştir. Büyük Kaçgun olarak da

⁸¹³Suçlunun bir kale içinde serbest dolaşma hakkına sahip olduğu, fakat kalenin dışına çıkamadığı hapis ve sürgün cezalarını birleştiren bir ceza türüdür. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2009, s. 1079; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 483; Yaşar Çağbayır, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 2943; Ömer İşbilir, "Kalebend", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.Ek-2, Ankara 2019, s. 5.

⁸¹⁴ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s. 459-462.

⁸¹⁵ Mehmet Akif Aydın, "Gasp" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.13, İSAM Yayınları, İstanbul 1996, s. 387-388.

⁸¹⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.2, İstanbul 1990, s. 43; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.3, s. 92; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.4, 1992, s. 303; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.8, s. 114; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.9, s. 500-501; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.11, s. 234.

⁸¹⁷ Fernand Braudel., *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2021, s. 518-541.

bilinen süreçte kırsal kesimde yaşayan insanlar, kentlere kaçmaya başlamıştır.⁸¹⁸ Yaşananların etkisiyle devletin bazı yapılarında çözümler meydana gelmiştir. Vergiler ve sorumluluklar altında ezilen halkın Celaliler arasına dahil olması, yıllarca süren büyük bir kaosun başlaması, ekonomide meydana gelen bozulmalar, askeri teşkilattaki aksaklıklar, nüfus artışının etkileri ve Osmanlı'da kadınlar çağı olarak bilinen Kösem-Turhan sultanların dönemlerinde yaşananlar sonucunda, eşkıya hareketleri artış göstermiştir.⁸¹⁹ Devlet, yaşanan sorunlarla başa çıkmak için harekete geçmiş, toplumla olan bağını merkezileştirmeye ve kontrol altına almaya çalışmıştır. Yapılan bazı hamleler, kırsal nüfusun dengesiz şekilde dağılımına ve toprak sahipleriyle olan bağın kopmasına sebep olmuştur. Karen Barkey'e göre devleti yönetenler, yeniden güçlenmek ve toplum üzerinde etki sahibi olabilmek için eşkıyaları kullanmıştır.⁸²⁰

Eşkıyalık hareketlerinde bulunanlar, sadece insanların mallarına el koymakla, şehirlere zarar vermekle kalmamış, halka şiddet uygulayıp insanların ırzlarına ve canlarına kastederek korku yaratmışlardır.⁸²¹ Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda yaşadığı idari sıkıntılar, XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Saruhan Sancağı'nın idari boşluğu sebebiyle sancak ve çevresinde, eşkıyalar serbestçe hareket etme imkanı bulmuşlardır. İdarecilerin tutumlarının halkla aralarının açılmasına sebep olması ve eşkıyaların yarattığı korku, zaman zaman halkın eşkıyalara yardım etmesine neden oluşturmuştur. Bu faktörler yanında, maddi ve manevi olarak şakilerden yardım alabilme düşüncesi de bu yardımları etkilemiştir.⁸²² Vergiler ve hizmetlerden bunalan halk, zorlu hayatlarına bir tür başkaldırı olarak da eşkıyalara destek vermişlerdir.⁸²³

Celali İsyanları, Suhte İsyanları, leventler ve çeşitli asilerin XVI. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'da yarattıkları karışıklıklarda, ırza yönelik suçlar da işlenmiştir. Eşkıyalar cana, mala zarar verdikleri gibi, insanların namuslarını da

⁸¹⁸Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Çev.Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul 2020, s. 240-246.

⁸¹⁹Mücteba İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı Hurûc Ale's-Sultan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022, s. 22-30.

⁸²⁰Karen Barkey, *Eşkıyalar Ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev.Zeynep Altok, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 76-84.

⁸²¹M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944, s. 143-144.

⁸²²M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1955, s. 56.

⁸²³Suraiya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç*, Alfa Kitap, İstanbul 2016, s. 203.

hedef almış, yakışıklı erkekler ve güzel kızları yanlarında götürmüştür. Hatta çocuklar da bu saldırılara maruz kalmıştır. Düşmanlarının içinde olduğu, kendilerine direnen köyleri yakarak ve tarlalarda, bağlarda, bahçelerde bulunan ekinlere de zarar vererek halka zulmetmişlerdir.⁸²⁴ Gerek dönemin şartları, gerek devlet eliyle toplum üzerinde etkili olan eşkıyalar, bir zaman sonra denetlenmeyecek hale gelmiştir. Toplum içinden olduğu gibi devletteki bazı görevliler de halkın hakkını savunma kisvesi altında, yanlarına insan toplayıp yeterince güç kazandıktan sonra, yine haklarını savunduklarını iddia ettikleri halka zulmetmekten geri kalmamışlardır. Hatta bazı hareketleriyle geniş bir alanda etkili olup büyük huzursuzluk ve korkuya neden olmuşlardır. İncelenen dönemde, Batı Anadolu'da birçok eşkıya ortaya çıkmıştır. Özellikle Manisa'yı daha derinden etkileyenler ise Kalenderoğlu,⁸²⁵ Cennetoğlu⁸²⁶ ve İlyas Paşa⁸²⁷ olmuştur.

Gasp eyleminde bulunan kişiler, bazen tek başına bazen ise bir grup halinde bu eylemlerini gerçekleştirmiştir. Tek başına işlenen gasp suçunda, suçlular, mağdurların evlerine girerek eşyalarını almışlar ve bazen hane sahipleri cebr ve darba uğradıklarını iddia etmişlerdir. H. Evâil Muharrem 1019/M.26 Mart-4 Nisan 1610 tarihli kayıta, Depecik Karyesinden Ömer bin Abdullah, Mehmed bin Mustafa'nın suhte iken evinin bastığını, kendisini bağlandığını söyleyerek, 350

⁸²⁴ Uluçay, *age*, s.60-63; Sarı, *age*, s.53.

⁸²⁵ Karayazıcı'nın sağ kolu olan, yol kesip, kervan soyarken affedilen Kalenderoğlu, kethüdalık ve mütesellimlik yapmıştır. İstedığı gibi sancakbeyi payesi alamayınca ve çağırıldığı sefere de gitmeyince affa uğradığı suça dönen Kalenderoğlu, Aydın-Manisa taraflarını yağmalamıştır. Kalenderoğlu'nu Osmanlı'yı zorlayan diğer eşkıyalardan ayıran kendisini durdurmak isteyen devlet kuvvetlerine karşı başarısı olmuştur. Bu durum etrafına insan toplamasını kolaylaştırmıştır. Ankara'ya kadar ilerleyen eşkıya ve adamları Kuyucu Murad Paşa'nın Halep'ten İstanbul'a gönderdiği hazineyi yağmalamaya hazırlanırken, baskına uğramışlardır. Saldırıda ölmeyen Kalenderoğlu ve yanındakiler İran'a kaçmışlardır. Uluçay, *XVII Asırda Saruhan'da Eşkiyalık...*, s. 11-19; Gündoğdu, *age*, s. 106-113; İlgürel, *Abaza Hasan...*, s. 305-306.

⁸²⁶Tımarlı sipahi olan, reyayı koruma bahanesiyle Balıkesir etrafında yandaş toplayan Cennetoğlu, halkın çektiği acıların timsali olduğu şeklinde propaganda yapmış ve Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. Etkisini Saruhan ve Aydın'a kadar ilerleten eşkıya, Manisa ovasında mağlup edilmiş, Denizli yönüne kaçmış ve orada yakalanıp cezalandırılmıştır. Uluçay, *XVII Asırda Saruhan'da Eşkiyalık...*, s. 31-36; Birol Gündoğdu, *Erken Modern Dönemde Osmanlıda İsyân Algısı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2023, s. 123-127; İlgürel, *Abaza Hasan...*, s. 301.

⁸²⁷IV. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında Rumeli ve Anadolu beylerbeyliği yapan İlyas Paşa gözden düşüncü azledilmiş, Balıkesir'e gitmiştir. Yeniçeri ve sipahilerin Balıkesir-Manisa halkına yaptıkları zulm üzerine ayaklanmıştır. İlyas Paşa Balıkesir bölgesindeki ayaklanmaları bastırma hususunda oldukça yararlılık göstermiştir. Hükümet güçlenmemesi için İlyas Paşa'yı müfettiş tayin etmiş, o ise hakkını korumak için ayaklandığı halka eziyete başlamıştır. Bir Celali reisi halini alan İlyas Paşa, 1631 yılında Manisa'ya saldırıp, şehri ele geçirmiştir. Etki alanını arttırmak adına Kütahya'ya da saldırın İlyas Paşa, burada Evliya Çelebi'nin babasının evini basarak eski nişanlısı olan Evliya'nın kız kardeşi İnal Hatun'u kaçırmıştır. Gürcü Mehmed Paşa tarafından mağlup edilen eşkıya, IV. Murad'ın huzurunda cezalandırılmıştır. Uluçay, *XVII Asırda Saruhan'da Eşkiyalık...*, s. 37-49; İlgürel, *Abaza Hasan...*, s. 301-302; Gündoğdu, *age*, s. 132-141.

akçesini, bir dolamasını ve iki sahanını aldıktan sonra serbest bıraktığını iddia etmiştir. Mehmed ise buğday bahasından 250 akçesi olduğunu ve onu alıp bahsi geçen diğer eşyaları almadığını, Ömer'i darp etmediğini, mahkeme huzurunda söylemiştir.⁸²⁸ İnsanların yollarını tek başına kesip mallarını ya da parasını yağmalayanlar, aynı zamanda cana da kastetmişlerdir. Kurtarılan mağdurların şikayetlerindeki iddialar karşısında, davalının hali ahaliden sorulmuştur. Halil bin Mustafa'nın Receb bin Baki hakkındaki iddialarının, ahali ve olaya müdahale edenler tarafından doğrulandığı görülürken, ahali, davalının fesat çıkarıcı ve yol kesen biri olduğunu belirtmiştir.⁸²⁹

Grupla yol kesme suçunun işlenmesi, genele nazaran küçük çaplı ve yerel eşkıyalık hareketleri olarak değerlendirilebilir. Bu haliyle suç, daha nitelikli hale gelmektedir. Zira bu gruplar, hem yol hem de insanların can ve mal güvenliğine⁸³⁰ tehdittir. Bazen suçu işlediği iddia edilen kişiler, dava süresinde hapsedilerek, haklarındaki araştırmalara devam edilmiştir.⁸³¹ Yol kesen kişiler, yaşattıkları arbedelerde can almışlar ve mahkemede bu iddiaları kabul ederek, katilin kimliğini açıklamışlardır.⁸³² Gâsıplar, aldıkları malları itiraf ettikleri gibi, gaspettikleri eşyaları sakladıkları yahut bıraktıkları yerleri de beyan etmişlerdir.⁸³³

⁸²⁸ MŞS 27, 96/5.

⁸²⁹ H.Evâhir Rebiülahir 1011/M.7-16Ekim 1602 tarihli kayıta Halil bin Mustafa, Receb bin Baki'nin Rebiülahir ayının üçüncü günü (20 Eylül) ikindi vaktinde Keçelü Karyesinden evine giderken Çaltı Köy isimli mevziye vardığında alet-i cerhile yoluna inerek, 500 akçesini aldığı ellerini bağlayarak derede kendisini boğmaya çalıştığını ve iki kişi tarafından kurtarıldığını belirterek mahkemeye başvurmuştur. Receb iddiaları inkar ederken, kurtarmaya gelenler Halil'in beyanını doğrulamıştır. Receb'in hali ahaliden de sorulmuş fesat çıkarıcı, yol kesen biri olduğu ve izalesinin lazım geldiğini belirtilerek sicile kaydedilmiştir. MŞS 17, 175/1.

⁸³⁰H.18 Muharrem 1040/M.27 Ağustos 1630 tarihli kayıta Kasap El-Hâc Hüseyin bin Ferhan'ın çobanı Ebubekir bin Yusuf, dört gün önce Gürliye değirmenleri altında refiki Mihal zimmi ile koyunları rey ederek, Kara Ali mezarları kurbunda Mihal koyunların önünde kendisi ardında giderlerken dört nefer leventlerin Mihal'i silah arkasıyla vurup, bağladıklarını ve alıp gittiklerini kendisinin ise firar ettiğini söylemiştir. Yaşanan olay esnasında ormana saklandığını, koyunun perişan olduğunu, koyunun yanında sabaha kadar Mihal'i beklediğini, onun gelmediğini ve ona ne olduğunu bilmediğini mahkeme huzurunda El-Hâc Hüseyin'e belirtmiştir. Ebubekir, Hüseyin'in koyunlarında çoban Mihal'in altmış altı koyunu olduğunu beyan etmiş ve Ebubekir'e El-Hâc Hüseyin kefil olmuştur. MŞS 65, 32/4-5-6.

⁸³¹H.8 Muharrem 1019/M.2 Nisan 1610 tarihli kayıta Anton veled-i Karakaş isimli zimmi, Hüseyin bin Hüdayi'yi iki refikiyle Sabuncubeli mevkiinde yoluna inip, çukalarını aldıklarını iddiasıyla dava etmiştir. Hüseyin, iddiayı kabul etmeyerek, o zamanda şehirde olduğunu, kuşluk vakti döndüğünü ve şahitleri olduğunu belirtmiştir. Gürliye reayasından olan Hüseyin, evkaf mütevellisinin hapsine verilmiştir. Şahitler Hüseyin'in yaramazlığı olmadığını beyan etmişler, içlerinden Sefer bin Yunus ve Mehmed bin Turan isimli kişiler Hüseyin'e kefil olmuştur. MŞS 27, 99/6-7-8-9.

⁸³²H.28 Safer 1018/M.2 Haziran 1609 tarihli kayıta Ayn-ı Ali Mahallesinden Yoska? Bint Musa isimli kadın, kızı ve oğlu ile Osmanlı Karyesindeki akrabalarının düğününe giderlerken akşam namazı zamanında Soğanlık mevziinde Çingene taifesinden Hızır bin Arslan ve beş nefer çingenenin yollarına indiklerini, oğlunu katlettiklerini ve eşyalarını aldıklarını belirtmiştir. Hızır, iddiaları kabul

Çeteleşmiş gaspçılar, haklarındaki ev basma ve yağma iddialarını kabul etmişler ve parayı hizmet ettikleri bölükbaşına teslim ettiklerini söylemişlerdir. Mahkeme, bu itiraf akabinde aldıkları meblağın ödenmesine hükmetmiştir.⁸³⁴

İncelenen dönemde, yollar ve evlere yapılan baskınlar olduğu anlaşılırken, bir kayıтта, sarayın bahçe üstatlarından Yusuf Ağa'nın, sarayın basıldığına dair iddiası kayda geçirilmiştir. H.Gurre Receb 1050/M.17 Ekim 1640 tarihli kayıтта, saray-ı amire bahçe üstatlarından Yusuf Ağa ibn Ali, yirmi gün önce camiye giderken sarayın basıldığını, 1.500 gurusunun ve bazı esbaplarının alındığını belirtmiştir. Zannı olan Hüdai ibn Ahmed, cevabında; Yusuf Ağa'nın kölesi Hasan ve refiki Bayram'ın evine gelip kendisine, bir top keten İstanbul bezi, bir yüzü kırmızı, bir yüzü mavi beyaz çintiyen, bir şal, bir münakkaş makreme, bir keten bezi gömlek, bir ibrişim futa, bir kemha ve cümle esbabı bana verdiler, lakin ben sarayı basmadım demiştir.⁸³⁵

Gasp iddiasıyla mahkemeye yapılan başvurularda, iddia sahibiyle davalı tavassut ederek aralarındaki meseleyi çözme yoluna gitmişler ve durumu kadı huzurunda beyan etmişlerdir. H.Evâil Muharrem 1048/M.15-24 Mayıs 1638 tarihinde, Manisa'da bulunan Nasuh Ağa odalarında kalan Himmet bin Abdünnebi, İbrahim bin Mehmed'in İstanbul kilesiyle kırk keyl buğday, yirmi keyl üzüm ve 1.500 akçe kıymetli merkebinin gasp ettiği iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. İbrahim, Himmet'e 130 akçe kıymetli yirmi pare bogasi verdiğini, bunun karşılığında kırk keyl buğday, yirmi keyl üzüm ve merkebi aldığını söylemiştir. Davacı ve davalı taraflar, tavassut edip üç pare bogasi ve 200 akçeye sulh olduklarını ve davaları kalmadığını sicile kaydettirmişlerdir.⁸³⁶

edip kadının oğlunu içlerinden Köse Hasan'ın katlettiğini ve eşyaları aldıklarını söylemiştir. MŞS 27, 333/3.

⁸³³H.11 Ramazan 1012/M.12 Şubat 1604 tarihli kayıтта Bogasici Hacı Şaban bin Mehmed ve Abdullah bin Mehmed, yol kesme suçuyla yakalanan Ebubekir bin Hüseyin'in beş nefer ile Yeni Pazar'dan Manisa'ya dönerken yollarına inerek iki kaftan bezi, bogasilerini, iki kürde, iki bıçak, 9.000 akçe ve esbaplarını garet ettiklerini belirtmişlerdir. Şaki Ebubekir'in esbapları garet ettiklerine, bogasileri ise Pekşir Efendi'nin evine bıraktıklarına yönelik itirafı sicile kaydedilmiştir. MŞS 19, 13/8.

⁸³⁴H.29 Zilkâde 1035/M.22 Ağustos 1626 tarihli kayıтта Derzi Halil Cemaatinden Hamza bin Mustafa, Şaban bin Abdullah ve Süleyman bin Sefer isimli kişilerin birkaç refikleriyle evini bastıklarını ve kendisini beş-altı gün hapsedtiklerini, 6.100 akçesini aldıklarını belirterek mahkemeye başvurmuştur. Şaban ve Süleyman iddiaları kabul edip, parayı alıp hizmet ettikleri bölükbaşına verdiklerini söylediklerinde mahkeme meblağın edasına hükmetmiştir. MŞS 53, 325/4.

⁸³⁵MŞS 80-A, 70/2.

⁸³⁶MŞS 75, 26/4.

Manisa etrafında yaşanan eşkıyalık vakalarında, takibi yapılan şakiler, yakalandıkları şehirde hapsedilmiştir. H. Evâsıt Cemaziyelevvel 1043/M.22 Kasım-2 Aralık 1633 tarihli kayıta, Kuşadası Kalesi yakınlarında eşkıya taifesinden olan Kara Cafer, Tüccar El-Hâc Bayram Beşe'nin kölesini ayartıp kaleden urganla kaçmasına yardım etmiş ve onların arkalarından gidenlerin ihbarı sonucunda, şaki ile genç köle, Manisa mirlivasının müteselimi tarafından hapsedilmiştir.⁸³⁷ Saruhan Sancağı genelinde ve etrafındaki eşkıyalara karşı tedbirler alınmıştır. Üzerlerine kuvvet gönderilerek şakiler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu kuvvetler, gittikleri mevkilerde ve yollarda, silah-mühimmat bulduran kişiler hakkındaki şüphelerini mahkemede beyan etmişlerdir. Haklarında zan oluşan kişilerden birinin, eskiden eşkıyalarla iş yaptığı, fakat şimdi terzilikle uğraştığı, ifadelerinden anlaşılmaktadır. Eskiden şakilik yapmasına rağmen artık eşkıyalarla ilişkisi olmadığını iddia etmiştir.⁸³⁸

Yereldeki çeteler ve eşkıyalık hareketleri yanında, Batı Anadolu bölgesini ve dahi Manisa'yı en çok etkileyenlerden biri, Cennetoğlu olmuştur. Bir Osmanlı askeri olan Cennetoğlu, eşkıyalık hareketinde yanına katmayı amaçladığı kişilere karşı kendisini onların haklarını savunur bir yapıda gösterirken, aralarına katılanlar için dini yönden de bağlayıcılık olarak yemin ettirme faktörünü kullanarak halka kuvvetli bir propaganda uygulamıştır. Kendisine tabi olanların, gerektiği zaman silahlarıyla yanlarında olmazlarsa, üç talâkla hanımlarından boşanmış kabul edilmesi şartını belirlemiştir. İnsanlar arasında onun emirlerine uymak istemeyenler ise bu konuyu mahkemeye intikâl ettirerek, şaki başbuğunun sözünü dinlemeyenlerin, eşlerinden boşanmış sayılıp sayılmayacağı sorusuna yanıt aramışlardır. Gelen fetvadaki ifadeler, eşkıyanın yanında bulunmayan ve sözünü dinlemeyenlerin, hanımlarından boşanmış sayılmayacağı yönünde olmuştur.⁸³⁹

⁸³⁷ MŞS 68, 158/2.

⁸³⁸H.1038/M.1629 tarihli kayıta Saruhan Sancağı arpalık mutasarrıfı İbrahim Paşa tarafından fahrü'l-akrân Ebubekir bin Ali ile bazı yoldaşları eşkıya ve haramzadelerin peşine Akhisar-Gördük taraflarına gönderilmiştir. Ebubekir, Akhisar'a giderlerken Ormancılar Vadisinde ellerinde yaylar, dolu kubur ve iki vukiyye kurşunla Mehmed bin Sefer ile Ahmed bin Musa isimli kişilere rast geldiklerini ve Mehmed'in Aydın namıyla bilinen Çoban isimli şakinin bölükbaşı olduğunu belirtmiştir. Mehmed cevabında Çoban isimli şakinin bölükbaşı olduğunu nihayetinde terzi olup, Akhisar'da bu mesleği yaptığını söylemiştir. Ahmed isimli emredin ise Bazırgan Mehmed bin Ömer'e hizmet ettiğini ve ondan icazet aldığını, Manisa Yeni Han'da rast geldiklerini, ikisinin de Aydın Livası'ndaki Kuyucak Kasabasından olduğunu, Akhisar'dan esbaplarını alıp, gidecekler iken Ebubekir Ağa'nın bahsedilen mevziide kendilerini yakaladığını ve Manisa'ya paşaya götürdüğünü beyan etmiştir. MŞS 57, 110/2.

⁸³⁹ MŞS 52, 98/1-2.

Manisa'ya giren İlyas Paşa ve adamlarının, halkın mallarına, canlarına, namuslarına yaptıkları eziyetler sonucunda, bu eşkıya taifesi, şehirde en çok korku yaratan gruptan biri olmuştur. Paşanın Balıkesir'de olması ve iki şehrin yakınlığı Manisa'yı daha kolay ulaşılır bir hale getirmiştir. H.7 Receb 1042/M.18 Ocak 1633 tarihli kayıta, bir kadının, kocasını öldürdüklerinden zannı olduğu kişiler hakkındaki iddiasını belirttiği kayıta, on ay önce İlyas Paşa şehre girdiği zaman, kocasının öldürüldüğünü söylemektedir.⁸⁴⁰ Bu dava kaydı baz alınarak ayın ilk on günü üzerinden hesaplandığı zaman, H.Evâil Şaban 1041/M.22 Şubat-2 Mart 1632 tarih aralığında, İlyas Paşa'nın şehre girmiş olduğu söylenebilir.

Şehre giren İlyas Paşa ile adamları, büyük bir yağma hareketi başlatmışlardır. Bu hareket, sadece Manisa halkının evlerine, eşyalarına değil, şehrin ticari merkezi bedestene de yönelmiştir. İnsanlar, yaşanan kargaşa sürecinden sonra, daha önce borç için rehin bıraktıkları⁸⁴¹ veya eşkıyalar şehirdeyken birine emanet ettikleri⁸⁴² ve yağma esnasında zayi olan eşyalarının⁸⁴³ peşine düşmüştür. Eşkıyalar, sadece mallar ve paraları değil, insanları da hedef almış, direnenlere şiddet uygulamıştır.⁸⁴⁴

İnsanların mallarına, canlarına ve ırzlarına karşı birçok hareketin olduğu bu dönemde karşılaşılan bir vakada, kadın kendisine zorla nikah kıyıldığı iddiasını

⁸⁴⁰ MŞS 68, 15/4.

⁸⁴¹H.Evâil Şevval 1042/M.11-20 Nisan 1633 tarihli kayıta İvaz Paşa Mahallesinden Nalbant Hasan bin Ahmed, Gülgün Hatun Çeşmesi Evkafına 1.500 akçe borcu olduğunu buna karşılık ziynet eşyaları ve bohçasını rehin bıraktığı belirtmiştir. İlyas Paşa'nın Manisa'yı ve bezzazistanı bastığında Müslümanların mallarını garet ettiğini ve kendisinin rehin bıraktığı eşyaların da bu süreçte alındığını iddia edip, vakfın mütevellisi Mehmed Beğ ibn Mustafa Ağa'yı dava etmiştir. MŞS 68, 53/1.

⁸⁴²H.Selh-i Rebiülahir (29) 1042/M.13 Kasım 1632 tarihli kayıta Manisa'dan Cafer Beğzade Mustafa Ağa, İlyas Paşa perişanlığı zamanında nefis-i Borlu'dan El-Hâc Sefer bin El-Hâc Sinan'ın odasında üç raht, iki kebir kılıç, bir gümüş kılıç, bir gümüş gaddare, bir gümüş topuz, 282 flori, 1.035 guruş ve cümle esbabını emanet bıraktığını iddia ederek sorulması talebiyle mahkemeye başvurmuştur. Sefer cevabında İbrahim Paşa'nın adam gönderip, kendisini ve bahsedilen eşyalarını alıp gittiklerini, eşyaların paşada olduğunu ve kendisinde bir şey kalmadığını beyan etmiştir. MŞS 69, 1/1.

⁸⁴³H.12 Cemaziyelevvel 1042/M.25 Kasım 1632 tarihli kayda göre Hasan bin Ahmed İlyas Paşa eşkıyalığı zamanında mülkünden zayi olan siyah tüylü dişi katırını, ismi sicile kaydedilmeyen zimmi bulduğu iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Zimmi iddia karşısında bahsedilen kısırağın kendisine ait doru kısıraftan doğduğunu ve kendi malı olduğunu belirtmiştir. MŞS 67, 192/11;H.23 Rebiülevvel 1044/M.27 Eylül 1633 tarihli kayıta Kafirboz Karyesinden Harto bint Yaniki isimli zimmiye, İlyas Paşa eşkıyasının Manisa'da olduğu dönem şehirde sakin olduğu El-Hâc Ali'nin evinden kırmızı bogasi zıbın, işlemeli yastık, sarı tafta yastık, nakışlı makreme çarguşe, peştamal, basma bohça, yüz yastığı, dülbend değirmi, gök minder, mavi saçaklı mor ferace, mor çuka kurdi, haki kemha zıbın, kuşak bezi olarak belirttiği eşyalarının zayi olduğunu ve Karaca Ahmed'den Mehmed bin Yusuf'ta bulduğunu iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Mehmed iddia karşısında bahsedilen eşyaları kayını Ahmed'in getirdiğini, feraceyi ise Mahmud'dan aldığını fakat kayınının vefat ettiğini söylemiştir. MŞS 69, 288/5, 289/1.

⁸⁴⁴Çingene taifesinden Hacı bin Hasan mahkemeye gelerek, Kurt Ali isimli kişinin İlyas Paşa taifesinden bir adam göndererek kendisini ahz etmek isteyip, sağ kolundan kılıçla yaralandığını belirtmiş, sağ kolundaki kılıç yarası kayıt altına alınmıştır. MŞS 70, 114/8.

mahkemeye taşımıştır. H.22 Cemaziyelevvel 1042/M.5 Aralık 1632 tarihli kayıta, Kara Yunus Mahallesinden Rahime bint Satı, Sekerlü Karyesinden Hüseyin bin Hüdaverdi'nin kardeşinin İlyas Paşa'nın bölükbaşı olduğunu ve rızası olmadan kendisine nikah kıydıklarını iddia etmiştir. Aynı mahalleden Nasuh bin Ali, kendisine sekban gönderildiğini ve cebren vekaleten nikahladığını söylemiştir. Yine Burhan bin Ömer isimli kişi, Hüseyin'in İlyas Paşa'nın adamlarından olduğuna ve kadını zorla nikahladıklarına şahitlik etmiştir.⁸⁴⁵ Dava kaydında, kadı tarafından verilen karar açıkça belirtilmemiş olsa da İslâm fihhına göre nikahın geçerliliği için iki tarafın da rızasının olması gerektiğinden, mahkeme, kadına zorla yaptırılan bu evliliğe son verilmiş olmalıdır.

3. 2. 7. Mala Zarar

Kişiye ait mallara dair kanunsuz fiillerden birini, mallara verilen zararlar oluşturmaktadır. Bu suç türünü gasp ve hırsızlıktan ayıran nokta, çalarak ya da el koyarak aitlik hakkına müdahale ile değil, doğrudan mala zarar vermek suretiyle haksız bir durumu ortaya çıkarmasıdır.

Mala zarar konusunda kısas gerektiren haller dışında, faile aynı şekilde yaptırım uygulanmamış, verdiği zarar tazmin ettirilmiştir. Kişinin sahibi olduğu mala karşı haksız bir fiil olan suçun cezalandırılmasında ta'zîr, adli para cezası, kürek, tazmin ve tekerrür etmesi durumunda ise hapis cezasının uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.⁸⁴⁶

Osmanlı kanunnamelerinde, bir kişinin malına zarar verilmesi durumunda, suçluya uygulanacak cezai yaptırımların niteliği belirtilmiştir. Bir kişinin evini ya da dükkânını yakana, idam cezası verilmelidir. Kişinin atı, katırı, öküzü gibi beslediği diğer hayvanların herhangi birinin, bir başkasının ekinine girmesi durumunda, zarara sebep olan hayvana göre ceza takdir edilmelidir. Ekin içerisine giren davar öldürülmemeli ve kuyruğu kesilmemeli, sebep olduğu zarar, davarın sahibi tarafından tazmin edilmelidir. Halk birbirinin suvad ve meralarına tecavüz etmemeli, edenlerin hakkından gelinerek, bu müdahaleden menedilmelidir. Bir kişinin

⁸⁴⁵ MŞS 69, 8/1-2.

⁸⁴⁶ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s. 546-549.

köpeğini, davarını, tavuğunu vurup öldüren den zarar tazmin ettirilmeli ve suçluya ta'zîr cezası uygulanmalıdır.⁸⁴⁷

Ziraat ve hayvancılığın yapıldığı Manisa'da bağ, bahçe⁸⁴⁸ ve tarlaya hayvan sürerek ya da girmelerine müdahale etmeyerek, mala-mahsule zarar verilmesi,⁸⁴⁹ sicile yansıyan şikayetlerden olmuştur. H.23 Safer 1009/M.3 Eylül 1600 tarihli kayıta, Cihan bin Hamza, İbrahim bin Sinan Fakih'in çobanının kendisine ait bağ ve bahçeye koyunlarını sürüp ağaçlarına zarar verip sekiz dönüm bağını bozduklarını iddia ederek, mahkemeye başvurmuştur. İbrahim, iddiaları inkar etmiştir.⁸⁵⁰ Cihan'ın ardından, Memi bin Osman da İbrahim'in üç-dört sene vardır koyunlarını sürüp benim de on dönüm bağımı bozdu diyerek, mahkemeye başvurmuştur.⁸⁵¹ Akabinde Mehmed bin Hasan da İbrahim'den koyunlarının verdiği hasar sebebiyle davacı olmuştur.⁸⁵² Yaşanan sorunları çözmek için mübaşir tayin edilmiştir.⁸⁵³

Kişinin mülkiyetinde olan ve mal statüsünde sayılan hayvanlara verilen zararlar da mahkemeye taşınmıştır. Suça bazen bir devlet görevlisi,⁸⁵⁴ bazen ise vatandaş maruz kalmıştır. H.Evâhir Safer 1013/M.18-27 Temmuz 1604 tarihli kayıta, Yusuf bin İsa Balı, bir res merkebin alan Mustafa bin Eyne Balı'nın hayvanı bıçakla yaraladığını, bu sebeple merkebin öldüğünü iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Mustafa, hayvanı aldığını, fakat geri verdiğini, verdiğinde bıçak yarası olmadığını, kadı huzurunda beyan etmiştir.⁸⁵⁵

⁸⁴⁷Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.2, s. 42; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.3, s. 94; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.4, s. 304; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.9, s. 502-503; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.11, s. 234.

⁸⁴⁸H.19 Rebiülevvel 1044/M.12 Eylül 1634 tarihli kayıta saray bahçesinin ağası Ebubekir Beğ ibn Habib, Mehmed bin Yusuf'un bahçeye ait suyollarına altı res kara sığır inekleri salması üzerine su yollarının bozulduğunu ve yapısına zarar verdiğini belirterek dava etmiştir. Mehmed, sığırları o tarafa salıverdim demiştir. MŞS 69, 287/3.

⁸⁴⁹H.Rebiülahir 1045/M.Eylül 1635 tarihli kayıta Halil bin Abdullah; Ali bin Turgud, Şaban bin Hamza ve Mustafa bin Mehmed isimli kişilerin sığırlarının on üç dönüm penbesini bozduğu belirterek dava etmiştir. Mezburlar, Ali'nin iki öküzünün, bir danasının; Şaban'ın sekiz res sığırının ve Mustafa'nın iki sığırının girdiğini ikrar etmişlerdir MŞS 73, 7/1.

⁸⁵⁰MŞS 15, 20/2-3.

⁸⁵¹MŞS 15, 20/4.

⁸⁵²MŞS 15, 20/5.

⁸⁵³MŞS 15, 20/6.

⁸⁵⁴H.Evâil Zilkâde 1012/M.1-10 Nisan 1604 tarihli kayıta Kapıcı Ali Ağa'nın vekili Receb Beşe ibn Hüseyin, Bozcaatlı Karyesinden Sabuncu Tursun bin Mehmed'in ağanın dört res hayvanını kılıçla vurup yaraladığını, hayvanların helak olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Tursun iddiaları inkar etmiştir. Şahitler ise Tursun'un Ali Ağa'nın hayvanlarına verdiği zararı gördüklerini belirtmişlerdir. MŞS 19, 45/1.

⁸⁵⁵MŞS 19, 84/1.

Ağaçların mal sahibinin izni olmadan kesilmesi, bir başka mala zarar ve şikayet konusunu oluşturmuştur. Davalılar, bu iddialar karşısında, ağaçları satın aldığını iddia etmiştir. H.Rebiülevvel 1029/M.Şubat 1620 tarihli kayıta, Kadı Hüsam Efendi, Habbaz İskender bin Seydi Ali'nin bademliğinden ağaç kestiği iddiasını mahkemeye taşımıştır. İskender, iddiayı inkar ederken, evinde kesilmiş badem ağacı bulunursa, hakkından gelinmesi yönünde beyan vermesine rağmen yapılan tahkikatta evinde kesilmiş badem ağacı olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine İskender, aynı mahalleden olan Habib isimli kişiden birkaç ay önce aldığını söylemiştir.⁸⁵⁶ Başka bir meselede; Müderris Abdurrahman Efendi, Hamamcı Receb bin Hüseyin'i mülkünden üç tane kavak ağacı kestiğini söyleyerek dava etmiştir. Receb ise ağaçları Ali isimli kişiden satın aldığını ve kestiğini söylemiştir. Receb'in nefsine El-Hâc Mustafa kefil olmuştur.⁸⁵⁷

Mal sahipleri, gayrimenkulleri üzerinde tamir ve ana yapıya eklentiler yapma hakkına sahiptir. Fakat yapılan bu müdahaleler, bir başkasının gayrimenkulünün yapısına zarar veriyorsa, zarar gören malın sahibi mahkemeye başvurarak, iddiasını belirtmiş ve bilirkişiler tarafından durumun tespit edilmesini talep etmiştir. H.2 Cemaziyelevvel 1012/M.8 Ekim 1603 tarihli kayıta, Yaviler Mahallesinden İlyas bin Osman, evinin şark tarafında Hasan Beğ ibn Abdullah'ın fevkani bir ev yaptığını ve evine havalesi olduğunu, duvarını kırıp zarar verdiklerini iddia ederek durumun incelenmesi ve bu müdahalenin menedilmesine yönelik talepleriyle mahkemeye başvurmuştur. Görevlendirilen bilirkişilerin yaptığı incelemede, Hasan Beğ'in yaptığı evin, İlyas'ın evine müdahalesi olduğu görülmüştür. Hasan Beğ'in evi için gerekli havale miktarı tespit edilip haricindekilerin düzeltilmesi, mahkeme tarafından uygun görmüştür.⁸⁵⁸ Fetvalara bakıldığında, kişinin malına yaptığı bir ekleme ya da tamirat, komşusuna veya çevreye rahatsızlık veriyorsa, bundan menedilmesine yönelik görüş bildirilmiştir. Eski evlerin arasındaki mesafe, günümüze göre oldukça yakın ve genellikle evler avlulu bir yapıdadır. Bu sebeple hanenin mahremiyetine zarar verme ihtimali olan komşu müdahalelerinin engellenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸⁵⁹ Davacıların mallarının zarar gördüğü iddiasıyla açtıkları davalarda, yazılı belge veya şahitleri yoksa mahkeme onlara haklarını ispatlamak adına yemin

⁸⁵⁶ MŞS 53, 15/3.

⁸⁵⁷ MŞS 78, 83/3.

⁸⁵⁸ MŞS 17, 25/4.

⁸⁵⁹ Karaaslan, Bakırcı, *age*, s. 311-313.

teklif etmiştir. Bu tekliften kaçınanların haksız olduğuna kanaat getirilip davaları düşürülmüştür.⁸⁶⁰

Çarşılarda veya kamusal alanlarda ortak kullanımı olan yapıların tamirinin aslına uygun yapılmamasının ya da tamir sonrası müdahale edilmesinin, mekanın esas şekline zarar verdiğiine yönelik iddialar da şikayet sebebi olmuştur. Bu tarz müdahalelerde, asıl yapıda gerçekleşen değişikliğin başka bir mekana zarar verdiğini, davacı beyan etmektedir. H. Evâhir Zilkade 1037/M.22 Temmuz-1Ağustos 1628 tarihli kayıтта, Manisa çarşısındaki kazancılardan olan İbrahim bin Selim; Kazancı Abdurrahman ibn Abdünnebi, el-Hâc Ali bin el-Hâc Mehmed isimli kişilerle dükkânlarının ortasının ortak olduğunu, çatısının harap olması sebebiyle tamir ettirdiklerinde, Abdurrahman ve Ali'nin dükkânının tarafında olan ve Ali'nin dükkânı köşesine gelen dingin altındaki küçük taşı kaldırıp başka taş koyarak, dükkânına eksik geldiği belirtip Pirinççiler Çarşısındaki dükkânların üzerine varılıp bakılmasını talep etmiştir. Mezburlar, taş yerinden çıktığında yerine koyup,, tamir ettiklerini, fakat yine yerinden çıktığını söylemişlerdir. İbrahim'in de iddiasına yönelik kanıtı olmaması üzerine, Abdurrahman ve Ali'ye taş tamir edip yerine koyduklarına dair mahkeme yemin teklif ettiğinde, yemin etmeleriyle mahkemenin tamirden sonraki halde kalmasına hükmettiği görülmektedir.⁸⁶¹

3. 2. 8. İçki-Duhan Kullanımı

Türkler, İslâm dinine geçmeden önce alkollü içki tüketen bir toplumdur. İlk olarak Bozkır kültürünün ve coğrafyasının etkisiyle kısrak sütünden yapılan kımız, yaşanan coğrafyaların çeşitlenmesiyle şarap ve buna benzer farklı alkollü içecekler de tüketilmeye başlamıştır. Türklerin İslâmiyet'i kabulüyle alkol kullanımına olan yaklaşım da tamamıyla değişmiştir.⁸⁶² İslâm dini alkolü yasaklarken, bunu birden yapmamış, bu köklü alışkanlığa yönelik yasağı, kademeli şekilde uygulamıştır.⁸⁶³ Bakara Suresi 219. ayette, içki ve kumarın büyük zararları yanında, bazı faydalarından; Nisâ Suresi 43. ayette, sarhoşların ne dediğini bilinceye kadar namaza

⁸⁶⁰ H.Evâil Muharrem 1039/M.21-30 Ağustos 1629 tarihli kayıтта El-Hâc İlyas-ı Sagir Mahallesinde iki komşuyu karşı karşıya getiren davacının davalıların ölen eşi ve babası hakkında evinin kapı yerini kendi odasına ilhak ettiği iddiası olmuştur. Kadınlar davacının rızasıyla yeri verdiğini ve başka yerden kapı açmayı kabul ettiği için odayı oraya bina ettiklerini, on yıldır tasarruflarında olduğu belirtmişlerdir. Davacıya yemin teklif edildiğinde yeminden vazgeçmesi üzerine davadan men edilmiştir. MŞS 59, 4/3.

⁸⁶¹ MŞS 57, 22/3

⁸⁶² Kanat, *age*, s. 283-284.

⁸⁶³ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel.*, s. 434.

yanaşmamasından bahsedilmiştir. Mâide Suresi 90. ve 91. ayetlerinde ise içki ve kumardan kaçınmanın kurtuluşa erdireceği, bunların, insanı Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoyacağından bahsedilerek, kesin olarak yasaklanmıştır.

Tüm İslâm hukukçuları da şarap ve diğer tüm sarhoşluk verici içeceklerin haram ve yasak olduğunu kabul etmişlerdir. Had cezası kapsamında değerlendirilen bu suçun tarifinde, farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İlk olarak, az dahi olsa şarap ya da sarhoşluk veren bir içeceği içerek sarhoş olmaktır. İkinci ise cezai kasıt ve irade ile ilgilidir. Bir kişiye zorla içirilen içki, cezai yaptırım gerektirmemektedir. Sarhoş veya ağzı alkol kokan kişinin içki kullandığı, iki şahidin beyanı ya da ayık haldeyken kendi ikrarıyla had cezası gerektirmektedir. İçki haddi, seksen sopadır.⁸⁶⁴ İçki içmeye devam edenlere uygulanacak cezanın dayak olduğu, Hz. Muhammed zamanında belirlenmiş, fakat o dönemde vurulacak sopa sayısı belirsiz bırakılmıştır.⁸⁶⁵

Osmanlı'da had cezası kapsamında olan içki içme suçuna verilen cezayı uygulamaya engel olan bazı durumlar vardır. Kişinin yaşça küçük olması, delilik hali, gayrimüslim olması, yeni Müslüman olanların şer'i kanunları bilmemesi, cezanın uygulanmasına engeldir. Ayrıca kişinin ağzındaki şarap kokusu geçtikten sonra, içtiğine şahitlik edilse dahi had cezası uygulanmasına engeldir. Bu durumda ta'zîr cezası uygulanır.⁸⁶⁶ Kanunnamelerde de içki içen kişiye kadı tarafından uygulanması gereken yaptırımlar belirtilmiştir.⁸⁶⁷

Büyük bir imparatorluk olan Osmanlı'nın bünyesindeki farklı dini grupların varlığı, devletin gayrimüslim tebaasına bu hususta bazı esneklikler tanınmasına neden olmuştur. Gayrimüslimlerin "kefâf-ı nefsleri" yani kendilerinin tüketmesi için yeterli miktarda içki bulundurmaları ve yine kendi aralarında alışveriş unsuru olması hususunda, herhangi bir kısıtlama uygulanmamıştır. Fakat bununla birlikte, gayrimüslimlerin Müslümanlara içki satması kesin olarak yasaklanmıştır. Bu kurallara riayet edilmemesi halinde ise şarap ve diğer içkilerin dökülerek, bu ürünlerin tazmin ettirilmeyeceği açıkça belirtilmiştir.⁸⁶⁸

⁸⁶⁴ Cin, Akgündüz, *age*, s. 305; Ekinci, *Osmanlı Hukuku...*, s. 348-349.

⁸⁶⁵ Avcı, *age*, s. 434-435.

⁸⁶⁶ Sarı, *age*, s. 72-73.

⁸⁶⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.1, s. 349; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, C.9, s. 499.

⁸⁶⁸ M.Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, 4.Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 422; Pehlul Düzenli, *Gayri-Müslimlere Dair Fetvalar*, Klasik Yayınları, İstanbul 2015, s. 341-342.

Osmanlı şehirlerindeki Müslüman mahallelerinde şarap satan dükkânlar ya da meyhaneler yoktur. Tüm meyhaneciler gayrimüslimdir. Dernschwam'a⁸⁶⁹ göre, Türkler meyhanelere gizlice ve korkarak gitmiştir. Zira meyhanede yakalanma ve sarhoş olmanın cezası ağırdır. Özellikle Ramazan ayında daha ağır cezalandırılmıştır. Bir keresinde Rum meyhanesinde yakalanan Müslüman gençlerin, eşeklere ters bindirilerek, eşeğin kuyruklarını tutarak sokaklarda gezdirildiklerine değinmiştir.⁸⁷⁰ Gerlach, eserinde ulufeci bir ağanın içki içtikten sonra yeniçeriyi yaralaması üzerine açılan davada, padişah emriyle görevden alınıp Yedikule zindanına atıldığını; bazı çavuşların Ramazan döneminde içki içmesi üzerine, tumar haklarını kaybettiğini aktarmaktadır.⁸⁷¹

Osmanlı hukukuna göre gayrimüslimlerin kendileri için içki bulundurması ve kendi aralarında ticaret yapması konusunda, herhangi bir yasak olmamasına rağmen bazı görevlilerin gayrimüslimlere ısrarlı müdahalesi, onların durumu merkeze bildirmelerine neden olmuştur. Manisa kadısı ve müftüsüne gelen H.Evâhir Safer 1037/M.31 Ekim-9 Kasım 1627 tarihli emirde, Manisa'nın Yahudi taifesi üzüm hasadı zamanında bazı bağlardan üzüm satın alıp evlerinde kendileri için hamr ve şıra yaptıklarını, fakat mirlivanın adamları ile ehl-i örf taifesi tarafından hamr yaptıkları için tutulup rencide edildiklerine yönelik şikayetlerini, merkeze gönderdikleri bir adam aracılığıyla iletmışlerdir. Merkezden gelen cevapta, taifenin kendileri için kifayet miktarda hamr üretmelerinde bir sakınca olmadığı, alenen içmedikleri ve Müslümanlara satmadıkları müddetçe rencide edilmemeleri, görevlilerin de bu emre aykırı davranmaması buyrulmuştur.⁸⁷² Emre bakıldığında, ticaretin kendi aralarında yapılması ve kendileri için içki bulundurmalarında bir sakınca olmadığı belirtilirken, içkiyi alenen içmemelerinin istendiği de anlaşılmaktadır. Zira buna aykırı davranmadıkça müdahale edilmemesi, kadılara emredilmiştir. Gayrimüslimlere içki hususunda, kanunla belirlenen şartların ihlali dışında müdahale edilmemesine rağmen, mahkemeye yapılan bir başvuru neticesinde, merkezden gelen emirde, mahallelerinde meyhane olmasının istenmediği

⁸⁶⁹ Hans von Hradiczin Dernshwam yabancı ülkeler hakkında bilgi toplayan Fugger ticarethanesinin muhasebecisidir. 1553 yılında 60 yaşında İstanbul'u görme isteğiyle şehre gelecek maiyete katıldı. *Tagebuch einer Rese nach Konstantinopel und Klenasien* adlı eserinde 1553-1555 yılları arasında Türkiye'de kaldığı zamanı aktarmıştır. *And, age*, s. 286.

⁸⁷⁰ *And, age*, s. 171-172.

⁸⁷¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576...*, s. 272.

⁸⁷² MŞS 59, 253/1.

anlaşılmaktadır. Zimmiler de evlerinde içki yapıp Müslümanlara satmaları halinde, devletin müdahalesine razı olduklarını beyan etmişlerdir.⁸⁷³

Dini ve hukukî olarak açıkça belirtilmiş olsa da bazı Müslümanlar, içki temin edebilmenin yollarını bulmuş, hatta meyhanecilere de bu konuda baskılar yapmışlardır. Müslüman'a satış yapmaması açıkça belirtildiği için meyhaneciler bu talepleri reddedince fiziksel şiddete ve yaralamaya varana kadar müdahalelerle karşılaşmışlardır.⁸⁷⁴ Devlet görevlileri arasında da içki temini konusunda kanuna aykırı hareket edenler vardır. Hakkında yapılan şikayete, katır sahibi görevlilerin baskısı ile içki fiçileri taşıdığını ve Müslüman mahallesine getirdiğini iddia etmiştir.⁸⁷⁵

Müslüman olanlara içkinin yasaklanması, oldukça uzun bir tarihi geçmişe dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'ne girip kullanımına başlandıktan sonra, zaman zaman yasak uygulanan bir başka ürün de tütün olmuştur. Osmanlı idaresi tarafından tütün hakkındaki ilk yasak, 1609 tarihinde, I. Ahmed tarafından uygulanmıştır. Bu yasak, sadece tüketimi değil, üretim ve ticareti de kapsamıştır. II. Osman'ın ölümü ardından patlak veren olaylar esnasında, yasak çok takip edilememiştir. 1630 tarihinde çıkarılan hükümlerle yasak tekrar gündeme gelmiştir. Saruhan'da yasağa rağmen görevlilerin tam olarak işlerini yapmamaları sebebiyle tütün üretiminin yayıldığı belirtilirken, yasağın uygulanmasına titizlik gösterilmesi ve görevini yapmayanların haklarından gelineceği açıkça belirtilmiştir.⁸⁷⁶ Tütün yasağını en sert tedbirlerle uygulayan ise IV. Murad olmuştur. Cibali'de, Ağustos 1633 tarihinde bir

⁸⁷³H.11 Rebiülahir 1033/M.1 Şubat 1624 tarihli kayıta Kefere Mahallesinden Pavlo veled-i Kosta, Yani veled-i Yorgi zimmiler mahkemeye gelerek mahallede meyhane olmasının emri olduğunu, evlerimizde Müslümanlara hamr ve arak satıp, meyhane yaparsak miri tarafından zapt edilsin şeklindeki beyanları talepleriyle sicile kaydedilmiştir. MŞS 51, 79/1.

⁸⁷⁴ Kefere Mahallesinden Meyhaneci Nikola veled-i Balı, Mehmed Beşe ibn El-Hâc Ahmed'in meyhaneye gelip, kendisinden hamr istediğini, Müslümanlara içki satamayacaklarını söylediğinde ise Mehmed Beşe tarafından beyaz saplı bıçakla saldırıya uğradığını belirterek mahkemeye başvurmuştur. Mehmed Beşe inkarla cevap vermiş, mahkemede hazır olan şahitler ise Nikola'nın beyanını doğrulamıştır. MŞS 46, 180/2.

⁸⁷⁵ H.Evâhir Rebiülevvel 1018/M.23 Temmuz-1 Ağustos 1609 tarihli kayıta şehir zaimi, Katırcı Ali'nin şehre üç yük hamr götürdüğünü iddia etmiştir. İddia Ali'ye sorulduğunda bir yeniçeri tarafından zorlandığını, yeniçerinin katırlarını alıp, bağlar arasına sakladığı içkiyi şehre getirdiğini ve katırlarının kirasının vermediğini söylemiştir. Zaim, Hasan isimli kişinin üç büyük fiçi hamr Sultan Cami Mahallesinden Ahmed'in evine götürdüğünü belirtmiştir. Varılıp bakıldığında üç yük hamr evde bulunmuştur. Hasan ikrar etmiş ve kafirindir dediler, hamr ben götürdüm zikir olan eve bıraktım demiştir. Mahalle ahalisinden kişiler eve baktıklarını ve üç yük hamr bulduklarını belirtmişlerdir. MŞS 27, 267/5-6-7-8-9.

⁸⁷⁶Fehmi Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi Ve Ekonomik Tahlili (1600-1883), *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s. 17-18.

kalafatçı dükkânında çıkan yangın, kuvvetli rüzgar sebebiyle geniş bir alanda tahribat yaratmış ve büyük bir çaba sonucunda söndürülmüştür. Yangın, sadece maddi zarara değil aynı zamanda yaşanan perişanlık sebebiyle kahvehanelerde dedikodulara da sebep olmuştur. Kadızâdeli⁸⁷⁷ önerisiyle yeniden yangın çıkma ihtimalini öne sürerek kahvehaneleri yıktıran IV. Murad, tütünü de yasaklamış ve yasağın uygulanması konusunda da oldukça sert yaptırımlara da başvurmuştur.⁸⁷⁸

İncelenen dönemde, Osmanlı'da uygulanan tütün kullanma yasağına Manisa'da da dikkat edildiği görülmektedir. H.Evâsıt Şaban 1027/M.2-12 Ağustos 1618 tarihli kayıta, fahrü'l-kuzât Abdülcemil Efendi ile ayan ve eşraftan kişiler, merkezden gelen emirle duhan kullanımının, özellikle de dükkân içlerinde kullanmanın yasaklanmasına rağmen Bit Pazarından Kara Ali'nin duhan kullandığını ve padişah emrine itaat etmediğini mahkemeye bildirmişler ve keşfolunmasını talep etmişlerdir. Yapılan keşifte, Kara Ali'nin tütün kullandığı anlaşılıp sicile kaydedilmiştir.⁸⁷⁹

3. 2. 9. Miras Hissesi-Mülk Kullanımı

Mülkiyetin kişiye dini açıdan aidiyet ve tasarruf hakkı sağladığına, daha önce değinilmişti. Hukuki olarak da malın sahibi olma statüsünü ve kullanım hakkını sağlamaktadır. Alım-satım, hibe gibi faktörler dışında, kişiye mülkiyet hakkı tanıyan bir diğer faktör de miras olmuştur. Ölüm ardından tutulan terekeler, vefat eden kişiden kalan malların toplu dökümü olarak tanımlanabilecek kayıtlardır. Sicillerde ya da tereke defterlerinde görülen belgeler, kaydın nihai halidir. Mal taksimi ve terekenin son haline gelmeden önce tutulan ilk zabıtlar sicillere işlenmemiştir. Vefat ve terekenin son hali arasında geçen sürenin ise ne kadar olduğu, tam olarak bilinmemektedir.⁸⁸⁰ Gaip olan veya vefat eden kişinin kalanları taksim edilmeden önce defin masrafları ve hayattayken aldığı tespit edilen borçları ödenmiş, bundan sonra varislerin hakları ayrılmıştır. İslâm hukukunda evlat edinme ve yeminli

⁸⁷⁷ Kadızâde Mehmed Efendi bu isimle bilinir. XVII.yüzyılda IV.Murad, Sultan İbrahim ve IV.Mehmed dönemlerinde Kadızâdeliler hareketi olarak öne çıkan, sosyal ve dini hayatla birlikte devletin ana kurumlarını da etkileyen gelişmelerin zemini olan bu hareket adını IV.Murad'ın vaizlerinden olan Mehmed Efendi'den almıştır. Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İSAM Yayınları, İstanbul 2001, s. 100-102.

⁸⁷⁸ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II Tagayyür Ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş Ve Kargaşa Dönemi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 217-219; Ziya Yılmaz, "Murad IV", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Ankara 2020, s. 179.

⁸⁷⁹ MŞS 39, 130/2.

⁸⁸⁰ Kenan Yıldız, "Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının Taşıdığı Miras Üzerine Bir Değerlendirme", *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 158-159.

hısımlık bağıyla miras hakkı doğmamıştır. Kişinin çocuklarının, anne-babasının miras payı ayrılırken, kadınların hakkına da titizlikle yaklaşmıştır.⁸⁸¹ Fıkıh kaidelerinde, bir kişinin mirasçısı olacak⁸⁸² ve mirasçısı arasında sayılmayacak kişiler⁸⁸³ açıkça belirtilmiştir.

Mahkeme tarafından terekeler resen ya da varislerin talepleri üzerine tutulmuştur. Mahkemenin terekeye müdahalesi; murisin alacaklı-borçlu olması, dul ve yetimlerin bulunması, varisler arasında gaip kişi ya da kişilerin olması, vefat eden kişinin vasiyet bırakması, varisler arasında anlaşmazlıklar yaşanması ve ölen kişinin varisinin bulunmaması gibi sebeplerle gerçekleşmiştir. Bu şartlar dışında İslâm hukuku, kadılık makamının miras taksimine müdahalesini doğru bulmamıştır.⁸⁸⁴ Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasının miras paylaşımı inandıkları dinin kurallarına göre gerçekleştirilmiştir. Hak sahiplerinden biri, paylaşımında yaşanan bir sıkıntıyı Osmanlı mahkemesine taşıdığına, paylaşım, İslâm hukuk kurallarıyla yapılmıştır. Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimlerde de tereke taksimine kadı doğrudan müdahale etmemiştir. Bu hususta, Müslimler ile gayrimüslimlerin kadıya müracaat şartları ise aynıdır.⁸⁸⁵ Kendi dinlerine ve kurallarına göre meselelerini çözme imkanları olmasına rağmen, gayrimüslimleri Osmanlı mahkemelerine getiren en önemli unsur, İslâm hukukunun kararlarının, onların kararlarına nazaran daha avantajlı olmasıdır.⁸⁸⁶ Zira şer'i hukukun ölen bir Hristiyanın eşine verdiği pay, kilisenin tahsis ettiği paydan daha fazladır.⁸⁸⁷ Osmanlı terekelerinin, Avrupa'ya nazaran en önemli farkı, belgede sadece ölen kişinin mülkü olan eşya ve gayrimenkullerin kaydedilmesidir. Yani Osmanlı'da eşlerin malları birbirlerinin

⁸⁸¹Nisâ Suresinin 7. ayetinde kadınlara miras hakkı verilmesinin gerektiği, 11. ayetinde varis çocuklara, 12.ayetinde ise eşlerin ölümünde kalan eşe ait paylar belirlenirken dikkat edilmesi gerekenler açıklanmıştır; Cın, Akgündüz, *age*, s. 548-549.

⁸⁸²Ölen kişinin varisi olabilmek için akrabalık ve hakiki nesep, evlilikle kurulan ve köle azadıyla eski sahibin azat ettiği köleyle kurduğu hükmi akrabalık bağlarından biriyle muris ile varisin bağlı olması gereklidir. Zuhayli, *İslâm Fıkhı...*, C.10, s. 323-324.

⁸⁸³Muris ile varisin farklı dinlere mensup olması, mal sahibini öldürenler, zina fiilinden doğan çocuklar, lianla nesebi reddedilen çocuklar ve köleler miras hakkına sahip değildir. Zuhayli, *age*, s.327-328; Ekinci, *Osmanlı Hukuku...*, s. 466-467.

⁸⁸⁴Alpay Bizbirlik, "Tereke Kayıtlarına Göre 17.Yüzyılın Ortalarında Manisa Ailesinin Sosyo-Ekonomik Durumu", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.4, Konya 2010, s. 27; Yıldız, *agm*, s. 160-161.

⁸⁸⁵ Ekinci, *age*, s. 464.

⁸⁸⁶ Çiçek, *age*, s. 43-46.

⁸⁸⁷ Joyce Hedda Matthews, "Bir Osmanlı Tereke Defterleri "Isolario"suna Doğru Ve Manisa Örneği (1600-1700 Civarı)", *Tüketim Araştırmaları Ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Çev.Tanju Günseren, Alfa Yayınları, İstanbul 2020, s. 74.

terekesine yansıtılmamış ve belgelerde murisin bireysel malları kayıt altına alınmıştır.⁸⁸⁸

Terekeler, araştırmacılara sadece maddi unsurlarda değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yapılarla ilgili de veriler sağlamaktadır. Sicillerde yer alan evlilik akitleri, boşanma davaları ve beraberinde ortaya çıkan nafaka, vesayet, mehir vb. hukuki meseleler gibi terekeler de Osmanlı ailesine ve nüfusuna ilişkin kaynak niteliği taşımaktadır.⁸⁸⁹ Hanelerin kaç kişiden oluştuğunun tespit edildiği çalışmalarda terekelerin kullanılması, ölen kişilerin varisleri olduğunda bunların da kaydedilmesi, bu bilgiler üzerinden ailenin çocuk sayısının tespit edilmesine imkan tanınması sebebiyledir.⁸⁹⁰

Terekeler oluşturulurken, kalan mallarda eksik bırakılmadan bir envanter çıkarılmış, vefat sonrasında kayıt altına alınmış, varisler belirlenmiş, bazen mühürlenerek bazen ise depo-dükkân gibi bir yere taşınarak metrukatın korunması sağlanmıştır. Kalanlar müzayede ile satılmayıp taksim edilecekse harç, borç ve masraflar toplam tutardan düşürüldükten sonra hak sahiplerine hisseleri paylaştırılmıştır.⁸⁹¹ Ömer Lütfi Barkan, terekelerle ilgili görüşünde bu kayıtların bir kişinin servetinin tümünü yansıtmayabileceğini iddia etmiştir. Seyahat sırasında vefatın gerçekleşmesi, ölen kişinin sağlığında malından hibe etmesi, eşlerin mallarının ayrı olması, özel mülk statüsünde olmayan icâreteynli gayrimenkullerdeki hak sahipliği, ölen kişinin ya da varislerinin kalan malları ve değerlerini gizlenme ihtimali gibi sebeplerle bu iddiasını desteklemektedir.⁸⁹²

Varisler arasında, kendisine isabet eden hisselerin az olduğu veya tam olarak hisselerini alamadığını iddia edenlerle diğer hisse sahipleri arasında yaşanan çekişmeler, mahkemeye intikâl ettirilmiştir. İddialar karşısında davacılar, diğer

⁸⁸⁸ Matthews, *agm*, s. 78.

⁸⁸⁹ Betül Tezcan, “Ankara’da Ailelerin Sosyal Ve Demografik Yapısı: Terekeler Üzerine Tespitler (1775-1800)”, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 280-281.

⁸⁹⁰ Mine Arslan, “Tahrir Defterlerindeki Hanelerin Sayısal Büyüklüklerinin Sorgulanması: Kanuni Dönemi Üsküdar’ına Ait İki Terekenin Söyledikleri”, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 251.

⁸⁹¹ Yıldız, *agm*, s. 159-160.

⁸⁹² Ömer Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri(1545-1659)”, *Belgeler Türk Tarih Kurumu*, C.III, S.5-6, Ocak 1966, s. 1-479; Muhammet Bedrettin Toprak, “İktisat Ve Demografi Tarihi Araştırmalarında Kaynak Olarak Terekelerin İmkan Ve Sınırları: 18.Yüzyıl Osmanlı İstanbul’una Ait Veriler Üzerinden Gözlemler”, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 379-380.

hissedarlarla tavassut ederek aralarındaki meseleyi ortadan kaldırmıştır.⁸⁹³ Kardeş çocukları, ölen amca-dayı, teyze-hala gibi yakın kuşak akrabaların metrukatından hisse sahibidir. H.Evâil Şaban 1025/M.14-23 Ağustos 1616 tarihli kayda göre; Davud Fakih Mahallesi sakinlerinden vefat eden Neccar Muslu Dede'nin kız kardeşinin oğlu ve varisi olan Hasan bin Hamza, mütevaffanın zevcesi Mihri bint Veli ile miras meselesinde davalık olmuştur. Kirdeci Mahallesi'ndeki bir bab fevkâni, bir bab tahtâni evler, meyveli ve meyvesiz ağaçlar, iki bağ çapası, neccar aletleri, bir testere, bir balta ve sekiz pekmez testisinin kendi hissesine isabet ettiğini belirten Hasan, bunları aldığını ve kadınla bu konuda davası kalmadığını mahkemede beyan etmiştir.⁸⁹⁴

Yapılmış bir taksim konusunda varislerin şüphesi varsa, durum hak sahipleri tarafından tekrar mahkemeye taşınmıştır. H.Evâhir Cemaziyelahir 1027/M.14-23 Haziran 1618 tarihli kayıta El-Hâc Hüseyin'in muhalefatının eski Manisa kadısı Ebubekir Efendi zamanında kayıt altına alındığı, fakat gereğince tahrir olunmadığı iddia edilerek, hisselerinin yeniden belirlenmesi talebiyle varisler yapılan başvuruda; mahkeme yeniden tahrir ve taksim yapmıştır.⁸⁹⁵ Büyükanne ve babalarından ayrı ayrı miras hissesi olan varisler, taksimleri mahkeme aracılığıyla yaptırıp kayıt altına aldırılmışlardır.⁸⁹⁶

⁸⁹³ Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden vefat eden El-Hâc Mustafa Çelebi'nin kızı Saime'nin vekili olan zevci El-Hâc Saki, Mustafa'nın diğer kızı Emine ve zevcesi Fatıma'nın vekili Emine'nin zevci fâhrü'l-kuzât Ali Efendi, müteveffanın diğer kızı Aişe'nin vekili olan zevci Ahmed karşısında açtığı davada eşine diğer varislerinden daha az hisse verildiğini iddia etmiştir. Müteveffanın kızı Emine'ye Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki 40.000 akçelik menzili, Bakkallar Çarşısında 40.000 akçelik bakkal dükkânını; diğer kızı Aişe'ye 50.000 akçe nakit, Attarlar Çarşısındaki 30.000 akçelik attar dükkânı ve mahalledeki 20.000 akçelik evi temlik ettiğini hanımı Saime'ye ise ancak 20.000 akçelik yorgancı temlik ettiğini belirterek müvekkilesinin hissesini talep etmiştir. Tarafların tavassut ettikleri davada, ev yeri ve 5.000 akçeye sulha vardıklarını ve vekaleti sebebiyle Saime'nin kocasının kabz ettiği sicile kaydedilmiştir. H.Evâil Muharrem 1025/M.20-29 Ocak 1616. MŞS 37, 2/2, 3/1.

⁸⁹⁴ MŞS 36, 52/5.

⁸⁹⁵ MŞS 37, 162/1.

⁸⁹⁶ H.Evâil Cemaziyelahir 1042/M.14-23 Aralık 1632 tarihli kayıta El-Hâc Yahya Mahallesi'nden Mehmed Beşe ibn Mustafa, kardeşi Ahmed bin Mustafa'yı dava edip büyükanneleri tarafından kendilerine mahalledeki üç bab evlerin, Karaköy Çarşısındaki bir bab arpacı dükkânının, şehir bağlarındaki üç dönüm bağın hibe edildiğini, bahsedilen menzil, dükkân ve bahçenin babalarının muhalefatı ile zapt ve tasarruf ettiklerini fakat taksim edilmediğini belirtmiştir. Menzil, dükkân ve bağın babalarının muhalefatından olduğunu, bir orta kazan, bir bakır sini, bir bakraç, iki ayaklı sahan, iki börek tepsileri, bir tencere, bir börek tavası, iki yemiş tavası, 600 akçe nakit Mehmed Beşe'nin hissesine düşmüştür. Mahalledeki bir bab tahtani ev, bir bab oda ile avluyla müştemil menzil, Bogasiciler Çarşısında bir bab bogasi dükkânı, büyükannesinden üç tane iki ayaklı sahan, bir pekmez tavası, bir güğüm, bir tencere, iki börek tepsileri ise Ahmed'in hissesine düşmüştür. Taraflar aralarında cullah odalarından gayri miras hakkında çekişmeleri kalmadığını sicile kaydettirmişlerdir. MŞS 68, 6/2.

İslâm hukukunda, murisin sağ kalan hanımı için iki durum söz konusudur. Ölen kişinin çocukları ve başka varisi varsa, karısı terekenin 1/8'ini; kendisinden başka varisi yoksa, terekenin 1/4'ünü almaktadır.⁸⁹⁷ Başka varisi olmayanların hanımlarının hissesi ayrıldıktan sonra kalan hisseye, beytülmal emini el koymuştur. H.8 Şevval 1045/M.16 Mart 1636 tarihli tereke kaydında, Yukarı Mahalleden Yanaki isimli Ermeni'ye ait toplamı 11.000 akçe tutan metrukatı, zevcesinden başka bilinen bir varisi olmaması sebebiyle hanımı ve beytülmal emini Hasan Beşe'ye teslim edilmiştir.⁸⁹⁸ Kadınlar, kendilerinden başka varisi olmayan eşlerinden aralarında yapılan satışlar, hibe ve temliklerle kanunda belirlenenden daha fazla mal elde edebilmişlerdir. Bu satış ve hibeler belgeler ya da şahitlerle ispatlandığı takdirde, beytülmal emini müdahale edememiştir. Başka varisi olmadığı halde muhalledattan beytülmal aktarılması gereken hissenin de ölen adamın hanımında olduğu iddiasıyla beytülmal emini, mahkemeye başvuru yapılmıştır. Kadın, eşinin kendisine dava konusu olan gayrimenkulü ölümünden önce sattığını iddia etmiş, şahitler de kadının beyanını doğrulamışlardır. Bu durum karşısında mahkeme, gereğinin yapılmasına hükmetmiştir.⁸⁹⁹ Satış, şahitlerle doğrulandığına göre mahkeme, burada kadının hak sahipliğine hükmetmiş olmalıdır.

Miras hakkı intikalinden sonra kalan mallar üzerinde sahiplik hakkı doğan kişiler, zaman zaman aidiyet hakkı bulunmayan başka biri tarafından mülkiyetlerindeki malların kullanıldığına yönelik iddialarını mahkemeye taşımışlardır. Malların kendilerine intikâl ettiklerini belirten davalılar tarafından on altı dönüm tarlanın;⁹⁰⁰ Çaprastlar-ı Kebir Mahallesinden kuyusu, fırını, kenifi, avlusu ile dört bab kiremit örtülü menzilin;⁹⁰¹ Papuççular Çarşısında bulunan ambarın;⁹⁰² Karaca Ahmed bağlarında bulunan bir miktar bağın⁹⁰³ fuzuli zapt edildiği iddialarıyla mahkemeye başvurular yapılmıştır. Miras hakkıyla gayrimenkullerin kendi malları olduğunu ve haksız yere kullanıldıklarını söyleyen kişilere karşı, davalılar malları ölmeden önce mal sahibinden ya da bir başkasından satın aldıklarını

⁸⁹⁷ Sevgi Gül Akyılmaz, "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XI, S.1-2, 2007, s. 474.

⁸⁹⁸ MŞS 68, 271/1-2.

⁸⁹⁹ MŞS 90, 283/1.

⁹⁰⁰ MŞS 88, 44/3.

⁹⁰¹ MŞS 57, 64/2.

⁹⁰² MŞS 24, 11/3.

⁹⁰³ MŞS 24, 84/4.

beyan etmişlerdir. Bu beyanlarını belgelere veya şahitlerin ifadeleriyle kanıtladıkları da kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Aynı malda miras hakkı olan kardeşlerden birinin, hissesini satması üzerine, üçüncü kişinin fuzuli zaptıyla ilgili meseleler sicile yansımıştır. Davud Fakih Mahallesinden Ahmed ibn el-Hâc İsa, bir bab tahtani oda ile bir miktar suyolunu içeren menzilin babalarından kendisine ve kardeşi Mehmed'e kaldığını belirtmiştir. Kardeşi Mehmed'in hissesini sattığını söyleyen Ahmed, el-Hâc Receb bin Ali'yi menzili fuzuli şekilde kullandığı iddiasıyla dava etmiştir. Receb ise Mehmed'den satın aldığını söylemiştir. Ahmed, Receb'in Mehmed'e meblağı teslim etmeden kardeşinin vefat etmesi üzerine, meblağın kendisine intikâl ettiğini belirtmiştir. Receb ise meblağın tamamını ödediğini, şahitlerin beyanıyla kanıtlamıştır.⁹⁰⁴

3. 3. Vakıflar

Sözlükte durma, durdurma, hareketten alıkoyma, ayakta bekleme, hapsetme, dinlendirme anlamları taşıyan vakıf kelimesinin çoğulu evkaftır ve bir mülkün kamunun kullanımına tahsis edilmesi anlamını da taşımaktadır. Vakıflar, İslâm medeniyetinin önemli hayır müesseselerinden biridir.⁹⁰⁵ Vakfeden kişi vakıf, vakfedilen mülk mevkuf ya da mahalli vakf olarak ifade edilmiştir.⁹⁰⁶ Vakıfların temel amacı Allah'ın rızasını kazanmaktır.⁹⁰⁷

İslâm tarihi ve medeniyetinde önemli yere sahip vakıf müessesesi, VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl sonlarına kadar tüm İslâm ülkelerinde sosyal, ekonomik ve kültürel hayatta etkili olmuştur.⁹⁰⁸ Türk şehirlerinde, Selçuklulardan itibaren yerleşim ve şehircilik açısından gelişimi sağlayan unsurlar; vergi muafiyeti, mecburi iskan ve bunlar yanında vakıflar olmuştur.⁹⁰⁹ Kuruluşları eski devirlerde gerçekleşen şehirlerin, imarına ve iskanına semtin çekirdeğini oluşturan vakıflar

⁹⁰⁴ MŞS 44, 44/4-5.

⁹⁰⁵ Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s. 27; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.42, İSAM Yayınları, İstanbul 2012, s. 475.

⁹⁰⁶ Ömer Hilmi Efendi, *İtlaf-ül Ahlâf Fi Ahkâm-il Evkaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977, s. 13.

⁹⁰⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye ve İslâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.4, İstanbul 1968, s. 172.

⁹⁰⁸ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.42, İSAM Yayınları, İstanbul 2012, s. 479.

⁹⁰⁹ Hüseyin Çınar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2000, s. 192.

önemli katkı sağlamıştır.⁹¹⁰ Osmanlı Devleti'nde vakıf teşkilatı, sadece ihtiyaçlılara yardım etmekle kalmamış aynı zamanda ilim, irfan ve kültür alanlarında da şehrin tarihinde yer etmiştir. Fethedilen yerlerde tesis edilen vakıflar Türk-İslam kültürünün yayılmasını sağlamıştır.⁹¹¹ Osmanlı'nın kuruluş döneminden itibaren vakıf kültürü, önceki Anadolu Türk Devletleri'ndeki mantığın devamı şeklindedir.⁹¹² Orhan Gazi'den itibaren Osmanlı padişahları, sultanları, yüksek rütbeli devlet görevlileri ve maddi gücü elverişli olan kişiler tarafından çok sayıda vakıf kurulmuştur. Osmanlı padişahları, sadece vakıf kurmakla kalmamış, aynı zamanda başkaları tarafından yapılan vakıflara yardımlarda da bulunmuşlardır. Osmanlı sultanları, geliri azalan vakıflara bazen aynı bazen ise nakdi olarak yardım yapmışlardır.⁹¹³ Kamu vakıfları, Osmanlı toplumunda hem toplumsal hizmetleri sağlarken hem de sultanın hayırseverliği ve cömertliğini göstermesi açısından da önemli bir işleve sahiptir.⁹¹⁴

Osmanlı düşüncesinde vakıf, iskan, imar kavramları birbirleriyle iç içedir. İmar etme, bir yerin donatmayı, bir yerin güzelleşmesini ifade eder ve bir yeri sosyal tesislerle daha yaşanılabilir bir hale getirmek anlamındadır. Bu sistem, Osmanlı şehirlerine has bir yapıdır.⁹¹⁵

Vakıfların başlıca gayelerinden biri de ihtiyaç sahiplerine el uzatmaktır. İmarethaneleler, bu maksatla kurulurken, vakıf gelirlerinden ihtiyacı olanlara hisseler ayrılması bu amaca yönelik bir uygulamadır.⁹¹⁶

Osmanlı Devleti'nde kurulan vakıfların hizmet alanları, hayri, sosyal ve ailevi amaçlı olabilmektedir. Vakıfların hizmetlerini daha iyi anlamak için vakıflar hayri, şer'î ve ailevi vakıflar olarak sınıflandırılmıştır.⁹¹⁷ Genel anlamda bakıldığında ise vakıflar iki türdür. İlk olarak, tamamıyla kendisinden yararlanan, aynıyla intifa olunan vakıflar, yani müessesat-ı hayriyye adı verilen vakıflardır. Bu tanım

⁹¹⁰İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar Ve Hayırlar (954-1060) Kitap: I*, CHP Manisa Halkevi Yayınlarından S.XVIII, Marifet Basımevi, İstanbul 1946, s. 16; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmarat Sitelerinin Kuruluşu ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, S.1-2, İstanbul 1963, s. 239.

⁹¹¹ Ziya Kazıcı, *İslâm Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2019, s. 187-189.

⁹¹² Öztürk, *age*, s. 58.

⁹¹³ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2020, s. 73-92.

⁹¹⁴ Tevfik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 2.

⁹¹⁵ Cerasi, *age*, s. 73-74.

⁹¹⁶ Ali Hikmet Berki, "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişaf ve Tekâmülü Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faydeler" *Vakıflar Dergisi*, S.6, İstanbul 1965, s. 12.

⁹¹⁷ Bahaeddin Yediyıldız, "Müessesat-ı Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumuna ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, S.15, Ankara 1982, s. 28-29.

kapsamında; camiler, mescidler, medreseler, mektepler, imaretler, kervansaraylar, zaviyeler, hastaneler, kütüphaneler, sebiller ve mezarlıklar yer almaktadır. İkinci olarak ise aynıyla intifa olunmayan asl-ı vakflardır. Bunların işletilmesini sağlayan bina, arazi, nakit para gibi gelir kaynaklarının yer aldığı türdür.⁹¹⁸

Osmanlı Devleti'nde kurulan vakıflar arasında, para vakıfları da bulunmaktadır. İslâm dininde faiz yasaktır, fakat para vakıfları tarafından ihtiyaç sahiplerine yasal olarak belirlenen faizle borç verilebilmiştir.⁹¹⁹ Bu vakıflar sayesinde Osmanlı'da yeni bir finansman yöntemi ortaya çıkmıştır. İlk önce ailesinin geçimini sağlamakta zorlanan kişiler ve küçük faaliyet alanına sahip esnafların başvurduğu bir kurum olan bu vakıflar, ilerleyen zamanla büyük tacirlerin ve kamu kuruluşlarının başvurduğu bir hale gelmiştir.⁹²⁰ Bu vakıfların kuruluş amaçları; sanat ve meslek erbaplarının kredi ihtiyacının giderilmesi, bayındırlık-temizlik faaliyetlerini gerçekleştirip, avâriz vergilerinin ödenmesi, hayır işleri, eğitim ve dini kurumların ihtiyaçlarının giderilmesi şeklinde özetlenebilir.⁹²¹

Şehirlerde avâriz, nüzul, tekâlif-i örfiye ve tekâlif-i şakka vergilerini ödeme konusunda sıkıntı çekenlere yardım eden avâriz vakıflarının⁹²² ana sermayesi, hayır sahiplerinin vakfettiği paralar ya da vakfedilen gayrimenkullerin kira gelirleri olmuştur. XVI. yüzyılda uygulanan ve yaygınlaşan bu vakıflar hakkında, din alimleri farklı görüşlere sahiptir. Bir kısmı bunu meşru görmezken, bir kısmı bu vakıfların devlet tarafından kabul görmesine katkı sağlamıştır.⁹²³

İnsan hayatının devamlılığı için en önemli unsurlardan olan suya ulaşmak amacıyla kurulan vakıflar, Osmanlı Devleti'nin kıymet verdiği hayır müesseselerinin başındadır. Su ile alakalı kurulan vakıfların suyolları, çeşmeler, şadırvanlar, kuyular, su kemerleri, memba suları, su bentleri ve havuzlarıyla ilgili olduğu bilinmektedir.⁹²⁴

⁹¹⁸ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 139.

⁹¹⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010, s. 238.

⁹²⁰ Emrullah Dumlu, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal-Çivizâde, Birgivi)", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S.44, Erzurum 2015, s. 304.

⁹²¹ Alper Değer, Canan Erdoğan, "16. Ve 18. YY Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 28, S.1, Bursa 2009, s. 89.

⁹²² Mehmet İpşirli, "Avâriz Vakfı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4, İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s. 109.

⁹²³ Akgündüz, *age*, s. 151-158; Murat Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul 1993.

⁹²⁴ Hasan Güneri, "Vakıf Sular ve Su Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S.9, Ankara 1971, s. 67-79.

Bir başka vakıf türünü ise aile vakıfları oluşturmaktadır. Bu vakıflar hayri vakıflara benzetmekle birlikte, ayrı bir yapıya sahiptir. Zira menfaati, vakıf kurucusuna ya da mirasçısına veya vakfiyesinde belirtilen kişilere tahsis edilmiştir. İslâmiyet'in ilk zamanlarından beri var olan bu vakıf türünün, Osmanlı döneminde sayıları artmıştır. XVII. yüzyılda kurulan vakıfların %33,54'ü ailevi, %43,45'i yarı ailevi olup genele oranla kurulan vakıfların %77'sinin gelirleri, bu tarz vakıfları kuranların aile yararına tahsis edilmiştir.⁹²⁵ Bu tarz vakıfların teşekkülündeki nedenler arasında görülen, devletin müsadere uygulaması ve kız çocuklarını mirastan mahrum etme düşüncesi, tamamıyla gerçeği yansıtmamaktadır. Zira müsadere uygulaması, devletin yüksek kademelerindeki görevliler için geçerli olmuş, evlatlık vakıflarda kız ve erkek çocuklara eşit vakfetme yapılabilmektedir.⁹²⁶ Bu vakıf türünde amaç; aileye ait toprağın bütünlüğünü ve varlığını korumaktır. Çünkü vakfedilen toprağın alım-satımı, haczi ve miras olarak paylaşımı, mümkün değildir. Bu vakıfların kurucularının nesillerinin sona ermesinin ardından, hayri vakıf statüsüne geçmişlerdir. Kurucular, kurdukları vakıfların vakfiyelerinde nesillerinden sonra cami-mescit gibi dini bir kuruma mı, medrese ya da hayır işlerine mi, yoksa Haremeyn-i Şerifeyn ya da ümmetin fakirlerine mi vakfedileceğini belirterek, sonraki statüsünü belirtmişlerdir.⁹²⁷

Kurucuları tarafından tesis edilen cami, mescit, medrese, dârü'l-hadîs, dâr'ül-kurrâ, imarethane, han, hamam gibi kurumlar, sadece şehrin imarına değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel hayatına da katkı sağlamıştır.⁹²⁸ Cami ve mescitlerin asıl fonksiyonu, toplumun dini, kültürel, sosyal alandaki ihtiyaçlarını karşılamaktır ve aynı zamanda bu yapılar, halk ile devlet için çeşitli etkinliklerin gerçekleştiği mekanlardandır.⁹²⁹ Genel olarak cami ve mescitlerin birer vakıf müessesesi olması sebebiyle bu kurumların ihtiyaçlarının karşılanması için gelirler temin edilmiş, vakfeden kişinin isteğiyle görevliler ve yapılacak faaliyetler hakkında şartlar belirlenmiştir. Vakfın gelirleri, öncelikle tamir ve bakım masrafları için kullanılmış,

⁹²⁵ Hasan Yüksel, "Türk Toplumunda Aile Vakıf İlişkisi", *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 461-462.

⁹²⁶ Akgündüz, *age*, s. 200-208.

⁹²⁷ Ersin Gülsoy, Mehmet Taştan, *Vakıf ve Mülk Defteri (1530 Tarihli Malatya, Behinci, Gerger, Hısn-ı Mansur, Divriği ve Darende Kazaları)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. LXVII-LXVIII.

⁹²⁸ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas 1998, s. 168-169.

⁹²⁹ Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 168-169; Barkan, *İmaret Sitelerinin Kuruluş...*, s. 239-296.

kalan tutar, belirlenen şartlar doğrultusunda görevlilere paylaştırılmıştır. İbadet yerlerinin bağlı olduğu vakıfların görevlileri, vakfın idaresi ve işletilmesiyle görevli olmuşlardır.⁹³⁰

Medrese vakıfları, tespit edilen bir başka vakıf türü olmuştur. Sıbyan mekteplerinin üstünde eğitim veren bu kurumlar,⁹³¹ Osmanlı'da ilim ve eğitim alanlarını yönlendiren, şekillendiren temel müesseselerdendir.⁹³²

Vakıflarla ilgili yapılan incelemeler, bu kurumlara ait gayrimenkullerin, Anadolu'nun pek çok yerinde ticaret merkezlerinin gelişmesinde rol oynadıklarını göstermektedir. Vakıflara ait dükkânların kiraya verilmesi ya da büyük vakıfların dükkân inşa edip kiralaması, onlara önemli gelir sağlamaktadır.⁹³³

Erken Osmanlı dönemindeki vakıflar, Manisa'da sosyal yaşamı canlandırmıştır. Saray mutfağı için önemli bir merkez olan şehirde, vakıflara bağlı aşevleri kurulmuştur.⁹³⁴ İlerleyen dönemlerde de hükümdarlar, devlet adamları, zengin ve şöhretli alimler vakıf kurma konusunda birbirleriyle yarışmıştır. Bu, Manisa'da da karakteristik olarak mevcuttur.⁹³⁵ İncelediğimiz dönemde, Manisa'da birçok vakfın olduğu ve bunların çeşitli sebeplerle Manisa şer'iyeye sicillerinde adlarının zikredildiği görülmektedir.

Tablo 14. Manisa'nın Vakıfları

Abbas Çelebi Vakfı	Geyvan Ağa Vakfı	İvaz Paşa Evkafı	Saz Mahallesi Mescid-i Şerif Vakfı
Abdüllatif Vakfı	Girdeci Baba Mescidi Vakfı	Karaca Ahmed Sultan Vakfı	Seydi İbrahim Zaviyesi Vakfı
Adil Paşa Evkafı	Göktaşlı Cami Vakfı	Karagöz Baba Vakfı	Sinan Beğ Medresesi Vakfı
Ağa Evkafı	Gülgün Hatun Çeşme Vakfı	Kasım Paşa Evkafı	Sûk-ı Başmakçıyan Vakfı

⁹³⁰ Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 14-15.

⁹³¹ Ömer Demirel, "Anadolu Selçuklu Devleti'nde Medreseler", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, Sivas 1984, s. 25-40.

⁹³² Yediyıldız, "Vakıf", s. 169.

⁹³³ Faroqi, *Osmanlı'da Kentler...*, s. 56.

⁹³⁴ Erica Rowan, Christina Luke, Gülşah Şenkol, Jessica Feito, *Sofra Tohumdan Tabağa Manisa'da Bir Yolculuk*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2024, s. 32-33.

⁹³⁵Gökçen, *age*, s. 16.

Ahmed Paşa Vakfı	Gülgün Hatun Hamamı Vakfı	Kırtık Zaviyesi Vakfı	Sultan Murad Cami Vakfı
Ali Beğ Cami-i Şerif Vakfı	Gülgün Hatun Evkafı	Lala Paşa Cami Vakfı	Sultan Selim Han Evkafı
Attarece Cami-i Şerif Vakfı	Gürhane Cami-i Şerif Vakfı	Mehmed Çavuş Kuyu Vakfı	Sultan Şehinşah Validesi Vakfı
Bölecek Mescidi Vakfı	Gürhane Mahallesi Çeşme Vakfı	Mehmed Çelebi Vakfı	Şehinşah Cami Vakfı
Cafer Beğ Medresesi Vakfı	Hacı Himmet Mescidi Vakfı	Muradiye Ayşe Hatun Vakfı	Şeyh İlyas Zaviyesi Vakfı
Çakır Çeşmesi Vakfı	Hacı İvaz Paşa Cami-i Şerif Vakfı	Muradiye Vakfı	Tahıl Bazarı Sebilhane Vakfı
Çaprastlar-ı Sagir Çeşme Vakfı	Hacı Mahmud Cami Vakfı	Murtaza Emin Medresesi Vakfı	Tekye Mescidi Vakfı
Çaşnigir Cami-i Şerif Vakfı	Hacı Mustafa Vakfı	Niflizade Vakfı	Turgudzade Vakfı
Çengioğlu Vakfı	Haffaflar Sûku Vakfı	Nişancı Vakfı	Tursun Beğ Vakfı
Derviş Çelebi Muallimhanesi Vakfı	Hamza Efendi Cami Vakfı	Pir Baba Vakfı	Van Kulu Vakfı
Deveciler Mahallesi Mescidi Vakfı	Hatuniye Vakfı	Pir Çelebi Çeşmesi Vakfı	Veled Beğ Medresesi Vakfı
Dilşikar Cami Vakfı	Hürrem Ağa Vakfı	Pir Çelebi Vakfı	Yakub Ağa Vakfı
Ebe Mescidi Vakfı	Hüseyin Ağa Vakfı	Pir Nefes Vakfı	Yarhasanlar Mahallesi Mescidi Şerif Vakfı
El-Hâc Halil Mescidi Vakfı	Hüsrev Ağa Cami-i Şerif Vakfı	Piyale Beğ Vakfı	Yusuf Çelebi Muallimhanesi Vakfı
El-Hâc Yahya Mescidi Vakfı	İbrahim Çelebi Cami Vakfı	Rum Mehmed Paşa Bazzazistan Vakfı	

Elvan Baba Zaviyesi Vakfı	İbrahim Çelebi Vakfı	Sabuncu Mescidi Vakfı	
Emir Çavuş Mescidi Vakfı	İmad Mahallesi Mescid-i Şerif Vakfı	Sakalar Mahallesi Mescidi Vakfı	
Fahrünnisa Hatun Vakfı	İsa Fakih Mescidi Vakfı	Saraclar Vakfı	
Ferhad Paşa Vakfı	İsa Fakih Vakfı	Saruhanoglu İshak Çelebi Vakfı	

Vakıflara ait dükkânlar, hamamlar, değirmenler ve vakfın her türlü gayrimenkulü kiralanarak hem ticari hayatta dair bir düzen tesis edilmiş hem de gelen kiralarla vakfa gelir sağlanmıştır. Stephan Gerlach, gözlemlerinde, camilerin kendilerine ait gelir kaynaklarından birinin vakıflar olduğunu belirtmiştir. Bu vakıflara; hükümdarlar, paşalar, hali vakti yerinde olanların yaptıkları bağışlar ile vakıflara ait dükkân ve yerlerden elde edilen kiralarla gelir sağlanmıştır.⁹³⁶ Yazarın aktardığı, sadece camilere has bir durum değildir. Cami, mescit, muâllimhane, zaviye fark etmeksizin gayrimenkule sahip tüm vakıflar için geçerli bir durumdur. Hacı İvaz Paşa Cami-i Şerif Vakfının nazırı Muhyiddin Halife ve vakfın cabisi Seyyid Hüseyin, vakfın Karaköy’de bulunan hamamını H.9 Şaban 1014/M. 20 Aralık 1605 tarihinden sene tamamına kadar, 5.000 akçeye Attarece Mahallesinden Selime bint Ali’ye kiralamışlardır.⁹³⁷ Vakıfların gayrimenkul türlerinden biri olan değirmenler de kiralanarak,⁹³⁸ gelir elde edilmiştir. Vakıflara ait tüm taşınmazlarda olduğu gibi gelir sağlayan bu yapıların boş kalarak, vakıf gelirinin düşmesine ve aynı zamanda binanın hali olmasına vakıf yöneticileri izin vermemiştir. Daha önce hâli kalıp harap olmaya başlayan bir değirmen, yeniden kiralanmıştır.⁹³⁹ Birkaç sene içinde aynı

⁹³⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, s. 126.

⁹³⁷ MŞS 19, 225/3.

⁹³⁸ H.Evâil Şevval 1042/M.11-20 Nisan 1633 tarihli kayıtta Şeyh İlyas Zaviyesi Vakfından Akbaldır Nehri altındaki iki göz değirmene 20.000 akçe icâre ve her sene 500 akçe icâre-i muaccele ile mutasarrıf olan Fahrü'l-müderresin Hamza Efendi ibn Halil; Sunullah bin Mehmed, Hamid bin Feyzullah ve Hüseyin bin Abdullah isimli kişilerin H.Gurre Muharrem 1042/M.19 Temmuz 1632 tarihinden sene tamamına kadar 4.200 akçeye ortak kiraladıklarını ve kendisinin meblağı aldığını mahkemede beyan etmiştir. MŞS 68, 44/4.

⁹³⁹ H.7 Cemaziyevvel 1035/M.4 Şubat 1626 tarihli kayıtta Çaşnığir Cami Vakfının mütevellisi Halil, vakfın Sarma Karyesinde bulunan Yol Kesen Değirmeni olarak bilinen bir bab değirmeninin harab ve hali kaldığını arazisini 2.000 akçeye bey edip, tarih-i kitaptan her sene 1.200 akçeye Hasan Ağa’ya kiralandığını, müteferrika Hasan Ağa ibn Hüseyin’in vekili İbrahim Çelebi’ye mahkeme huzurunda beyan etmiştir. MŞS 55, 108/4.

mevkide kiralanan bir değirmen daha yüksek meblağ üzerinden kiralanmıştır.⁹⁴⁰ Bahsi geçen iki değirmen Sarma Karyesinde ve karyeden geçen su kaynağında çeşitli değirmenlerin olduğu yapılan çalışmalar neticesinde tespit edilmiştir.⁹⁴¹ Aynı mevkideki bu iki kira kaydında ilk değirmenin ismi zikredilirken, ikincide bu konuda bilgi verilmemiştir. Bu durum iki değirmenin bölgedeki farklı değirmenler olabileceği ihtimalini kuvvetlendirirken, eğer mevzubahis olan iki değirmen aynı ise, işletilerek harap olmasına izin verilmeyen değirmenin birkaç sene içinde daha değerli hale geldiği söylenebilir.

Vakıf mütevellileri, kira bedellerinin ödenmediği,⁹⁴² kiracılar ise mütevellilerin fazla bedel talep ettiği iddialarını mahkemeye taşımıştır.⁹⁴³ Kira bedeli ödemediği belirlenen kişinin, mahkeme kararı sonucunda vakfa ödeme yapmasına hükmedilmiştir. Kira bedelini fazla isteyen müteveli hakkındaki şikayette ise durum, bilirkişiler tarafından incelenmiş ve onlar tarafından belirlenen tutarın üzerinde ödeme yapılmasının gerekli olmadığına karar verilmiştir.

Dükkân kiralamalarında olduğu gibi satışlarında da alıcıların vakfa icâre-i zemin ödemesi gereklidir. Yapılan akitlerde, vakıf için ödenmesi gereken meblağ belirtilmiş ve bu tutarların ödemesi yapıldığı müddetçe alıcıların mülkü olması hususu da kayıt altına alınmıştır. H.Evâsıt Receb 1026/M.24 Temmuz-3 Ağustos 1617 tarihli kayda göre, Danişmend-i Halil Mahallesinden Hızır Beşe, Saraçlar Sûkunda bulunan arziyesini on altı akçe icâre ile; Halil Beğlü Mescid-i Şerif Vakfından olan üç habbaz ve hallac dükkânlarını, Kasaplar Sûkunda olan bir bab kasap dükkânını, Saruhan Mirlivası Mehmed'in vekili bevab İbrahim Beğ bin

⁹⁴⁰ H.12 Rebiülevvel 1039/M.30 Ekim 1629 tarihli kayıta Çarşnığır Cami Vakfının mütevellisi Halil bin Abdi, Sarma Karyesi suyundaki bir göz değirmeni sene tamamına kadar 3.000 akçeye Cafer bin Ali ve Mehmed bin Ali isimli kişilere kiraladığını sicile kaydettirmiştir. MŞS 61, 26/2.

⁹⁴¹ Emecen, *XVI. Asırda...*, s. 165.

⁹⁴² H.7 Cemaziyelahir 1010/M.3 Aralık 1601 tarihli kayıta Boyacılar Mescidi Vakfının mütevellisi Memi bin Hızır, Dimitri veled-i Mihal'de vakfın dükkân kirasından aylık kırk akçe hesabından 120 akçesi olduğunu belirtip mahkemeye başvurmuştur. Dimitri, dükkânda bir amirin icazetiyle durduğunu ve dükkânın onun olduğunu sandığını belirtmiştir. Mahkemede dükkânın vakfa ait olduğu belirlenip, Dimitri'nin dükkân kirasını ödemesine hükmedilmiştir. MŞS 17, 51/7; H.24 Receb 1036/M.10 Nisan 1627 tarihli kayıta Van Kulu Evkafının mütevellisi Süleyman, Mosi veled-i Avraham Yahudi'de oda kirasından bir aylık kira bedeli yüz elli akçeyi talep etmiştir. Yahudi tamamını ödediğini belirtmiştir. MŞS 55, 269/3.

⁹⁴³ H.11 Rebiülahir 1035/M.10 Ocak 1626 tarihli kayıta El-Hâc Abdi Beşe ibn Hayreddin, Veled Beğ Medresesi Vakfının mütevellisi Ahmed Beşe ibn Yusuf'un Aşçılar Sûk'unda olan bir bab börekçi dükkânının arazisinin medrese vakfına ait olduğunu, dükkânı etrafındaki yerlerden on, on beş, yirmi beş akçe icâre-i zemin alırken kendisinden altmış akçe talep ettiğini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Ehl-i vukuf Müslümanlar yaptıkları inceleme sonunda Abdi'nin durduğu dükkânın ecri misilinin yirmi akçe olduğunu beyan etmişlerdir. Dükkânın aylık kirasının da yirmişer akçe olduğu kayıttan anlaşılmaktadır. MŞS 53, 127/2.

Hüseyin'e 16.000 akçeye sattığını ve vakfin icâresini ödedikçe mülkü olduğunu mahkemede beyan etmiştir.⁹⁴⁴

Vakıflar, ihtiyacı olan kişilerin borç almak için başvurabildikleri bir kurumdur. Kurumdan borç alanların zamanında teslim etmemesi, mütevellilerin durumu mahkemeye intikâl ettirmesine sebep olmuştur. H.11 Rebiülevvel 1036/M.30 Kasım 1626 tarihli kayıta, Karagöz Baba Vakfının mütevellisi Muharrem Beşe ibn Süleyman Çelebi, Yasef veled-i Musa isimli Yahudi'nin zimmetinde, vakfın 4.000 akçesi olduğunu ve vermediğini belirterek mahkemeye başvurmuştur. Yahudi, mütevellinin babası Süleyman Çelebi'nin müteveli olduğu zaman ona teslim ettiğini beyan etmiştir.⁹⁴⁵ Borçluların ödemesi gereken meblağlara karşı teminat olarak kullandığı yöntemlerden biri borçlarına kefil göstermek olmuştur. Böyle bir durumda vakıf mütevellisi ya da borçlu tarafından kefiller, mahkeme huzurunda kayıt altına alınmıştır.⁹⁴⁶ Bir diğer yöntem ise vakfa olan borçlarına karşı, borçluların kendilerine ait mal ya da malları rehin bırakmasıdır.⁹⁴⁷ Vakıfların mütevellileri de vakıftan borç alabilmiştir. Borçlu olduğu tespit edilen eski müteveli, meblağı ödeme vadesine kadar ödememesi halinde, teminat gösterdiği malın vakfa borcu karşılığında verilmesini mahkeme huzurunda beyan etmiştir. H.6 Rebiülevvel 1026/M.14 Mart 1617 tarihli kayıta, Gürhane Mahallesi Mescid-i Şerif Vakfının eski mütevellisi İbrahim Beğ ibn Ferhad, vakfa 1.900 akçe borcu olduğunu ve meblağı sekiz güne kadar ödememezse, Çeşme kurbunda olan evinin borcu karşılığında vakfa verilmesini, vakfın yeni mütevellisi Hamza Halife ibn Ali'ye mahkeme huzurunda beyan etmiştir.⁹⁴⁸

Vakıfların idaresinden ve işleyişinden sorumlu olan müteveli, kaimakam, nazır gibi görevlilerin azilleri ya da çeşitli sebeplerle boş kalan kadrolara yapılan tayinler sicillere kaydedilmiştir. H.Evâhir Safer 1013/M.18-27 Temmuz 1604

⁹⁴⁴MŞS 39, 13/2; Benzer başka bir satışta H.Evâhir Zilhicce 1025/M.29 Aralık-8 Ocak 1617 tarihli kayıta Gürhane Mahallesinden Rukiye bint Ramazan'ın vekili Mustafa Beşe ibn Abdullah, Ebubekir ibn Esseyid Mehmed'e Rum Mehmed Paşa Vakfı dahilinde Papuççular Sûk'undaki bir bab papuççu dükkânını 11.800 akçeye sattığını ve yılda kırk sekiz akçe mukataa-ı zemini vakfa ödeyerek dükkâna mutasarrıf olmasına yönelik beyanını sicile kaydettirmiştir. MŞS 36, 25/3.

⁹⁴⁵ MŞS 62, 14/6.

⁹⁴⁶ H.13 Safer 1054/M.21 Nisan 1644 tarihli kayıta Ayn-ı Ali Mahallesi Cami-i Şerif Evkafı mütevellisi Ahmed Halife ibn Turan; Konstanti isimli zimminin yirmi altı guruş deynine Marziye bint Anton ve İsmihan bint Abdullah'ın kefil olduklarını sicile kaydettirmiştir. MŞS 88, 120/4.

⁹⁴⁷ H.Evâil Zilkade 1012/M.1-10 Nisan 1604 tarihli kayıta Mehmed Çelebi Çeşmesi mütevellisi Yusuf Çelebi, Macide bint Seydi Ali Çelebi'nin çeşme vakfına 500 akçe deyni olduğunu belirterek mahkemeye başvurmuştur. Kadın, Kara Yunus Mahallesindeki evlerine ait hisseleri vakfa rehin etmiştir. MŞS 19, 44/5.

⁹⁴⁸ MŞS 36, 13/3-4.

tarihinde, Gürhane Cami-i Şerif Mescidi Vakıf mütevellisi Mahmud Çelebi ibn Ahmed, vakıf görevinden feragat ettiği için boş kalan yerine, aynı mahalleden Mustafa Çelebi ibn Hasan müteveli olmuştur.⁹⁴⁹ Görev yapan mütevellilerin vefatı sebebiyle boş kalan görevlerine, işleyişin aksamaması için yeni kişiler tayin edilmiştir. H.8 Rebiülahir 1012/M.2 Ağustos 1607 tarihli kayıta, Van Kulu Evkafının Serabad Mahallesiindeki muallimhanesine yevm-i iki akçe ile halife olan Abdi Halife'nin vefatı üzerine, aynı meblağ üzerinden Mehmed Halife tayin olmuştur.⁹⁵⁰

Vakıflar, yöneticileri tarafından zaman zaman suiistimal edilmiştir. En iyi idare edildiği, hatta geliştiği dönemlerde de vakıflar bu durumu yaşamıştır ve aynı aksaklıklar Manisa için de geçerlidir.⁹⁵¹ Vakıflara yapılan müteveli tayinlerine bir şekilde müdahale edildiğinde, vakıf zarar görmüştür. Bu tarz durumlarda, vakfın asıl hak sahibi olan müteveli, durumu merkeze bildirerek müdahale edilmesini talep etmiştir. H.12 Şaban 1019/M.30 Ekim 1610 tarihli kayda göre; Yakub Ağa Evkafına yevm-i beş akçe ile müteveli olan Bevvab Mehmed, kendisi müteveli iken İbrahim isimli kişinin bir şekilde berat temin edip görevi elinden aldıktan sonra, vakfın parasını alıp ve vakfi harap ettiğini merkeze arzuhalle bildirmiştir.⁹⁵² Hakkı olmadan, liyakatsiz şekilde berat elde ederek müteveli olan İbrahim, vakfın düzenini sağlayamamış ve zararına sebep olmuştur.

Doğal afetler, bakımsızlık ya da binaların tahrip edilmesi gibi çeşitli sebepler, yapıların tamir ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Vakıflara ait binaların tamir ihtiyaçları için mütevellileri veya diğer yöneticileri mahkemeye başvurmuştur. Bu başvurularda mahkeme tarafından binaya gönderilen heyet, inceleme yaparak tamire ihtiyacı olup olmadığına karar vermiştir. H.Evâil Receb 1026/M.5 Temmuz 1617 tarihli kayıta, İbrahim Çelebi Vakfının mütevellisinin vekili, Akbaldır Deresindeki Büyük Göktaş olarak bilinen pınarın, caminin şadırvanı ve çeşmenin vakıf suyu olduğunu ve suyollarının harab olduğunu bildirmiştir.⁹⁵³ Sultan Murad Cami Vakfı mütevellisi de tahribata ilişkin bilgi verdiğinde, üzerine varılıp bakılmış, pınar suyunu taşıyan

⁹⁴⁹ MŞS 19, 90/1; H.Gurre Safer 1015/M.8 Haziran 1606 tarihinde Manisa'nın Şirmerd Karyesinde El-Hâc Hasan'ın bina ettiği mescid-i şerif evkafına evladiyet üzerine mütevellisi olan Halil'in görevini bırakması üzerine Hüseyin Çelebi ibn İsa Çelebi'nin yerine naspedilmiştir. MŞS 21, 69/4.

⁹⁵⁰ MŞS 24, 4/2.

⁹⁵¹ Gökçen, *age*, s. 18-19.

⁹⁵² MŞS 28, 347/1.

⁹⁵³ MŞS 37, 78/4.

yolların tahribatı tespit edilip tamir için vakfa icazet verilmiştir.⁹⁵⁴ Kadı ve heyet tarafından tamirine izin verilen yerler hakkında, mütevelliler kendi mallarından da tamir için kullanma talebiyle başvuru yapmışlardır.⁹⁵⁵ Vakıflara ait kiralanan dükkânların tamir ihtiyaçları, kiracıları tarafından da mahkemeye intikâl ettirilmiştir. Kiracılar, mahkemede vakıf mütevellileri ve kadılar huzurunda tamir taleplerini beyan ettiklerinde, binanın keşfi sonrası dükkânın tamirine izin ve icazet verilmiştir.⁹⁵⁶

Vakıf reayası olarak kaydedilen kişiler, vergilerini vakıf mütevellilerine ödedikleri gibi, mütevelliler, varisi olmadan vefat eden vakıf reayalarının metrukatını, vakıf adına alma hakkına da sahiptirler. Eğer beytülmal emini tarafından vakıf reayasının mirasına el konulmuşsa, mütevelliler durumu mahkemeye taşıyarak, beytülmal emininin müdahalesini kanun ve kadı emriyle engelleyebilmiştir.⁹⁵⁷

3. 4. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

Şehrin mahallelerinde, insanların barınma ihtiyacı için inşa edilmiş evleri, tam anlamıyla yaşam alanı haline getiren, içinde kullanılan eşyalardır. İnsanların yaşadığı döneme ve ekonomik şartlarına göre kullandıkları eşyalar, giyim-kuşam tercihleri, sahip oldukları diğer metalar; eşyaların yapısı, kullanılan malzemeler gibi faktörler çeşitlilik göstermektedir. Bu unsurlar, incelenen zaman aralığının sosyo-ekonomik yapısına, aynı zamanda insanların hayat tarzına ışık tutmaktadır. Şer'iyeye sicilleri, bu konuda öncelikle terekeler aracılığıyla önemli kaynaklar

⁹⁵⁴H.2 Muharrem 1013/M.31 Mayıs 1604 tarihli kayıta Mehmed Paşa Evkafının cabisi Hamza Halife, Attarlar Çarşısında bulunan altı bab dükkânın harabe olduğunu ve üzerine varılıp bakılmasını talep etmiştir. Yapılan incelemede dükkânların harap olma ihtimali üzerine tamire icazet verilmiştir. MŞS 19, 126/5.

⁹⁵⁵ H.2 Receb 1016/M.23 Ekim 1607 tarihli kayıta İskender Beğ Vakfı mütevellisi Halil Çelebi Manisa'daki un kapanının harabe olduğunu tamir edilmezse zarar göreceğini belirterek, üzerine varılıp bakılmasını gerekirse kendi malından da kullanarak tamir ettirilmesi talebiyle mahkemeye başvurmuştur. MŞS 24, 16/5

⁹⁵⁶ H.2 Muharrem 1013/M.31 Mayıs 1604 tarihli kayıta Serabad Mahallesi Vakfının Bezzazan Çarşısında olan vakıf dükkânının kiracısı Cafer bin Mehmed, vakıf mütevellisi Ramazan Halife ibn Ahmed'e mahkeme huzurunda durduğu dükkânın tamire ihtiyacı olduğunu beyan etmiştir. Mahkemenin görevlendirdiği kişilerin inceledikleri dükkânın tamire ihtiyacı olduğu ve eğer yapılmazsa yapının harap olacağına yönelik görüşleri üzerine, dükkânın tamirine izin ve icazet verilmiştir. MŞS 19, 217/7.

⁹⁵⁷ H.Evâil Ramazan 1045/M.8-17 Şubat 1636 tarihli kayıta Sultan Murad Cami Vakfının mütevellisi Esseyyid Mehmed Ağa'nın vekili Abdi Beğ ibn Nasuh, vakıf reayasının beytülmallarının, ödedikleri vergilerin vakfa kaydolunduğu, vakfın karyelerinden olan Kara Ali'den vefat eden İlyas'ın muhallelafatına beytülmal emini olan Muharrem Beğ'in fuzuli el koyduğunu belirterek mahkemeye başvurmuştur. Muharrem, muhallelafata emaneten el koyduğunu, vakıf reayasının beytülmalının vakfa kaydolunduğunu bilmediğini söyleyerek, mütevelliden bu konuda temessük talep etmiştir. İbraz edilen temessükle vakıf reayasının bahsedilen rüsûmlarının ve beytülmalının vakfa ait olduğu anlaşılıp beytülmal emininin müdahale etmemesi tembih olunmuştur. MŞS 72, 25/3.

içermektedirler.⁹⁵⁸ Zira terekeler, kültür tarihi, aile servet düzeyleri, iktisat tarihi, hukuk tarihi, demografi, biyografi gibi birçok alanda, birincil kaynak niteliğine sahiptir. Maddi kültür ögesi alet, edevat, araç, gereç, giyim, kuşam; gıda ürünleri, kitaplar, meslek erbaplarının kullandığı malzemelere dair verileriyle artık sona eren bir hayatın somut göstergesi olan nihai belgelerdir.⁹⁵⁹ Terekeler haricinde ise siciller, alım-satım, borç-alacak gibi çeşitli konulardaki kayıtlarıyla da günlük hayatta kullanılan eşyalar hakkında bilgiler içermektedir.

Osmanlı evini yaşanabilir hale getiren kumaşlar ve onlardan üretilen eşyalardır. Öncelikle ev sahiplerinin ve evlerinde ağırladıkları misafirlerin oturabilmesi için kumaş ve minderlerle örtülü sedirler kullanılmıştır. Evin mahremiyetini gizleyen perdeler, aynı zamanda evin sakinlerini ve eşyalarını güneşin etkisinden korumaktadır. Osmanlı halkının evlerinde küçük halılar, kilimler ve seccadeler mevcuttur.⁹⁶⁰ Manisa'da incelenen dönemde; kaliçe, kilim, hasır, halı evlerin zeminlerine serilerek kullanılmaktadır. Halı ve kilimler, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Zira halı işlemeyi geliştirip dünyaya tanıtan, Türkler olmuştur.⁹⁶¹ Hem tarih boyunca gelişen yapım tekniklerinin hem de Manisa'nın halıcılık⁹⁶² alanındaki şöhretinin, şehrin evlerinde kullanılan halı ve kilim çeşidine etki ettiği düşünülebilir.

Uyumak ve dinlenmek, her insanın temel ihtiyacıdır. Kullanılan eşyalar arasında, yatak takımları önemli bir yere sahiptir. Dönemin şartlarında, günümüzde olduğu gibi sabit bir yatak odası kültüründen ziyade, gece serilip sabah kaldırılan

⁹⁵⁸ Terekeler baz alınarak yapılan bazı çalışmalar için bkz: Alpay Bizbirlik, "Tereke Kayıtlarına Göre 17. Yüzyılın Ortalarında Manisa Ailesinin Sosyo-Ekonomik Durumu", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.2, S.4, Konya 2010, s. 25-42; Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Statü-Servet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies*, V.3/3, 2011, s. 49-67; Zeynel Özlü, "Terekeler Işığında Bolu-Göynük'te Giyim Kuşam", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, C.XII, S.36, Ankara 2005, s. 207-232; İlker Er, Serdar Genç, "17. Yüzyılın Sonlarında Balıkesir'de Giyim Kuşam", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.11, S.19, Balıkesir 2009, s. 107-115; Ümran Karadeniz, "18.Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'da Silah Kültürü", *Manisa Akademik Araştırmalar Işığında (Tarih&Felsefe)*, C.1, Berikan Yayınları, Ankara 2022, s. 302-323; Pınar Gümüş, Muhammed Yazıcı "1782-1790 Yılları Arası Manisa Kazasında Aile Yapısı Ve Sosyo-Ekonomik Hayat (Tereke Kayıtları Işığında)", *Manisa Akademik Araştırmalar Işığında (Tarih&Felsefe)*, C.1, Berikan Yayınları, Ankara 2022, s. 324-345; Fatma Özaba, "Rodosçuk'ta Ev Mimarisi, Ev Eşyaları Ve Giyim-Kuşam (1531 Numaralı Rodosçuk Şer'iyye Sicili Işığında)", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.4, Ekim 2019, s. 259-282.

⁹⁵⁹ Yıldız, *agm*, s. 165-166.

⁹⁶⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Çev.Çağdaş Sümer, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2018, s. 313-314.

⁹⁶¹ Başarır, *agm*, s. 62. Hasan Akdağ, Yasemin Polat, "Osmanlı Arşivinde Halıcılık Üzerine Bir Defter Analizi (MAD-d-14500Numaralı)", *Arış Dergisi*, S.18, 2021, s.29, s. 28-37.

⁹⁶² Manisa'da özellikle Gördes bu konuda ünlüdür. Ertan Gökmen, *Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2014.

seyyar yatak düzeni vardır. Döşek, yorgan, yastık, döşek yüzü, yüz yastığı, minder gibi ürünlerin farklı türlerinin, Manisa halkı tarafından kullanıldığı veriler yardımıyla söylenebilir.

Schweigger'e göre Osmanlı evlerinde yok denecek kadar az mobilya ve mutfak gereci vardır. Karyola yerine alçak sedirler, işlemeli yastık yüzleri kullanılmıştır. Postel, gözlemlerinde; Osmanlıların yatak olarak kullandıkları şiltelerin pamuk ya da yünle doldurulduğuna, tahtalar üzerine serilen bu şiltelerin sabah yüklüğe kaldırılıp üzerine işli yastıkların konulduğuna, çarşafların pamuktan dokunduğuna değinirken; Moryson, kilim veya şilte üzerine yorgan sererek uyduklarını belirtmektedir.⁹⁶³

Türk mutfağı ve yemek kültürü, en eski dönemlerden günümüze kadar gelişme göstermiş ve dünya çapında üne sahip olmuştur. Türk mutfağı, özellikle XIV. ve XV. yüzyıllarda gelişmiş; XVI. ve XVII. yüzyıllarda dünyanın sayılı mutfakları arasına girmiştir.⁹⁶⁴ Türk ve Osmanlı mutfağı ile ilgili yapılan çalışmalar da bu durumu destekler niteliktedir.⁹⁶⁵ Osmanlı mutfağının gelişiminde; Orta Asya kültürünün, göçler sebebiyle Arap kültürünün, Anadolu'nun iklim ve bitki örtüsündeki çeşitliliğin etkisi büyüktür.⁹⁶⁶ Buna rağmen XVI. yüzyılda Osmanlı'ya gelmiş Avrupalı gezginlerin büyük çoğunluğu, Türk mutfağının inceliksiz ve yalın olduğuna değinmiştir. Yemekleri baharatlarla çeşnilendirmeyi bilmediklerini, sadece sarımsak kullanıldığını belirtmişlerdir. Bu dönemde, Osmanlı mutfağında daha çok tavuk ve koyun eti tercih edildiğini, dana eti ve balığa Türklerin pek düşkün olmadıklarını söylemektedirler. Anlatımlara göre, parası olanlar hemen her yemekte koyun eti tercih ederken, durumu olmayanlar ise sebze, fasulye ve mercimek tüketmektedir.⁹⁶⁷ Dernschwam'a göre yönetici sınıfına mensup Türkler iyi beslenirken, orta halli ve fakir olan halk, çok basit yiyecekleri tercih etmiştir. Bu zümrelerin yemek pişirme sanatından habersiz olduğu iddiasını savunan yazar, bu

⁹⁶³ And, *age*, s. 186.

⁹⁶⁴ Özgür Kızıldemir, Emrah Öztürk, Mehmet Sarıışık, "Türk Mutfak Kültürünün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.14, Y.14, S.3, 2014, s. 198.

⁹⁶⁵ Konu hakkında yapılan bazı çalışmalar; Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı(1453-1650)*, Kitabevi, İstanbul, 2004; Marianna Yerasimos, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Alfa Yayınları, İstanbul 2024; Marianna Yerasimos, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü Yorumlar ve Sistematik Dizin*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

⁹⁶⁶ Yaşar Öztürk, "Geçmişten Günümüze Türk Mutfak Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, C.8, S.67, 2021, s. 586.

⁹⁶⁷ And, *age*, s. 159-163.

insanların en temel yemeklerinin çorba olduğunu belirtmektedir.⁹⁶⁸ XVI. yüzyılda Osmanlı'da bulunan yabancı seyyahların görüşünün aksine, yapılan çalışmalarda verilere göre; mutfak gereçlerindeki çeşitlilik, Osmanlıların mutfağa verdiği değerin ve bu alandaki uzmanlığın bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Tepsilerin, şişlerin pişirilen ürüne göre isimlendirilmesi ve farklı türdeki yiyeceklerin kaydedilmesi bu durumla ilişkilendirilmiştir.⁹⁶⁹

İncelenen dönemde, Manisa'da farklı türde ev eşyaları ile aletlerinin ve yiyeceklerin olduğu, kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Tablo 15. Manisa'nın Ev Eşyaları ve Aletleri

Ağaç sini	Demür sini	Kazma	Saban demürü
Alaca boğça	Destere	Kebab tebsisi	Sabun
Alaca çarşeb	Destimal ⁹⁷⁰	Kebab temürü	Sac ayak
Arakiyye kutusu	Divan kaliçesi ⁹⁷¹	Kebir tencere	Sagir seccade
Ayaklı sahan	Dörpü	Kepçe	Sagir tencere
Ayaklı sandık	Duvar hasırı	Kepenik	Sahan
Ayna	Dülger baltası	Keser	Sandık
Bağ beli	El değirmeni	Keski	Saz
Bağ tahrası	El tabesi	Ketan çuval	Seccade
Bakır sini	Elek	Kevgir	Sepet
Bakır tebsi	Evânî ⁹⁷²	Kilim	Sirâc ⁹⁷³

⁹⁶⁸ And, *age*, s. 162.

⁹⁶⁹ Matthews, *agm*, s. 103-104.

⁹⁷⁰ El silecek nesne; mendil; yağlık; el bezi; çevre. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 366.

⁹⁷¹ Küçük halı, seccade. Çağbayır, *age*, s. 818.

⁹⁷² Kap, kacaklar. Çağbayır, *age*, s. 471.

⁹⁷³ Işık, kandil, mum. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 956.

Bakraç	Fincan	Kirde tahtası	Sofra
Balta	Gök boğça	Kiremid	Süzgü
Basma bohça	Gök minder	Kise	Şamdan
Bekmez destisi	Güğüm	Kovan	Şerbet tası
Bekmez tabesi	Gülâbdân ⁹⁷⁴	Kuzu tebsisi	Şıra kazanı
Beledi alaca döşek	Haleb boğçası	Küb	Tabla
Beledi döşek	Halı	Küçük kazgan	Tafta yasdık
Beledi döşek yüzü	Hamam kesesi	Küçük sahan	Tahra ⁹⁷⁵
Beledi yasdık	Hamam tası	Kürek	Tahta tepsi
Beledi yorgan	Harar	Leğen	Tahte
Bıçak	Hasır	Lihâf ⁹⁷⁶	Tahte sandık
Börek tebsisi	Havan	Mala	Tarak
Cullah alatı	Havlü	Maşrapa	Tas
Çapa	Helva kutusu	Mengene	Tekne ⁹⁷⁷
Çargüşe ⁹⁷⁸	Hurç	Merdane	Tencere
Çarşeb	Hurde/Hurdavat	Mum	Tente
Çatmalı Yasdık	İbrik	Muşta	Tırpan

⁹⁷⁴ Gül suyu kabı. Mertol Tulum, *Arapça ve Farsça'dan Osmanlı Türkçesi'ne Alıntılar Sözlüğü*, C.1, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 200.

⁹⁷⁵ Ağaç budamak ve odun kesmekte kullanılan demir saplı ucu eğri bir tür satır. Çağbayır, *age*, s. 1570.

⁹⁷⁶ Örtünecek şey, yorgan. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 551.

⁹⁷⁷ Hamur yoğurmakta ve mayalamakta kullanılan ağaçtan oyma büyük, derin gereç. Çağbayır, *age*, s. 1633.

⁹⁷⁸ Dörtgen yemek sofrası. Çağbayır, *age*, s. 297.

Çekiç	İğ demürü	Nacak	Toka
Çıkrık	İncü kafes	Nalband alatu	Torba
Çift alatu	İskemle	Ocak kömürü	Urgan
Çit	Kağrı	Ocak perdesi	Yağ tası
Çivi	Kahve ibriği	Odun	Yahni tebsisi
Çivid	Kalbur	Odun baltası	Yasdık
Çul	Kalıp	Orak	Yemiş tabesi
Demirci küreği	Kantar	Örs	Yorgan başı
Demür kazık	Kasab bıçağı	Pembe çapası	Yüz yasdığı
Demür kepçe	Kaval	Perde	
Demür saban	Kazgan	Rende	

Tablo 16. Manisa'nın Yiyecek-İçecek, Hububat ve Tarım Ürünleri

Arpa/Şa'ir	Darı	Kuru üzüm	Sirke
Asel	Duhan	Leblebi	Sisam
Badem	Enar/Nar	Nohud	Siyah üzüm
Bağ balı	Etmek	Otluk	Soğan
Bakla	Fıstık	Palamud	Şerbet
Börek	Hamr	Pekmez	Tarhana
Börülce	Helva	Peksimet	Turşu
Buğday/Hınta	Kahve	Pirinç	Tuz
Bulgur	Kayısı	Revgan-1 sade	Un
Burçak	Kebab	Revgan-1 zeyt	Üzüm

Çeltik	Kiraz	Saman	Yağ
Dakik	Kirde	Sarımsak	Zeytün

Osmanlı Devleti'nde, dokumacılık alanında birçok meta üretilmiştir. Arşiv belgelerine bakıldığında, özellikle pamuklu ve pamuklu-ipekli dokumaların geniş kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Sarıklarda- başlıklarda, kıyafetlerde ve evde kullanılan eşyalarda, pamuklu kumaşlardan dokunan bezler kullanılmıştır.⁹⁷⁹ Ege Bölgesi'nin kumaş dokuma merkezlerinde ipekli, beledi dokumalar üretilirken; Buldan, Kızılcabölük, Nikfer, Babadağ, Yeşilyurt, Üzümlü dokumaları, ön plana çıkmış ve Manisa da ürettiği dokumalar ve Manisa bezi ile bu merkezler arasında yerini almıştır.⁹⁸⁰ Batı Anadolu'da dokuma sanayisinin gelişmesi, hem iç pazarda hem de dış pazarda etkisini göstermiştir. Buralarda imal edilen dokumalardan, farklı türde giysiler-eşyalar üretilmiş, şehirlerin ihtiyacı karşılandıktan sonra, aynı zamanda üretilen dokumalar ihraç edilmiştir.⁹⁸¹

Terekelerde; pamuk, keten, yünden yapılmış kaftanlar, gömlekler, kuşaklar, sarıklar kayıt altına alınmıştır. Ölen kişinin maddi durumuna ve statüsüne göre bu eşyaların süslemesi az veya çok olmuştur.⁹⁸² Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul'da yaşayan insanlar, daha pahalı ve gösterişli kıyafetleri tercih etmiştir. XVI. yüzyılda, Anadolu'daki halk ise daha sade giysiler kullanmıştır. Kadın giysilerinde karakteristik olarak şalvarlar, entariler, ferace, yaşmak, peçe gibi ürünler; erkek giysilerinde ise çarıklar ve şalvarlar tercih edilmiştir. Kış aylarında yünlü kumaşlar, yaz aylarında ise ipekli kumaşlar kullanılmıştır.⁹⁸³

Kumaş ve deri boyama, zaman alan ve aynı zamanda masraflı bir iş olduğundan, renkli kıyafetler, maddi durumu daha iyi olanların tercihi olmuştur.⁹⁸⁴ Moryson, Müslümanların Hristiyanlar tarafından daha çok kullanıldığı için siyah

⁹⁷⁹ Kevser Gürçan Yardımcı, "Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Üzerinden Örnekler", *International Journal of Cultural and Social Studies*, V.2, I.1, 2016, s. 222.

⁹⁸⁰ Tuğçe Şen, Esra Kavcı, "Osmanlı'dan Günümüze Ege Bölgesi'ndeki Kumaş Dokuma Merkezleri", *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, C.16, S.32, Aralık 2023, s. 989-1000.

⁹⁸¹ Yüksel Çelik, Alpay Bizbirlik, "XVII. Yüzyıl Orta ve Batı Anadolu'da Dokuma Sanayi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.18, S.3, Manisa 2020, s. 467-485.

⁹⁸² Suraiya Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Çev.Çağdaş Sümer, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2018, s. 304-305.

⁹⁸³ Elif Özdemir, Hülya Tezcan, "Osmanlı Toplumunda Kadın Giyiminin Seyyahlar Üzerinden İncelenmesi", *International Social Mentality and Resarcher Thinkers Journal*, V.8, I.61, 2022, s. 1205-1206.

⁹⁸⁴ Faroqhi, *age*, s. 307.

renge sevmeklerine değinmiştir.⁹⁸⁵ Bu durum, bazı renklerin yas ile ilişkilendirildiği için olabileceğini düşündürmektedir. Zira Osmanlı minyatürlerinde dahi siyah, koyu mor ve lacivert, yas renkleri olarak tercih edilmiştir.⁹⁸⁶

İncelenen dönem Manisa’ında farklı türde ve renkte dokumaların-kumaşların kullanıldığı; bunlardan üretilen çeşitli giyim eşyalarının olduğu, farklı hayvanlara ait kürklerin bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Tablo 17. Manisa’nın Giyim Eşyaları- Kumaş ve Dokumaları

Aba	Çuka diz çakşırı	Kara valense	Mor diz çakşır bağı
Aba kaplı kaftan	Çuka dolama	Kazıl/Gazıl	Mor tafta
Abdest makremesine bağlanmış Bektaşî kavuk	Çuka serpuş	Keçe suzeni	Musul dülbendi
Acem alacası	Çuka tuman çakşır	Kemha-ı Çintiyan	Nazilli kuşağı
Al çenber	Çuval	Kepenek	Nebati bogasi kaftan
Al entarî zıibun	Darayi	Ketan bezi	Örtü makremesi
Alaca dülbend çenber	Diz çakşırı	Ketan don	Paşmak
Alaca harir	Dolama istifan	Ketan gömlek	Pembe
Alaca kutnu	Don	Kırmızı telli hare kaftan	Pembe bezi
Alaca peşkir	Dülbend değirmi	Kırmızı bogasi zıibun	Pembe ipliği
Alaca yemeni	Eflakî baş bezi	Kırmızı kemha kaftan	Peştamal
Altunlu arakiyye	El makremesi	Kırmızı köhne kaftan	Postal
Astar	Fes	Kırmızı sarık	Potin
Babuç	Fistan	Kirbas	Saçaklı kürdiye

⁹⁸⁵ And, *age*, s. 180.

⁹⁸⁶ Faroqhi, *age*, s. 307.

Bahari dülbend	Fitilli ketan bezi	Kolan kuşak	Sarı tafta kemha zıibun
Bahari kemha zıibun	Futa	Kurd kürkü	Sarmalı kuşak
Bahari kuşak	Futalı kebe	Kuşak	Sarmanlı makremeli peşkir
Bahari küçük kaftan	Gök mintan	Kuşak bezi	Serval (Şalvar)
Basma çenber	Gömlek	Kuzu kürklü ferace	Siyah aba kürdiye
Berber makremesi	Gön	Kuzu kürkü	Sürh kemha kaftan
Beyaz çenber	Haki kemha zıibun	Kürdiye	Şire kuşağı
Beyaz valense	Haki kaftan	Kürklü çuka ferace	Tafta futa nakışlu peşkir ketan
Bogasi	Hamam esbabı	Londri dolama	Tafta gömlek
Bogasi alaca kaftan	Hamam futası peştamal	Londri kürdi	Terkib
Boğasi kaftan	Hamam kaliçesi	Londri mai kontoş	Tilki kürkü
Bohça	Hatayî	Londri mai yelek	Tire makremesi
Bürüncük	Hatayî ferace	Mai çuka ferace	Türban
Bürüncük tafta kaftan	İbrişim	Mai saçaklı mor ferace	Uçkur
Cepken	İbrişim Bursa kuşağı	Maî ve rayî kaftan	Yaka
Çakal kürklü mor ferace	İç yünlüğü ile keçe	Makreme bezi	Yanbolu keçesi
Çakal kürkü	İhram	Makreme gömlek	Yapağı
Çakşır kürdiye	İncili kırmızı atlas	Manisa dülbendi	Yeniçeri keçesi
Çatmalı valense	İpek arakiye	Menteşe dülbendi	Yeşil ferace
Çemberlik	İplik	Mısır alacası kaftan telli müstamel dülbend	Yeşil saçaklı mukaddem

Çintiyan ⁹⁸⁷	Kaliçe	Miski zen atlas	Yorganlık kumaş
Çizme	Kaliçe torba	Mor çuka kürdi	Yün kumaş

Osmanlı'da saray halkı dışında, toplumun kullandığı süs ve ziynet eşyalarını, sicillerdeki verilerden tespit etmek mümkündür. Sicillerdeki terekeler yanında, alışveriş kayıtları; boşanmalar, hırsızlık ile ilgili birçok meseleye ait dava kaydında, dönemde kullanılan kıymetli ürünlerle ilgili veriler bulunmaktadır.

İncelenen dönemde, Manisa'da kullanılan ziynet eşyalarında, değerli madenler ve doğal taşların olduğu görülürken; kıymetli ürünlerin sadece ziynet eşyası olarak değil, aynı zamanda giysilerin süslemesinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 18. Manisa'nın Süs ve Ziynet Eşyaları- Kıymetli Metalari

Akik	Altun zincir	Gümüş küpe	Kelâm-ı Kadim (Kur'an)
Altun	Altunlu incili hususi arakiyye	Gümüş pazubend	Mercan
Altun bilezik	Firuze taşlı altın küpe	Gümüş/Sim saç bağı	Nuhas ⁹⁸⁸
Altun bukagu ⁹⁸⁹	Flori	İncilü enselik	Tesbih
Altun küpe	Guruş	İncü	Yüzük
Altun lif ⁹⁹⁰	Gümüş	İncü gerdaniye	

Kadim Türk kültürünün başlangıçtan Osmanlı'ya gelinceye kadar olan süreci boyunca en önemli savaş ve savunma aleti, silahlar olmuştur. Türk silahları, saldırı ve savunma silahları-gereçleri; ağır silahlar olarak iki ana başlıkta sınıflandırılabilir

⁹⁸⁷ Kaba kumaştan yapılmış içi astarlı, paçası büzgülügeniş ve uzun şalvar. Kelimenin diğer anlamı ise yatağan palasıdır. Çağbayır, *Ötüken Osmanlı...*, s. 319.

⁹⁸⁸ Bakır, bakır para. Develioğlu, *age*, s. 844.

⁹⁸⁹ Bağ; köstek; kelepçe. Çağbayır, *Arap Asıllı...*, s.233

⁹⁹⁰ Hurma yaprağının ipliği. Çok ince, uzun telsi iplikçik madde; uzun telcik. Çağbayır, *age*, s.967.

niteliktedir.⁹⁹¹ Askerlerin silahlı olması ve bunları temini sorun yaratmazken, bazı silahların reaya elinde bulunmaması için bir takım tedbirler alınmıştır.⁹⁹²

Manisa’da XVIII. yüzyıl silah kültürü üzerine yapılan çalışmaya göre şehirde kullanılan ateşsiz silahlar; kılıç gaddare, kürde, yatağan, bıçak, pala, meç, hançer, topuz ve balta; ateşli silahlar ise tüfek, piştov, çeşitli tabancalar ve zemberektir.⁹⁹³

İncelenen dönemde, Manisa’da ateşli ve ateşsiz silah türlerine rastlanmıştır. Bazı silahların kıymetli maddenlerden olduğu görülmektedir.

Tablo 19. Manisa’da Silah ve Koşum Takımları

Acem kılıç	Gümüş topuz	Raht
Araba yuları	Gümüş/Sim kılıç	Rumeli topuzu
Cevherdar tüfenk	Gümüşlü bıçak	Sim hançer kını
Çakmaklı tüfenk	Hançer	Tabanca
Emrudi başlı Cezayir tüfengi	Kın	Tüfenk
Eyer	Na’leyn	Üzengi
Eyer Heybesi	Nal	Yay
Gaddare	Ok	

⁹⁹¹ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 110-326.

⁹⁹² Mücteba İlgürel, “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı”, *Tarih Dergisi*, S.32, 2011, s. 301-318.

⁹⁹³ Karadeniz, *agm*, s. 304-305.

SONUÇ

1600-1650 yılları arasında Manisa'nın konu edildiği bu çalışma ile amaçlanan, Osmanlı'nın sancağa çıkma düzenini terk edip yeni düzene geçiş dönemi olan XVII. yüzyılda; şehrin fiziki öğeleri, idari yapısı, ekonomik faaliyetleri ve sosyal hayatına dair bilgileri şer'iyeye sicillerinde tespit etmek, incelemek ve döneme dair bir bakış oluşturmaktır. Çalışmada ana kaynak olan Manisa Şer'iyeye Sicilleri, şehrin sosyal ve ekonomik hayatına dair önemli bilgiler içermektedir. Sicillerde yapılan taramada, döneme ait bilgiler ve verilerden, şehrin sosyo-ekonomik hayatı bir bütünlükle ele alınmıştır.

1313 tarihinde Türk hâkimiyetine giren, bir müddet Saruhanoğulları idaresinde kalan Manisa, II. Murad döneminde kesin Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. XVII. yüzyıla kadar şehzadeler şehri olmasının avantajlarından olan ticari hayatın hareketliliği, nüfusun kalabalık ve çeşitli unsurlardan oluşması gibi etmenler, şehre birçok avantaj sağlamıştır. XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde yaşanan karışıklıklar ve şehzadelerin sancağa çıkma usûlünden vazgeçilmesi gibi faktörler ise şehrin hem siyasi hem ekonomik hem de sosyal hayatını etkilemiştir.

İncelenen dönemde, Manisa'nın fiziki unsurları şehrin tam manasıyla Türk-İslâm şehri yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Kale ve çevresindeki yapılaşmanın ovaya doğru yayılması, camiler, mescidler, zaviyeler, hamamlar, hanlar ve bunların bağlı oldukları vakıflar şehrin sosyal ve ekonomik hayatını etkileyen, Türk-İslâm-Osmanlı kültürü ile şekillenmiş yapılardır. Mahallelere bakıldığında, XVI. yüzyıla göre mahalle sayısının arttığı, gayrimüslimlere ait ayrı mahallelerin olduğu, fakat Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirlerinin mahallelerinde ikamet edebildiği, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bir mahallede yaşayan kişiler, bir nevi birbirlerinin yaptıklarından topluma karşı sorumlulardır. Bu sebeple yaşanan darp-yaralama, cinayet gibi davalarda, failin bulunmasında mahalle ahalisinin de çaba göstermesi, tam olarak bahsedilen bu sorumluluk kapsamındadır. Zira olayı gerçekleştiren kişi bulunamazsa, ölen kişinin ailesi ve yakınlarına diyetini ahali ödemekle mükellef olduğundan, bu hususa dikkat edilmiştir. Bir başka durum ise genel ahlaka aykırı davranışlarla ilgilidir. Yine mahalle ahalisi, namahremle muamelesi olan, Müslüman'a içki satan, kötü fiiller üzerine hareket eden kişi ya da kişileri, mahallede istemediklerini beyan ederek mahallede hem asayişe hem ahlaki yapıya dair düzeni korumaya gayret etmiştir.

Manisa'da sosyal hayatın ana unsuru olan nüfus, ağırlıklı olarak Müslümanlardan oluşmaktadır. Bunun yanında, şehirde azımsanmayacak gayrimüslim nüfus olduğu şer'iyeye sicillerine ait verilerden anlaşılmaktadır. Öyle ki kendilerine ait mahalleleri olan bu zümreler, aynı zamanda Müslüman mahallelerinde de sakin olabilmıştır. Müslim-gayrimüslim ilişkileri bağlamında tek başvuru merkezleri, kadı mahkemeleridir. Kendi iç meselelerini çözmek için cemaat mahkemelerine başvurma hakları olmasına rağmen gayrimüslimlerin aralarındaki sorunları da Osmanlı mahkemelerinde çözmeye çalıştıkları ve haklarını aradıkları tespit edilmiştir. Manisalı gayrimüslimlerin darp-yaralama, cinayet, evlilik, küfür-hakaret, cinsel suçlar, hırsızlık, mülk kullanımı, miras hissesi gibi çeşitli meselelerde kadıya müracaat ettikleri görülmektedir.

Saruhan Sancağı merkezi olan Manisa'da, yönetimde görevli kişiler ikamet etmektedir. Yönetim bazında bu dönemde yaşanan en büyük değişiklik, sancağa çıkma usûlünün kalkması akabinde, Saruhan'ın ber vech-i arpalık olarak tevcih edilmesidir. Toprağın arpalık olarak yöneticilere tevcih edilmesi, eski yönetim geleneklerine dayanmaktadır. Fakat sancağın arpalık statüsüyle verilmesi, pek fazla uygulanmamıştır. Merkezin bu uygulamayla amacı, taşradaki otoritesini sağlamlaştırmak olmalıdır. Saruhan'ın arpalık olarak tevcihine dair önceden yapılan çalışmalar, 1625 ve 1627 tarihlerini işaret etmişlerdir. Konu özelinde, sicillerden yapılan incelemede, aslında bunun çok daha önceye dayandığı anlaşılmaktadır. Zira tespit edilen kayıta, Saruhan livasının ber vech-i arpalık mutasarrıfı olarak Kurd Paşa'nın isminin kaydedildiği belge, H. Evâhir Zilhicce 1014, yani M.28 Nisan-8 Mayıs 1606 tarihlidir. Belge içeriğine bakıldığında, Kurd Paşa'nın vekilinin beyanında, H.21 Şaban 1014 tarihinden itibaren paşaya verildiği, yani M.1 Ocak 1606'da Saruhan Sancağı'nın arpalık olarak tevcih edildiği anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç meseleler, otoriteyi ve doğal olarak taşra teşkilatının otoritesini de zayıflatmıştır. Devlet görevlilerinden bazıları, makamlarını kötüye kullanarak halktan fazla vergi tahsil etme yoluna gitmiş, bazı yeniçeriler ise asayişî sağlamak yerine, aksine bozan birçok olaya dahil olmuştur. Bunun engellenmesi adına, halk, kanun önünde hakkını aramış, hatta gerektiğinde durumu merkeze bildirmiştir. Merkez, bu tarz konularda denetimin ve teftişin özenle yapılmasını emrederken, kanuna aykırı her müdahalenin engellenmesini, kadılar ve yerel yönetimde payı olan görevlilerden talep etmiştir.

Şehrin ekonomik hayatının temel unsurlarından olan esnafların, gerek teşkilat yapısı gerek üretim ve ham madde temini konusunda sistemli bir yapı kurmaya gayret ettikleri, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Dokumacılık, deri üretimi ve işçiliği, gıda-hizmet üretimi gibi birçok farklı alanda meslek erbabı kişilerin olduğu görülmektedir. Mal-ürün ya da hizmet üretiminin kıstasları belli olduğundan, bunlara aykırı hareket edilmesinin istenmediği, aykırı hareket edilmesi halinde, bilirkişilerin görüşüne başvurulduğu ve standartların korunmasının hedeflendiği söylenebilir. Fiyatları narh ile belirlenmiş ürünlerin alım-satımlarında, fiyat politikasına dikkat edilmiştir. Ham maddenin temini de işlenmesi de esnaf zümreleri ve devlet tarafından konulan kanunlarla belli olduğundan, buna muhalif hareketleri olan esnafların bu tutumlarından menedilmek istendiği, sicillerden anlaşılmaktadır.

Manisa'nın konumu, şehre ticari açıdan oldukça katkı sağlayan bir durumdur. Zira hem üretim hem tüketim alanında birçok faaliyeti olduğu, sicillerdeki verilerden tespit edilebilmektedir. Gayrimenkul alım-satımı konusunda, en çok evlere dair kayıtların olduğu veriler yardımıyla söylebilir. Genellikle tahtani ve fevkani yapıdaki evlerin birçoğunda, müştemilatların ahır, avlu, kenif, ağaçlar şeklinde olduğu bazılarında fırın, kuyu, hamam gibi ilavelerin de bulunduğu ve bunların fiyata etki ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bir evin ya da bir gayrimenkulün konumu, merkeze-çarşıya yakınlığı gibi faktörler de fiyatını satıcı bazında olumlu etkilemiştir. Gayrimenkul türünde; bağ, bahçe, dükkân, tarla, arazi, ev yeri, harabe hale gelen taşınmazlar da satış konusu olmuştur.

Menkul mal alım-satımlarında penbe, buğday, arpa, darı, pirinç; koyun, inek, sığır, camus, keçi, at, merkeb, katır; deri, çivid, şap, yapağı, kemha, bürümcek, bogasi, keten; afyon, sakız, üzüm; ferace, kaftan, gömlek, dolama, çakşır; küp, kazan; gümüş, inci gibi birçok ürün alışveriş konusu olmuştur. Bu alışverişler, peşin tutar üzerinden yapıldığı gibi vade ile ya da borçla da gerçekleşmiştir. Zaman zaman ödemelerde yaşanan sıkıntılar, sicile yansımıştır. Borcu teminat altına almak için rehin uygulaması ya da kefil gösterme yoluna gidilmiştir. Borcun ödenmemesi halinde, rehin bırakılan malın mülkiyet hakkı alacaklıya geçmiş; kefiller ise borcu ödemeye mükellef olmuştur.

Kiralamalarda, kişilerin, vakıf dükkânları ve özel mülk dükkânları belirli süreler ve bedellerle kullanım hakkını aldıkları görülmektedir. Kişilerin iş ücretleri

ve hayvan taşıma bedelleri de sicile kira olarak kaydedilmiştir. Bazen sadece kira akitleri bazen de ödemede yaşanan sıkıntılar, mahkemeye intikal ettirilmiştir.

Vergilerle ilgili kısımda, Manisa halkından avarız, öşür, çiftbozan, cizye, bennak, mücerred, kışlak türü vergilerin tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Bazen bu vergilerin belirlenenden fazla tahsil edilmek istendiği, bazen ödeme yapıldığı halde, yeniden talep edildiği ya da mükellefi olunmayan verginin ödenmesinin istendiğine dair iddialar mahkemeye taşınmıştır. Bu konuda yapılan incelemelerde, tarafların haklılığı noktasında ellerindeki belgelere ve şahitlerin de beyanlarına dikkat edilmiş, kadı kararının bu faktörleri gözeterek vermiştir.

Sosyal hayatın temeli olan aile ile ilgili verilerde, nişanlanmalara dair kayıtların sicile yansıma sebeplerinin, daha çok ayrılık sebebiyle olduğu görülmektedir. Taraflar ya birbirlerine verdikleri eşyaları geri talep etmişler ya da bu eşyalardan vazgeçtiklerini, mahkeme huzurunda belirtmişlerdir. Evlilikte, kişiler nikah akitlerini sicile kaydettirerek resmiyet kazandırmışlardır. Bazı kayıtlarda, kadınlar ailelerinden birini ya da yakın akrabalarından birini vekil ederek nikahlanmışlardır. Bazı kayıtlarda, evlilik akti gerçekleşse de eşin gelmemesi ya da başka birine nikahlanması iddiaları mahkemeye taşınmıştır. Boşanmalarda ise kadınlar, şiddet, geçimsizlik, eşlerinin içki içmeleri sebebiyle evliliklerini bitirmeyi tercih etmiştir. Bazı kayıtlarda, kadınların boşanabilmek adına nafaka, mihir ve iddetinden vazgeçmiştir. Boşandıktan sonra bazı kadınların eski eşlerinin, onlardan taleplere devam ettiği, bunun engellenmesi için mahkemeye başvurdukları kayıtların olduğu da tespit edilmiştir.

Manisa'da sicile yansıyan toplumsal olaylar çeşitlilik göstermektedir. Genel ahlaka aykırı hareketler, hakaret-küfür, darp-yaralama, cinayet, hırsızlık, eşkıyalık-gasp, mala zarar verme hususunda birçok vakanın mahkemeye intikâl ettirildiği görülmektedir. Vakalarda, davacıların beyanları, davalılar tarafından kabul edilmeyip inkar edildiğinde, şahitlerin beyanlarına başvurulmuştur. Şahitler de yoksa ve kanıt bulunmuyorsa, mahkeme yemin teklifinde bulunmuştur. Davalıların ahali arasında nasıl bilindikleri ve halleri mahkemede önem taşıyan bir kıstas olmuştur. Genel ahlaka aykırı hareketlerde kadın, erkek ve çocuklara uygulanan istismarlar olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ağırlıklı olarak kadın mağdurların olduğu olaylarda, özellikle genç erkeklerin ve çocukların mağdur olduğu vakalar da tespit edilmiştir. Çocuklarla ilgili verilerden mağdur çocukların yaş aralığının oldukça küçük yaşlarda

seyrettiği görülmektedir. Suçun ispatının zorluğu ve tarafların eylemi kabulü gibi etkenler nedeniyle, bu dönemde uygulanmış herhangi bir ölüm cezası tespit edilememiştir. Namahremle görüşmelerde kadınlarla ilgili ahali ve eşlerin yaptığı başvurular vardır. Fakat hiçbir kadının eşine yönelik benzer bir ithamla başvurusu bulunmamıştır. Sosyal hayatı etkileyen birçok kanunsuzluk örneğini baz alarak, vakaların Osmanlı'nın yaşadığı iç sıkıntıların halk arasındaki bir nevi dışavurumu olduğu söylenebilir.

Sosyal ve kültürel hayatın kıymetli unsurlarından, Türk-İslam mimarisi ile düşüncesinin yansıması olan vakıflar, tüm Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Manisa'da da oldukça fazla yer edinmiştir. Birçok vakfa sahip olduğu görülen şehirde, hayır amaçlı, sosyal ve ailevi olarak tesis edilmiş vakıflar vardır. Bazen kişiler, bir vakfa gayrimenkullerini ya da ölümünden sonra terekesinden belirli bir payı vakfetmiştir. Vakıfların gayrimenkulleri, kiralanarak işletilmiş ve vakıflara gelir sağlanmıştır. Vakfa ait han, hamam, cami, imarethane gibi yapıların tamir ihtiyacı ortaya çıktığında, bu yapıların keşfi vakıf görevlileri tarafından talep edilmiş ve mahkeme tarafından belirlenen heyetin takdiriyle izin verilmiş ya da reddedilmiştir.

Sosyal ve ekonomik hayatın çeşitliliği, gündelik hayatta kullanılan eşyalara da yansımıştır. Sadece terekelerde değil, sicillerdeki birçok belge türünde, dönemde kullanılan eşyalara dair veriler olduğu görülmüştür. Giysilerde farklı renkler ve ipekli türündeki kaliteli kumaşlar, özellikle maddi durumu daha iyi olan kişiler tarafından tercih edilmiştir. Genel olarak halk, pamuklu ve yünlü dokumaları kullanmıştır. Dokumalara hem kıyafetlerde hem de ev tekstilinde sıklıkla rastlanmaktadır. Manisa halkının zengin bir sofraya kültürü olduğunu, kullanılan mutfak eşyalarının çeşitliliğinden ve şehrin tarımsal üretiminin verimliliğinden hareketle söylemek mümkündür.

XVII. yüzyılda gerek içte gerek dışta yaşananlara rağmen Manisa tam anlamıyla Osmanlı şehri konumunu, sosyal ve ekonomik bağlamda düzenini korumuştur. Tüm faktörlere rağmen ticari hayatı canlı ve hareketli olan şehir, sosyal anlamda yaşadığı sıkıntıları, gerek kadı gerek merkez aracılığıyla çözmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Manisa Şer'iyye Sicilleri (MŞS)

15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 46-A, 47/B, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 65/A, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 78, 79, 80/B, 81, 82, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 93, 95, 98, 100.

Tetkik Eserler

ACAR, İsmail, “Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası”, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.83-90.

ACIPINAR, Mikail, KÜPELİ, Özer, “Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı Ve Manisa Boyahanesi”, *Çarşının Öyküsü” Manisa*”, Ed. Prof. Dr. Nurettin Gülmez, Doç. Dr. Nejdet Bilgi, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2023, s.691-712.

ACUN, Fatma, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması” *Türkler Ansiklopedisi*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005, s.899-908.

ACUN, Hakkı, “Manisa Kentinin Gelişimi: Eski Eserlerin Şehrin Gelişimine Etkileri ve Manisa'nın Eski Mahalleleri”, *Manisa Dergisi*, S.5, 1983, s.21-39.

AÇIKEL, Tekin, “48 Numaralı (1030/1620) Tarihli Manisa Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2019.

AKDAĞ, Hasan, POLAT, Yasemin, “Osmanlı Arşivinde Halıcılık Üzerine Bir Defter Analizi (MAD-d-14500Numaralı)”, *Arış Dergisi*, S.18, 2021, s.29. 28-37.

AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, C.8-12, S.14-23, Ankara, 1970, s.51-68.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyenları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.3, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.4, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.1, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.11, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2016.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.2, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.8, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.9, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1996.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Şer'iyeye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C.1, İstanbul 1988.

AKGÜNDÜZ, Ahmet “İslâm Hukukunda Ecr-i Misil Müessesesi ve Günümüz Hukukuna Te'sirleri”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, 1984, s.339-375.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, “İcâreteyn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.21, İSAM Yayınları, İstanbul, 2000, s.389-391.

AKÖZ, Alaaddin, YÖRÜK, Doğan, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri”, *SÜTAD*, S.14, 2004, s.107-132.

AKSIN, Ahmet, MARAL, Emrah, “Osmanlı Devletinde Irza ve Namusa Yönelik İşlenen Suçlar Ve Uygulanan Cezalar (1789-1850)”, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, C.1, 2016, s.819-829.

AKŞİT, Oktay, *Manisa Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.

AKYILMAZ, Bahtiyar, “Osmanlı Devleti’nde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.4, Konya, 1999, s.127-156.

AKYILMAZ, S.Gül, “Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XI, S.1-2, 2007, s.471-502.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007.

ALTAN, Melis, “1600-1650 Yılları Arasında Manisa’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (Şer’iyye Sicilleri Işığında)”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2018.

ALTUNDAĞ, Şinasi,” Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, *DTCF Dergisi*, C.5, S.2, Ankara, 1947, s.187-197.

AND, Metin, “Çarşı Ressamları”, *İstanbul*, S.1, Tarih Vakfı, İstanbul, 1992, s.115-121.

AND, Metin, *16.Yüzyılda İstanbul Kent – Saray – Günlük Yaşam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2023.

ANDRESYAN, Hrand D., *Polonyalı Sinemon’un Seyahatnâmesi 1608-1619*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul, 1964.

ARSLAN, Mine, “Tahrir Defterlerindeki Hanelerin Sayısal Büyüklüklerinin Sorgulanması: Kanuni Dönemi Üsküdar’ına Ait İki Terekenin Söyledikleri”, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2023, s.247-265.

ASLANAPA, Oktay, *Anadolu’da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

ATABEY, Halil, “Manisa’nın 79 Numaralı Şer’iyye Sicil Defteri (H.1049-1050) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014.

AVCI, Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Adalet Yayınevi, Ankara 2018.

AVCI, Mustafa, “Osmanlı Hukukunda Livâtanın Cezası” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26, S.2, Konya, 2018, s.15-45.

AVCI, Mustafa, Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

AYBAKAN, Bilal, “İkâle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.22, İSAM Yayınları, İstanbul 2000, s. 14-16.

AYDIN, M.Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2021.

AYDIN, Mehmet Akif, “Deyn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İSAM Yayınları, İstanbul, 1994, s.266-268

AYDIN, Mehmet Akif, “Evlât Edinme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, İSAM Yayınları, İstanbul 1995s.527-529.

AYDIN, Mehmet Akif, “Gasp” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.13, İSAM Yayınları, İstanbul, 1996, s.387-392.

AYDIN, Mehmet Akif, “Liân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003, s.172-173.

AYDIN, Mehmet Akif, “Osmanlı Araştırmalarında Hukukun ve Şer‘iyye Sicillerinin Önemi”, *Osmanlı’da Fıkıh ve Hukuk*, Mahya Yayınları, İstanbul, 2017.

AYDIN, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 3, İstanbul, 1982, s.1-12.

AYDIN, Mehmet Akif, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

BAĞCI, Serpil, ÇAĞMAN, Filiz, RENDA, Günsel, TANIDI, Zeren, *Osmanlı Resim Sanatı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006.

BALTACI, Cahid, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.

BALTACI, Cahit, “Arpalık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İSAM Yayınları, İstanbul, 1991, s.392-393.

BARDAKOĞLU, Ali, “Bey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İSAM Yayınları, İstanbul, 1992, s.13-19.

BARDAKOĞLU, Ali, “Hırsızlık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İSAM Yayınları, İstanbul, 1998, s.384-396.

BARDAKOĞLU, Ali, “Hibe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İSAM Yayınları, İstanbul, 1998, s.421-426.

BARDAKOĞLU, Ali, “Hidâne”, *TDV İslam Ansiklopedisi*”, C.17, İSAM Yayınları, İstanbul 1998, s.467-471.

BARDAKOĞLU, Ali, “İcâre”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.21, İSAM Yayınları, İstanbul, 2000, s.379-388.

BARDAKOĞLU, Ali, “Kasâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İSAM Yayınları, İstanbul, 2001, s.528-530.

BARDAKOĞLU, Ali, “Vesâyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, s.66-70.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluşu ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, S.1-2, İstanbul, 1963, s.239-296.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C.10, İstanbul, 1953, s.1-25.

BARKAN, Ömer, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri(1545-1659)”, *Belgeler Türk Tarih Kurumu*, C.III, S.5-6, Ocak 1966, s.1-479.

BARKEY, Karen, *Eşkîyalar Ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev.Zeynep Altok, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021.

BAŞARIR, Özlem, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Statü-Servet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies*, V.3/3, 2011, s.49-67.

BAYÇIN, Nazmi, “Manisa’da Dokumacılık”, *Gediz*, C.8, S.86, Manisa Halkevi Dergisi, 1945, s.7-9.

BAYINDIR, Abdülaziz, “Örneklerle Osmanlı Ceza Yargılaması”, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, C.10, Ankara, 2002, s.69-82.

BAYINDIR, Abdülaziz, *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 1986.

BAYIR, Önder, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa’nın Sosyal ve İktisadi Durumu”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001.

BAYKARA, Tuncer, “Kaza”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, İSAM Yayınları, İstanbul 2022, s.119-120.

BECERMEN, Cengiz, *Klasik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri*, Vergi Müfettişleri Derneği, Ankara.

BELDICEANU, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara, 1985.

BERKİ, Ali Hikmet, “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişaf ve Tekâmülü Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler” *Vakıflar Dergisi*, S.6, İstanbul, 1965, s.8-13.

BİLGİ, Nejdet , “XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası: 1908-1950”, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1996.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiye ve İslâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.4, İstanbul, 1968.

BİZBİRLİK, Alpay, “Tereke Kayıtlarına Göre 17.Yüzyılın Ortalarında Manisa Ailesinin Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.4, Konya, 2010, s.25-42.

BİZBİRLİK, Alpay, ALTAN, Melis, “17.Yüzyılın İlk Yıllarında Saruhan Sancağı’ndaki Gayrimüslimler Arasında Görülen Kanunsuzluklar Üzerine”, *3.Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi (İCAR)*, Asos Yayınevi, Elazığ, 2020, s.358-369.

BİZBİRLİK, Alpay, ALTAN, Melis, “Şer‘iyye Sicillerine Göre Manisa’da Esnaf ve Meslek Erbabı Gayrimüslimler”, “*Çarşının Öyküsü*” *Manisa*, Ed.Nurettin Gülmez-Nejdet Bilgi, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2023, s.753-770.

BİZBİRLİK, Alpay, OKUMUŞ, Necdet, *Manisa’da Tarihi Mekânlar Mezar Taşları ve Kitabeler*, Manisa Belediyesi Yayınları, Manisa 2017.

BOZKURT, Nebi, “Medrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, İSAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 323-327.

BRAUDEL, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2021.

BREMOND, Janine, GELEDAN, Alain, *İktisadi ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

CERASI, Maurice M., *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

CEZAR, Mustafa, *Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliği'nde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.

CİN, Halil, "Arazi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İSAM Yayınları, İstanbul, 1991, s.342-346.

CİN, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1976.

CİN, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.

Corneille Le Brun, *Voyage Au Levant, Lasie Mineure, Chio, Rhodes & Chypre &c. D'Egypte, Syrie, & Terre-Sainte*, 1714.

ÇABUK, Fehminaz, "19.Yüzyılda Osmanlı Toplumunda İrza Tecavüz Vakaları", *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.5, S.56, Ekim 2017, s.358-373.

ÇABUK, Fehminaz, "Osmanlı'nın İstenmeyen Kadınları "Fahişeler": Toplum, Devlet ve Fahişeler (1811-1919)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.23, Eylül 2020. S.133-152.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi AÜDTCF Dergisi*, C.5, S.5, Ankara, 1947, s.483-511.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Arap Asıllı Türk Alfabetiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.

ÇALIŞ, Halit, HAÇAK, Hasan, "Rehin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İSAM Yayınları, İstanbul, 2007, s.538-542.

ÇAM, Nusret, "Arasta", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s.335-336.

ÇAVUŞOĞLU, Semiramis, "Kadıızâdeliler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İSAM Yayınları, İstanbul, 2001, s.100-102.

ÇELİK, Yüksel, BİZBİRLİK, Alpay, "XVII. Yüzyıl Orta ve Batı Anadolu'da Dokuma Sanayi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.18, S.3, Manisa, 2020, s.467-485.

ÇETİN, Cemal, "Anadolu'da Kapıya Katran Sürme Va'kaları: Konya Şer'iyye Siciller Işığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)", *Turkish Studies –International Periodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.9/1, Ankara, 2014, s.133-156.

ÇETİN, Selman, "64 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2013.

ÇINAR, Hüseyin, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2000.

ÇİÇEK, Kemal, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", *Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.36.

ÇİZAKÇA, Murat, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul, 1993.

DARKOT, Besim, "Manisa", *İslâm Ansiklopedisi*, C.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.288-294.

DEĞER, Alper, ERDOĞAN, Canan, "16. Ve 18. YY Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 28, S.1, Bursa, 2009, s.85-99.

DEMİREL, Ömer, "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler*, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.253-263.

- DEMİREL, Ömer, “Sivas Çeşmeleri” *OTAM*, S.3, Ankara 1992, s.169-178.
- DEMİREL, Ömer, ”Anadolu Selçuklu Devleti’nde Medreseler”, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, Sivas, 1984, s.25-40.
- DEMİREL, Ömer, *II.Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- DEMİREL, Ömer, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- DENY, J, “Sancak”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s.186-189.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007.
- DOĞAN, Ahmet Işık, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvet Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fakülte Matbaası, İstanbul, 1977.
- DOĞAN, İsmail, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- DOĞRU, Halime, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995.
- DUMLU, Emrullah, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal-Çivizâde, Birgivî), *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S.44, Erzurum, 2015, s.303-337.
- DURSUN, Aysun, *Türk Halk Hukuku*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.
- DÜZBAKAR, Ömer, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi* 23, sy. 23 (Haziran 2008), 85-100.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı-Fetâvâ-yı Ebussu’ud Efendi-*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2018.
- DÜZENLİ, Pehlul, *Gayri-Müslimlere Dair Fetvalar*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Umumi ve Hususi Hükümler*, Arı Sanat, İstanbul, 2018.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat, İstanbul, 2021.

ELDEM, Sedad H., *Türk Evi Plan Tipleri*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1954.

EMECEN, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

EMECEN, Feridun M., “Selanik’ten Manisa’ya Yahudi Dokumacılığı Göçüyle İlgili Bazı Bilgiler”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul, 1999, s.105-121.

EMECEN, Feridun M., “XVI. Asırda Manisa Çarşısı, Pazarı ve Esnafı”, *“Çarşının Öyküsü” Manisa*, Ed. Prof. Dr. Nurettin Gülmez, Doç. Dr. Nejdet Bilgi, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2023. s.377-387.

EMECEN, Feridun M., *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2007.

EMECEN, Feridun M., *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997.

EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

EMECEN, Feridun, “Ağnâm Resmi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İSAM Yayınları, İstanbul 1988, s.478-479.

EMECEN, Feridun, “Bennâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İSAM Yayınları, İstanbul 1992, s.458-459.

EMECEN, Feridun, “Çift Resmi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8, İSAM Yayınları, İstanbul 1993, s.309-310.

EMECEN, Feridun, “Manisa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27, İSAM Yayınları, İstanbul 2003, s.577-583.

ER, İlker, GENÇ, Serdar, “17. Yüzyılın Sonlarında Balıkesir’de Giyim Kuşam”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.11, S.19, Balıkesir, 2009, s.107-115.

ERCAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Bellekten*, C.LV, S.213, Ankara, 1991, s.371-392.

ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Klasik Döneminde Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.3, İstanbul, 1982, s.105-118.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s.1265-1274.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrinde “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul, 1984, s.69-78.

ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

ERGENE, Boğaç A., “Why Did Ümmü Gülsüm Go to Court? Ottoman Legal Practice between History and Antropology”, *Islamic Law and Society*, 17, 2010, s. 215-244.

ERGİN, Osman, “Bedesten”, *İA*, C.II, Miili Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.440-442.

ERGİN, Osman, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

ERKAL, Mehmet, “Öşür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İSAM Yayınları, İstanbul, 2007, s.97-100.

ERKAN, Derya, “Osmanlı Devleti’nde Nahiye İdaresi”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karaman 2022.

ERKEK, Mehmet Salih, “Osmanlı Mardin’inde Cinayet Vakaları Ve Cinayet Soruşturmaları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Bellekten*, C.77, S.279, 2013, s.637-652.

ERKEK, Mehmet Salih, “Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Aracı Olarak Küfür”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.XXVIII, İzmir, 2016, s.223-247.

ERMİŞ, Ü. Melda, KÜSKÜ GÜNDÜZ, Sema, YILMAZ, Anıl, “Erken Demirçığ’ından Ortaçığ’a Manisa Kalesi”, *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, S.14, 2016, s.247-259.

ERYAVUZ, Şebnem Akalın, “Kervansaray”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, İSAM Yayınları, Ankara, 2022, s.299-302.

Evlıya Çelebi Seyahatnamesi, C.9 K.1, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

EYİCE, Semavi, “Çeşme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8, İSAM Yayınları, İstanbul 1993, s.277-287.

EYİCE, Semavi, “Bedesten”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İSAM Yayınları, İstanbul, 1992, s.302-311.

EYİCE, Semavi, “Cami”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İSAM Yayınları, s.56-90.

EYİCE, Semavi, “Hamam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.15, İSAM Yayınları İstanbul, 1997, s.402-430.

EYİCE, Semavi, “Kale”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İSAM Yayınları, Ankara, 2001, s.234-242.

EYİCE, Semavi, “Mescid”, *İA*, C.8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979 s.1-118.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Çev.Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Çev.Çağdaş Sümer, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2018.

FAROQHİ, Suraiya, “Onaltı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 3 Nisan, 2 Mayıs 1986*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s.201-210.

FAROQHİ, Suraiya, *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç*, Alfa Kitap, İstanbul, 2016.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, İstanbul, 1998.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, Çev., Zeynep Altıok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Çev.:Çağdaş Sümer, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2018.

GENÇ, Mehmet, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2003,s.211-225.

GENÇ, Mehmet, “İltizam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.22, İSAM Yayınları, İstanbul, 2000,s.154-158.

GENÇ, Mehmet, “Mukâtaa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, İSAM Yayınları, Ankara, 2020, s.129-132.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C.1 Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, C.2, Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

GOWAN, Bruce Mc, “Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1981, s.1327-1331.

GÖKBİLGİN, M. Tayip, “Arpalık”, *İA*, C.1, Milli Eğitim Basımevi, 1978,s.592-595.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Nahiye”, *İA*, C.9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s.37-39.

GÖKBUĞA, Ferdi, “H.1075? 1076/M.1665? Tarihli 124 No'lu Manisa Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2008.

GÖKÇE, Birsen, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, *Aile Yazılar 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç, T.C Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurum Başkanlığı Yayınları*, Ankara, 1991, s.210-228.

GÖKÇEN, İbrahim, “Manisa’da Dericilik ve Bundan Doğan Zanaatlar”, *Gediz*, S.72, Manisa, 1944, s.9-10.

GÖKÇEN, İbrahim, “Manisa’da Semercilik Hakkında Bir Araştırma”, *Gediz*, S.70, Manisa, 1943, s.7-8.

GÖKÇEN, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar Ve Hayırlar (954-1060) Kitap: I*, CHP Manisa Halkevi Yayınlarından S.XVIII, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.

GÖKÇEN, İbrahim, *XVI ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1946.

GÖKMEN, Ertan, *Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa, 2014.

GÖKSU, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)”, *Osmanlı*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2000, s.77-88.

GÜL, Abdulkadir, “Antakya Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Erzurum, 2008.

GÜLSOY, Ersin, TAŞTEMİR, Mehmet, *Vakıf ve Mülk Defteri (1530 Tarihli Malatya, Behinsi, Gerger, Hisn-ı Mansur, Divriği ve Darende Kazaları)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

GÜMÜŞ, Pınar, YAZICI, Muhammed, “1782-1790 Yılları Arası Manisa Kazasında Aile Yapısı Ve Sosyo-Ekonomik Hayat (Tereke Kayıtları Işığında), *Manisa Akademik Araştırmalar Işığında (Tarih&Felsefe)*, C.1, Berikan Yayınları, Ankara,2022, s.324-345.

GÜMÜŞÇÜ Osman-KÜÇÜKAŞCI Mustafa Sabri, “Köy”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek 2, İSAM Yayınları, Ankara 2019, s. 85-87.

GÜNAY, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.42, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012, s.475-479.

GÜNAY, Mehmet, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

GÜNDOĞDU, Birol, *Erken Modern Dönemde Osmanlıda İsyan Algısı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2023.

GÜNDOĞDU, Yasemin, “19.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Servet Unsurları ve Giyim Kuşam Kültürü (Manisa Örneği), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2019.

GÜNERİ, Hasan, “Vakıf Sular ve Su Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, S.9, Ankara 1971, s.67-79.

GÜRAN, Tevfik, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi, İstanbul, 2006.

GÜRBIYIK, Cengiz, “Manisa Bedesten ve Hanları”, “*Çarşının Öyküsü*” *Manisa*”, Ed. Prof. Dr. Nurettin Gülmez, Doç. Dr. Nejdet Bilgi, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2023, s.469-484.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1991.

HEYBELİ, Hacer, “XVII. Yüzyıl Sonlarında Manisa Vakıfları (Şer‘iyye Sicillerine Göre)”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2016.

İLGÜREL, Mücteba, “Celali İsyanları”, *TDVİA*, C.7, İSAM Yayınları, İstanbul 1993, s. 252-257.

İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı”, *Tarih Dergisi*, S.32, 2011, s.301-318.

İLGÜREL, Mücteba, “Şer‘iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.28-29, İstanbul, 1975, s.123.

İLGÜREL, Mücteba, “XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer‘iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler II*, s.1276, Ankara, 1981,s.1275-1281.

İLGÜREL, Mücteba, *Abaza Hasan Paşa İsyanı Hurûc Ale’s-Sultan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2022.

İNALCIK, Halil, “Eyalet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.11, İSAM Yayınları, İstanbul, 1995, s.548-550.

İNALCIK, Halil, “İspence”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.23, İSAM Yayınları, İstanbul 2001, s.177.

İNALCIK, Halil, “Mahkeme”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1955, s.149-151.

İNALCIK, Halil, “Onaltıncı Yüzyıl Sonlarındaki Kargaşalık Dönemi ve Gerilemenin Başlangıcı”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1, Ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s.58-60.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, , c.1, S.2, , Ankara, 1943, s.89-96.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsümü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, s.31-65.

İNALCIK, Halil, “Timar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012, s.168-173.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II Tagayyür ve Fesad (1603-1656):Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yurt Yayınlar, İstanbul, 2003.

İNAN, Kenan, “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.7, Ankara, 1996, s.119-133.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Avârız Vakfı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4, İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s.109.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Beylerbeyi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.6, İSAM Yayınları, İstanbul, 1992, s.69-74.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, İSAM Yayınları, Ankara, 2003, s.327-333.

İSLAMOĞLU-İNAN, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

İŞBİLİR, Ömer, “Kalebend”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.Ek-2, Ankara, 2019, s.5-7.

İŞBİLİR, Ömer, “Nüzul”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.33, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s.311-312.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, C.2, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

KAL’A, Ahmet, “Esnaf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.11, İSAM Yayınları, İstanbul, 1995, s.424-430.

KALE, Özlem, “275 Numaralı Manisa Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2019.

KAMİL, Kevser, ÖĞÜT, Salim, “Çok Evlilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8, İSAM Yayınları, İstanbul 1993, s.365-369.

KANAT, Cüneyt, *Orta Çağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2023.

KARAASLAN, Muhammet Abdülmecit, BAKIRCI, Nevzat, *17. Yüzyıl Osmanlı'sında Siyâsi, İktisâdi, Sosyal, Hukûki Hayat ve Şeyhülislâm Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin Fetvaları*, Kitap Dünyası, İstanbul 2022.

KARABACAK, Melike, “ “İrzımı İsterim”: 19. Yüzyılda Cinsel Saldırı Davaları Üzerine Bir Vaka İncelemesi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C.6, S.14, Mart 2019, s.189-206.

KARADAŞ, Elif, “63 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2019.

KARADENİZ, Ümran, “18.Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'da Silah Kültürü”, *Manisa Akademik Araştırmalar Işığında (Tarih&Felsefe)*, C.1, Berikan Yayınları, Ankara,2022, s.302-323.

KARAGÖZ, Mehmet, *Mekîn'den Mekân'a Osmanlı Şehri İnsan, Mekan ve Beşeri Münasebetler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2023.

KARAHASANOĞLU, Cihan Osmanağaoğlu-, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Cezası*, İstanbul, 2016.

KARAKUYU, Mehmet, “Manisa Şehirlerinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C.4, S.2, 2007, s.1-20.

KARPAT, Kemal, “Klasik Osmanlı Dini Kültürel Düzeninden Ulus-Devlete”, *Osmanlı Hoşgörüsü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.

KAYA, Mustafa, “Manisa'da Kadınlar Tarafından Yapılan Kanunsuzluklar (17. ve 18.Yüzyıl Örnekleriyle)”, *Manisa Akademik Araştırmalar Işığında (Tarih&Felsefe)*, C.1,Berikan Yayınevi, Ankara 2022, s.276-301.

KAYA, Süleyman, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

KAZICI, Ziya, *İslâm Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2019.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2020.

KENANOĞLU, M.Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, 4.Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

KILIÇ, Orhan, *18.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997.

KILIÇ, Orhan, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı Ve Yöneticileri*, C.1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2021.

KIVRIM, İsmail, “XVVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, Konya 2007, s.357-392.

KIZILDEMİR, Özgür, ÖZTÜRK, Emrah, SARIŞIK, Mehmet, “Türk Mutfak Kültürünün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.14, Y.14, S.3, 2014, s.191-210.

KOÇ, Mehmet, “Osmanlıda Ölüm Cezası Verilen Zina, Hırsızlık, Öldürme ve Yaralama Suçları”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.33, 2019, s.261-287.

KOÇ, Yunus, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, *Osmanlı*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s.535-550.

KOÇAK, Muhsin, “Gurre”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.14, İSAM Yayınları, İstanbul 1996, s.211-212.

KONAN, Belkıs, “Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu”, *AÜHFD*, Cilt.57, Sayı.4, Ankara, 2008, s.319-335.

KONAN, Belkıs, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.29, Ankara, 2011, s.149-172.

KÖSE, Saffet, “Hülle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, İSAM Yayınları, İstanbul 1998, s.475-477.

KÖSE, Saffet, “Lakî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, İSAM Yayınları, Ankara 2003, s.68-69.

KUBAN, Doğan, *100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi*, İstanbul, 1970.

KUBAN, Doğan, *Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19.Yüzyıllar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

KUBAN, Doğan, “Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, S.7, Ankara, 1968, s.53-73.

KUNDAKÇI KAVAKLI, Sibel, “ “Mahalle Baskısı” Bağlamında Osmanlı Taşrasında Cinsel Suçlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, XIV/54-Yaz 2017, s.153-170.

KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978.

KÜTÜKOğLU, Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

MATTHEWS, Joyce Hedda, “Bir Osmanlı Tereke Defterleri “Isolario”suna Doğru Ve Manisa Örneği (1600-1700 Civarı)”, *Tüketim Araştırmaları Ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Çev.Tanju Günseren, Alfa Yayınları, İstanbul 2020, s.

Mehmed Sami, *Kiralama İşleri (İcar ve İsticar)*, Hamit Naci Matbaası, İstanbul, 1928.

MENEKŞE, Ömer, “ Osmanlı'da Zina Cezası Olarak Recm”, *Marife*, Y.3, S.2, Güz 2003, s.7-18.

MERT, Özcan, “Ayan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4 İSAM Yayınları, İstanbul,1991, s.195-198.

NAGATA, Yuz, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

NAGATA, Yuzo, “Karaosmanoğulları”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İSAM Yayınları, İstanbul 2001, s.468-470.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Zaviyeler” Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme, *Vakıflar Dergisi*, S.12, Ankara, 1978, s.247-269.

OCAK, Ahmet Yaşar, FAROQHİ Suraiya, “Zaviye”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.468-476.

OğUZOğLU, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayınları, İstanbul, 2005.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedid Neşriyat, Ankara, 2008.

OSKAY, Bahri, “16 ve 17’inci Asırlarda Manisa Debbağları”, *Gediz*, S.53, Manisa, 1941, s.3-4.

OSKAY, Bahri, “Ayakkabıcılara Dair”, *Gediz*, S.51, Manisa, 1941, s.3-4.

Ömer Hilmi Efendi, *İtlaful Ahlâf Fi Ahkâm-il Evkaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977.

ÖNDEROĞLU, Hadiye, “154 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1095-1096/1684-1685)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2015.

ÖNGE, M. Yılmaz, *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995.

ÖNKAL, Ahmet, BOZKURT, Nebi, “Cami”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İSAM Yayınları, İstanbul 1993, s.46-56.

ÖZABA, Fatma, “Rodosçuk’ta Ev Mimarisi, Ev Eşyaları Ve Giyim-Kuşam (1531 Numaralı Rodosçuk Şer’iyye Sicili Işığında)”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.4, Ekim 2019, s.259-282.

ÖZCAN, Ruhi, “17.Yüzyılda Konya’da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1650)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Konya, 1993.

ÖZDEMİR, Elif, TEZCAN, Hülya, “Osmanlı Toplumunda Kadın Giyiminin Seyyahlar Üzerinden İncelenmesi”, *International Social Mentality and Resarcher Thinkers Journal*, V.8, I.61, 2022, s.1203-1214.

ÖZDEMİR, Yasin, *Osmanlı’da Pederastri 1451-1836*, Libra Yayınları, İstanbul 2019.

ÖZKAN, Yasin, “213 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyonu (1174-1175)”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019.

ÖZKAYA, Yücel, “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflamasının Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, *Osmanlılar*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2000, s.165-173.

ÖZKAYA, Yücel, “Mütesellim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.32, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006, s.203-204.

ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirilişleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, C.42, S.168, Ankara, 1978, s.667-724.

ÖZLÜ, Zeynel, “Terekeler Işığında Bolu-Göynük’te Giyim Kuşam”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, C.XII, S.36, Ankara, 2005,s.207-232.

ÖZTÜRK VATANSEVER, Müge, “Türk Hukukunda Evlat Edinme Müessesinin Tarihi Gelişimi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S.2, Temmuz 2023, s.313-355.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı Döneminde İskât-ı Ceninin Yeri Ve Hükmü”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, Sayı:1, Elazığ, 1987, s.199-208.

ÖZTÜRK, Nazif, *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.

ÖZTÜRK, Yaşar, “Geçmişten Günümüze Türk Mutfak Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme”. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* C.8, S.67, 2021, s.582-90.

PAKALIN, Mehmet Zeki, “Şer’i Mahkeme Sicilleri”, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, MEB Yayınları, İstanbul, 1983, s.343.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.

PIRENNE, Henri, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ROWAN, Erica, LUKE, Christina, ŞENKOL, Gülşah, FEITO, Jessica, *Sofra Tohumdan Tabağa Manisa’da Bir Yolculuk*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2024.

SAK, İzzet Sak, TAŞIN, Mustafa Fırathan, “Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Cinsel Suçlar: Konya Örneği (1660-1740)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.22, 2019, s.189-251.

SAK, İzzet, “Konya’da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)”, *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul, 1989, s.159-197.

SARI, Arif, *Osmanlı Klasik Çağında Kanun, Suç ve Ceza*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023.

SARIKAYA, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

SCULLY, Diana, *Cinsel Şiddeti Anlamak Tutuklu Tecavüzcü Erkekler Üzerine Bir İnceleme*, Çev.Şirin Tekeli, Laleper Aytek, Metis Yayınları, İstanbul 2021.

SOLAK, İbrahim, “Osmanlı Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Ed. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

SONYILDIRIM, Şahin, “17. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

STRECK, M., Kale”, *İA*, C.6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977 s.124-125.

ŞAHİN, İlhan, “Nahiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, İSAM Yayınları, İstanbul 2006, s. 306-308.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2009.

ŞEN, Tuğçe, KAVCI, Esra, “Osmanlı’dan Günümüze Ege Bölgesi’ndeki Kumaş Dokuma Merkezleri”, *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, C.16, S.32, Aralık 2023, s.984-1005.

ŞİMŞEK, Eyyub, “Şer’iye Sicillerine Göre 18. Yüzyılın Başlarında Trabzon’da Yaralama Ve Cinayet Vakaları” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Y.8, S.15, Güz 2013, s.9-26.

TABAKOĞLU, Ahmet Tabakoğlu, “Öşür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İSAM Yayınları, İstanbul, 2007, s.100-103.

TABAKOĞLU, Ahmet, “Resim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İSAM Yayınları, İstanbul, 2007, s.582-584.

TAŞ, Kenan Ziya, “Arşiv Malzemesi Olarak Şer’iyye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları”, *I. Milli Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü No:12 (20-21 Nisan), Ankara, 1988, s.175-186.

TAT, Mahmut, “Şer’iyye Sicillerine Göre Manisa’da Sosyal Değişim ve Evlilik Kalıpları (1710-1750)”, *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir 2017.

TEKİN YILMAZ, İmge Hazal, “Türk Hukukunda Evlat Edinme Kurumunun Tarihi Gelişimi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21/3, Manisa 2023, s.280-288.

TEKİN, Rahmi, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2014.

TEZCAN, Betül, “Ankara’da Ailelerin Sosyal Ve Demografik Yapısı: Terekeler Üzerine Tespitler (1775-1800), *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2023, s.279-310.

TOPRAK, Muhammet Bedrettin, “İktisat Ve Demografi Tarihi Araştırmalarında Kaynak Olarak Terekelerin İmkan Ve Sınırları: 18.Yüzyıl Osmanlı İstanbul’una Ait Veriler Üzerinden Gözlemler”, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2023, s.377-403.

TUĞ, Başak, *Namus Siyaseti 18.Yüzyıl Osmanlı Anadolu’sunda Irz, Şiddet, Hukuk*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023.

TUĞLUCA, Murat, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikayet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

TURAN, Ali, “1815 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’ndeki Üç Kayıt Işığında Osmanlı Hukukunda Evlatlık Ve Koruyucu Ailelik Üzerine Bir İnceleme”, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi*, C.1, İstanbul 2016, s.87-114.

TUŞ, Muhittin, *Sosyal ve Kültürel Açından Konya*, Tablet Kitabevi, İstanbul, 2007.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, “Kale”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.1042.

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Aile Sosyolojisi Modeli” *Türk Aile Ansiklopedisi I*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991, s.24-36.

ULUÇAY, Çağatay, GÖKÇEN, İbrahim, *Manisa Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939.

ULUÇAY, M. Çağatay, “Manisa Kal’asına Ait Vesikalar”, *Gediz*, C.4, S.40, Manisa Basımevi, Manisa 1940, s.4-5.

ULUÇAY, M. Çağatay, “Manisa Kal’asına Ait Vesikalar”, *Gediz*, C.4, S.43, Dereli Basımevi, Manisa, 1940, s. 6-8.

ULUÇAY, M. Çağatay, “Manisa Kal’asına Ait Vesikalar”, *Gediz*, C.4, S.41, Dereli Basımevi, Manisa, 1940, s.3-4.

ULUÇAY, M. Çağatay, “Manisa Mahkeme Şer’iyye Sicilleri”, *Gediz Dergisi*, C.5, S.53, Manisa, 1941, s.9-10.

ULUÇAY, M. Çağatay, “Manisa Şer’iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma”, *Türkiyat Mecmuası*, C.10, İstanbul, 1953, s.285-298.

ULUÇAY, M. Çağatay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1955.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, CHP Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1946.

ULUÇAY, M. Çağatay, *XVII inci Yüz Yılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1942.

ULUÇAY, M. Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944.

USTA, Sebahattin, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon’da Toplumsal Şiddetin Bir Örneği Olarak Küfür,” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.47, Ankara, 2019, s.121-138.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Şer’i Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü*, C.5, S.29, Ulus Basımevi, Ankara Temmuz 1935, s.366.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, “Âyân”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.40-42.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1965.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

ÜÇBAYLAR, Enis, “14-19. Yüzyıllar Arasında Manisa Şehirsel Gelişimi”, *Manisa III/ 1-4* (Aralık 1982), s.46-50..

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2010.

WHITE, Sam, *Osmanlıda İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Çev.Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020.

YAĞCI-GÜNEŞ, Zübeyde, “Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği”, *Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.2, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi, 2008,s.51-81.

YAKUBOĞLU, Kenan, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, İstanbul, 2006.

YAKUT, Esra, AYGÜN ÇAĞLAYAN Gözde, “Osmanlı Hukukundan Günümüze Evlât Edinmenin Miras Hukukuna Dayalı Sonuçları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26, S.1, 2018, s.12-46.

YAPICIOĞLU, Sefa, “190 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2017.

YARDIMCI GÜRCAN, Kevser, “Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Üzerinden Örnekler”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, V.2, I.1, 2016, s.219-241.

YAŞA, Fırat, “Efendi-Köle Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları”, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik: Ticaret, Esaret ve Yaşam*, Tezkire Yayınları, İstanbul, 2017, s.209-226.

YAŞAROĞLU, M. Kamil, “Livâta”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27, , İSAM Yayınları, İstanbul, 2003, s.s.198-200.

YAVAŞ, Doğan, “Kurşunlu Han”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, Ankara, 2002, s.448.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.42, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012, s.479-486.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “İslâm Hukukunda Zimmilerin Yeri”, *Türk Kültürü*, Y.25, S.290, C.15, Haziran 1987, s.335-339.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakfiyeler Çerçevesinde Türkiye’nin Kültür Hayatı 1300-1453, *IV. Vakıf Haftası Bildirileri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1986, s.19-24

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, ”Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.15, Ankara, 1982, s.23-53.

YEL, Ali Murat, KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Mahalle”, *TDVİA*, C.27, İSAM Yayınları Ankara, 2003, s.323-326.

YILDIZ, Kenan, “Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının Taşıdığı Miras Üzerine Bir Değerlendirme”, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s.155-195.

YILDIZ, Selda, “XVIII. Yüzyılda Manisa’da Gündelik Hayata İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

YILMAZ, Caner, “H.1060? 1061/ M.1650-1651 Tarihli 100 Nolu Manisa Şer’iyye Sicili, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Manisa 2005.

YILMAZ, Fehmi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasi Ve Ekonomik Tahlili (1600-1883), *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005.

YILMAZER, Ziya, “Murad IV”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Ankara, 2020, s.177-183.

YİĞİT, Ahmet, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, S.18, Muğla, 2007, s.97-155.

YİĞİT, İlker, YAZGAN Ziya Çağrı, “Osmanlı Dönemi Bir Sanayi İşletmesi Olarak Değirmenler: Tosya Nahiyesi Örneği (1578/1579), *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.81, Ankara, 2021, s.175-200.

YÖRÜK, Doğan, “XVI. Yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish* , V.9/1, Ankara, 2014, s.637-655.

YÖRÜK, Doğan; KABAK, Onur, “XVI. Yüzyıldan Günümüze Bozkır Su Değirmenleri ve Değirmen İşletmeciliği”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Mayıs 2016, ss.215-236.

YÜCEL, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler, *Bellekten*, C.37, S.152, Ankara 1974, s.657-708.

YÜKSEL, Hasan, “Türk Toplumunda Aile Vakıf İlişkisi”, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.461-469.

YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas, 1998.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1992.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1992.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, 1992.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, 1992.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1992.

DİZİN

A

Abacı, 61, 84, 123, 150, 156
Abacılar Sûku, 29, 31
Adala, 1, 15, 16, 17, 101, 108
Adilobası, 16
ağnâm, 97, 101
Ahmed Ağa Muallimhânesi, 39
Ahmed Paşalı, 16, 133, 141
Akbaldir debbağları, 63
Akçasulu, 16
Akdeniz, 122, 161, 212, 231
Akhisar, 1, 15, 166
Akmescid, 37, 47, 48, 50, 113, 129, 157
Akmescid Mahallesi Mescidi, 37
Alaca Mescid Çeşmesi, 47
Alanyurt, 16
Alaşehir, 15
Ali Beğ Cami, 36, 92, 185
Ali Beğ Hamamı, 45, 158
Ali Beğ Kervansarayı, 34
Ali Beğlü, 16
Amalar, 39, 50, 56, 73, 74
Anadolu, iv, 1, 7, 8, 9, 18, 24, 26, 27, 28, 32, 37, 42,
44, 49, 54, 56, 69, 75, 85, 98, 104, 135, 151,
161, 162, 163, 166, 181, 184, 191, 192, 196,
208, 213, 214, 225, 226
Arabalanı Mescidi, 37
Arakkiyeciler Sûku, 29
Arap, 83, 112, 139, 146, 192, 199, 212
Arık Dede Zaviyesi, 42
Arpaculu, 16
Aşağı Akçaköy, 16
Aşçı, 61
Aşık Yahya Zaviyesi, 42
Attar Ece Cami, 36, 38
Attar Ece Çeşmesi, 47
Attar Ece Hamamı, 45
Attarlar Sûku, 29, 31
avâriz, 15, 97, 102, 103, 182
avâriz-ı divâniyye, 15
Avrupa, 12, 13, 98, 176
âyan ve eşraf, 24
Âyanlar, 23
Ayn-ı Ali Cami, 36
Ayn-ı Ali Mescidi, 37
Ayn-ı Ali Zaviyesi, 42
Azizlü, 16, 87

B

Babasuluk, 16
Bağban, 61
Bahadır Ağa Muallimhânesi, 39
Bahadırlu, 16
Bakkallar Sûku, 30
Balık Pazarı, 30, 31
bedel-i güherçile, 103
bedel-i sürsat, 104
Bektaş Yiğitbaşı Mescidi, 37
Bektaş-ı Kebir, 51, 53
Bektaş-ı Sagir, 51, 53
Belen, 15, 16, 17, 18
bennâk, 97, 101, 102
ber vech-i arpalık, 18, 19, 202
Beylerbeyi, 14, 22, 222
Bezzazlar Sûku, 30, 31
Bit Pazarı, 29, 33
Bizans, 1, 25, 50
Bogasiciler Sûku, 30
Boğdan, 83
Boyacılar Mescidi, 37, 187
Boz Havlı, 17, 108
Bozcaatlı, 17, 169
Bozkır, 79, 171, 233
Bozköy Cami, 36
Bölücek Mahallesi Mescidi, 37
Buldan, 66, 196
Bursa, 25, 35, 59, 67, 93, 111, 121, 123, 182, 198,
213, 214, 216

C

Cafer Beğ Medresesi, 40, 185
Cami-i Kebir, 37, 47, 51, 72, 87, 95, 133, 178
Can Paşalı, 17
Celali, 8, 21, 24, 53, 54, 55, 56, 162, 163, 206, 220
Celali İsyancıları, 8, 53, 54, 55, 56, 162, 206, 220
Cennetoğlu, 163, 166

Ç

Çakır Beğ Zaviyesi, 42
Çakır Çeşmesi, 47, 185
Çapraştılar Mahallesi Mescidi, 37
Çapraştılar-ı Sagir Vakıf Çeşmesi, 47
Çarşı Önü Cami, 37
Çarşı, 38, 50
Çarşı Mahallesi Mescidi, 38
Çaşnigir Cami, 37, 185, 186, 187

Çelebi Hamamı, 45, 151
Çengizade Mahallesi Mescidi, 37
Çerçi, 61
Çıkrıkçılar Sûku, 29
Çınar Zaviyesi, 42
Çoban, 61, 166
Çobanisa, 18
Çömlekçiler Çarşısı, 29

D

Danişmend-i Halil Mahallesi Mescidi, 38
Daye Kadın Mescidi, 38
Dazyurt, 16
debbağ, 62, 63, 67, 78, 82, 104, 151, 157
debbağhane, 82
Debbağhane Mahallesi Mescidi, 37
Debbağlar Sûku, 29
Değirmen Geçidi, 150
Denizli, 66, 163
Dere Hamamı, 45
Deveciler Mahallesi Mescidi, 37, 185
Dilşikar Hamamı, 45
Dilşikar Hatun Cami, 36
Duraslı, 16

E

Ebussuud Efendi, 68, 128, 214
Eflak, 25, 83
Ege, 1, 4, 69, 196, 211, 228
El-Hâc Aliler, 16, 37, 38
Emir Aşık Zaviyesi, 42
Emlak, 15, 16, 17, 18, 105
Enarlıca Mahallesi Mescidi, 37
Ermeni, vi, 8, 22, 44, 51, 56, 57, 77, 93, 98, 108,
110, 127, 138, 145, 158, 179
Ermeniler, 22, 50, 51, 55, 56, 77, 98, 145
Eski Han, 29, 34, 35, 57
Esreddin Baba Zaviyesi, 42
eşkıya, 2, 136, 162, 163, 166, 167
Evliya Çelebi, 26, 28, 33, 39, 45, 47, 163, 192, 217

F

Fahrünnisa Hatun Muallimhânesi, 40
fiil-i şeni', 121, 127, 129, 136
Foça, 15

G

gayrimüslim, 20, 23, 55, 56, 60, 68, 105, 110, 117,
118, 122, 172, 176, 202
Gazzazlar Sûku, 30
Germiyan, 21
Girdeci Baba Mescidi, 37, 184

Gökçe Suyu, 150
Göktaşlı Cami, 36, 184
Göktaşlı Mahallesi Mescidi, 37
Gölbaşı Nehri, 79
Gömeçlü, 17
Gördes, 15, 16, 191, 219
Göynük, 63, 191, 227
Gülfem Hatun Çeşmesi, 47
Gülgün Hatun Hamamı, 45, 185
Gümülceli, 17
Gürcü, 83, 163
Gürhane, 32, 36, 37, 39, 47, 48, 50, 72, 77, 185,
188, 189
Gürhane Cami, 36, 185, 189
Gürhane Mescidi, 37
Gürlüye Nehri, 79
Güzelhisar, 1, 15, 17

H

Habbaz, 61, 64, 139, 170
Hacı İvaz Paşa Cami, 37, 185, 186
Hafsa Sultan Hamamı, 45
Hâkî Baba Tekkesi, 42
Halil Beğlü, 17, 187
Hamza Beğ Hamamı, 45
Hatuniye Cami, 29, 34
Hekim, 61
Helvacı, 48, 62, 157
hibe, 69, 77, 94, 95, 96, 113, 115, 175, 177, 178,
179
Hisar Mescidi, 37
Hoca Ahmed Mescidi, 37
Hüdavendigâr, 26
Hüsnişah Hatun, 34
Hüsrev Ağa Cami, 36, 185

I

I. Ahmed, 64, 131, 144, 174
II. Bayezid, 34, 144
II. Osman, 174
III. Ahmed, 124, 144
III. Murad, 144, 154
Ilıca, 1, 15, 17

i

İbn Nazlı Mahallesi Mescidi, 37
İbrahim Çelebi Mahallesi Cami, 36
İbrahim Çelebi Medresesi, 40
İli Pare, 16
İlyas Paşa, 163, 167, 168
İmad Mahallesi Mescidi, 37
İsa Fakih Mescidi, 37, 186

İshak Çelebi Cami Vakfı Hamamı, 45
İshak Çelebi Medresesi, 40
İslâm, v, 1, 2, 6, 7, 13, 14, 15, 16, 18, 22, 23, 25, 28,
34, 36, 40, 41, 44, 47, 49, 54, 58, 70, 71, 74, 75,
84, 88, 89, 94, 97, 99, 100, 101, 104, 108, 110,
111, 112, 114, 117, 118, 121, 122, 123, 124,
134, 137, 139, 140, 141, 143, 144, 146, 151,
153, 154, 157, 161, 168, 171, 172, 175, 176,
179, 180, 181, 182, 201, 207, 209, 210, 211,
212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220,
221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 231,
232, 233
İспенç, 100
İzmir, ii, 1, 4, 8, 28, 55, 69, 137, 211, 217, 229

K

Kafirboz, 16, 50, 100, 105, 113, 158, 167
Kalaycı, 61
Kalenderoğlu, 163
Kanuni Sultan Süleyman, 121
Kara Çullu, 16
Kara Halil Cami, 36
Kara Yunus Mahallesi Mescidi, 37
Karaca Ahmed Sultan Tekyesi, 42
Karagöz Baba Zaviyesi, 42
Karahisar Mahallesi Mescidi, 37
Karahisar Muallimhânesi, 39
Karaköy, 16, 29, 30, 31, 40, 45, 148, 178, 186
Karaköy Hamamı, 45
Karaköy Medresesi, 40
Karaköy Süku, 30, 31
Karamanizade Mehmed Efendi, 74, 75, 91
Karaoğlu, 17
Kasablar Süku, 30, 31
Kasap, 61, 81, 164
Kasım Paşa Mahallesi Muallimhânesi, 39
katl, 124, 138, 141, 143, 149
katran, 52, 134, 135
Kayseri, 63
Kazzaz, 61
Kehle Bazarı, 29
Kemalpaşazâde, 128
Kırtık Baba Zaviyesi, 42
Koca Lala Paşa Cami, 36
Konya, 4, 12, 28, 54, 58, 63, 76, 78, 83, 107, 121,
124, 135, 176, 191, 208, 211, 213, 216, 224,
226, 227, 228, 229, 233
Kulaksızoğlu Muallimhânesi, 40
Kurşunlu Han, 29, 34, 232
Kuşadası Kalesi, 166
Kuyumcular Çarşısı, 33
Küçük Buzul Çağı, 161

L

Lala Paşa Mahallesi Çeşmesi, 47
livâta, 121, 123, 124, 128

M

Macar, 83, 123
Magnesia, 1
Manisa, i, ii, iii, iv, v, vi, vii, viii, ix, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8,
9, 10, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 27,
28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58,
60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
74, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90,
95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
107, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 120,
122, 123, 128, 133, 135, 136, 141, 142, 146,
149, 150, 155, 156, 157, 158, 163, 165, 166,
167, 169, 171, 173, 175, 176, 178, 181, 184,
189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198,
199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207,
208, 210, 211, 213, 215, 217, 218, 219, 220,
222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231,
232, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246,
247, 248, 249
Menemen, 15, 77, 147
Menteş Baba Zaviyesi, 42
Menteşe, 21, 24, 26, 78, 102, 198, 233
Minkarîzâde Yahya Efendi, 128
Mukataa, 104, 105
Muradiye Cami, 8, 37
Muradiye Medresesi, 40
Mutaf, 62
Muytaflar Süku, 29
mücerred, 97, 102, 204
Müderris, 79, 170
Müslümanboz, 18, 102
mütesellim, 152

N

Nalband, 61, 195
Nasırhoğlu, 50
Nazlızâde, 50
Neccar, 61, 178
Nif, 1, 15, 16, 17, 104, 159
Nişancı Mahallesi Mescidi, 37
nüzul, 102, 103, 182

O

Orta Çağ, 58, 120, 143, 222
Osmanca, 16, 164
Osmanlı Devleti, ii, 1, 2, 7, 12, 13, 15, 18, 20, 21,
22, 25, 28, 36, 40, 41, 42, 47, 50, 54, 58, 59, 70,

79, 83, 96, 97, 98, 101, 102, 107, 109, 123, 134,
152, 162, 174, 181, 182, 196, 201, 202, 208,
216, 219, 224, 231

Ö

Öksüz Aliler, 16, 145
örfi, 6, 19, 97, 137

P

Pabuççular Sûku, 29
Palamud, 15, 16, 17, 18, 19, 37, 100, 101, 127, 195
Palaniler Sûku, 30
Piri Kadı Çeşmesi, 47
Pirinççiler Sûku, 30

R

recm, 121, 122, 124
resm-i çift, 97, 100, 101
resm-i duhan, 103
Revak Sultan Zaviyesi, 42
Rum, 8, 29, 33, 56, 92, 95, 173, 185, 188
Rum Mehmed Paşa, 29, 33, 92, 95, 185, 188
Rumlar, 55
Rus, 83, 95

S

Sabbağ, 77, 87, 132
Sabbağlar Sûk'u Çeşmesi, 47
Sabbağlar Sûku, 30, 31
Sabuncu Mescidi, 37, 186
sancakbeyi, 12, 13, 14, 19, 21, 22, 142, 163
Saraclar Sûku, 30
Saray Hamamı, 45
Sarı Ahmed Paşa Medresesi, 40
Saruhan Sancağı, 1, 18, 20, 21, 55, 102, 162, 166,
202, 211
Saruhan Sancakbeyi, 21
Saruhanoğlu İshak Çelebi Cami, 37
Saruhanoğlu Medresesi, 40
Saruhanoğulları, 1, 201, 230
Selanik, 55, 66, 215
Serabad debbağları, 63
Serabad Mahallesi Cami, 36
Serabad Mahallesi Mescidi, 37
Sinan Beğ Medresesi, 40, 41, 184
Sinan Halife Mescidi, 37
Subaşı, 131, 150
Suhte İsyanları, 162
Sûk-ı Sultânî, 74, 78
Sultan Cami, 36, 45, 46, 93, 174
Sultan Murad Han, 19, 36, 40, 105
Sultan Murad Han Cami, 19, 36

Sultan Murad Han Medresesi, 40
Sultan Süleyman, 144
sürgün, 120, 123, 124, 141, 160, 161
sürsat, 97, 103

Ş

Şehinşah Validesi Cami, 36, 45
Şehzade Abdullah, 1
Şehzade Alaaddin, 1
Şehzade Alemşah, 1
Şehzade Korkut, 1
Şehzade Mahmud, 1
Şehzade Mustafa, 1
Şehzade Süleyman, 1, 181, 220
Şehzade Şehinşah, 1, 34
Şendil Baba Zaviyesi, 42
şer'î, 6, 10, 14, 19, 97, 159, 181
Şer'î hukuk, 52
Şeyh İbrahim Zaviyesi, 42
Şeyh İsmail Zaviyesi, 42

T

ta'zîr, 118, 122, 124, 137, 138, 140, 141, 153, 154,
161, 168, 169, 172
Tacir, 61
Tahıl Bazarı, 29, 185
Tahıl Pazarı Çeşmesi, 47
Tahtalı Mescid, 37
Tahte'l Kal'a Hamamı, 45
Tahte'l-Kal'a, 29, 46
Tanzimat Fermanı, 23
Tekâlif-i Divaniyye, 97
tekâlif-i örfiye, 182
tekâlif-i şakka, 182
Terziler Sûku, 30
Tırhala, 15, 17
Turgudlu, 15, 113
Türk, v, 1, 3, 7, 8, 18, 19, 21, 25, 28, 32, 37, 38, 42,
44, 49, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 67, 70, 71, 75, 84,
94, 95, 96, 97, 104, 107, 112, 115, 120, 123,
139, 140, 143, 150, 153, 177, 180, 181, 183,
191, 192, 199, 200, 201, 205, 206, 207, 208,
209, 210, 212, 214, 215, 216, 218, 219, 221,
222, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 232, 233

U

Uncuboz, 17, 87, 105, 159
Uncubozköy Mescidi, 37

V

Van Kulu Mescidi, 37
Van Kulu Muallimhânesi, 40

Veled Beğ Medresesi, 40, 185, 187
Viran, 17, 111

Y

Yahudiler, 55, 60, 68, 73, 90
Yahudiyân, 51
Yarhasanlar, 37, 38, 51, 52, 72, 117, 130, 158, 185
Yarhasanlar Mahallesi Mescidi, 37
Yaviler Mescidi, 37
Yavuz Sultan Selim, 144

Yengi, 15, 16, 17, 18, 87, 99, 104, 142, 159
Yeni Han, 34, 35, 36, 57, 158, 166
Yere Giren, 18, 156
Yolageldi Zaviyesi, 42
Yund Dağı, 15, 16, 17, 18, 38, 44

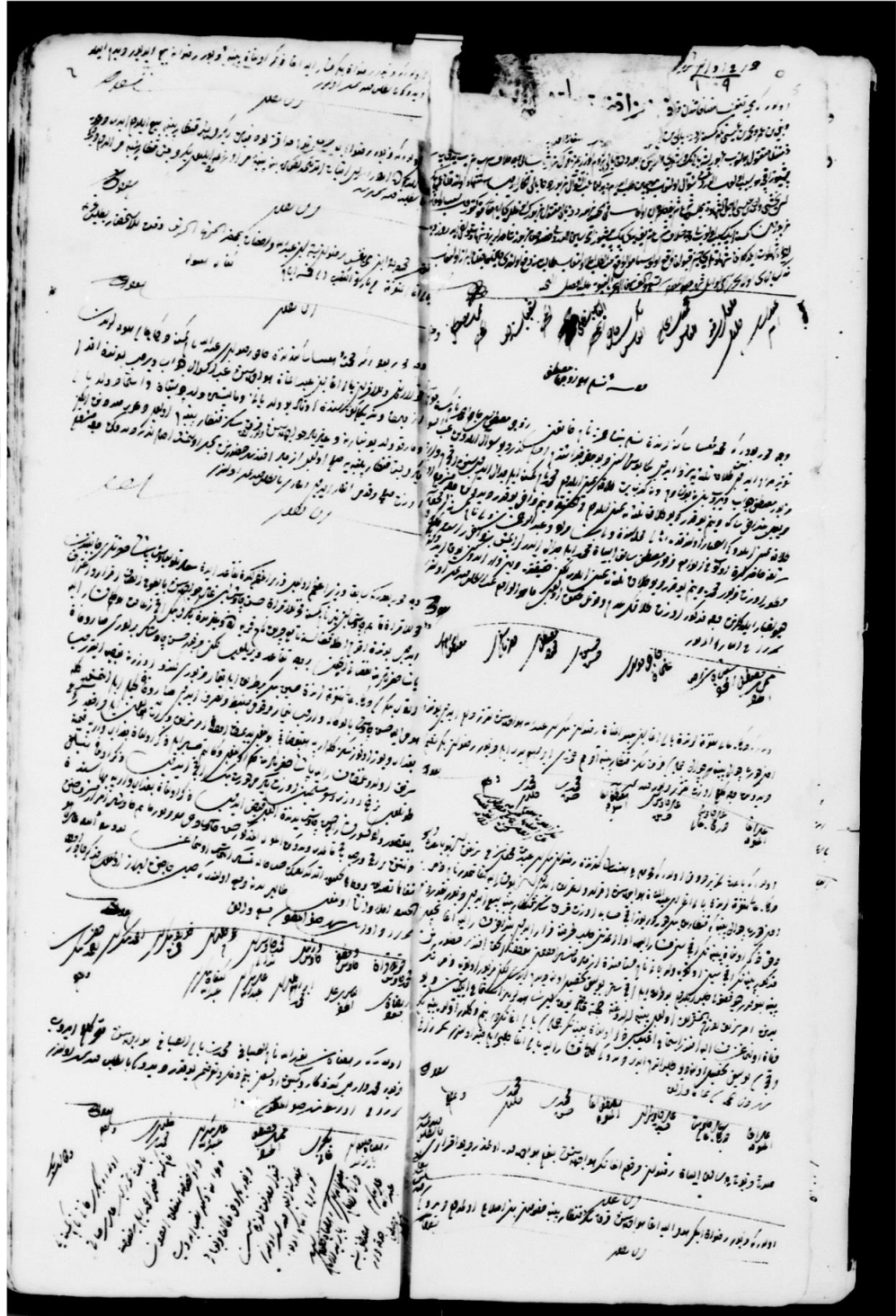
Z

Zimmiyan, 51
zina, 23, 112, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 132,
133, 134, 136, 137, 138, 154, 176

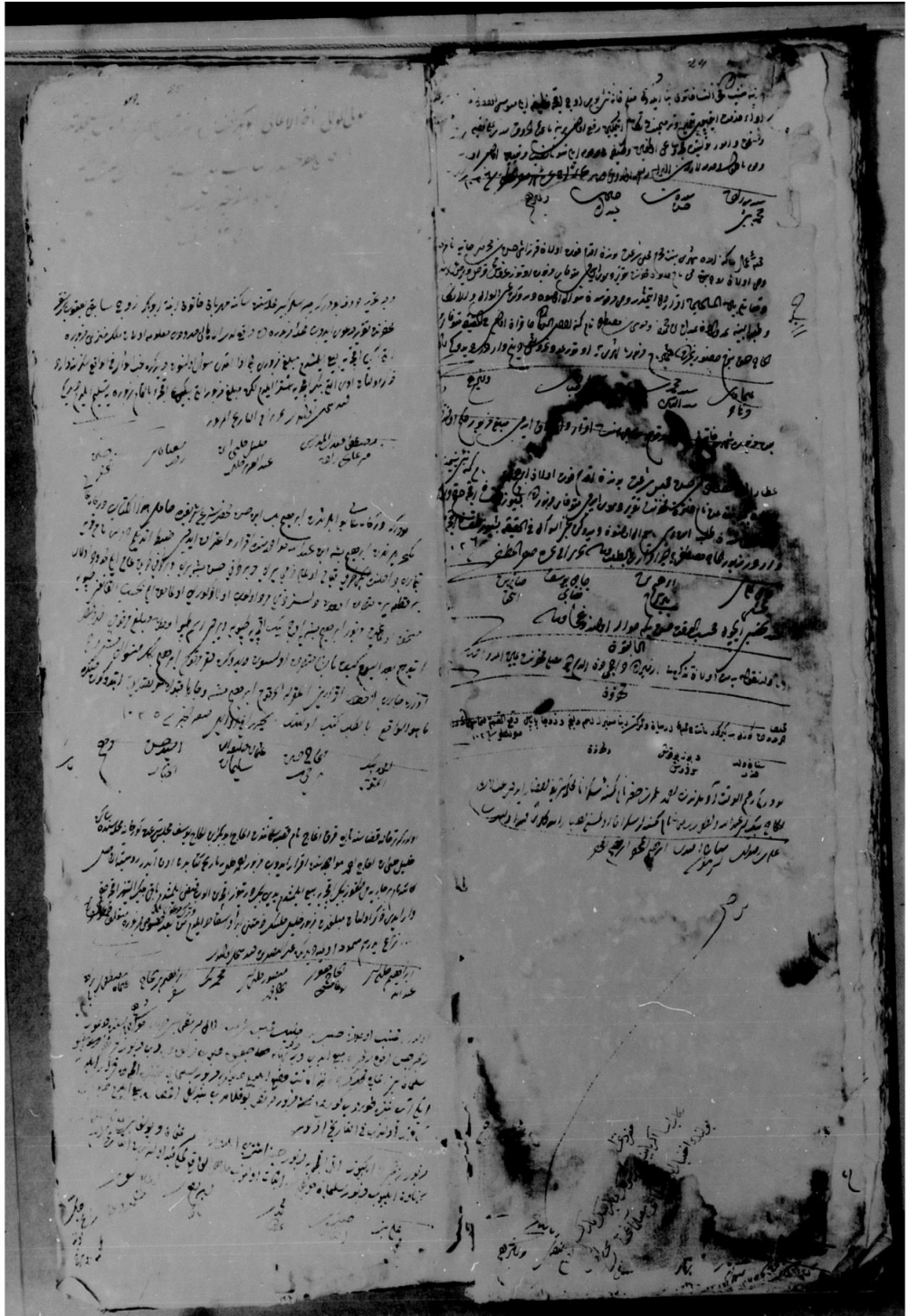
EKLER

EK 1- 15 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili

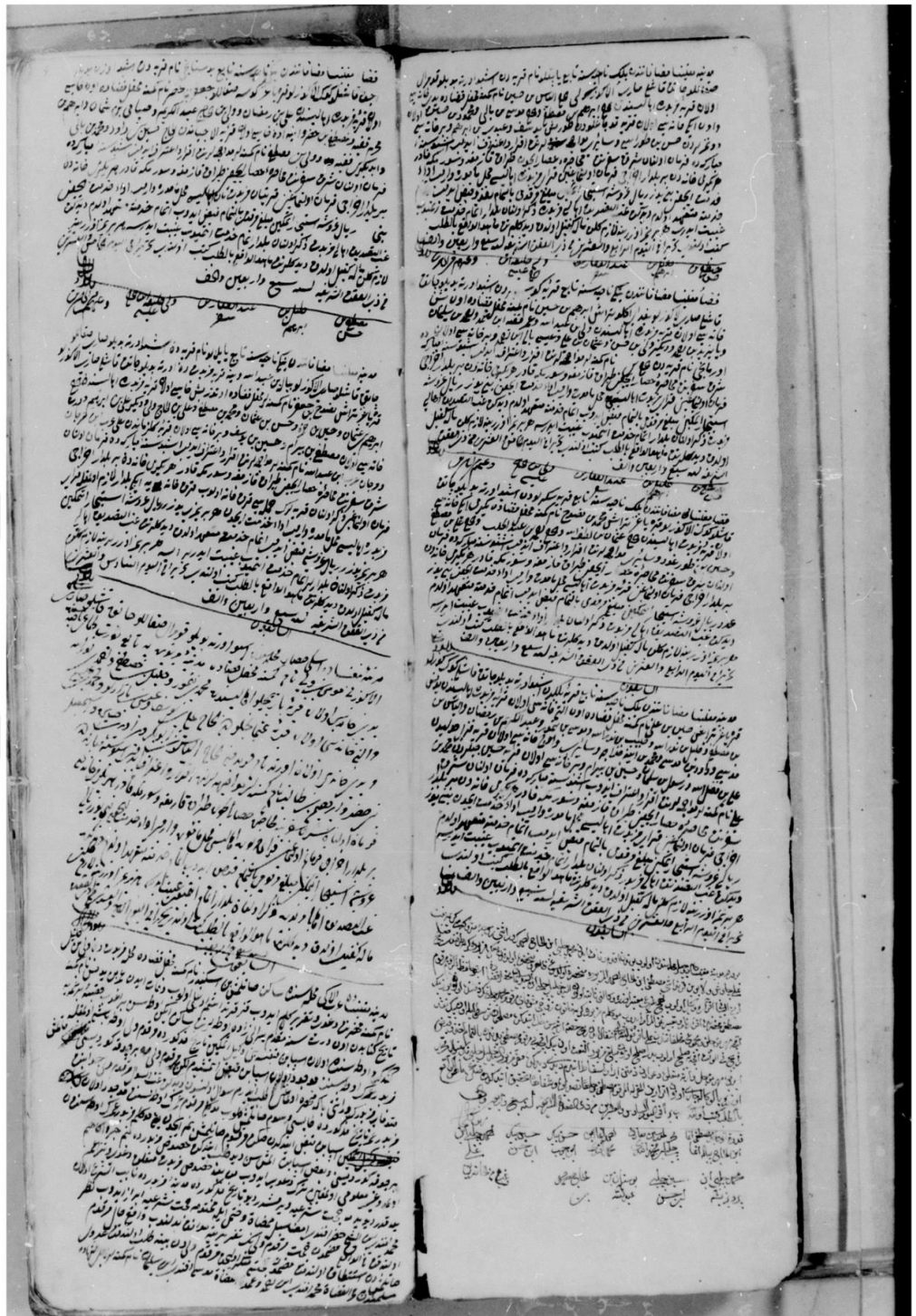

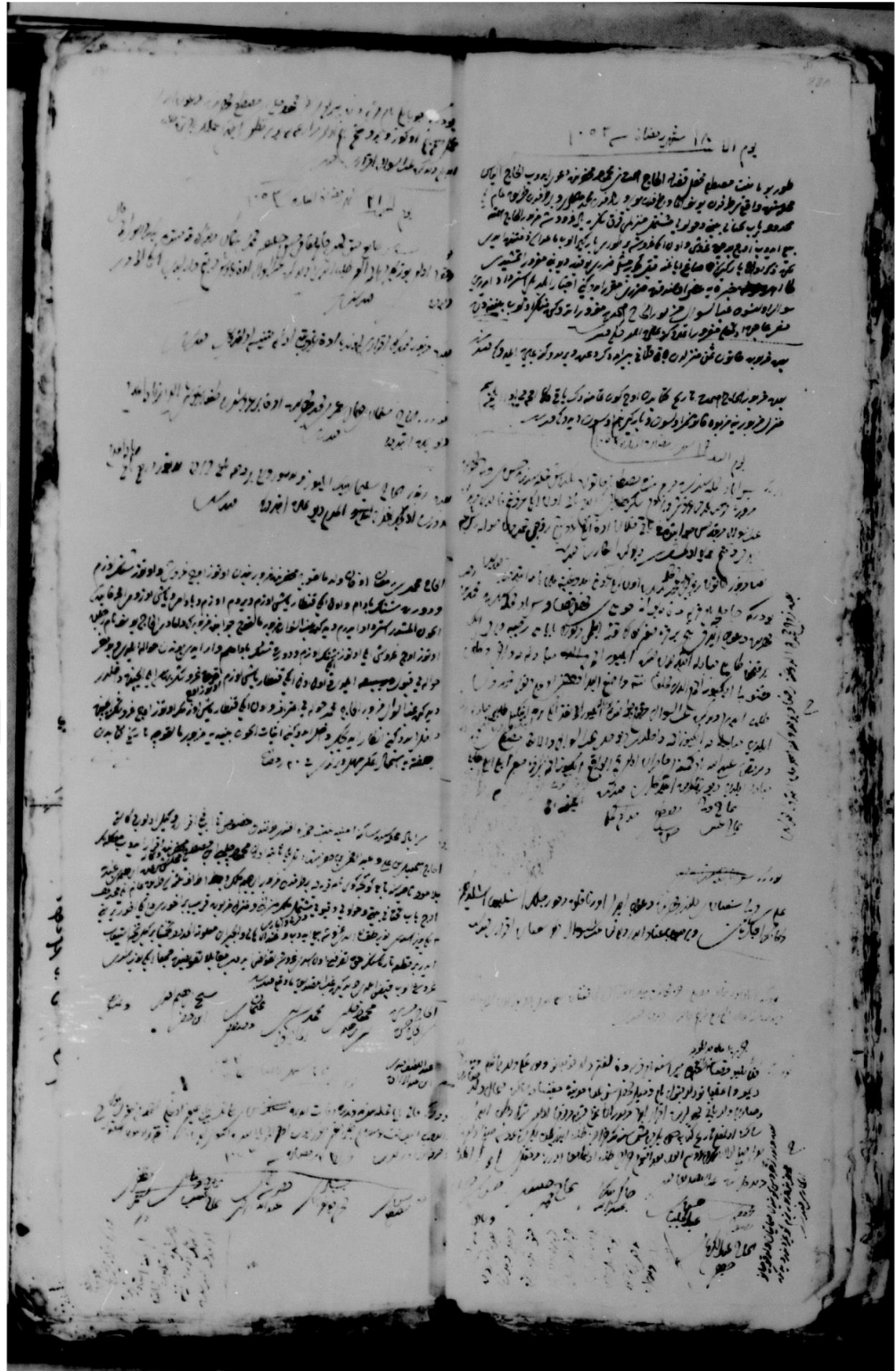

Handwritten Ottoman Turkish text from a court record book (Şer'iyeye Sicili) for Manisa, folio 30. The text is arranged in two columns, with marginal notes in the left and right margins. The script is a cursive style (Rika script). The main text contains legal proceedings, likely related to inheritance or family matters, as indicated by the header 'Şer'iyeye Sicili'. The text is densely packed and includes various names, dates, and legal terms. There are several lines of text in the left margin, and a few lines in the right margin. The document appears to be a detailed record of a court case.

EK 11- 100 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili

